

УНИВЕРЗИТЕТ „ДОН НЕЗБИТ“  
БЕОГРАД

Радован М. Живковић

**АГРОПРЕХРАМБЕНА СИГУРНОСТ СРБИЈЕ СА  
ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ЗНАЧАЈ И  
МОГУЋНОСТИ ИНТЕНЗИВНОГ РАЗВОЈА  
ГОВЕДАРСТВА И МЛЕКАРСТВА**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Београд, 2016.

**УНИВЕРЗИТЕТ „ЏОН НЕЗБИТ“  
БЕОГРАД**

**КОМИСИЈА ЗА ОДБРАНУ ДИСЕРТАЦИЈЕ:**

1. Проф. др Милан Р. Милановић - ментор, редовни професор,  
Правни факултет Универзитета ЏОН НЕЗБИТ, Београд

**ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ**

2. Проф. др Владимир Грбић, редовни професор,  
Геокономски факултет Универзитета ЏОН НЕЗБИТ Београд.
3. Проф. др Симо Стевановић, редовни професор,  
Пољопривредни факултет Универзитета у Београду

Датум одбране: \_\_\_\_\_

Београд 2016. године

# АГРОПРЕХРАМБЕНА СИГУРНОСТ СРБИЈЕ СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ЗНАЧАЈ И МОГУЋНОСТИ ИНТЕНЗИВНОГ РАЗВОЈА ГОВЕДАРСТВА И МЛЕКАРСТВА

## *Резиме*

Пољопривредна производња преставаља основну производну делатност током дугог историјског развоја целокупног људског друштва. Агропрехрамбени сектор јесте један од кључних фактора привредног и социоекономског развоја Србије, са доминантним уделом у структури бруто домаћег производа. Структурни производни потенцијали пољопривреде нису искоришћени у обиму који ова делатност може да реализује. Србија поседује све неопходне факторе који ову производњу могу да учине основним покретачем просперитетног привредног и друштвеног развоја.

Аграрна производња у Србији циљно је усмерена према индивидуалним пољопривредним газдинствима која су током периода транзиције постала носиоци укупне биљне и сточарске производње. Приватна газдинства постепено постају тржишни произвођачи, који обезбеђују одређени квантитет, захтевани квалитет и континуитет испорука економски конкурентних производа. Наведене одлике битне су за обезбеђење стабилности тржишта, прехрамбене сигурности целокупне популације и сигурне снабдевености домаћег тржишта основним прехрамбеним производима. Економски и друштвени напредак земље треба да се заснива на подржавању приватног власништва, тржишне економије и развоју малих и средњих предузећа која ће бити носиоци просперитетног привредног развоја.

Пословање пољопривредних газдинстава, којима је примарна пољопривреда основна делатност, условљено је низом специфичних производних ограничења и неизвесности, од развојне политике коју креира држава, политике и услова формирања цена у репродукционом ланцу, примарне производње, откупа, индустријске прераде, велетрговине, малопродаје и финалне потрошње, па све до природних и климатских фактора својствених само овој делатности.

Сточарска производња Србије треба да се заснива на тржишно орјентисаном приватном фармерству, уз делимичну или потпуну специјализацију производње, где се примењује пуна савремена агротехника и поштују највиши стандарди квалитета. Само са оваквим приступом домаћа пољопривреда, са супериорним природним потенцијалима, може бити конкурентна на потуно отвореном и незаштићеном домаћем тржишту и тако имати веће шансе за извоз на инострана тржишта.

Велики агропрехрамбени системи у којима је јасно дефинисана власничка структура и где су успешно спроведене мере реструктурирања, са стеченим својим производним искуством и тржишним потенцијалом, могу бити од великог значаја у будућем развоју пољопривредне и сточарске производње Србије, преносећи савремену технологију производње и успостављајући партнерске производно-пословне односе са индивидуалним пољопривредним газдинствима.

**Кључне речи:** пољопривредна производња, сточарство, газдинство, транзиција, стандарди, развој

# **AGRIFOOD SAFETY OF SERBIA WITH SPECIAL LOOKOUT ON IMPORTANCE AND POSSIBILITIES FOR INTENSIVE DEVELOPMENT OF CATTLE AND MILK INDUSTRY**

## **Resume**

Agricultural production represents one of the main production areas during the long period of historical development of complete human society. Agrifood is one of the main factors of economic and socioeconomic growth of Serbia, with dominant role in structure of gross domestic product. Structural production potentials of agriculture are not used to their full potential. Serbia possesses all necessary factors to make this type of production the main driver of prosperous economic and social growth.

Agricultural production in Serbia is aimed to individual agricultural households that became the main holder of complete vegetable production and animal husbandry. Private households are gradually becoming market oriented, with shipments of economically concurrent products of required quantity, demanded quality and with expected regularity. Mentioned aspects of production are required to exist in order to sustain food market stability and security for the whole population and establishment of constant and secure supply of essential food products on domestic market. Economic and social growth of the country should be based on support for private property, market economy and development of small and medium-sized enterprises that can serve as bearers of prosperous economic development.

Functioning of agricultural households that have primary agriculture as their main activity is influenced with several specific manufacturing limitations and insecurities, starting with growth policies set by the government, pricing policies and pricing conditions in reproductive chain from primary production through purchasing and industrial processing of goods, wholesale, retail, final consumption and ending with nature and climatic factors that are specific for this economic activity.

Animal husbandry in Serbia should be based on market oriented private farming, with partial or complete specialization in production, with application of all modern agricultural techniques and compliance to highest quality standards. Implementation of this approach is the only way through which domestic agriculture, with its superior natural potential, can be concurrent on fully opened and unprotected domestic market, in addition providing better chance for export to foreign markets..

Large agrifood systems in which ownership structure is clearly defined and which have successfully completed restructuring models can be, through their existing production experience and market potential, of great importance in future development of agricultural production and animal husbandry in Serbia by transferring modern production technology and establishing joint production and business ventures with individual agricultural households.

**Keywords:** agricultural production, animal husbandry, household, transition, standards, development

**Садржај:**

<b>1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА .....</b>	<b>1</b>
1.1. ПРИСТУП ПРОБЛЕМУ ИСТРАЖИВАЊА .....	1
1.2. ОДРЕЂЕЊЕ ПРЕДМЕТА ИСТРАЖИВАЊА .....	6
1.3. ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА (научни и друштвени).....	7
1.4. ХИПОТЕТИЧКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА .....	8
1.5. МЕТОДЕ ИСТРАЖИВАЊА И ИЗВОРИ ПОДАТАКА .....	10
1.6. НАУЧНА И ДРУШТВЕНА ОПРАВДАНОСТ ИСТРАЖИВАЊА..	12
<b>2. АГРАРНА ПРОИЗВОДЊА И СПЕЦИФИЧНОСТИ АГРАРНОГ ТРЖИШТА.....</b>	<b>14</b>
2.1. АГРАРНИ РЕСУРСИ И АГРОЕКОНОМСКИ ПОТЕНЦИЈАЛ.....	14
2.1.1. Агроекономски потенцијал .....	21
2.1.2. Агробизнис окружење .....	22
2.2. СПЕЦИФИЧНОСТИ ФАКТОРА ПРИМАРНЕ ПОЉОПРИВРЕДНЕ ПРОИЗВОДЊЕ .....	25
2.2.1. Кредитирање сточарства .....	26
2.2.2. Укупна вредност и учешће пољопривреде у БДП - у.....	27
2.2.3. Регионална и развојна пољопривреда .....	29
2.3. СПЕЦИФИЧНОСТИ ТРЖИШТА ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОДА .....	34
2.3.1. Промет пољопривредних производа .....	35
2.4. ПОРОДИЧНИ И АГРОБИЗНИС МОДЕЛ ПОЉОПРИВРЕДЕ .....	41
2.5. ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ КОНЦЕПТА ПРЕХРАМБЕНЕ СИГУРНОСТИ .....	44
2.5.1. Организационе и структурне промене у агробизнису.....	45
2.6. ИНСТИТУЦИЈЕ ЗАДУЖЕНЕ ЗА РАЗВОЈ АГРАРА .....	49
2.6.1. Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде .....	49
2.6.2. Пољопривредне стручне службе .....	51
2.6.3. Остале установе аграрног развоја.....	54
<b>3. ЕКОНОМСКА И ПРОИЗВОДНА ОБЕЛЕЖЈА АГРАРНОГ СЕКТОРА СРБИЈЕ .....</b>	<b>57</b>
3.1. УЛОГА АГРАРНОГ СЕКТОРА У РАЗВОЈУ ПРИВРЕДЕ .....	57
3.1.1. Системске мере пољопривредне производње .....	58
3.1.2. Општи приказ и интегрисаност агробизнис промета .....	61
3.1.3. Производно-дистрибутивни фактори агробизниса.....	64
3.1.4. Тржишни захтеви корисника .....	65
3.2. ЗЕМЉИШНИ ПОТЕНЦИЈАЛИ И СТРУКТУРА КОРИШЋЕЊА ..	67

3.2.1.	Поседовна структура породичних газдинстава.....	67
3.3.	ПОЛОЖАЈ И ЕКОНОМСКА СТРУКТУРА АГРАРНОГ СЕКТОРА	73
3.3.1.	Радна снага у пољопривреди Србије.....	77
3.3.2.	Положај сточарства у аграрном сектору Србије.....	80
3.3.3.	Структура радно упослених на пољопривредним газдинствима.	80
3.4.	КОМПАРАТИВНИ ПРИКАЗ СТРУКТУРЕ СТАНОВНИШТВА...	87
3.4.1.	Упоредни преглед броја становника и домаћинства.....	87
3.4.2.	Домаћинства према броју чланова.....	90
3.4.3.	Демографска структура популације Србије.....	93
3.5.	ПРОИЗВОДНИ ЧИНИОЦИ РАЗВОЈА АГРАРНЕ ПРОИЗВОДЊЕ	93
3.5.1.	Власништво и структура пољопривредног земљишта.....	96
<b>4.</b>	<b>МЕСТО И УЛОГА СТОЧАРСТВА У ПОЉОПРИВРЕДИ СРБИЈЕ.....</b>	<b>103</b>
4.1.	КРЕТАЊЕ ПРОИЗВОДЊЕ ПО ГРАНАМА: БИЉНА ПРОИЗВОДЊА; СТОЧАРСТВО.....	103
4.1.1.	Биљна производња.....	103
4.1.2.	Сточарска производња – опште карактеристике.....	109
4.2.	АНАЛИЗА КРЕТАЊА СТОЧНОГ ФОНДА.....	110
4.2.1.	Одгајивачки смер и производни циљ у говедарству.....	110
4.2.2.	Структура заступљености говеда у Србији.....	112
4.2.3.	Бројно стање говеда у Србији.....	113
4.2.4.	Условна грла стоке.....	115
4.3.	ПРОИЗВОДЊА И ТРЖИШНОСТ СТОЧАРСКИХ ПРОИЗВОДА	117
4.3.1.	Регионална производња анималних производа.....	117
4.3.2.	Производња млека у Србији.....	129
4.3.3.	Производња меса у Србији.....	132
4.4.	ПОДСТИЦАЈИ РАЗВОЈУ СТОЧАРСТВА.....	137
4.4.1.	Директни подстицаји за сточарску производњу.....	138
4.4.2.	Подстицаји за биљну производњу.....	139
4.4.3.	Подстицаји руралном развоју и органској производњи.....	139
4.5.	СТАНДАРДИЗАЦИЈА И ЕФЕКТИ РАЗВОЈА СТОЧАРСТВА ...	141
4.5.1.	Стандарди у функцији агробизнис система.....	145
4.5.2.	Стандарди квалитета сировог млека.....	150
4.5.3.	Контаминенти хране.....	152
<b>5.</b>	<b>ПОЉОПРИВРЕДА БЕОГРАДСКОГ РЕГИОНА У ФУНКЦИЈИ АГРОПРЕХРАМБЕНЕ СИГУРНОСТИ СРБИЈЕ.....</b>	<b>153</b>
5.1.	ЗНАЧАЈ И СПЕЦИФИЧНОСТИ ПОЉОПРИВРЕДЕ РЕГИОНА ГРАДА БЕОГРАД.....	153

5.2. ПОЉОПРИВРЕДА БЕОГРАДА НА ПРИМЕРУ ИЗАБРАНИХ ОПШТИНА .....	162
5.2.1. Општина Палилула .....	162
5.2.2. Општина Сурчин .....	167
5.2.3. Општина Обреновац .....	171
5.3. СПЕЦИФИЧНОСТИ БЕОГРАДСКОГ ТРЖИШТА ХРАНЕ .....	176
5.3.1. Велетржница Београд .....	179
5.4. КОНЦЕПТ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ПОЉОПРИВРЕДЕ БЕОГРАДА .....	179
5.4.1. Специфичности градске пољопривреде.....	182
<b>6. НОВА УЛОГА ВЕЛИКИХ КОРПОРАЦИЈА У АГРОСИСТЕМУ СРБИЈЕ .....</b>	<b>184</b>
6.1. ИСКУСТВА ТРАНСФОРМАЦИЈЕ ВЕЛИКИХ АГРОСИСТЕМА.....	184
6.1.1. Јавни сектор .....	184
6.1.2. Јавни сектор Србије .....	185
6.1.3. Реструктурирање великих агросистема .....	187
6.2. КАПАЦИТЕТИ И СТАЊЕ РЕСУРСА ПКБ КОРПОРАЦИЈЕ – „БЕОГРАД“ .....	188
6.2.1. Изградња агробизнис система ПКБ Корпорације.....	188
6.2.2. Развој правног статуса и организационих форми .....	190
6.3. ПРОИЗВОДЊА И МЕТОДЕ УНАПРЕЂЕЊА ПОСЛОВАЊА .....	196
6.3.1. Производни сектор сточарство .....	196
6.3.2. Јединична производња млека.....	201
6.3.3. Производни сектор биљна производња .....	205
6.4. МОДЕЛИ САРАДЊЕ И РАЗВОЈА АГРОКОМБИНАТА И ИНДИВИДУАЛНИХ ГАЗДИНСТАВА – ПРИМЕР ГОВЕДАРСТВА И МЛЕКАРСТВА .....	209
<b>7. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА .....</b>	<b>214</b>
<b>8. ПРИЛОЗИ.....</b>	<b>218</b>
Прилог 1. Дефиниције и објашњења посебних статистичких обележја карактеристичних за пољопривреду и агробизнис.....	218
Прилог 2: Показатељи производње ратарских производа.....	222
Прилог 3. Списак табела у тексту: .....	234
Прилог 4. Списак графика у тексту: .....	238
Прилог 5. Списак слика у тексту:.....	240
<b>9. ЛИТЕРАТУРА .....</b>	<b>241</b>

# 1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

## 1.1. ПРИСТУП ПРОБЛЕМУ ИСТРАЖИВАЊА

Производња хране од увек представља једно од најважнијих егзистенцијалних питања у оквиру привредног и друштвеног система. То је дуг, сложен и високо захтеван процес према самој природи технолошких, економских и производних унутрашњих и спољних веза. У основи, систем производње хране дели се на три производна сегмента: (1) примарна пољопривредна производња, која обухвата сам процес рада на њиви или у производним објектима сточарске делатности; (2) индустрија прераде пољопривредно-прехранбених производа, сировина за производњу сточне хране, алкохолних пића и прерада дувана; (3) промет пољопривредних и прехранбених производа.

Производни сегменти, прераде и промета, надовезују се и надограђују примарну пољопривредну производњу, из чега произилази да она има пресудну важност у укупној производњи хране. Порастом научних достигнућа и техничко-технолошких могућности, расте и примарна перцепција делатности производње хране и очувања изузетно вредних природних ресурса неопходних за опстанак човека и бољи квалитет живљења. Потрошачко друштво у новије време све мање купује производе који долазе директно из пољопривредне производње а све више оне добијене од прехранбене индустрије. Међу прерађивачима и дистрибутерима финалних производа настала је веома јака конкуренција, која се креће смером јасне дефиниције производа, при чему се користе моћи јавних медија а све ради придобијања крајњих потрошача који користе производе њихових робних марки као синонима квалитета.

Све већа индустријализација и масовна производња у основи гуши и потискује традиционални и занатски начин рада док мали број великих предузећа одрађује највећи део промета на тржишту. Основу глобалног пословања чини формирање националног и интернационалног ланца који у основи садржи производњу, прераду, промет, дистрибуцију и трговину, а налази се у власништву малог броја моћних власника који тим процесом управљају и намећу своја правила.

Индустријализација и убрзана техничко-технолошка достигнућа производњу хране усмерава у нагле промене које су испољене у непрекидној примени иновација, успостављању менаџерског пословања и маркетиншких метода. Овај систем условљава запошљавање све већег броја људи у преради, комерцијализацији и дистрибуцији с једне стране, а све мање у сектору примарне пољопривредне производње, с друге стране.

Специфичност пољопривредне производње огледа се у самој њеној делатности која се одвија на широком простору, доминантно под „ведрим небом“, а то окружење се обично назива сеоска средина. Таква природна средина у којој се налазе пољопривредне површине са свим биљним, животињским и техничким потенцијалом, чине основни неопходни амбијент за производњу хране. Људи у тој средини живе и у њој организују свој живот у економском, друштвеном, социјалном и културном погледу. Са циљем побољшања услова живљења у руралним срединама организују се додатне привредне делатности, као што су туризам, угоститељство, индустрија, а све са могућношћу изналажења решења за додатни непољопривредни приход и са циљем да



убудуће ту не буде само пољопривредна средина. У таквом амбијенту прелази се са економике пољопривредног газдинства у сферу економике сеоског домаћинства.

Пољопривреда је дуги низ година посматрана искључиво као примарна пољопривредна производња, биљна и сточарска. Трансформација пољопривреде од традиционалне ка модерној, вековима је ишла лаганим ходом тако да се њени преображаји скоро нису ни примећивали. Последњих деценија двадесетог века ова трансформација је веома убрзана. Стимулисана је техничким прогресом и могућношћу примене модерне и савремене технологије у агропривреди као целини. Ове револуционарне промене створиле су могућност да се према пољопривреди као занимању, формира друго гледиште, различито од оних која су дуго владала.

Спор процес трансформације традиционалне пољопривреде условио је примену концепта према коме је схватање ове делатности поистовећивано са производњом пороизвода намењених искључиво за непосредну исхрану, и то пре свега производа који су добијени искључиво у области ратарства. Последњих година које се карактеришу убрзаним развојем пољопривреде у свету бизниса оличеног у профиту, показују да се овде не ради само о пуком проширењу схватања пољопривреде као једне веома комплексне привредне области, већ се ради о читавом низу нових аспеката даљег развоја пољопривреде и њеног уклапања у токове развоја сваке нације и људског рода као целине. Пољопривреду чини одређени простор делатности у укупној производњи хране, који је условљен особинама средине и снагом економске моћи друштва да га учине социјално и економски прихватљивим.

Као делатност, пољопривреда заузима значајно место у укупној социоекономској структури Републике Србије. Сектор пољопривреде уз сектор услуга има релативно највећи удео у бруто домаћем производу. Пољопривредни потенцијали Србије нису довољно искоришћени, посебно у развоју сточарства и интензивног говедарства. Сматра се да без развијеног сточарства нема успешне пољопривредне производње. Динамика укупне пољопривредне производње у Србији током периода истраживања, последњих двадесетак година (1991-2015) показује изузетну цикличну нестабилност, стагнацију и врло успорен раст, са значајним разликама између биљне и сточарске производње. Високе годишње осцилације (ланчани индекси), у биљној производњи крећу се у дијапазону од минус 30 до плус 50 индексних поена. Годишње осцилације сточарске производње такође су, с обзиром на њене биолошке специфичности и производну инерцију, релативно високе, али у дијапазону плус/минус 10 индексних поена. Трендови производње изведени из базних индекса, такође показују синусоидно кретање биљне производње, док је за сточарство карактеристична опадајућа парабола. Поред несумњивог значаја интензитета промена производње, много је значајнији смер тих промена. Наиме, биљна производња иако се креће синусоидно, у целини гледано има позитиван ток, који крајем истраживаног периода добија узлазни смер; сточарство, на жалост, у целом периоду има изразито негативан тренд, тако да је обим сточарске производње на крају периода истраживања за око 20% нижи него на почетку.

Поред веома значајне проблематике производње, прераде и промета пољопривредно-прехрамбених производа, по угледу на развијене тржишне економије, препознат је значај маркетинга агропроизвода, као претпоставке привредног развоја и пословног успеха агропривредних субјеката и њихове вертикалне интеграције. У развијеним тржишним економијама последњих деценија настале су значајне промене у производњи и дистрибуцији пољопривредних производа, пре свега померања у односима између њихових учесника и јачања улоге промета (посебно малопродаје). И у

Србији нагласак треба да буде стављен на реформске захвате, посебно у сфери интегралног ланца производње и снабдевања храном.

Наша земља поседује све неопходне услове за развој како екстензивног тако и врло интензивног сточарства. Савремено сточарство код нас, слично као и у другим развијеним земљама, може да се развија у различитим условима гајења и искоришћавања. То су, с једне стране, равничарски делови земље, долине река или у близини већих градских средина, док са друге стране, преовлађују брдско-планински делови земље који поседују природне, али не и економске услове за поросперитетни развој ове производње.

Развој пољопривреде у Србији тесно је повезан са развојем целокупне привреде. У неразвијеним и недовољно развијеним подручјима, говедарство је екстензивног карактера и са обележјима натурално-робне производње. Развијене друштвене заједнице одликују се савременим системима организације говедарства које је тесно повезано са захтевима савремених потрошача и тржишта. Савремено сточарство ослања се на изворе сточне хране која се добија директно са њива, ливада, пашњака или на неки други начин. Од услова спољне средине зависи живот и опстанак домаћих животиња и биљног света, који представља одлучујућу агроеколошку карику у сплету узајамних односа између домаће животиње и средине у којој она живи.

Потенцијална пољопривредна земљишта нису сва подједнако повољна за производњу сточне хране. На простору Републике Србије влада право шаренило класа и типова земљишта, што у великој мери утиче на интензитет и смер развоја биљне производње. Најквалитетније земљиште, хумусна црница, добијено је исушивањем плавних и мочварних површина поред великих река, веома је богато хранљивим материјама а распрострањено је нарочито у Војводини. Ово земљиште успешно задржава влагу што се повољно одражава на интензитет производње и спектар сејаних усева у равничарском подручју.

Сточарска производња представља најважнију грану пољопривреде, гледано по вредности и производњи производа анималног порекла неопходних за исхрану становништва. Заостајање развоја нашег сточарства у односу на европско и светско вуче корене из прошлости. Садашњост и будућност неумољиво упућује на предности коришћења нових техника и технологија које су утемељено нашле место у свим пољопривредно развијеним земљама. Стабилно тржиште пољопривредно-прехранбених производа подразумева понуду хране која ће по обиму, структури, ценама и квалитету бити усклађена са нутритивним потребама и нивоом куповне снаге потрошача, са тенденцијом смањивања учешћа трошкова исхране у структури породичних буџета.

Говедарство својим дохотком највећим уделом учествује у укупној вредности целокупне пољопривредне производње. Ту позицију говедарство је заузело према производњи млека и меса, које имају централно место у исхрани људи, преради и у националном и међународном промету. Споредни производи од говеда: кожа, црева, рогови и папци користе се у занатској и индустријској преради. Са месом, млеком и млечним производима говедарство игра важну улогу у обезбеђењу егзистенције пољопривредног становништва, док са вишковима млека, прерађевина од млека и живим грлима за клање, остварује значајне изворе прихода.

Значај говедарства је вишеструк. *Прво*, краве су најзначајнији произвођачи млека које је незаменљиво у непосредној исхрани људи и преради у бројне производе од којих су најзаступљенији кисело млечни производи, сиреви и намази. *Друго*, говеда

као крупни преживари имају сложене органе за варење са којима могу да конзумирају и сваре како биљке са травњака и ораница које се специјално производе за њих, тако и споредне, мање вредне производе добијене после жетве житарица и индустријског биља као и прераде индустријских ратарских производа. *Треће*, коришћење хранљивих материја у исхрани говеда и производњи млека и меса много је ефикасније него код других домаћих животиња што је од великог производног и економског значаја у пољопривреди и шире у привреди једне земље. *Четврто*, несварени делови хране, у чврстом и течном стању се враћају у земљиште па се тако успоставља узајамна веза између ратарства и говедарства којим се изношење хранљивих материја из земљишта преко биљака своди на минимум, а животна средина штити од загађења. *Пето*, говеда су крупни преживари, који конзумирају у исхрани велике количине травне и друге кабасте, мање вредне хране, која се сваке године обнавља слободно у природи или под утицајем човека. Без говеда та би храна остала делом неискоришћена и пропала би. Обрадивим површинама се преко стајњака враћају материје које биљке искористе, тако да се тиме поправља структура и плодност пољопривредног земљишта. Наведеним циклусом остварује се природно кружење материје: земљиште – биљка – говеда – стајњак – земљиште, где се односе само састојци у млеку и месу који се даље продају на тржишту а представљају мали део од укупно изнетих састојака. У том смислу се остварује „органиско ратарство и сточарство”, односно производња најквалитетнијег млека и меса.

Економика и успех у говедарској производњи зависе од више фактора. Међу њима, најзначајнији су организационо-економски, у комбинованој производњи успешна производња млека и меса, а у специјализованој производњи, производња млека, односно производња меса. Код најистакнутијих сточара важно је и економски веома уносно одгајивање и продаја квалитетних приплодних грла. Условно посматрано, развојни чиниоци у говедарској производњи се могу посматрати у оквиру две групе: прву групу чине интерни фактори који су специфични за фарму као што су: земљиште, клима, производња сточне хране, квалитет запата и оплемењивање говеда, објекти, опрема на фарми, здравствена заштита говеда, стручност и квалитет рада запослених и др., док у другу групу спадају фактори општег карактера као што су: тржиште, стварање повољног макроекономског амбијента, успостављање и примена мера ширег карактера које тешко могу да остваре појединачни произвођачи, већ њихова удружења уз иницијативу помоћу државе, стручних и научних установа, банака и законске регулативе.

Стање нашег говедарства је доста лоше, посматрано како са становишта производње тако и економике. По структури оно је у власништву многобројних ситних произвођача, ниско продуктивно и без услова за бржи и просперитетнији развој, недовољно користи постојеће природне ресурсе, а по обиму задовољава смањене домаће потребе тржишта и готово нема производе за извоз. Значајније промене у унапређењу говедарства, могуће је створити уз веће ангажовање државе и других фактора, који ће подстаћи фармере да развијају и унапређују производњу млека и меса од говеда на својим фармама. Савремених фарми говеда у породичном власништву сада има мало. Њих је потребно тржишно развијати, а то зависи од стварања општих услова за унапређење ове пољопривредне гране. Када се говори о развоју и унапређењу унутар фарме услов успеха је остварење биолошких, техничких, здравствених, квалитетних економских потенцијала и норматива. Сви производни параметри морају се мењати и унапређивати са основним циљем да фарма буде боља од просека других фарми и са настојањем да буде најбоља у што већем броју заједничких фактора.

Развијање и унапређење говедарства може се одвијати само на дугорочној основи. То се посебно односи на производњу млека. У земљама са најнапреднијим говедарством производња млека представља вишегенерацијску традицију. Разлози томе налазе се у дугвременом прилагођавању и оспособљавању земљишта за ефикасну производњу квалитетне хране, изградњи и опремању производних објеката, заснивању и селекцији квалитетног и здравог основног запата, овладавање мерама савремене исхране и муже, до афирмације у истакнуте брендиране одгајиваче и произвођаче најквалитетнијег млека.

Производња млека и меса данас се организује у савременим условима на индустријским принципима. Стварају се одговарајући амбијентни услови и велике агломерације животиња за робну производњу. Смањују се сезонска колебања и обезбеђује се уједначена производња током године ових, за људску исхрану веома вредних производа.

Образовање и наука добијају ново, веома значајно место у оквиру политике развоја сточарске производње, утврђивања и реализације приоритетних задатака. Земље које имају квалификоване стручне кадрове у данашњим условима међународне поделе рада постижу високе резултате у производњи, трговини и робном промету живе стоке, меса, млека, јаја и њихових прерађевина.

У земљама са развијеном пољопривредном производњом говедарство заузима доминантно место у структури дохотка газдинства. Значај говедарства у привреди ових земаља, проистиче из односа фонда говеда према укупном фонду осталих домаћих животиња – коња, свиња, оваца и живине. Временом овај однос се све више мења у корист говеда. Тако, према 100 условних грла говеда има око 60–70 грла осталих врста домаћих животиња у екстензивним подручјима, док у подручјима интензивне пољопривреде европских земаља овај однос је померен на 100:40, а у изразито говедарским подручјима на 100:30.

Смер и интензитет производње у говедарству може бити различит. Може се развијати комбиновани смер производње где су заступљени производња млека и меса, а који је карактеристичан за мала газдинства са којима располаже наша земља. Овај смер производње у свету је распрострањен у економски мање развијеним земљама и са малим производним јединицама. У тим условима, са мало крава по газдинству, млеко се у свежем и прерађеном стању користи на самој производној јединици за непосредну исхрану чланова домаћинства, а вишкови прерађеног млека (као сир и кајмак), се продају на локалној пијаци. Специјализовани смер производње карактерише уска специјализација газдинства, оријентисана само на производњу млека, или на производњу меса. У овом начину пословања унапређен је генетски потенцијал, родност и квалитет грла која се гаје и примењени су најновији поступци оплемењивања и унапређења квалитета основног стада говеда.

У нашој земљи заступљена су два основна типа говедарске производње. *Екстензивни систем говедарства*, који је заснован на гајењу примитивних раса, уз стално експлоатисање пашњачких површина и коришћењу домаћих аутохтоних раса које се оплемењују. *Систем интензивне говедарске производње*, где је основна тежња садржана у гајењу племенитих раса говеда, са тенденцијом да се могућности животиња максимално искористе у одређеним амбијенталним условима, исхране и здравствене заштите, а да се при томе постигну максималне економске користи. Интензивна производња млека подразумева организовану производњу на принципима савремене индустрије. У процесу индустријализације многих земаља, пољопривредни произвођач мора да произведе храну за себе и неколико лица која се не баве пољопривредом.

Посебан проблем везан је за обезбеђење прехранбене сигурности Србије основним производима анималног порекла, а које чине млеко и млечни производи као и месо са месним прерађевинама.

## 1.2. ОДРЕЂЕЊЕ ПРЕДМЕТА ИСТРАЖИВАЊА

Питању развоја пољопривредне производње у Србији, поред неспорног стратешког значаја, до сада није посвећена довољна пажња, како у производно-технолошком, друштвено-економском тако и у прометно-маркетиншком смислу. Као посебно запостављена подручја издвајају се примарна производња, финализација производних циклуса и развој дистрибутивне мреже у агробизнису. Имајући у виду поменуте чињенице, неопходна је темељна разрада комплекснијег приступа који би омогућио бржи раст производње и промета пољопривредно-прехранбених производа пореклом из Србије како на домаћем, тако и на међународном тржишту. Развој пољопривредне производње, уз трансформацију пољопривреде од традиционалне ка модерној, представља стратешки циљ друштвено-економског развоја Републике Србије. Стварање модерне, ефикасне пољопривреде засновано је на свестраној анализи следећих фактора: а) укупним производним потенцијалима неопходним за примарну пољопривредну производњу, б) расположивим природним ресурсима и в) растућој тражњи за пољопривредним производима, како на домаћем тако и на светском тржишту.

Анализом статистичких података у Републици Србији уочено је да биљна производња у економској структури пољопривреде учествује са преко 2/3 док је учешће сточарске производње чак испод 1/3 бруто остварене вредности. Овде треба напоменути да се стање у оквиру пољопривреде једне земље оцењује као јако лоше уколико је учешће сточарства у новоствореној вредности и доходу мање од 50%. Из овога произилазе питања – какви су резултати сточарске производње код нас и да ли можемо рачунати на равномернији развој и одговарајућу структуру производње у смислу потпунијег искоришћења расположивих ресурса и потенцијала?

Предмет докторске дисертације фокусиран је на анализу услова и токова примарне пољопривредне производње уз промену и прилагођавање њене структуре захтевима прехранбене сигурности и стабилности одговарајућег састава понуде на аграрном тржишту. Компарација различитих искустава у развоју агробизниса тржишних економија, као и преглед досадашњих искустава у Републици Србији, омогућава објективније сагледавање и предлагање решења за побољшање конкурентске позиције агросектора.

У контексту овако дефинисаног предмета истраживања, у докторској дисертацији посебно се сагледавају потребе и могућности развоја и унапређења говедарске производње и производње млека у Републици Србији, а са циљем обезбеђивања прехранбене сигурности домаћег становништва. Полазна претпоставка рада недвосмислено указује да пољопривреда треба да се развија и организује у складу са решењима и стандардима Европске уније. Стратегија развоја пољопривреде треба да омогући и повећање конкурентности примарне пољопривредне производње, односно прилагођавање високим стандардима Европске уније и Светске трговинске организације.

Посебан аспект предмета истраживања је анализа искустава и повезаности развоја великих агросистема (на примеру ПКБ „Корпорације“) са породичним моделом пољопривреде, која подразумева повезаност и усклађивање структуре производње, потрошње, увоза и извоза. Овде се систематично приказују услови

развоја периурбане пољопривреде која постаје све важнија у контексту процеса урбанизације и концентрације потрошача у великим насељеним и индустријским срединама. Аграрна производња код нас, циљно је усмерена ка индивидуалним газдинствима која постепено постају носиоци пољопривредне производње у Србији. Породична газдинства заузела су одговарајуће место у агропрехрамбеној репродукционој вертикали, као произвођачи који гарантују одређени квантитет, захтевани квалитет, континуитет испорука и конкурентност у производњи и промету. Ово је посебно битно за прехрамбену сигурност земље и поуздану снабдевеност тржишта храном.

### 1.3. ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА (научни и друштвени)

Задатак истраживања је да презентује колико специфичности пољопривредно-прехрамбене производње и њихова намена утичу на избор производне структуре, као и да укаже на значај остваривања агропрехрамбене сигурности Србије развојем интензивног говедарства као и ефекте организације промета пољопривредних производа и позицију конкурентности агросектора Србије на светском тржишту.

**Циљ докторске дисертације** је *дескрипција и класификација* услова, токова и могућности развоја говедарске производње и производње млека у Републици Србији. Конкретно, циљ рада је да се дизајнира производна структура за поједине врсте изабраних производа који су типични за мање-породично, и велико-агробизнис газдинство, и то како на домаћем, тако и на међународном тржишту. У том контексту на примеру и искуствима ПКБ Корпорације сагледан је значај, постојања и улога великих и јединствених агропрехрамбених система, у којима су процеси производње, прераде и промета хоризонтално повезани и вертикално интегрисани. Сагледан је, дакле, њихов мултифункционални значај, како за стабилност аграрног тржишта и агропрехрамбену сигурност Србије, тако за целокупни развој пољопривреде и сточарства код нас, а посебно за развој производње на индивидуалним пољопривредним газдинствима. Упоредо су истраживане промене које су се догодиле у производној структури основних пољопривредних производа и целокупног система агробизниса код нас, које су до сада утицале на функционисање производње и промета а које ће обликовати даље структурне промене у будућности.

Посебан **научни циљ дисертације** јесте *извршена дескрипција* структуре сточарске производње која је типична за мање/породично, и велико/агробизнис газдинство, прилагођено тржишним кретањима како на домаћем, тако и на међународном тржишту. Откривање чинилаца међузависности и утицаја производно-економских резултата појединачних економских субјеката на макроекономска кретања, посебно на стабилност аграрног тржишта, сагледавајући те међузависности на примерима успостављања репродукционих веза и јачања позиције сточарства и производње млека као кључне компоненте процеса репродукције у пољопривредној и прехрамбеној индустрији.

У том смислу, у раду се *научно објашњавају* чиниоци међузависности и утицаја производно-економских резултата појединачних економских субјеката на макроекономска кретања и могућности примене модела и имплементације позитивних искустава великих агросистема у унапређењу производње на индивидуалним пољопривредним газдинствима. Пословање Пољопривредне Корпорације „Београд“ је врло специфично и условљено низом фактора, заједничких свим предузећима са једне стране, док је са друге стране условљено низом специфичних ограничења од стране

државе, преко политике цена пољопривредних и прехрамбених производа, па све до ограничавајућих фактора који су својствени производњи под ведрим небом.

Сточарска и ратарска производња у агросистему и предузећу какво је ПКБ Корпорација „Београд“ заснована је на примени науке и технике, са праћењем и трансфером свих нових светских достигнућа која се могу применити на његовим пољима производње. Сва научна и техничка достигнућа која су постала део савремене пољопривредне праксе могу се трансферисати из великих система и имплементирати на индивидуална пољопривредна газдинства. Сточарска производња у наредном периоду засниваће се на приватном фармерству које ће бити тржишно оријентисано. Специјализацијом производње и применом нових технологија обезбедиће се производи који ће испуњавати стандарде светског тржишта, а самим тим имати и већу шансу за извоз. Када се сагледају све наведене чињенице, велики агросистеми поседују савремена агротехничка решења, стручно знање и управљачко искуство. Као такви, они треба да нађу своје место у будућем развоју пољопривредне и сточарске производње Србије и развоју приватног фармерства код нас.

Стога је **друштвени циљ** истраживања у овој докторској дисертацији усмерен да све учеснике у сложеном систему пољопривреде, производње и потрошње хране, упуту на вишедимензионални значај развоја сточарства и млечног говедарства, као нуклеуса за развој савремене високопродуктивне пољопривреде, да укаже на могуће начине и моделе репродукционог повезивања и организовања произвођача у циљу повећања продуктивности и конкурентности овог сектора, као претпоставке обезбеђивања укупне агропрехрамбене сигурности, стабилности тржишта и снабдевања потрошача.

Истраживање у оквиру овог рада има за циљ да укаже на могућности остваривања уштеда у трошковима производње, дистрибуције, као и начине за повећање продуктивности и ефикасности укупног пословања агробизниса. У супротном, сваки поремећај има крупне последице, пре свега на снабдевање потрошача и на функционисање целокупне репродукције у агробизнису, што посебно треба имати у виду уколико се зна да је храна социјално-економска, али и политичко-безбедоносна категорија.

Стога су у раду примењени мултидисциплинарни приступи предложеној проблематици, који имају за циљ да сагледају комплексну улогу примарних производних потенцијала у повећању јединичне ефикасности и ефективности укупне пољопривредне производње. Отуда рад кроз елаборацију функционалних веза производње, прераде и промета указује на модалитете организације производних канала агробизниса који би омогућили побољшање укупне конкурентне позиције наше земље.

#### **1.4. ХИПОТЕТИЧКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА**

Полазећи од дефинисаног предмета и значаја овог рада произилази и конкретан хипотетички оквир истраживања. Основни циљ истраживања се постиже кроз верификацију хипотеза и кроз урађену анализу изабраног комплексног агробизнис система ПКБ Корпорације “Београд”. Сагледавањем стања у Републици Србији предложен је могући правац развоја примарне пољопривредне производње која ће снизити трошкове основне производње, а самим тим повећати конкурентност агропроизвода Републике Србије на светском тржишту.

У раду су постављене неколике хипотезе које су, за предложено истраживање обезбеђења агропрехрамбене сигурности Србије, посебно актуелне. Међу њима се као **генерална хипотеза** од које се пошло у истраживању издваја следећа:

**ГХ.** Применом нових модела производње долази до неминовног мењања раније пословне филозофије, прихватања нових критеријума и правила добре произвођачке праксе као и новог менаџмента оријентисаног на конкуренцију и тржиште.

У образложењу овако формулисане генералне хипотезе неопходно је нагласити да се потпунијом применом тржишног модела привређивања успоставља и развија урбано пласманско аграрно тржиште, које захтева стабилан извор и довољне количине, по ценама и квалитету конкурентних финалних прехрамбених производа. Отуда се може претпоставити да, што је већи степен финализације и концентрације производње утолико је већа могућност коришћења ефеката економије обима, као и диференцијално-рентних предности близине великог урбаног тржишта.

Као **посебне хипотезе** конкретизованог предмета истраживања у овој дисертацији наводе се:

**ПХ-1.** Успорен процес трансформације великих агросистема и њихова крајња неприлагођеност условима пословања отвореног тржишта, довели су до значајног успоравања развоја и погоршања производне структуре пољопривреде у Србији.

Промет пољопривредно прехрамбеним производима одвија се између примарних пољопривредних произвођача који су понуђачи сировина, прехрамбене индустрије која обавља финализацију производа и посредника који даље те производе у неизмењеном или делимично измењеном облику продају финалним купцима. Производно, прерадни и дистрибутивни сегменти представљају динамичку категорију која се мора посматрати у призми структурних промена самих агропроизвођача, гросиста и детаљиста који су кључни сегмент система снабдевања храном а самим тим и креатори примарне производне структуре пољопривреде Србије.

**ПХ-2.** Убрзање процеса власничке и организационо-управљачке трансформације великих пољопривредних предузећа и дефинисање општезначајних функција агропрехрамбених система, значиће успостављање услова за уравнотежен развој биљне и сточарске производње, стабилније аграрно тржиште и већу агропрехрамбену сигурност у целини.

Са окончањем процеса трансформације пољопривредних предузећа и јасним дефинисањем функција у агропрехрамбеном систему стиче се могућност укупног привредног развоја где јача улога примарне производње код сектора индустрије и трговине пољопривредно-прехрамбених производа. Код нас се анализа развоја агробизниса у највећем броју случајева своди на сагледавање компаративних, али не и предности. Једноставно, постоји производња коју прати квалитетан производ, али он из више конкурентских разлога не долази до крајњег потрошача ефикасним дистрибутивним мрежама. То посебно има последице на уједначеност, структуру и обим производње као и могућност извоза пољопривредно-прехрамбених производа из Србије, што се одражава делимично и на сигурност снабдевања домаћег тржишта као и низак ниво конкурентности и профитабилности у сектору производње хране.

У даљој конкретизацији рада разрађене су **појединачне хипотезе**:

**ПЈХ-1.** Темелј за успешан развој аграрног сектора представља стандардизација процеса производње и примена међународних стандарда квалитета. Брже увођење неопходних стандарда и прописа који се примењују на иностраном тржишту и



тржишту ЕУ, омогућиће неопходну вертикалну повезаност примарне производње и прераде, а самим тим и већи извоз првенствено финалних агропрехрамбених, а не само примарних пољопривредних производа, што ће представљати оквир за бржи развој укупне пољопривредне и посебно сточарске производње у Србији.

**ПЈХ-2.** Пољопривредна производња Србије има значајне потенцијале да постане доминантна у региону, за шта је неопходно да се изврши ревитализација пољопривреде и успостави прагматско партнерство на релацији јавно-приватно-кооперативно (задружно) партнерство.

**ПЈХ-3.** Ако се оствари успешан модел партнерства и удруживања свих учесника у производњи онда је брже и лакше заузимање и освајање тржишних позиција не само на домаћем тржишту већ и на просторима ширег региона.

Сектор производње хране заснован је на устаљеним принципима који су основа надоградње и интеграције у новим моделима удруживања. Конкурентни положај на тржишту хране доводи до све значајнијег изражаја инетегрисаних система и удружених субјеката у области агробизниса.

**ПЈХ-4.** Економским повезивањем и сарадњом ПКБ Корпорације са индивидуалним, малим и средњим, пољопривредним произвођачима значајно би се поправило стање сточарства и млечног говедарства.

Велики производни агросистеми могу имати предност по основу економије обима производње, нижих трошкова примарне производње, специјализације одређених производних делатности, лакшег прилагођавања специфичностима тржишта и обезбеђења сигурности константног снабдевања тржишта производима уједначеног квалитета док индивидуални и мали произвођачи трансвером знања и технологије од великих агросистема и применом на својим пољима рада, у скоријој будућности морају преузети примат у задовољењу и обезбеђењу тржишта храном и остварењу прехрамбене сигурности Србије.

**ПЈХ-5.** Уколико би се ПКБ Корпорација као највећи произвођач млека у Србији и највећи расадник најквалитетнијег приплодног материјала, уз свеобухватну помоћ државе, директно укључила у пројекат поправке основног матичног стада и генетског материјала говеда код индивидуалног сектора, утолико би се уз адекватно стручно управљање могло одлучујуће допринети радикалном повећању млечности по грлу а тиме и повећању укупне продуктивности и конкурентности целог сектора.

## 1.5. МЕТОДЕ ИСТРАЖИВАЊА И ИЗВОРИ ПОДАТАКА

Истраживања у овом докторском раду су вршена путем уобичајених метода научног истраживања у области економије које, између осталог, подразумевају коришћење статистичких метода и инструмената. Целокупно истраживање се базира на примени метода савремене квантитативне и квалитативне анализе. У анализи добијених података примењени су дескриптивни и компаративни методи, с једне, као и методи испитивања и посматрања, с друге стране.

Теоријски оквир рада изложен је коришћењем метода индукције (као методе извођења и заснивања судова), анализе и синтезе (као метода формирања појмова) тематских целина релевантних за овај рад. До синтетичких закључака у раду и извођења генерализација дошло се методом индукције, дедукције, синтезе, апстракције и генерализације, са циљем давања конкретних одговора и препорука полазећи од дефинисаних хипотеза.

С обзиром на комплексну аналитичку основу истраживања, коришћене су општенаучне методе пре свих статистичка и компаративна општенаучна метода.

Широко је коришћен компаративно историјски метод, ради приказивања историјског развоја сточарске производње у Републици Србији, Београдском региону и ПКБ „Корпорацији“. Код приказивања резултата добијених у оквиру ПКБ „Корпорације“ коришћена је метода прикупљања података (укључив интервју стручњака) и метода анализе докумената. Корпоративни производно-економски показатељи приказани су у временском периоду за последњих 30 година.

Приликом обраде података и показатеља о производно-економским резултатима код приватног сектора, коришћене су временске серије расположивих статистичких података (доступних у публикацијама и електронској форми са web сајтова) Министарства пољопривреде, Привредне коморе Србије, Задружног Савеза Србије и Републичког завода за статистику, као и резултати Пописа становништва 2011. и Пописа пољопривреде 2012. године.

Одређене појаве у истраживању коментарисане су на основу секундарних извора, односно прегледом и систематизацијом претходних истраживања која обухватају предметну област. Билансним методом током истраживања добија се права слика о производњи, потрошњи и тржишту пољопривредно-прехранбених производа у нашој земљи. У раду је коришћен и метод компаративне анализе и статистичког упоређивања светске праксе са нашом, као и сагледавање утицаја фактора производње на одабир смера и правца производних циљева у агробизнису на домаћем тржишту. Међународне компарације су изузетно значајне јер оне показују, не само разлике у нивоу развијености и продуктивности, већ и конкурентну способност агробизниса Србије. Статистички програми коришћени су за статистичку обраду података. Коришћена је и најновија литература из реномираних светских часописа.

Наведеним методама, анализирана је укупна производња на примеру изабраних производа, карактеристичним за понуду агробизнис система сточарске и говедарске производње у нашим условима. Истраживање је поткрепљено компаративном анализом ПКБ Корпорације „Београд“ у домаћем и националном тржишту са производно дистрибутивним могућностима пољопривредно-прехранбених производа.

У раду се прате и анализирају кретања и промене бројних природних и вредносних статистичких обележја карактеристичних за пољопривреду и агробизнис, као што су: *Пољопривредно газдинство, Породично газдинство, Пољопривредно земљиште, Расположиво земљиште, Коришћено пољопривредно земљиште, Окућница, Оранице и баите, Угари, Паињаџи, Ливаде, Обрада земљишта, Пољопривредна механизација, Прираст стоке, Укупна производња меса, Бруто и Нето тежина стоке, Условно грло, Краве, Музне краве, Производња млека, Прерада меса, Пољопривредни објекти, Објекти за смештај говеда, Пољопривредне активности, Носилац породичног газдинства, Стално запослени на газдинству, Сезонски ангажована лица, Ангажована радна снага, Продаја пољопривредних производа, Откуп пољопривредних производа.* (Прилог 1.)

Анализирање кретања и промена посебних статистичких обележја карактеристичних за пољопривреду и агробизнис, као начин мерења и исказивања успешности и развијености пољопривреде Србије, у раду је вршено израчунавањем више показатеља: *просечне вредности* обележја, *степен тржишности* специфичних пољопривредно-прехранбених производа, *просечне стопе* промена, *индекси* базни и ланчани, *коэффицијент варијације* појаве око израчунате просечне вредности.

## 1.6. НАУЧНА И ДРУШТВЕНА ОПРАВДАНОСТ ИСТРАЖИВАЊА

Истраживање проблема агропрехрамбене сигурности укупног националног а посебно урбаног тржишта хране и тзв. периурбане пољопривреде, битно је у контексту изучавања начина постизања прехрамбене сигурности свих великих урбаних целина, нарочито транзиционих и земаља у развоју. Ово питање посебно добија на значају уколико се ради о земљама у развоју које још увек нису довршиле процес урбанизације, као и у условима друштвеног и технолошког трансформисања аграра. Како је у процесу транзиције код нас акценат стављен на приватизацију великих агросистема и паралелно оснаживање капацитета породичног модела пољопривреде, истраживање у оквиру ове докторске дисертације указује на повезаност агробизниса и породичног модела пољопривреде у достизању јединственог циља – сигурности и стабилности у снабдевању храном.

У **друштвеном смислу**, истраживање указује на нову улогу и макроекономски значај великих агросистема на примеру трансформације ПКБ Корпорације која има битну улогу у обезбеђењу стабилних количина хране, пре свега за тржиште града Београда. Рад синтетизује знања из области предметне проблематике, и даје преглед искустава везаних за трансформацију великих агроиндустријских комплекса у окружењу и приказује смернице неопходне за дефинисање стратегије и политике развоја тзв. регионалне градске и периурбане пољопривреде.

**Научни допринос** дисертације огледа се у истраживању међузависности и утицаја производно-економских резултата појединачних економских субјеката на макроекономска кретања, посебно на стабилност аграрног тржишта, сагледавајући ове међузависности на примерима успостављања репродукционих веза и јачања позиције сточарства и производње млека као кључне компоненте процеса репродукције у пољопривредној и прехрамбеној индустрији.

Ова докторска дисертација нам указује да примарна пољопривредна производња и велики део говедарске производње уз производњу млека са посебним акцентом на дистрибуцију и финализацију производа у агробизнису Србије, захтева темељну реорганизацију. Закључак је, посматрајући производњу у ЕУ и свету, да се конкурентност агросектора постиже ефикасном производњом на специјализованим газдинствима. Наиме, искуства су показала да за остваривање конкурентске предности (оне која се не може брзо, лако и једноставно ископирати од стране конкурената), више нису довољни раније коришћени системи производње, већ су неопходне нове дугорочне стратегије развоја производње и финализације готових производа, уз смањење цена коштања по јединици инпута.

Захтеви потрошача за квалитетним производима намећу добро координирану производњу, прераду, промет и потрошњу. Загарантован квалитет, уз сигурну дугорочну производњу, омогућава испоруку супериорне вредности потрошачима, што је и основни циљ како сваког привредног субјекта појединачно, тако и економије као целине. Резултати спроведених истраживања нам предлажу адекватну производну структуру пољопривредно-прехрамбених производа на примеру малог породичног газдинства и агробизнис система.

Основна истраживања су усмерена на тестирање постављених хипотеза кроз нове могућности за повећање конкурентности у агробизнису и у том смислу да су мењање пословне филофије и прихватање нових критеријума производње кључни фактори унапређења пољопривреде и агробизниса Србије. Анализа међународних искустава, отвара нове правце и стандарде развоја сточарства и производње млека.

Кроз анализу међународних искустава, предлаже се институционално решење актуелног проблема одрживог развоја пољопривреде који би морао да буде један од развојних приоритета Републике Србије.

Оправданост истраживања нам доказује параболни тренд који одсликава макро кретање производње и промета у периоду 1950-2005. као и тренд промена за период 2006-2015. године што нас наводи на закључак да је потребно брзо реаговати у реорганизацији дела говедарске производње, производње млека и дистрибуције агропроизвода.

На основу сагледавања укупних ефеката структурних промена у ланцу снабдевања храном на локалном и глобалном тржишту, истраживање указује на могуће правце развоја укупног агробизнис система Србије, у циљу повећања конкурентности како на домаћем, тако и на регионалном, односно међународном нивоу.

На крају, научни допринос се огледа и у сагледавању могућности успостављања веза и јачања позиције примарне пољопривредно-прехранбене производње као најважније компоненте процеса репродукције у пољопривредној и прехранбеној индустрији.

## 2. АГРАРНА ПРОИЗВОДЊА И СПЕЦИФИЧНОСТИ АГРАРНОГ ТРЖИШТА

### 2.1. АГРАРНИ РЕСУРСИ И АГРОЕКОНОМСКИ ПОТЕНЦИЈАЛ

Појам „пољопривреда“ означава широк спектар активности различитих учесника на привредној сцени. Овај производни циклус обједињује фармере, агробизнис индустријске корпорације, задруге, дистрибутивне ланце, менаџмент, трговинске ланце, пружаоце финансијских услуга, маркетинг агенције, робне берзе, банке и државу која уређује законитости у производњи и тржишту пољопривредних производа.

Пољопривреда као најстарија људска делатност предмет је интересовања многих умних људи. О томе сведоче писани документи стари око две и по хиљаде година. Земља представља основни извор свих робних и материјалних ресурса док пољопривреда својим радом те ресурсе увећава. За успешну пољопривредну реализацију неопходно је следити искуства најбољих поризвођача и фармера и на основу прикупљених искустава доносити сопствене судове и давати препоруке.

Чиниоци који делују на развој производње груписани су у две групе:

- природни чиниоци где се убрајају вода, клима, земљиште;
- економски чиниоци: радна снага, капитал, цене, кредити, тржиште и др.

Због својих специфичности ова делатност у многоме се разликује од других привредних грана а оне су садржане: а) директна повезаност производних процеса за природну средину; б) испуњење свих биохемијских и биолошких процеса, неопходна стручна оспособљеност и технологија. Друге привредне гране у свом производном процесу захтевају ангажоване најмање три елемента: сировину, машине и енергију. Производни процеси у пољопривреди су својствени јер биљка сама из земљишта узима неопходне минералне материје као своје храниво и уз помоћ Сунчеве енергије ствара производ тј. плод.

Земљиште као основна сировинска база и супстрат за гајење биљака увек се налази на истом месту и непокретна је те се унапред зна где је и које је место за производњу. Пољопривредне површине су различито потенцијално производне ако се посматра по надморској висини, рељефу и светлости. Ову делатност немогуће је организовати на други начин и организовати је према другим факторима као што су економски, тржишни, социјални већ представља специфичан процес који тражи ангажовање додатних средстава која нису потребна другим производним гранама.

Нису све пољопривредне површине једнако производне и богате хранљивим материјама. Из тог разлога на различитим земљиштима је и различита плодност. Физичко хемијска својства тла дефинишу производне могућности за одрађене биљне културе. Наука се свакодневно бави упознавањем и анализом производних својстава тла, изналази боље могућности за ангажовање средстава и агротехнике како би се ти производни потенцијали повећали. Иако свакодневно расту знања и могућности, природна плодност земљишта остаје као веома важан ограничавајући фактор за производно опредељење и остваривање економских резултата.

Свака биљка представља једну „фабрику“ која у производном систему претвара органске у неорганске материје. Својим ситемом она узима минералне елементе и воду из земљишта,  $\text{CO}_2$  из ваздуха па их затим помоћу енергије Сунца претвара у органске производе. Производне могућности биљке да настаје, живи и развија се у циљу производње хране за људе и животиње подлежу одређеним биолошким законитостима.

Потребно је имати оптималне производне услове за њен развој, где за сваку фазу развојног пута потребно је да прође одређено време.

У Србији постоје три климатска подручја: континентални, планински и медитерански. Годишња, сезонска и дневна количина сунчеве-светлосне енергије представља производни фактор, који не ствара трошкове, на који није могуће утицати и који не оптерећује производњу. Зато је потребно пронаћи оптималну територијалну распрострањеност за раст и развој одређене биљне културе. На овим производним правилима и основама заснива се суштина регионалног планирања.

Финални резултат у процесу пољопривредне производње јесте производ-плод који захтева посебан третман и пажњу од почетка производног процеса, током раста, начина бербе, транспорта, складиштења и прераде из разлога јер је сам органског порекла и због тога што је подложен кварењу. Само се са посебном опремом и у посебним објектима могу очувати нутритивна својства финалног производа да би до потрошача био допремљен квалитетан и здрав плод.

Пољопривредна производња у свом производном циклусу садржи низ економских фактора међу којима се издвајају:

- производни циклус;
- време производње и време рада;
- репродукција;
- пољопривредни рад; и
- пољопривреда као део производње.

Пољопривреда је специфична делатност која се одвија у одређеном делу године или је заснована на више година. Производне операције морају бити обављене у одговарајућем тренутку и фази развоја биљке усклађено са захтеваним временским приликама. Одступање од оптималних рокова доноси ненадокнадиве последице које се огледају у квалитету производа, обиму производње или је доведен у питање комплетан производни циклус што се скоро никада не може надокнадити радом изван поменутог временског рока. Цео производни ток захтева ангажовање капитала, обезбеђење других средстава и радне снаге у тачно одређеном року, што има своју посебно додатну вредност и цену.

Приликом заснивања вишегодишњих засада неопходно је обезбедити инвестициона улагања која су у трајању од 2 до 4 године док је за пун род неопходно чекати 6 до 8 па чак и до десет година. У овом случају капитал је дугорочно ангажован са учешћем одређеног процента ризика и неизвесности у који је укључен мали коефицијент обрта. Исти случај је и у сточарству где је неопходно направити производне објекте, набавити одговарајућу опрему и након испуњења почетних услова набавити приплодна грла за оснивање и започињање одређене производње. У овом виду производње постоји одређена законитост која се остварује у реализацији одређених приноса који су у почетку мали, затим расту до пуне производности након чега постепено опадају, тако да их је потребно циклично обнављати ради одржавања нивоа производње.

Време производног циклуса у пољопривреди се не може скратити и оно се не подударе са временом пољопривредне производње. Ово доводи до тешкоћа при организацији људског и машинског рада када се распознаје „шпиц“, затим интервал ниских потреба до завршне сезоне. Фазне смене људског и машинског рада и одмора више су повезане са биљном него са сточарском производњом. Ангажовање радне снаге сезонски условљава и цикличну упосленост механизације и опреме што негативно утиче на њену искоришћеност и поскупљује финални производ. Наведене специфичности доводе ову делатност у неповољан положај у односу на друге привредне гране.

Људски рад представља изузетно важан производни ресурс. Од његовог знања и могућности да решава новонастале проблеме зависи коришћење расположивих фактора за производњу. Овај ресурс се може унапредити образовањем. Пољопривредник током обављања својих задатака треба да има широка знања из различитих области, од основа биотехничких наука, преко агрономских и технолошких знања, области екологије, технике и познавања механизације, опреме, електротехнике, грађевинарства, пејзажне и баштенске архитектуре, вођења књиговодствене евиденције, израде производних калкулација и бизнис планова до сагледавања економике пословања. Један радник на пољопривредом имању у суштини обавља више од 200 разноврсних послова<sup>1</sup>. У времену брзог техничког и технолошког напретка пољопривредник мора бити информисан о научним достигнућима и могућностима примене иновација у директној производњи. Организује се стручна и саветодавна служба са циљем да инплементира своја знања и уведе иновације у примарну пољопривредну производну праксу.

Обим знања који је потребан у другим производним делатностима знатно је мањи јер се у њима ради о већој специјализацији производње где је могућа већа концентрација знања по производном процесу. Индивидуални пољопривредни произвођачи су спремни и способни да покрену, организују, успешно воде и развијају неку производну делатност уз сталну примену иновација и нових достигнућа, преузимајући при том одређене пословне ризике. Кроз пољопривредну производњу човек је променио животну средину тиме што је узео највећи део еколошког система а потиснуо све оно што није подређено производњи хране.

За постизање добрих резултата и остваривање позитивних економских резултата природни услови представљају један изузетно важан фактор. Прилагодљивост човека датим производним условима смањено је утицај природних субјеката. Два су начина за решавање утицаја природе:

Прво: мењањем природне средине уз смањење потенцијалних ограничења при обради земљишта. Хемијска индустрија својим производима омогућава додавање неопходних компоненти и заштитних средстава у циљу постизања високих приноса. Клима је фактор на који се најмање може утицати, док се оптимална контрола испуњава кроз производњу у затвореном простору.

Друго: прилагођавање производним условима постиже се кроз: стварање нових биљних сорти, раса животиња, пажљивији одабир заступљености одговарајућих производњи, производна регионализација и др.

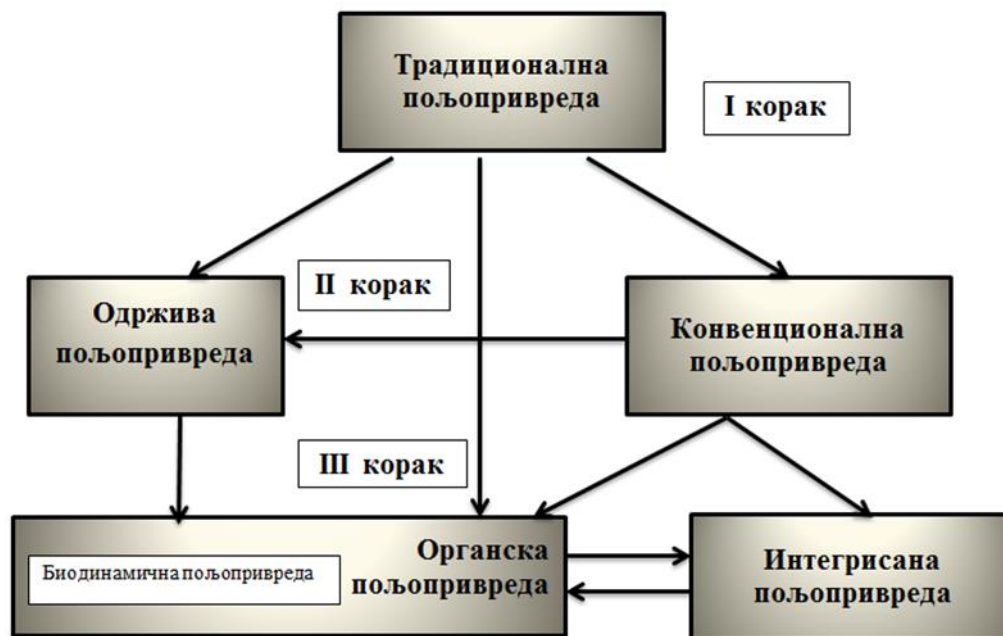
Оба наведена случаја настоје да се смањи потенцијални ризик, неизвесност и утицај ограничења природних услова. Развојем науке и технике учиниће се одређена побољшања, до граница које је природа поставила.

Пољопривредна производња током историјског развоја имала је три етапе: **прва**, трансформација традиционалне у конвенционалну производњу, **друга**, трансформација конвенционалне у одрживу и **трећа**, трансформација одрживе у органску пољопривреду. Све промене, аграр је направио трансформишући се са циљем превазилажења проблема током тренутног метода производње. У почетку није било довољно хране за све бројнију популацију, док је онда почело да плаћа скупу цену повећања приноса.

Аграрни бизнис не почиње нити се завршава на фармама, пољопривредним газдинствима или неким другим производним јединицама. Састављен је из узајамног дејства појединаца, фирми и институција које су обједињене кроз примарну пољопривредну производњу, индустријску прераду, производњу неопходне опреме и

<sup>1</sup> Defilippis J. (2002): Економика пољопривреде, стр.24.

средстава, промет производа, услуге а све уз присуство и утицаја владине администрације.



**Слика 1:** Правци развоја пољопривредних система

Извор: IFOAM-Training-manual-on-Organic-Agriculture-in-the-Tropics,-Fibl,-2002,-стр.-21

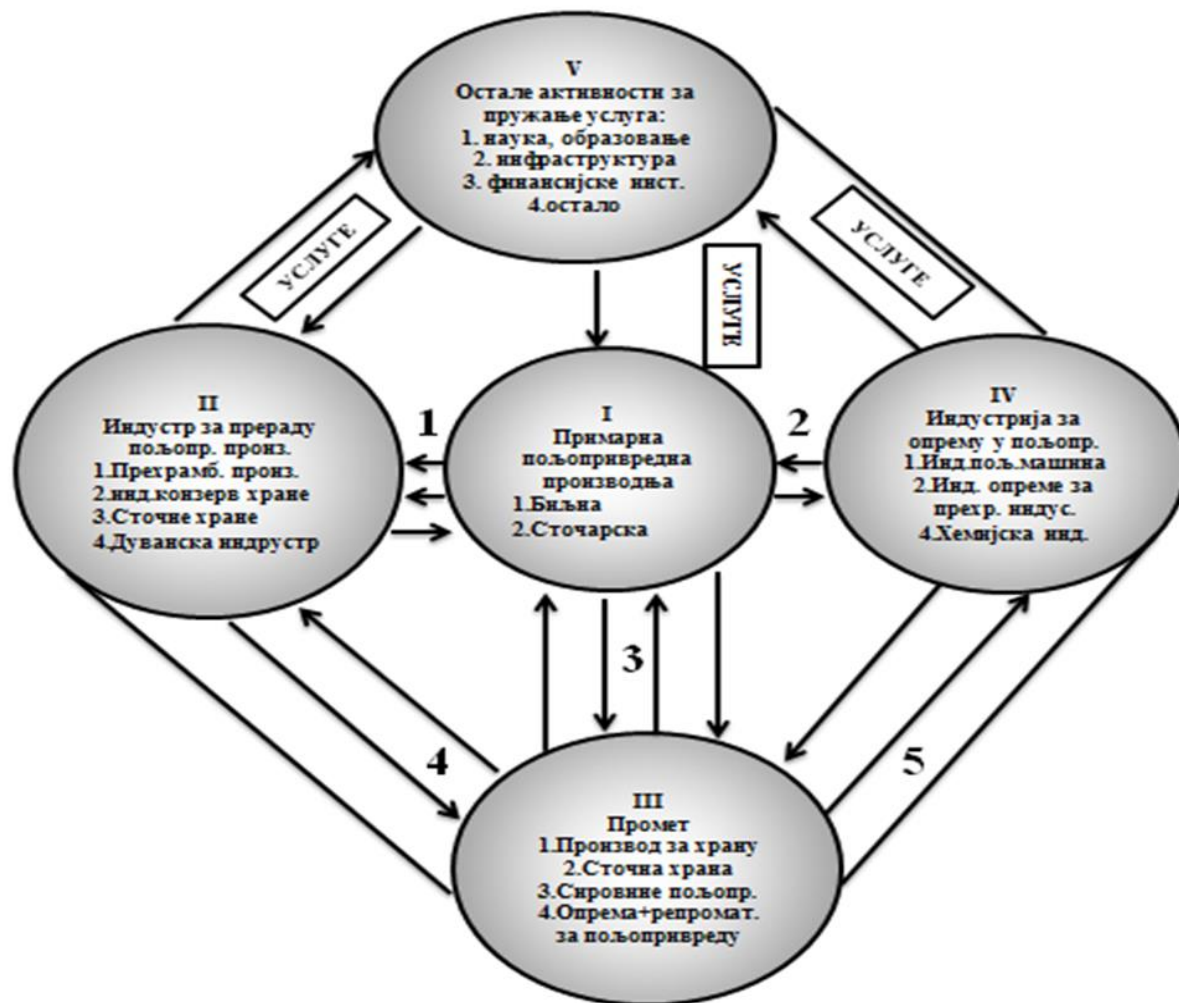
Да би аграр функционисао успешно, оптимално користио факторе производње и остварио задате и планиране циљеве неопходно је упознати суштину и повезаност одређене производне структуре. То представља обједињен производни систем, са дистрибуцијом и прометом хране, обједињујући неопходне субјекте, производне циклусе, физичка лица, предузећа, организације и компаније које су заједно укључене у куповину, производњу и продају робе се циљем остваривања профита.

У развијеним тржишним економијама и код нас развијају се различити начини производње и дистрибуције, у форми различитих облика удруживања, кооперације и интеграције по хоризонталном или вертикалном принципу, засноване на дугорочним стратешким основама који сваком учеснику производно-дистрибутивног сегмента обезбеђује профит.

У основи пољопривредна производња није суштински само веза између произвођача и потрошача хране већ представља заједништво и везу са свим другим привредним и тржишним субјектима који су на почетку ланца и од којих набављају потребне инпуте за даљу производњу.

Савремена и здрава пољопривреда развија се на поштовању принципа очувања здравља, екологије, праведности и бриге.





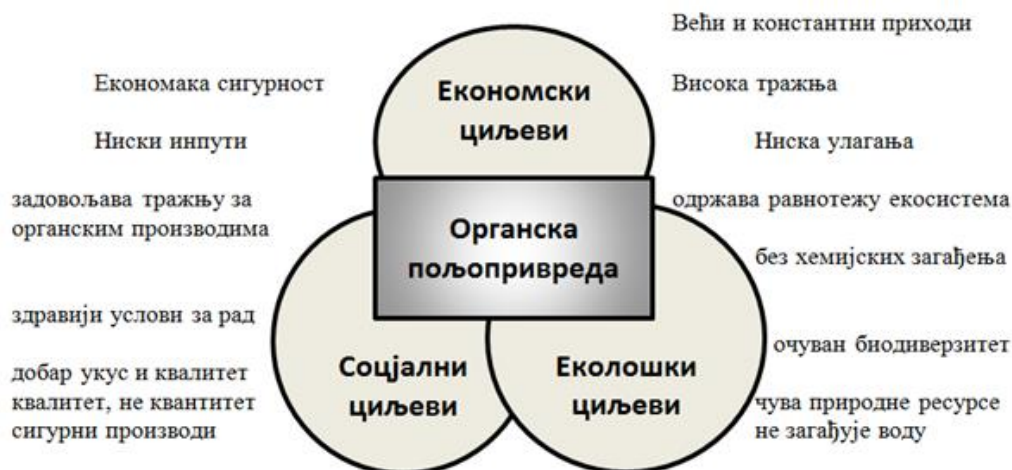
1. Пољoprивредни производи као сировине, исхрана људи, сточна храна;
2. Опрема и репроматеријал, исхрана људи;
3. Сировине пољoprивредног порекла, сточна храна, исхрана људи, опрема и репроматеријал;
4. Снабдевање сировинама пољoprивредног порекла, прерађени пољoprивредни производи, исхрана људи;
5. Опрема и репроматеријал за пољoprивреду, исхрана људи, услуге;

**Слика 2:** Агробизнис комплекс у Србији

**Извор:** Закић-З.-Стојановић-Ж.-Економика-аграра,-Економски-факултет,-Београд,-2008.-стр-66

Данашњи агробизнис комплекс представља сложен систем састављен из три сегмента: производња аграрних инпута (дофармерски), пољoprивредна производња (фармерски) и прерада са трговином пољoprивредно прехрамбеним производима (постфармерски).<sup>2</sup>

<sup>2</sup> Церанић С., Малетић Р.: (2005) „Стратегија развоја МСП у агробизнису Србије-Породична газдинства Србије у променама“, Институт за агроекономију Пољoprивредног факултета у Београду



**Слика 3:** Циљеви органске производње

Извор: IFOAM-Training-manual-on-Organic-Agriculture-in-the-Tropics,-Fibl,-2002.

Земље развијене тржишне економије, агробизнис детерминишу као сложен систем производње и дистрибуције прехранбених производа и пића, са циљем задовољења специфичних захтева потрошача. Овај рад систематским приступом анализира агробизнис у целини сложеног привредног система као сегмент вишег нивоа.

Основни еколошки принципи садржани су у начелу да се природи врати све што се од ње узима како би она током новог репродуктивног циклуса дала поново и још више. Неопходно је посматрање узајамне повезаности биљне и сточарске производње где је успостављена веза сточарства и биљне производње што обезбеђује непрекидно кружење органске материје. Земљишту се враћа што је од њега узето уз несметану трансформацију органског производног ланца. Сва жива бића представљају велику целину где стање једног ентитета утиче на стање свих осталих. Узајамна је повезаност свих живих бића до човека, указује да су принципи одржавања живота и очувања здравља међусобно усклађени. Агробизнис, не треба само да одржи, већ треба да побољша стање земљишта, биљки, животиња и људи. Основна улога агробизниса јесту бољи услови у производњи, дистрибуцији, преради и потрошњи са циљем побољшања квалитета живота и здравља учесника у производном циклусу. Највећи склад агробизниса мора бити прилагођен клими, земљишту, локалним врстама и традицији. Агробизнис систем, поштујући еколошке принципе, требало би заснивати на одрживим системима, док у тесној вези мора бити са производним циклусима тако што ће их подржавати и помагати да би се одржали. Примена природних инпута подразумева да се омогући рециклирање употребљених материјала и енергије у новим производним циклусима.

Потрошачке навике неопходно је развијати у правцу очувања природних ресурса и животне средине што треба да представља основу свих будућих развојних праваца.

Продуктивни систем састављен од земљишта, воде, биљака, животиња, климе и људи основни је циљ одрживе пољопривреде. Крајњи резултат овако синхроног система јесте испуњење основних потреба за квалитетнијом храном, бољим условима живота, очуваном животном средином и одрживим ресурсима природе који омогућава несметан ток обнове природне средине са очувањем ефикасности и ефективности у производном процесу.

Ново тржишно пословање у производњи хране доступно је свим структурама становништва где више није примарни задатак прехрана већ представља циљ који дозвољава реализацију постављених циљева и економске добити. Ефикасност и профитабилност тако су постали нови савремени пројекти развоја и напретка агробизнис сектора.

Техничко-технолошка структура агробизниса проузрокована је специфичностима и карактеристикама пољопривреде као делатности привреде а огледа се у следећем:

- Висока или ниска понуда на тржишту, природни услови и мала преговарачка моћ произвођача, доводи до велике ценовне флукуације.
- Природни услови основа су успеха пољопривредне производње. Они отежавају економско управљање и у ситуацијама оптималности других фактора.
- Сеоске средине нису тржишно уређене у промету и трговини некретнинама тако да је потражња на ниском нивоу. Власништво и правни статус нису довољна гаранција при обезбеђењу кредитних задужења која се узимају у циљу заснивања, одржавања или финализације производње.
- Мешовита производна структура уз лоше уређену инфраструктуру узрокују велике миграције у једном правцу и лошу финансијску стабилност сеоског становништва.
- Производња која је сезонског карактера, стални трошкови и велика почетна улагања основни су чинилац заснивања нове производње.
- Сектор аграра карактерише немогућност уске специјализације која је могућа у другим индустријским делатностима.
- Природне одлике и квалитет земље основни су параметар који одређује смер, квантитет и квалитет приноса биљних засада.
- Инпути коришћени у пољопривредној производњи односе се на материјал, живу биљку или животињу.

Технологија која се користи у аграрној производњи неопходно је да буде прилагођена одређеном смеру производње, физиолошком и биолошком статусу биљака и репродукционом циклусу и категорији гајених животиња.

Радни и културни приступ анализирања делатности пољопривреде као примарни чин даје изражај самих произвођача и лично задовољство које осећају самим обављањем послова у природном окружењу. Високи ризици производње, неизвесност и одређен степен предвиђања представљају изазове који ову производњу издвајају од осталих грана привреде. Сами произвођачи имају поштовање према радној средини и осећај значаја према делатности коју обављају током производног дела радног дана.<sup>3</sup>

Пољопривредна производња током дуготрајних трансформација претрпела је промене које обједињују индустријску делатност, хемијску и фармацеутску производњу, пољопривредне машине, прехранбени и финансијски сектор.

Пред пољопривредним произвођачима и организацијама налазе се нови изазови који подразумевају да директни произвођачи морају сами да праве бизнис план, обављају набавку неопходних инпута, одређују технологију производње, предвиде најповољније време продаје производа и одређују сетвену структуру која ће се заснивати у наредном производном циклусу.

Све веће учешће приватног сектора у делатности прехране, дистрибуције, прераде и трговине утичу на осигурање прехранбене сигурности и стабилности Србије. У повезаном производно-прехранбено-дистрибутивном ланцу тржишна

<sup>3</sup> Закић, З., Стојановић, Ж., (2008); Економика аграра, Центар за издавачку делатност Економског факултета у Београду

инфраструктура постаје проходнија, а сви учесници у производњи, дистрибуцији и трговини економски мотивисанији и одговорнији.

Заједно са повећањем животног стандарда, куповне снаге и финансијске стабилности долази до промене структуре потрошних добара. Повећањем економског стандарда све је израженије опредељење набавке производа више финализације, квалитета и вредности што условљава промену досадашњих начина потрошње. Анализом структуре укупне потрошње земаља Европске уније закључено је да трошкови исхране учествују просечно са 25%, гардероба, транспорт и исхрана 5%, становање 10 док се за одмор и рекреацију издваја више од 15% укупне потрошње.<sup>4</sup>

### 2.1.1. Агроекономски потенцијал

Зависно од степена економске развијености једне земље и интервенција државе неизвесно је у коме правцу ће се развијати и дефинисати аграрна политика. Карактеристичне детерминанте опредељене су са обележјима која могу имати три могућности **1.** земље у развоју, имају оријентацију на стимулисање трансформације традиционалне пољопривреде; **2.** земље у којима остали део економије није довољно развијен имају оријентацију на одржавање пољопривредног раста у оној мери који омогућује наставак стварања ресурса за остали део економије; **3.** развијене земље форсирају димензију заштите социјалног статуса пољопривредника, од властите хиперпродукције.

Данашње схватање термина-пољопривреда, подразумева широк дијапазон различитих активности које укључују велики број учесника у производно-репродуктивном циклусу, директних произвођача, аграрних малих и великих система, задруга, производних и дистрибутивних удружења, трговинских ланаца, финансијских и маркетиншких посредника, берзанских организација, банака, контролних институција и државе која је кључна за уређење правних и законских оквира на пољопривредном тржишту. Проучавање аграра укључује аналитичаре и планере привредног развоја, банке и финансијере, стручњаке из области осигурања, туризма, међународне трговине и менаџмента.

Рурални свет је увек био везан за пољопривреду. Као што је било некада тако је и сада главни циљ пољопривреде производња хране. То је делатност која нема дисконтинуитет, из разлога што ни најфантастичнији футуризам не сања о радикалној замени конвенционалне, масовне исхране. Савремена пољопривреда осим у делу примарне производње хране представља и сировинску основу бројних индустријских грана. На бази биљне производње упоредо се развија сточарство које данас чини саставни део примарне пољопривреде као и основу развоја млекарске, месне и прехранбене индустрије.

Највећим делом пољопривреда је базирана на активностима породичних газдинстава која су истовремено произвођачка и потрошачка јединица. Пољопривредни произвођачи самостално морају донети одлуку о смеру и начину производње као и о могућем инвестирању, узимајући у обзир ограничена средства која могу употребити.

Нигде као у пољопривреди не долази до изражаја чињеница да држава мора до извесне мере бити укључена у производни систем који својим активностима одређује испуњење стратешког циља тј. обезбеђење националне, прехранбене сигурности и безбедности. Држава у агробизнису остаје битан чинилац који усмерава дешавања на тржишту хране где могу да се модификују само форме владине интервенције.

Мања расположивост ресурса представља ограничавајући фактор који стоји на располагању за испуњење различитих циљева. Ресурси се сврставају у три категорије:

<sup>4</sup> Ловрета, С. и сар. (2005); Канали маркетинга, Економски факултет, Београд,

1. Природни и биолошки ресурси-земљиште, рудно богатство, енергенти, вода, дивљач и биодиверзитет; 2. Људски ресурси-обухватају услуге понуђене од стране радника и менаџмента у процесу производње добара и услуга; 3. Производни ресурси-поистовећују се са појмом капитала који се јавља у различитим облицима: машине, опрема, залихе, новац...<sup>5</sup>

Специфичност аграрне производње и агропрехрамбеног комплекса поткрепљена је чињеницама да исте производне законитости не важе за два система пољопривредне производње – агробизнис и породичну фарму. Праг исплативости бављења пољопривредом није исти у оба производна система. Додатни проблем у одлучивању представља чињеница да се потрошачи хране не понашају увек у складу са индивидуалним перференцијама и буџетским ограничењем јер често купују производе засноване на бази поверења или искуства.

Агропривреда се може посматрати на националном – микро или међународном – макро нивоу. Макро ниво проблематике аграра подразумева разматрање утицаја глобалних одлука на националном нивоу, анализу понуде и тражње на међународном нивоу, као и утицај међународног тржишта пољопривредно-прехрамбених производа на стање у оквиру националног агропрехрамбеног система.

Специфичност производње пољопривредно прехрамбених производа огледа се у немогућности брзих структурних промена у погледу количина и асортимана док се значај ставља на биолошке одлике, стабилност и рентабилност производних циклуса. Загарантованост пласмана и начело континуитета основно је мерило правог избора модела производње који омогућава трајну снабдевеност тржишта и обезбеђење прехрамбене сигурности и нацијалне снабдевености.

Унутар тако сложеног система каквим се сматра аграрни сектор, успостављају се нови типови и начини пословног окружења које влада међу учесницима:

- Стратегијске везе;
- Удружена улагања;
- Нетрадиционални облици;
- Малопродајни савези; и
- Комерцијални и пословни модели.<sup>6</sup>

У делу производње ако се доносе одлуке битне за промену постојеће и формирање нове производне и дистрибутивне мреже основних пољопривредних и прехрамбених производа неопходно је сагледати дешавања и процесе у деловима:

1. Техничког и технолошког напретка;
2. Тржишних дешавања;
3. Еколошким променама;
4. Демографским карактеристикама;
5. Државној улози.

### 2.1.2. Агробизнис окружење

Развој индустрије представља основни чинилац који је потиснуо малу, натуралну и мануфактурну производњу омогућивши технолошко бржи, тржишни и просперитетнији аграрни развој. Све наведено представља базну основу просперитетног настајања и развоја бизниса у сектору аграрне производње.

Основни разлог садашње урушене економске структуре аграра јесте нерационално коришћење природних потенцијала, јефтним производима и недоумицом да се бесконачно могу допуњавати социјална давања, непрестаним

<sup>5</sup> Економика аграра, Зорка Закић, Жаклина Стојановић

<sup>6</sup> Lysons, K., Gillingham, M., Purchasing and Supply Chain Management, 7th Pearson Education Limited, Edinburgh, UK, 2006

одливањем дохотка оствареног у пољопривреди у непроизводне и непрофитне области. Примарни произвођачи нису имали могућност остварења акумулативних цена својих производа, док је држава примењивала линеарну контролу цена основних прехранбених производа.

Светска пољопривреда у основи дели се на пет типова који су међусобно повезани тако да се претапају зависно од степена интензивности и развоја<sup>7</sup>. Урађена подела анализирана је са становишта коришћених метода производње, који се односе на познате системе и трендове, преиспитујући употребу у неком систему пољопривредне механизације, минералних и хемијских препарата, пестицида, док је све актуелнија и употреба генетски модификованих супституената.

**Табела 1:** Поређење различитих метода пољопривредне производње

Карактеристике	Традиционална пољопривреда	Конвенционална пољопривреда	Одржива пољопривреда	Органска пољопривреда	Интегрисана пољопривреда
Пестициди	без употребе	високо употреби у	умерена употреба	строго забрањени	дозвољени уз одређена ограничења
Промотери раста	не познаје употребу	високо употреби у	умерена употреба	строго забрањени	дозвољени уз одређена ограничења
Ђубрива	углавном природна	форсира вештачка ђубрива	умерена употреба	употреба само биођубрива	вештачка уз одређена ограничења
ГМО	не познаје употребу ГМО	дозвољени	дозвољени	забрањени	дозвољени
Разноликост врста	присутна	високо приносне монокултуре	присутна	високоприносне врсте	високо приносне монокултуре
<b>Инпути</b>					
Интерни	високи	ниски	високи да ако нема интерних	високи, заокруж. сис.	ниски
Екстерни	ниски	високи	довољно	ниски	високи
Механизација	почело се са употребом	интензивна употреба механизације	употреба побољшаних модела	употреба побољшаних модела и алата	интензивна употреба механизације

Извор: IFOAM-Training-manual-on-Organic-Agriculture-in-the-Tropics,-Fibl,-2002,-pg-21-24

Квантитет и квалитет понуде пољопривредних производа на тржишту директно је повезан и зависи од степена развитка науке и технике. Техничко-технолошки прогрес треба да се налази у функцији основних захтева савременог аграра што условљава да се са мање енергије и материјалних улагања постигну што бољи резултати што значи да технички и технолошки напредак заједно са науком заузима место у савременој и прогресивној производњи и услужном сектору.

Процес индустријализоване пољопривреде остварује употребу инпута који ће брзо омогућити и дати резултате у производњи употребом хемијских препарата, минералних ђубрива, фолијалних средстава и стимулатора производње.

Резултати интензивне употребе хемијских и биолошких супституената не само да нису довели до смањења недостатка хране у свету већ су изазвали еколошке поремећаје који се сваким даном све више негативно одражавају на прехранбену снабдевеност и смањење броја становништва који су без основних норми неопходних за квалитетан живот.

<sup>7</sup> Ловрета, С. и сар. (2005); Канали маркетинга, Економски факултет, Београд

Промет прехранбеним производима претежно се обавља разменом у унутар трговинском промету, или разменом међу државама. Поједина тржишта посебним државним мерама направила су заштиту националног тржишта у циљу спречавања неконтролисаног извоза или увоза појединих стратешки важних прехранбених производа. Тржишна оријентација цена подспешује економски развој пољопривреде. Потрошачима ниже цене користе при расподели скромног буџета, док произвођачима оставља простор за развој нових и специјализованих производа.

Привредних субјеката који се баве производњом примарних пољопривредних производа и робе широке потрошње неупоредиво је мање од субјеката који се баве прерадом, трговином и дистрибуцијом ових производа.

Пословање у тржишном окружењу поставља нове односе у којима су откупне цене загарантоване од стране државе која при тржишном поремећају обавља интервентни откуп што значи да се сировине наменски купују као репро материјал за сектор прераде.

Сам концепт производних, дистрибутивних и маркетинг система привређивања успоставља се развојем профитних односа на економском тржишту. Овај развој еволуирао је и диференцирао се кроз пет фаза:

- Производна ера са класичном дистрибутивном праксом;
- Продајна оријентација коју прати доминантна дистрибутивна мрежа;
- Маркетинг концепт са активним партнерима у маркетинг систему;
- Дугорочна партнерства између производних, дистрибутивних и маркетинг чланова;
- Менаџмент однос са тржиштем и купцима.

Савремено друштво постало је свесно ризика које њиховом стилу и начину живота намеће модерно друштво тако да све више пажње посвећује еколошким проблемима и очувању животне средине.<sup>8</sup> Потрошачки тренд усклађује се уз задовољење основних потреба са очувањем доброг здравља и заштите животне околине. Мала и средња предузећа успостављају сарадњу са произвођачима који су тржишно више конкурентни тако да се узајамним и заједничким дејством остварује већи директни тржишни утицај.

Предности одрживе, еколошке или органске производње у нашој земљи нису искоришћени. Производња лековитог, зачинског или шумског биља је неразвијена и условљена недостатком радне снаге заинтересоване за овај вид занимања. Повољни природни и еколошки услови, очувана природна средина, традиција производње воћа и поврћа, овим регијама даје предности за органску производњу и друге врсте одрживе пољопривреде.

Употреба хемијских средстава и биолошких једињења у производњи због неповољног утицаја економских санкција и кризе знатно је мања него у осталим земљама. Животна средина Србије неупоредиво је мање угрожена него у развијеним земљама западне, источне и централне Европе. Биодиверзитет који је такође мање угрожен доприноси очувању природних ресурса. Србија се мерено по броју одређених биљних врста по км<sup>2</sup> налази на 4-8 месту у Европи.<sup>9</sup>

Економске санкције деведесетих година и недостатак финансијских средстава условили су смањену употребу хемијских средстава и минералних ђубрива а све се одражава на смањење последица по животну средину, здравље људи и очување биодиверзитета. Присуство штетних и опасних материја у земљишту испод је дозвољених граница тако да поредећи га са земљиштем развијених земаља мање је

<sup>8</sup> Ловрета, С. и сар. (2011); Канали маркетинга, Економски факултет, Београд

<sup>9</sup> Средојевић, З. (2002); Економски проблеми еколошке пољопривреде, Београд

загађено. Према проценама око 80% земљишта сврстава се као загађено или мало загађено од чега 95% земљишта нема утицаја на угрожавање животне околине.

## **2.2. СПЕЦИФИЧНОСТИ ФАКТОРА ПРИМАРНЕ ПОЉОПРИВРЕДНЕ ПРОИЗВОДЊЕ**

Светску пољопривреду данас карактеришу две крајности и то хиперпродукција хране и тржишни вишкови у развијеним индустријским земљама са једне стране и несташица хране, недовољна исхрањеност и глад у неким земљама у развоју, пре свега у Африци, са друге стране.

Новостворене сорте и хибриди културних биљака, по производним својствима далеко премашују очекивања и највећих оптимиста. Савремени конструисани системи пољопривредних машина представљају праве фабрике у покрету док хемијска индустрија даје широк асортиман производа који осигурава оптималну исхрану и ефикасну заштиту гајених биљака. Савремена сазнања о системима пољопривредне производње омогућавају да се постигне висока, стабилна, квалитетна и економична производња.

Ратарска производња, као највжнији део пољопривредне производње, може се повећати на два начина и то повећањем обрадивих површина и повећањем јединичне производње на постојећим површинама. За пољопривреду се већ користе најпогодније земљишне површине широм света тако да сва усмерења треба фокусирати на повећање количине приноса по јединици површине. Биљка у производном циклусу пољопривреде представља и средство производње, сировину за рад и финални производ.

Пољопривредна производња са земљишних површина даје људима храну, влакна за одевање, лекове, зачине, производе за давање мириса и укуса, сировине за гуму, каучук, лепак, индиго итд. Преко своје примарне сировинске базе даје грађу за грађевинску и прерађивачку индустрију, намештај, алате, материјал за гориво и сировине за ђубриво. Биљни производи служе као храна за домаће животиње, које користе и мање важне производе, сламу, мекиње а дају квалитетна хранива неопходна за људску употребу: месо, млеко, јаја, мед итд.

У Србији постоје оптимални услови за производњу крмног биља, било у равницама поред река на обрадивом земљишту или долинама брдских и планинских предела. Сточна храна се на пољопривредном земљишту нарочито производи у равничарским деловима Војводине, Мачве, Тамнаве, Посавине, Поморавља и Неготинске крајине. Брежуљкасто брдовити терени налазе се у централном делу Србије где се пољопривредна обрадива земљишта смењују са ливадама. Ту се традиционално производе велике количине кабасте сточне хране.

Флора Србије броји близу 6.500 биљних врста које су распрострањене на нашим ливадама, пашњацима, шумама, њивама, утринама и у воденој средини. Од тог броја само неколико стотина гајених, култивисаних или самониклих биљака је од практичног значаја за човека и животиње. Велики број биљака нашао је примену у исхрани људи и животиња, неке се користе као зачинско биље, а не мали број користи се у фармацеутској индустрији где служи за справљање лекова.

Култивисани травњаци у новије време узгајају се на ораничним површинама које су у фази одмора, као једногодишње њивске биљке називају се жита. Ове једногодишње биљке представљају базу исхране целокупног становништва тако да се по свим производним, прометним или нутритивним параметрима сврставају међу културе са примарном важношћу. Жита имају вишеструку употребну вредност како у прехранбеној или кондиторској индустрији тако и у сточарској производњи што



условљава висину обрадивих површина које се налазе под њима тако да током претходних година износи и преко 70%.

Обезбеђење хране као услова биолошког опстанка човека, очување животне средине уз рационално коришћење ресурса које прати незаобилазна потреба оплодне капитала као извора богатства представљају основна биолошка својства самог процеса производње који захтева много више знања неопходног за рад и управљање од онога што највећи број људи перцепира о пољопривредној делатности. Као најстарија делатност, пољопривреда и данас има задатак да прехрани човека и целокупни гајени животињски свет. Поред те улоге додатни задатак који треба да обави је стварање дохотка. У пољопривредној производњи управљање представља важан чинилац јасног и циљног усмерења развоја ове делатности. Чини га збир мултидисциплинарних знања из подручја биотехничких и технолошких области, агроекономских, социолошких, психолошких и других које су неопходне за успешно вођење пољопривредног газдинства и обављање примарне производње, која је оптерећенија вишеструким проблемима од већине других привредних делатности. Доста тога значајно треба да се мења ако се посматра постојеће стање, а самим тим мора се креирати побољшање постојећих и нових могућих решења.

Да би се направили значајни помаци у пољопривреди и неопходан техничко-технолошки напредак потребан је дуг временски период што прати велико материјално улагање у основна и обртна средства. Савремена дешавања у пољопривреди прате нагле промене, које су брзе и са применом у кратком временском року, из јасног разлога што заостајање оставља велике и трајне последице. Промене у новим и овладаним научним сазнањима дешавају се брзо тако да њихова примена не сме да касни. Нова достигнућа и знања траже корекције па и одбацивање пређашње производне праксе.

### **2.2.1. Кредитирање сточарства**

Монетарно кредитна политика у нашој земљи у релативно дугом временском периоду, није била довољно и благо наклоњена пољопривредницима, а у ретким периодима у којима је она донекле била повољна неоправдано је кратко трајала. Банке и када су услови привређивања једнаки за све области и гране привреде, у време привредног просперитета, нису из познатих разлога спремне да улажу свој капитал у пољопривреду. Дуг циклус процеса репродукције и спор обрт капитала у пољопривреди одвраћају капитал из ове производне делатности, обзиром да се он снагом економских законитости креће тамо где може остварити већу стопу профита по јединици уложеног капитала.

Кредитна подршка пољопривредној производњи је недовољна, нестимулативна и непримерена улози и значају пољопривреде у привредној структури земље. Иако је потенцијално конкурентна област нашег извоза, задржавањем садашњих услова кредитирања са високим каматним стопама код пословних банака, пољопривреда неће бити у могућности да се унапреди и конкурише на иностраним тржиштима.

Влада Републике Србије утврдила је мере подршке и кредитних задужења пољопривредној производњи у унапређењу сточарске структуре.<sup>10</sup> Наведеним мерама утврђено је делимично субвенционисање каматних оптерећења које су банке одредиле као наплату својим корисницима а служе за побољшање и унапређење гране сточарство. Држава је ову меру утврдила у циљу омогућавања стимулативнијих и повољнијих кредита који су намењени унапређењу сточарства, говедарске производње,

<sup>10</sup> „Уредба о утврђивању програма кредитне подршке за развој сточарства“ -Сл.гласник РС-бр. 17/12

поправци расног састава, обима конкурентности индивидуалног произвођача и квалитетније производње сточарских производа меса, млека, рибе, јаја и меда.

Право да користи средстава намењена развоју сточарске производње има физичко лице, правно лице и предузетник. Средства одобрена од стране Владе Републике Србије могу се користити као кредитна подршка говедарске производње за набавку:

- Квалитетних јуница за приплод;
- Приплодних крава одговарајућег квалитета;
- Телади намењених за даљи тов (до 300 кг); и
- Хранива за одгој животиња.

Корисници кредита у обавези су да закључе полису којом осигуравају одређену категорију животиња до висине годишње премијске основе:

- Приплодне јунице у захтеваном квалитету до 4,28%;
- Приплодне краве у захтеваном квалитету до 4,28%;
- Телади намењених за даљи тов (300кг) до 5,28% (променљива стопа).

Подстицајне мере имају намену да успоставе услове који би пољопривредне произвођаче довели у квалитетну и стабилну везу са прерађивачком индустријом.

Кредитирање пољопривреде и сточарства врше пословне банке које су регистроване код Народне банке Србије. У понуди имају разне врсте кредита који се пласирају под различитим условима зависно од суме задуживања и временског рока отплате. Велики број кредита везан је за девизну клаузулу или за променљиву каматну стопу што је и један од могућих услова неповољности банкарских кредита.

### 2.2.2. Укупна вредност и учешће пољопривреде у БДП - у

Србија свој велики економски и развојни потенцијал који има у аграрном сектору не користи у обиму и могућностима које овај сектор може да пружи. Пољопривреда у бруто домаћем производу 2014. године учествује са 7,7%<sup>11</sup>, ово је релативно смањење у износу 0,2% поредећи са 2013. када је износио 7,9% и чак 2,3% поредећи се са 2011. када је био рекордних 9%. Стопа реалног раста +0,8%, преведено по становнику 4.720 ЕУР-а.

Степен развијености и напредности друштва једним делом може се мерити и степеном и развијеношћу сточарства. Уколико сточарство није развијено, није могуће да буде развијена ни целокупна пољопривреда која је иницијална снага и покретач целокупног привредног развоја. Успешност сточарске производње изражава се у процентима остварења у оквиру целокупне пољопривреде:

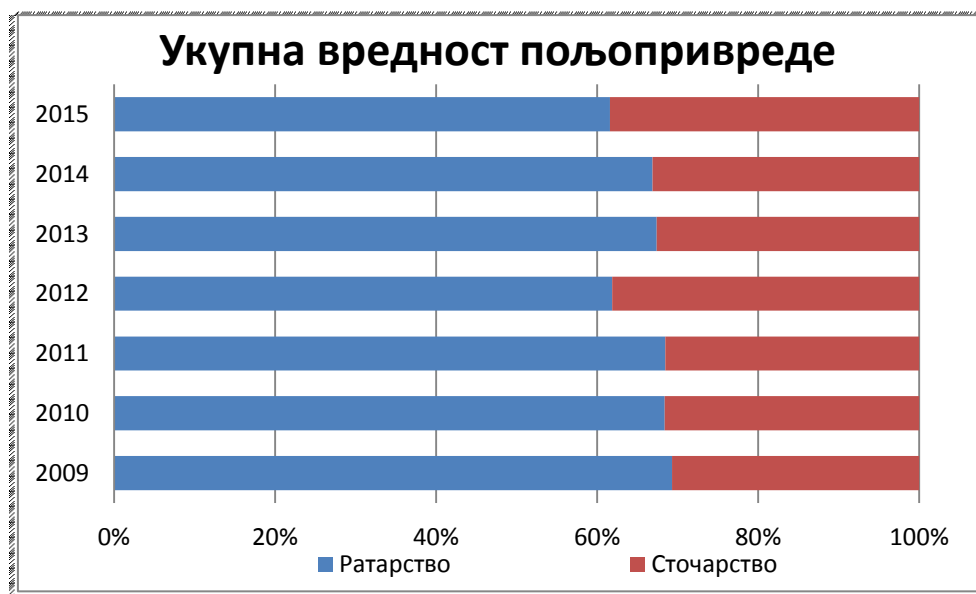
- Учешће сточарства уколико је мање од 50% укупног приходка остареног у пољопривреди, сматра се изузетно лошим;
- Уколико је укупно учешће сточарства оствареног у приходку пољопривредне производње 50-70% сматра се релативно добрим;
- У случају када сточарство доноси преко 70% укупног приходка тада се сматра да је развој ове пољопривредне гране изузетно повољно.

Тешко стане сточарства Србије карактеришу и потврђују подаци остварени у приходку пољопривреде током 2014. године који је износио 33,1%. Стање није ништа боље анализирајући неколико деценија уназад, што одражава изузетно тешко стање и заостајање нашег сточарства поредећи се са великим бројем европских земаља. Током 2015. године сточарство у укупној вредности пољопривредне производње учествује са 38,4% а биљна производња са 61,6%<sup>12</sup> (табела 2). Иако Србија поседује све предуслове неопходне развоју сточарске и говедарске производње већ дуги низ година ове

<sup>11</sup> Статистички годишњак Републике Србије 2016. стр. 142

<sup>12</sup> Статистички годишњак Републике Србије 2016. стр. 221

предности остале су неискоришћене. Тешко стање српског говедарства може се приказати преко броја условних грла по хектару обрадивог земљишта који износи 1,2 или према хектару пољопривредне површине када је 1,7, затим лошом продуктивношћу или малим учешћем сточарства у укупном обиму пољопривреде.



**Графикон 1:** Укупна вредност пољопривредне производње 2009.-2015. године

Извор: Статистички-годишњак-Републике-Србије-за-наведене-године

Прехрамбена сигурност становништва и смањење дефицита платног биланса са иностранством основни су разлози за квалитетнију подршку државе сектору пољопривреде. Искоришћеност аграрних ресурса није на завидном нивоу, док је допринос аграрног извоза макроекономској стабилности земље знатно испод очекиваног нивоа.

**Табела 2:** Вредност пољопривредне производње по секторима

Година	Укупна вредност пољопривреде		Вредност у односу на претходну	
	Ратарство	Сточарство	Ратарство	Сточарство
2009	69,3	30,7	+3,6	-4,5
2010	68,4	31,6	+1,1	+1,1
2011	68,5	31,5	-1,8	+0,2
2012	61,9	38,1	-30,6	+0,2
2013	67,4	32,6	+25,6	+2,9
2014	66,9	33,1	+5,7	+0,4
2015	61,6	38,4	-13,4	+3,5

Извор: РЗС-Статистички-годишњак-за-наведене-године:-табела-самостална-обрада-аутора

Аграрни буџет представља процентувано учешће укупних издвајања намењених пољопривредном развоју, побољшању квалитета производа, успешнијој производњи или промоцији финалних производа. У оквиру буџета предвиђена су средства за биљну и за сточарску производњу која се исплаћују као премије, субвенције или кредитна подршка. У новије време значајан део средстава издваја се за развоја руралних средина и органску производњу.

**Табела 3:** Учешће аграрног буџета у укупном буџету Републике Србије

Год.	Буџет Р.С. Укупно	Средства из буџета Аграрни буџет	% од укупног	Издаци из додатих прихода	Укупна средства
2005	416,592,000,000	17,351,357,000	4,17	2,713,600,000	20,064,957,000
2006	487,900,000,000	19,623,486,000	4,02	3,433,770,000	23,057,256,000
2007	595,517,786,100	21,410,029,000	3,60	4,685,722,714	26,095,751,714
2008	654,429,163,862	22,329,818,000	3,41	4,834,160,000	27,163,978,000
2009	719,854,143,000	15,964,071,000	2,22	10,726,385,000	26,690,456,000
2010	797,498,137,000	19,907,945,000	2,50	5,713,865,000	25,621,810,000
2011	898,981,736,000	22,033,208,000	2,45	10,560,020,000	32,593,228,000
2012	940,157,524,000	22,858,434,000	2,43	26,627,056,000	49,485,490,000
2013	1,078,136,060,000	47,604,882,000	4,42	830,000,000	48,434,882,000
2014	1,093,686,272,000	41,598,665,000	3,80	3,796,033,000	45,394,698,000
2015	1,082,988,184,000	38,779,625,000	3,58	2,659,813,000	41,433,438,000
2016	1,085,308,426,000	37,030,817,000	3,41	3,434,875,000	40,465,692,000

**Извор:** Закон-о-буџету-Републике-Србије-за-наведене-године:-табела-самостална-обрада-аутора

Аграрни буџет учествује променљиво у укупном буџету Републике Србије. Током 2005. године износио је 4,17% од укупних буџетских средстава, затим се постепено смањивао до 2009. године када учествује са минималних 2,22%. Током наредних година износио је, уз минимална колебања, 2,4-2,5% све до 2013. године када је било планирано 4,42% издвајања за аграр. Следећих година наставља се константни пад планираног буџета тако да је за 2016. годину предвиђено укупно издвајање у износу од 37.030.817.000,00 динара или 3,41%. Разлози за овако позиционирање пољопривреде у укупним буџетским средствима јесу различити све од економских, социјалних па до политичких. Остали сектори који се финансирају из буџета имају одређене предности што их чини приоритетнијим приликом новчаних издвајања. Све наведено аграрни сектор доводи у подређени положај иако једино он остварује суфицит у спољнотрговинској размени са светом и високо учешће у БДП-у.

### 2.2.3. Регионална и развојна пољопривреда

Развој пољопривредног простора, на којима се заснива концепт интегралног пољопривредног развоја заснива се на: побољшању инфраструктуре, специјализацији делатности, отварању нових радних места и развоју локалних заједница.

Регионална пољопривреда током свог будућег развоја представља ће замајак укупне аграрне производње наше земље. Повећањем броја грла, већом продуктивношћу, значајнијим обимом производње и нивоом завршне финализације, економски потенцијал сточарства би растао. Неопходно је, у наредном периоду правилно усмеравати будући регионални и национални пољопривредни развој. Производна подручја са сировинском базом биће опредељена на већи степен финализације, нарочито када је реч о производима који су висококвалитетни, тржишно тражени, органски, сертификовани или заштићени ознаком географског порекла.

Регионализација производње подразумева гајење оних биљних и животињских врста које могу дати максимални јединични принос у одређеном региону. Оваква организација и уређеност указује на посебан значај пољопривреде општина и региона који се рефлектују како на стабилност укупног економског и друштвеног развоја тако и на трајну прехранбену сигурност, социјалну и политичку стабилност. Око 44 одсто становништва Србије које је насељено у руралним областима (са густином становништва испод 150 становника по квадратном километру) дају огроман допринос развоју пољопривреде одређеног региона као и развоју других сектора привреде, прехранбене индустрије и произвођачима и прерађивачима сировина и инпута.

Основна карактеристика тренутног стања аграрног сектора јесте девастирање и економско урушавање уз константно смањење дохотка. То се различито испољава у степену одливања вишка вредности примарне производње као добит другог сектора у најчешћим случајевима банкарског, индустријског или трговинског.

Сектор банкарства девастира пољопривреду разним оправдањима о константном повећању пословног ризика. Ову нереалну слику посебно ставља у први план пословни систем иностраних банака увећаним каматним вредностима које су далеко веће него регионалне као и пратећим банкарским услугама које обухватају кредитну обраду или одржавање рачуна.

Сектор индустрије у економском смислу извучи увећану добит из аграрног сектора константним увећањем цене основних инпута производње, заштитних средстава, вештачких ђубрива, материјала за сетву и садњу, индустријских машина и великим раскорак паритета цена који није у корист примарних произвођача. Ово се одражава и нереалним ценама откупа, немогућношћу заснивања нове или проширења започете производње уз константно смањење дела производне вредности у структури финалне цене производа.

Трговински сектор економски ослабљује фармерски и постфармерски део аграра нереалном маржом аграрних производа, значајно дугим роковима уговора који се не поштују приликом исплате за испоручену робу чиме примарна производња бескаматно кредитира трговински сектор док се основна производња конкурентски истискује из профитне добити како на домаћем тако и на иностраном тржишту.

Економско исцрпљивање осликава се у сва три сектора наше агропривреде, предфармерски, фармерски и постфармерски. Посебно је изражен у фармерском сектору, будући да је висина камата на банкарске кредите непримерено висока а пољопривреда је карактеристична по дугим циклусима репродукције и релативно спором обрту капитала у пољопривредној производњи.

Економија пословаља српске пољопривреде одвија се током претходних пар деценија у условима економске, друштвене и политичке кризе, која је посебно проузрокована глобалном кризом укупне економије.

Пољопривредни произвођачи, животни стандард могу окарактерисати са изразито смањеном коповном моћи чиме се знатно смањује и непосредна потражња према основним прехранбеним производима. Смањење животног стандарда негативно утиче на мањи интензитет и обим производње, нестабилне приносе, стагнирање иноватности, лоше коришћење производних капацитета и неповољну конкурентност примарног сектора аграра на домаћем и страном тржишту.

Услед општепознатих услова привређивања на територији Србије, прилив страних директних инвестиција је изражено смањен. Забрињавајућ је податак да аграрни сектор поредећи се са другим профитним делатностима: прерађивачка делатност, посредовање, трговина или прерада, изражено је нестимулативан за страна улагања и инострани капитал. Основни разлози слабог инвестирања у сектор аграра јесу нестабилни пословни услови привређивања, лоша профитабилност примарне производње, непостојање стандарда и њихово непримењивање, неповољна структура привређивања, одсуство државних инвестиција, субвенција и кредита која су потребна за излазак на инострано тржиште.

Према производним ресурсима пољопривреда Србије је потенцијално извозна делатност, што треба да буде стратешко опредељење у усмеравању нашег аграрног развоја. У периоду економске кризе земље и регионалних промена, техничко-технолошки и економски ресурси, за пољопривредну производњу, оријентисани су на домаће тржиште.

Главна одлика укупне робне размене Србије јесте чињеница да је вредност извоза у значајној мери нижа од вредности увоза. Током посматраног периода од 2004.-2014. године дошло је до значајних побољшања вредносних параметара спољнотрговинске размене где основни проблем и даље представља висок ниво дефицита и незадовољавајућа структура извоза.

Сагледавањем основних тенденција везаних за динамику и структуру спољнотрговинске размене, истичу се карактеристични проблеми који су устаљени током претходних година. Структура спољнотрговинске размене окарактерисана је дефицитом који је значајно изражен током 2007. и 2008. године када је достигао вредност од 10 до преко 13 милијарди долара. Током овог периода вредност извоза била је покривена увозом са 32,8-46%. Овако неповољан однос почео је да се мења крајем двехиљадитих година када је вредност извоза полако прешла половину вредности увоза да би у 2014. години извоз достигао покривеност од преко 72%. У односу на почетак 2000-их година остварено је побољшање за више од 2,3 пута. Тенденција смењења диспропорције између вредности извоза и увоза је резултат ниске базе са почетка двехиљадитих година, као и чињенице да су стопе раста извоза углавном биле више од стопа раста увоза, тако да се стопа раста спољнотрговинског дефицита последњих година смањила. С' друге стране упркос чињеници што се стопа раста дефицита смањивала, он је ипак порастао током посматраног периода и то за близу 60%.

Спољнотрговинска размена пољопривредних производа значајно је порасла 2014. године у односу на 2004. годину. Вредност извоза већа је скоро за 4 пута док је вредност увоза већа за готово 2,3 пута. Реално повећање вредности извоза и увоза остварено је у готово свим секторима „Стандардне међународне трговинске класификације“ -СМТК. Пољопривредна производња јесте једна од ретких, можда и једина грана која је током свих анализираних година у спољнотрговинској размени остваривала суфицит. Од стидљивих 6,8% суфицита оствареног у 2004-ој години вредност извоза премашује вредност увоза за преко 72%-2014. године. Највећи суфицит остварен је током периода 2009.-2010. године када је вредносно достигао и преко 90%.

**Табела 4:** Спољнотрговинска размена пољопривредно-прехранбених производа (мил.УСД)

	Извоз		Увоз		Разлика извоз/увоз	% извоз/увоз	Аграр разлика извоз/увоз	Аграр % извоз/увоз
	Укупно	Аграр	Укупно	Аграр				
2004	3523	799	10753	748	-7230	32.8	51	106.8
2005	4482	930	10461	697	-5979	42.8	233	133.4
2006	6428	1270	13172	829	-6744	48.8	441	153.2
2007	8825	1677	19164	1089	-10339	46.0	588	154.0
2008	10974	1947	24331	1137	-13357	45.1	810	171.2
2009	8344	1918	15807	986	-7463	52.8	932	194.5
2010	9795	2226	16470	1201	-6675	59.5	1025	185.3
2011	11779	2689	19862	1423	-8083	59.3	1266	189.0
2012	11227	2683	18929	1492	-7702	59.3	1191	179.8
2013	14611	2747	20551	1622	-5940	71.1	1125	169.4
2014	14845	2951	20609	1715	-5764	72.0	1236	172.1

Извор: РЗС, -Статистички-годишњак-за-наведене-године:-табела-самостална-обрада-аутора

Пољопривреда иако се налази у неповољном положају, овај сектор већ дуги низ година је један од најзаступљенијих у српском извозу. Ово указује да би развој пољопривредне и прерађивачке индустрије у великој мери могао допринети како

смањењу дефицита трговинског баланса, тако и привредном развоју уопште. Структура извоза пољопривредне и прерађивачке индустрије изразито је неповољна. У основи извозне структуре доминирају производи са ниском додатом вредношћу, где се пре свега налазе непрерађени прехранбени производи, сировине и веома мало готових финалних производа.

Скроман суфицит при спољнотрговинској размени аграрних производа Србије, није резултат дугорочно осмишљене и економски подржане развојне политике у овој делатности. Последица је смањења куповне моћи наших потрошача а као резултат промета пласмана ових производа је реализација на тржишта бивших југословенских република. Трговинска размена прелази са међурепубличког у спољнотрговински промет.

Укупна робна размена Републике Србије са светом кретала се од 14.276 (мил. УСД) 2004. године до 35.454 (мил. УСД) 2014. године. Робна размена аграрне производње са светом 2004. године износила је 1.547 (мил. УСД) док је 2014. године достигла рекордних 4.666 (мил. УСД) или 13,2% од укупне робне размене. Аграр у укупној размени са Светом константно учествује са преко 10%, док је једино у време Светске економске кризе забележио раст 2008. године од 8,7% или мање за 5,1 индексна поена поредећи се са 2012. годином када је остварио максимум од 13,8%.

Укупни извоз пољопривредне производње за посматрани период креће се око 20% (+/- 3 индексна поена), док је учешће у укупном увозу у интервалу 6 до 8%. Покривеност извоза увозом у пољопривреди Србије кретала се од 106,8% 2004. године до рекордних 194,5% 2009. године. Тренутна покривеност пољопривреде Србије 2014. године износи 172,1% док је у истом периоду претходне године износила 169,4%.

**Табела 5:** Учешће аграра у спољнотрговинској размени (мил. УСД)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Робна размена Укупно	14276	14943	19600	27989	35305	24151	26265	31641	30156	35162	35454
Аграрна размена укупно	1547	1627	2099	2766	3084	2904	3427	4112	4175	4369	4666
% Учешће аграра	10,8	10,9	10,7	9,9	8,7	12,0	13,0	13,0	13,8	12,4	13,2
Извоз % учешће аграра	22,7	20,7	19,8	19,0	17,7	23,0	22,7	22,8	23,9	18,8	19,9
Увоз % учешће аграра	7,0	6,7	6,3	5,7	4,7	6,2	7,3	7,2	7,9	7,9	8,3

**Извор:** РЗС, -Статистички-годишњак-за-наведене-године:-табела-самостална-обрада-аутора

Најважнији извозни производи у периоду 2004. до 2014. године били су кукуруз у зрну, бели шећер, смрзнута малина, сунцокретово уље, безалкохолна пића, производи од житарица, сточна храна, цигарете, хартија и сојино уље. Извозна структура као најзаступљеније означава житарице, воће и поврће, пиће и уља.

Најважнији артикали из увоза јесу сирова кафа, нафта, електрична енергија, препарати за чишћење, ђубрива, дувански производи, непрерађена соја, производи за исхрану, свињско месо и јужно воће. Увозна структура има највеће учешће поврћа и воћа, дувана, чаја, кафе, рибе и житарица.<sup>13</sup>

Одржавању спољнотрговинског суфицита у размени аграрних производа доприносе спољни фактори као што је укључивање Србије у међународне економске токове, квоте које је одобрила ЕУ за извоз одређених домаћих производа, слободну трговину између ЦЕФТА чланица, најповлашћенији статус домаће нације на САД

<sup>13</sup> ПКС пољопривредна прехранбена и дуванска индустрија, РЗС и Управа царина

тржишту и размена без царине са Руском Федерацијом. Наведене погодности које нису искоришћене на иностраном тржишту основни су показатељ нерационалног коришћења производних и природних ресурса Србије.

Иако има делимично обезбеђен пласман, дугогодишњу традицију и знање за примарну пољопривредну производњу, извозне шансе које су указане нашој земљи не искоришћавају се у довољној мери због слабе организованости произвођача и недовољно стимулативних економских мера у нашој аграрној политици.

За нови искорак пољопривреде Србије на међународном тржишту неопходно је предузети више међусобно усклађених мера и активности. Потребно је извршити ревитализацију фармерског сектора, нарочито оног дела које се односи на производњу инпута за мала и средња аграрна газдинства. Српском аграру у данашњим условима пословања недостаје развојна банка за примарну пољопривредну производњу, чиме се повољнијим финансирањем пољопривреде побољшава положај, профитабилност и конкурентност на домаћем и ино тржишту. Измена структуре пољопривредне производње која је усклађена са тржишним захтевима и оријентацијом на профитабилније производње основни је предуслов даљег развоја агросектора. Повећање куповне моћи пољопривредних произвођача је неминовност, због могућности набавке инпута и понуде сировина за прерађивачку индустрију и већу упосленост примарних производних капацитета. Развој инфраструктуре за потребе пољопривреде, путна мрежа наводњавање и одводњавање битан су чинилац успешности развоја пољопривредне производње.

Развој аграра директно је у вези са развојем других неаграрних привредних делатности као што су телекомуникације, саобраћај, наука и образовање. Константно повећање нивоа уз усклађивање производне агроиндустријске структуре која би трајно обезбедила прехранбену сигурност основни је предуслов нацијоналне конкуренције сектора аграра на иностраном тржишту.

Оптимално коришћење производних могућности, већа продуктивност, снажнија конкурентност, виши ниво техничко–технолошког развоја представља следећи потез према стварању везе између тржишне рентабилности и конкурентности. Тенденција константног смањења учешћа прехранбених трошкова у породичном буџету одраз је стања и нивоа животног стандарда становништва. Повећање међудржавне размене уз већи степен спољнотрговинске размене аграрних производа, који ће се заснивати на квалитету продуктивности и усклађеној регулативи домаће привреде са европским стандардима и СТО основна је директна заштита домаће производње и индивидуалног привређивања.

Једна од карактеристика пољопривреде наше земље је њена неповољна производна структура. У тој структури још увек доминантно место има биљна, углавном ратарска производња. Настојање друштва у измени производне структуре пољопривреде у смислу бржег развоја сточарске производње одвија се веома споро и скоро безуспешно.

Пољопривреда у развијеним земљама, постаје све мање значајна у укупној економији, обзиром на иначе достигнути висок животни стандард и материјалну сигурност, прелазак на одрживи развој пољопривреде у овим земљама вероватно је могућ у релативно блиској будућности.

Карактеристика развијених земаља јесте организовано функционално друштво у коме могу испунити основне потребе, финансијску стабилност, развој нових технологија, обезбеђену нутритивну самодовољност, прехранбену сигурност, пласман вишкова производа чиме се могу спроводити структурне промене, финансирати нове производње, конзервирати или напуштати непродуктивне парцеле.



Наша земља, у односу на европске и светске развијене аграрне произвођаче, налази се у различитој позицији: поседује значајне природне потенцијале; транзиционо друштво у коме је присутан прелазак на тржишну економију и реорганизација целокупног друштвеног система; поседује ограничене финансијске могућности за развој пољопривреде; мањи степен обезбеђености самодовољности у храни; има израженију тражњу за аграрним производима и није у позицији да оствари структурне аграрне промене. Слично као у транзиционим земљама и у нашој земљи значај пољопривреде у укупној економији још увек је висок.

### **2.3. СПЕЦИФИЧНОСТИ ТРЖИШТА ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОДА**

Све активности везане за пољопривреду највећим делом зависе од чинилаца средине и фактора окружења. Процес производње у пољопривреди одвија се на годишњем нивоу континуирано док се директни радни захвати обављају дисконтинуирано, што у основи значи да постоји временска разлика између времена производње и времена уложеног рада. Ова грана привреде захтева уску специјализацију и усмерење које има дугорочан карактер. Због временског дисконтинуитета производње и тржишне реализације није могућа брза промена и преоријентација производног усмерења. Сектор аграрне делатност карактерише спор обрт капитала, уложена средства имају дугорочни употребни период са релативно спорим повраћајем и тешким прилагођавањем тржишним условима и захтевима пословања.

У пољопривреди, када се имају просечни услови производње, цене се не формирају као проста просечна вредност. Исте производне делатности код различитих произвођача, зависно од понуде и тражње према просечним производним условима и квалитету понуђене робе формирају различите продајне цене. Исте гране производње имају различите радне, техничке и стручне способности што се изражава кроз крајњу вредност производа. Тржишни услови пословања, производње и продаје пољопривредних производа омогућавају једним учесницима да остварују већи приход док други остварују мањи у односу на просечног произвођача. Произвођачи који имају веће производне трошкове по јединици инпута имају мању крајњу зараду што се може и обрнуто тумачити. Остварена тржишна добит одређује усмерење за наредни вегетациони период што у најширем смислу значи да ли ће се наредне године наставити текућа производња или ће се мењати целокупни производни асортиман. Формирање цена у пољопривреди непосредно је повезано са условима и начином коришћења основних природних ресурса као производног чиниоца. Као тржишни регулатори овде се не јављају просечни, него најлошији услови производње који су остварени током производног циклуса. У овим условима привређивања тржишна цена је изнад просечног утрошка рада за производњу јединице производа. Најлошији услови привређивања настају у производним делатностима где је природни фактор битан за величину и обим трошкова производње. Природни фактори директно утичу да се уз иста улагања људског рада и материјалних средстава добијају различити приноси, што непосредно утиче да се по јединици производа проузрокују различити трошкови у процесу производње.

Одговарајуће пољопривредне површине које имају вредности који омогућавају веће приносе уз иста улагања рада и материјалних средстава одабирају се као продуктивне парцеле које за одређену биљну културу имају специфична производна својства. Објективне околности повећања укупне насељености, узрокују да се потребе за пољопривредним производима стално повећавају, што последично везује да се за директну сврху коришћења ради остваривања циљне производње користе и земљишта на којима није могуће уз просечне утрошке рада и материјалних средстава остварити просечан принос. Узимање у обраду мање плодних парцела последично проузрокује

повећање трошкова производње по јединици производа. Ако би тржишне цене пољопривредних производа остале непромењене, онда би поједини произвођачи по јединици производа уз повећане трошкове производње остварили мању зараду и економску добит. Такви произвођачи не би имали економског интереса да се и у наредном производном циклусу баве овом граном привреде и делом пољопривредне производње.

У оваквим условима економског привређивања потрошачи преко куповне цене пољопривредних производа признају повећане трошкове производње у које су укључене лошије непродуктивне парцеле и где су трошкови производње знатно већи. На овај начин формирана цена омогућава произвођачима из матичне државе или локалног окружења који остварују мање и рестриктивне приносе уз веће трошкове производње да остваре одређену економску добит која им омогућава опстанак на тржишту док произвођачима који производе на квалитетним земљиштима стварање екстра добити и економичнију пољопривредну производњу.

Појава највише индивидуалне цене која је уједно и регулаторна, у широкој је употреби у области индустрије где се индивидуалне цене изједначавају у просечну цену, која се назива цена производње заједно са деловањем тржишне конкуренције међу робним произвођачима. У индустријској производњи постоји могућност свестране сеобе капитала из једне у другу производну грану зависно од услова и захтева тржишта. Капитал у овом случају иде у ону грану производње где се очекује већа добит. Као очекивани резултат произилази тржишна цена производа и планирана просечна стопа добити. У области пољопривредне производње изједначавање цена није могуће у највећем броју посматраних производњи. Овде конкуренција не даје могућност свођења индивидуалних цена на једну просечну. У пољопривреди највиша индивидуална производна, представља почетну регулаторну цену и ону која представља основ за све остале индивидуалне цене. Формирање продајне цене у пољопривреди не подлеже законима који веже у индустријској производњи.

### **2.3.1. Промет пољопривредних производа**

Најстарији традиционални начин размене робе представља директна продаја. Овим начином промета успоставља се непосредни контакт између потрошача и трговаца тако да се успоставља директно посредовање производње и потрошње где се примарном произвођачу омогућава самостално креирање сопствене политике и стицање праве слике о затевима тржишта.

Локалне пијаце, трговине на мало, кванташке пијаце као и у новије време велетржнице представљају институције где се обавља робни промет у највећем броју случајева примарних пољопривредних производа. Поједини тржишни субјекти, као што су локалне пијаце, датирају још из давних времена и у таквој организационој форми постепено исчезавају посебно у развијеним земљама, где се размена примарних или прерађених производа обавља у наменски изграђеним објектима малопродаје.

Промет прехранбеним производима у Србији одвија се на три нивоа:

1. Директна продаја;
2. Трговине на мало; и
3. Трговине на велико прехранбеним производима.

Просечан приход остварен на пијацама у периоду од 2008.-2014. године износи 26.399мил.дин. Овај промет остварио је константни раст током посматраног периода тако да је на крају 2014. године остварио раст од преко 11мил.дин. Просечан промет у трговинама на мало износи 361.199мил.дин. Током посматраног периода приметна су одступања 2009. и 2010. године када је промет износио мање од промета 2008. године што се тумачи економском кризом која је била најизраженија током наведених година.

Промет у трговинама на велико бележи постепени раст у првој половини анализираног периода, затим велику експанзију током 2012. године, да би дошло до израженијег пада током 2014. у укупном износу од 49мил.дин. Просечан промет износио је 374.334мил.дин.

**Табела 6:** Промет пољопривредних производа у Републици Србији

(у милионима РСД)	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	просек
Промет на пијацама	21.434	22.083	23.307	25.627	28.056	31.584	32.705	26.399
Воће, грожђе и поврће	11.600	11.275	12.394	13.192	14.070	16.054	16.460	13.577
Млеко и млечни производи	2.524	3.813	4.150	4.541	4.942	5.394	5.806	4.452
Промет у трговини на мало прехранбени производи	359.430	306.668	340.516	369.365	373.373	377.776	401.266	361.199
Воће и поврће (свеже и смрзнуто)	26.086	22.071	22.833	30.002	26.572	27.598	37.019	27.454
Месо, риба и прерађевине	95.031	69.395	81.073	88.110	86.995	89.329	85.678	85.087
Млеко, млечни производи и јаја	38.687	39.323	38.679	42.750	44.832	44.361	45.487	42.017
Промет у трговини на велико прехранбени производи	301.695	319.280	339.335	369.917	435.641	451.477	402.995	374.334
Воће и поврће	18.555	30.806	35.931	60.700	43.870	45.846	33.375	38.440
Месо, риба и прерађевине	70.352	64.644	73.865	55.863	57.045	53.877	54.895	61.505

Извор: РЗС,-табела-самостална-обрада-аутора

Просечан приход који је остварен продајом воћа и поврћа на пијацама у периоду 2008.-2014. године износи 13.577мил.дин., који на пијацама учествује са 51% укупног промета, док у укупном промету воћа и поврћа у трговинама на мало учествује са 49%, а у промету воћа и поврћа у трговинама на велико са преко 35%. Просечан промет воћа и поврћа у трговинама на мало био је 27.454мил.дин. или 7,6% док у трговинама на велико прехранбеним производима просечан промет је износио 38.440мил.дин. или 10,3% што се тумачи учешћем великих дистрибутера увозног воћа и поврћа.

Просечан приход остварен од продаје млека и млечних производа на пијацама износио је 4.452мил.дин. или 16,8% укупног пијачног промета. Укупан промет воћа и поврћа заједно са млеком и млечним производима премашује 68% промета на пијацама.

Из свега анализираног може се закључити да пијаца представља значајан дистрибутивно прометни део укупног тржишта у продаји воћа, поврћа, млека и млечних производа.

У нашој земљи пијаца постоји из више разлога:

- дневни вишак производа остварених у непосредној пољопривредној производњи на породичном газдинству захтева продају преко пијаца који је најбржи и најсигурнији начин дистрибуције за индивидуалне произвођаче;
- традиционални приступ и свакодневна присутности на пијацама омогућава поверилачки однос продавац-купац;
- нашу производњу још увек карактерише и у њој доминира ситна натурална производња на индивидуалним породичним газдинствима;
- сеоске средине карактерише лоша и неизграђена тржишна инфраструктура која је неопходна за промет примарних пољопривредних производа до удаљенијих тржишта;
- остварује се значајна разлика у цени;
- погодности које продавци остварују на локалној пијаци индивидуално су израженији у односу на места која су резервисана за откуп пољопривредних

производа. Преко пијаца се обавља тренутна и дневна наплата, бржа и сигурнија реализација, што омогућава пребацивање могућег ризика, кварења или калирања, на потенцијалног купца.

Директни промет робе уз директно посредовање између произвођача, потрошача и откупљивача има економско оправдање током обимних испорука, испоруке лако кварљивих сировина и робе или репроматеријала. Развијене економије највећи део примарне производње и робе која служи за личну употребу усмеравају да се пласира посредством трговинских дистрибутивних ланаца.

Значај **кванташких пијаца** за промет пољопривредних производа је вишеструк. Велика већина продаваца на кванташку пијацу долази сваки дан без обзира на годишње доба или временске услове. Број недељних или месечних посета кванташкој пијаци у директној је вези са удаљеношћу производног газдинства, количином производа као и структуре тренутне понуде и потражње. Велика већина продаваца на своја продајна места долазе током раних јутарњих сати и то са велике удаљености која износи и преко 200км. Сам почетак трговине на пијаци директно је везан са почетком рада продајних трговинских објеката који се директно снабдевају, локалних пијаца и уско специјализованих радњи за промет агро производа. Задржавање продаваца на овим продајним местима зависи од тренутне понуде или тражње допремљене робе а креће се од неколико сати до неколико дана. Значај кванташких пијаца и београдске кванташке пијаце приказује се анализом структуре купаца и продаваца што је сликовито изражено следећим графиконом.



**Графикон 2:** Структура узорка продаваца

Извор: Пројекат-„Профил-велетржнице-Београд“, -руководилац-проф.-др-Стипе-Ловрета,-НИЦЕФ,-Економски-факултет,-Београд,-2009,-стр.-17

Једно од најважнијих стратешких питања произилази као процена количине прометне робе која се пласира на кванташкој пијаци. Сагледавајући прикупљене податке до којих су дошли истраживачи пројекта<sup>14</sup>, није могуће изнети прецизније и поузданије податке тако да се процене налазе у интервалу 2-1.500 тона.

<sup>14</sup> Ловрета С., (2009): „Профил велетржнице Београд“, НИЦЕФ, Економски факултет, Београд



**Графикон 3:** Структура узорка купаца

**Извор:** Пројекат-„Профил-велетржнице-Београд“, -руководилац-проф.-др-Стипе-Ловрета,-НИЦЕФ,-Економски-факултет,-Београд,-2009,-стр.-17

Постоје бројни разлози зашто у потпуности не функционишу производно-дистрибутивно-продајни ланци између индивидуалних произвођача који су непосредни произвођачи, транспортних удружења који обављају промет и дистрибутивних ланаца који су крајњи посредници између производње и промета хране. Неки од запаженијих разлога јесу:

- постојање великог броја ситних произвођача чија је производна структура претежно за потребе личне потрошње;
- непримењивање званично признатих стандарда;
- лоше уређена тржишна и саобраћајна инфраструктура;
- непридржавање важећих уговорних обавеза између произвођача-откупљивача-продаваца;
- непостојање развијене институције велетржнице, на којој би произвођачи могли продавати робу стандардног квалитета или би трговинска удружења могла робу да продају уз одређену накнаду.

**Трговина на мало** представља посредовну везу размене која се одвија између производње и потрошње. Основни циљ који је неопходно да оствари јесте да понуда буде у количини, асортиману, тачном времену испоруке, прихватљивим ценама и многим другим захтевима, прилагођена одређеном тржишту и потенцијалном купцу.

Ако се производња и потрошња налазе територијално и временски доста удаљени, или је производња специјализована, а потрошња диверзификована, посредничка улога трговине при обезбеђењу прехранбене стабилности и сигурности снабдевености тржишта све је неопходнија. Овај начин промета познат је као „једносложни промет“, што захтева успостављање индиректног контакта када је функционалан један прометни посредник.

Малопродаја јесте организациона форма којом се успоставља веза свих фаза репродуктивног циклуса или из процеса примарне производње трансформационим деловањем долази се до крајње потрошње посредством трговине. Примарно деловање малопродаје јесте усклађивање производње и потрошње кроз функционалну процену потражње.

Погодност једносложног система трговине и промета садржан је у рационализацији трошкова транспорта, брзој реализацији на тржишту, брзом обрту капитала и непосредном контакту потрошача и примарних произвођача.

Овај начин робног промета карактеристичан је за житно и индустријско биље кукуруз, пшеницу, сунцокрет, шећерну репу, где се производи директно дистрибуирају прерађивачкој индустрији која путем директне продаје у сопственим продајним објектима исте стављају на коришћење потенцијалним купцима.

Током 2011. године у светском промету водећих малопродаваца прво место по оствареним приходима припада компанији Wal-Mart Stores са 36% у укупном промету Највећих 10 малопродаваца (табела 7). На другој позицији налази се компанија Carrefour S.A. која остварује приход 11% већи од компаније Tesco која се током 2012. године налази на другој позицији међу највећих 250 светских малопродаваца, док је већ у 2014. години пала на пето место. Међу првих десет малопродајних продаваца налази се пет продаваца са Америчког континента и пет продаваца из Европе, три Немачке и по једна Француска и Енглеска.

Током 2014. године лидерску позицију у највећих-10 групацији малопродаваца и даље је задржала америчка фирма Wal-Mart Stores, која је свој капитал увећала за преко 40 милиона долара у односу на 2011. или за близу 16 милиона у односу на 2012. годину. Другу позицију заузела је такође америчка компанија Costco Wholesale Corporation која је свој капитал увећала за близу 11 милиона долара док је Tesco PLC заузела пето место са приближно сличним обтним средствима као и током 2011. и 2012. године. Учешће Топ-10 међу Топ-250 малопродаваца током 2014. године износио је скоро 30% што се одржава на приближно истом нивоу током анализираних периода. Промет десет највећих малопродаваца већи је 6% током 2014. у односу на 2012. док је промет 250 највећих трговина већи за 4% (табела 8).

**Табела 7:** Највећих 10 малопродаваца у свету 2011. године

Малопродајни приход ранг	Назив компаније	Земља порекла	Малопродајни приход у 2012.г. у мил.&
1	Wal-Mart Stores, Inc.	Америка	446.950
2	Carrefour S.A.	Француска	113.197
3	Tesco PLC	Велика Британија	101.574
4	Metro AG	Немачка	92.905
5	The Kroger Co.	Америка	90.374
6	Costco Wholesale Corporation	Америка	88.915
7	Schwarz Unternehmens Treuhand KG	Немачка	87.841
8	Aldi Einkauf GmbH & Co.oHG	Немачка	73.375
9	Walgreen	Америка	72.184
10	The Home Depot, Inc.	Америка	
<b>Топ 10</b>			<b>1.237.710</b>
<b>Топ 250</b>			<b>4.271.171</b>
<b>Учешће прихода Топ10 у приходима Топ 250</b>			<b>29,00%</b>

Извор:[http://rasci.in/downloads/2013/Global\\_Powers\\_Retailing\\_Retail.pdf](http://rasci.in/downloads/2013/Global_Powers_Retailing_Retail.pdf)

Учешће 10 највећих малопродаваца током посматраног периода у укупном приходу константно се повећава тако да је од 29% за три године повећао учешће на 29,9%, што показује значај институције малопродаје.

Током претходног периода примарну улогу у снабдевању тржишта имали су примарни произвођачи, прерађивачи и добављачи, док су малопродавци своју галерију производа могли да креирају само према добављачима и артиклима који су им са њихове стране били доступни. Како је током вишегодишњег развоја улога малопродаваца у креирању тржишта и понуде јачала тако су сами дошли у позицију да креирају асортиман својих услуга који је усклађен са потребама и захтевима потрошача. Савремени малопродавац, све више је у позицији, да своју специјализовану понуду креира и усмери према све пробирљивијим захтевима потрошача.<sup>15</sup>

**Табела 8:** Највећих 10 малопродаваца у свету 2014. године

Малопродајни приход ранг	Назив компаније	Земља порекла	Малопродајни приход у 2012.г. у мил.&
1	Wal-Mart Stores, Inc.	Америка	485.651
2	Costco Wholesale Corporation	Америка	112.640
3	The Kroger Co.	Америка	108.465
4	Schwarz Unternehmens Treuhand KG	Немачка	102.694
5	Tesco PLC	Велика Британија	99.713
6	Carrefour S.A.	Француска	98.497
7	Aldi Einkauf GmbH & Co.oHG	Немачка	86.470
8	Metro AG	Немачка	85.570
9	The Home Depot, Inc.	Америка	83.176
10	Walgreen Co. (now Walgreens Boots Alliance Inc.)	Америка	76.392
<b>Топ 10</b>			<b>1.339.268</b>
<b>Топ 250</b>			<b>4.478.205</b>
<b>Учешће прихода Топ10 у приходима Топ 250</b>			<b>29,9%</b>

Извор: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Consumer-Business/gx-cb-global-powers-of-retailing-2016.pdf>

**Велепродаја** представља посредника који се налази на релацији примарни производјач-малопродавац као организовани дистрибутер који даље има континуирану улогу у повезивању финалних потрошача производних добара. Систематизација велепродаје може се обавити на три начина:

1. Велепродаје које постају власници производа током даљег промета;
2. Велепродаје које нису власници производа током промета. Обављају функцију посредништва за одређену вредносну накнаду;
3. Велепродаје које су власништво трговаца или произвођача где самостално заступају функције откупа, промета и трговине.

Функцију промета агропроизвода на велико могу обављати примарни произвођачи, прерађивачи и индивидуални трговци. Највећи део промета пољопривредним производима на велико у свету обављају институције које су специјализоване за овај вид трговине.

<sup>15</sup> Ловрета, С., и сар. (2009): „Канали маркетинга“, Економски факултет, Београд

Позитивни ефекти велетрговине јављају се када је: већи број међусобно удаљених купаца, већи износ појединачне куповине, широк асортиман, оскудна понуда тренутно доступних локалних производа.

Највећи светски извозник пољопривредних производа јесте Америка са прометом од преко 175 милијарди долара, затим следи Бразил који има реализацију мању за 48% и остварује обим од 91 милијарде, Кина и Канада имају обим извоза преко 50 милијарди затим су скоро уједначене Индија, Индонезија, Аргентина, Тајланд и Аустралија док као десета Малезија остварује извоз од 30 милијарди долара.

**Табела 9:** Највећи светски извозници пољопривредних производа

Земља	Вредност – милијарди долара
Америка	175.57
Бразил	90.66
Кина	70.16
Канада	65.69
Индија	46.95
Индонезија	42.63
Аргентина	41.47
Тајланд	40.36
Аустралија	37.60
Малезија	30.10

Извор: <http://www.mapsofworld.com/world-top-ten/world-top-ten-agricultural-exporters-map.html>

Међународни промет пољопривредним производима карактерише велики број учесника, различитост прописа у зависности од тржишта, новчана валута са паритетним курсом као и различити фактори који прецизно дефинишу сложеност међународне размене робе и услуга.

#### 2.4. ПОРОДИЧНИ И АГРОБИЗНИС МОДЕЛ ПОЉОПРИВРЕДЕ

Пољопривредна производња је током свог вишедеценијског равоја прошла разне процесе трансформисања. Незамисливо је колико је велика раздаљина од почетака бављења пољопривредом, преко нешто развијеније традиционалне пољопривреде, па све до данашње која се назива модерна. Последњих деценија двадесетог и почетком двадесет и првог века трансформација делатности пољопривреде веома је убрзана. Стимулисана је техничким прогресом који прати могућност примене нове технологије у систему агропривреде. Ове промене условиле су могућност да се према пољопривреди формирају гледишта као занимању која су различита од оних која су дуго владала.

Пољопривредна производња не може се посматрати изоловано од делатности које су функционално повезане у ланцу производње и дистрибуције хране. Појмовно пољопривреда се поистовећује са примарном пољопривредном производњом тј. пољопривредним газдинством. Савремено функционисање пољопривреде подразумева укључивање ширег спектра економских субјеката и актера од примарних произвођача, прерађивача и све до финалних дистрибутера и крајњих потрошача. Примарна пољопривредна производња заједно са прехранбеном индустријом чини агропрехрамбени комплекс. За успешно деловање агропрехрамбеног система неопходна је повезаност са тржиштем на коме пољопривредници набављају потребне инпуте за производњу као и узајамна веза између пољопривреде и тржишта рада, капитала и тржишта услуга. Модерну агропривреду чине четири основна сектора која



су везана за производњу и дистрибуцију пољопривредно-прехрамбених производа: 1) инпути – предфармерски; 2) примарна производња – фармерски сектор; 3) секундарни – прерађивачки сектор и 4) терцијални – услужни сектор.

Земље са развијеном тржишном економијом имају моделе где егзистирају два типа агросектора: породично пољопривредно газдинство и агроиндустријски бизнис. Модел пословања означава тежњу земаља са развијеном тржишном економијом, да свесним усмеравањем преко владине аграрне политике одржи одређени степен равнотеже, који постоји међу по интересу супротстављеним актерима, у сложеном систему агропривреде. Породични модел, никада и нигде у сектору пољопривреде није постојао у идеалној форми.

Примарна пољопривредна производња може да се појави на три различита начина у агробизнис сектору: породични-индивидуални модел, партнерски модел и корпорацијаски модел. Преображавањем поседа великих размера или спајањем малих индивидуалних газдинстава настаје корпорацијски модел привређивања. Основни разлози за њихово настајање садржани су у системима који су утемељени на тржишном привређивању и техничко технолошком напредку.<sup>16</sup>

Модел породичне или индивидуалне пољопривредне производње перманентно је саставни део индустрије у агробизнису што обједињује значајно улагање капитала у ланцу прехране.

**Табела 10:** Модел пословно-организационе структуре савременог аграра

Породични модел пољопривреде	Модел агроиндустријског бизниса
операционо функционише на бази власништва	индустријски организован
предузетнички усмерен	финансиран у циљу раста
дисперзиран као „мали“	концентриран као „велике“
производно диверсификован	усмерен на специјализацију
утемељен на породици	утемељен на менаџменту
технолошки прогресиван	капитал-интензиван
компарат. предност на отвореним тржиштима	моћан у контролисању тржишта
усклађивање процеса произв. са природом	стандардиз. у процесу производње
усмерен на очување ресурса	ресурсно-потрошачки усмерен
бављење пољопривредом је истовремено бизнис и начин живота	бављење пољопривредом је искључиво бизнис

**Извор:** преузето-Закић-З.;-Стојановић-Ж.:-(2008.год):-Економика-аграра,-Центар-за-издавачку-делатност-Економског-факултета,-Београд,стр.45

Породични модел пољопривреде посматрајући са временске дистанце мењао се у модел агроиндустријског комплекса. Сва дешавања у оквиру породичног модела пословања имао је за циљ да се испуне очекивања ширег производног и економског система који је наметнут са митом „веће је боље“. Укључивање у токове агроиндустријског бизниса, често је и мимо своје воље по императиву све веће зависности, подразумевао ангажовање савремене и скупе технологије која обухвата нова и додатна улагања уз ангажовање екстра капитала у директној производњи хране. Конкуренција на тржишту директно је повезана са проблемима који прате коришћење скупе технологије а састојани су у следећем: 1) Применом нових савремених технологија у примарној производњи у даљем следу производног циклуса веже повећање нивоа производње. Истовремено произвођачи за сваку продату јединицу свог производа добијају укупно мање новца, тј. приход од оутпута дели са произвођачима нових технологија, 2) Остварењем повећања јефтине производње снабдевачи нове

<sup>16</sup> Закић З.; Стојановић Ж.: (2008.): Економика аграра, Економски факултет, Београд

технологије узимају све већи део добити, док фармерима у делу расподеле припада све мање, 3) Могућности за остварење профита код фармера указују се кроз визије и самостално управљање уз заузимање позиције у бескрајној трци са фармерима конкурентима.

Анализирајући одлике фармерског модела пословања у данашње време утемељена су два приступа која одсликавају породични тип пољопривреде. Један од наведених модела фаворизује предузетнички систем пословања док други, који је друштвено утемељенији, идентификује се са руралном пољопривредом у целом свету.

Удруживањем мањих произвођача у одређене групације или удружења пружа се шанса за превазилажење различитих форми ризика као што су производни, институционални или ценовни ризици. Услед ограничене могућности да одговоре тржишним захтевима и различитим активностима маркетинг-управљања произвођачи се удружују са циљем јединственог и успешнијег наступа на тржишту.

**Табела 11:** Карактеристике модела породичне пољопривреде

Традиционално-усмерени фармери	Предузетнички-усмерени фармери
обично мања фарма и опрезно проширење	изразито велика фарма
задуживање опрезно	обилато позајмљује капитал
већа стабилност у тешким временима	ризик презадужености
преференција власништва над закупом земље	закуп и власништво земљишта равноправни
диверзификација у производњи	специјализ. и комерцијализ. производње
мања осетљивост на тржишне потресе	велика осетљивост на тржишне потресе
континуитет идентитета породице на фарми	фарма није перманентна база породице
већа генерацијска сарадња у домаћинству	генерацијска конкуренција на фарми
очување фарме за једног наследника	самоутемељење евентуалног наследника родитељског занимања
висок ниво комуналне лојалности и еколошког понашања	нижи ниво лојалности комуни и профитна оријентација

**Извор:** преузето-Закић-З.;-Стојановић-Ж.:-(2008-год):-Економика-аграра,-Центар-за-издавачку-делатност-Економског-факултета,-Београд.,стр-46

Ниједан од наведених модела не егзистира самостално, изоловано и у чистој форми а најчешће су испреплетани у непрекидном низу трансформацијских процеса. Изоловано посматран ниједан модел пољопривреде самостално анализиран не гарантује ефикасно пословање. Укључивање произвођача у систем агробизнис комплекса поистовећен је са вертикалним повезивањем агропривреде. Овај начин повезивања директно утиче на могућности доношења адекватних одлука директних произвођача, што омогућава ефикасну контролу коришћења расположивих ресурса.

Сточарство код нас одликује се бројним структурним проблемима који се додатно погоршавају малом потрошњом меса и млека по становнику. Узрок се налази у ниској платежној способности грађана и високој цени свежег меса или месних прерађевина. Унапређење сточарства у Србији вишеструко је важно и значајно. Растом броја грла стоке, величине стада или броја живине доприноси се развоју других грана пољопривредне производње, индустрији, трговини и тржишту капитала. Сировине као кукуруз, пшеница, јечам или детелина користе се у прехрани стоке те растуће потребе овог сектора узрокују раст тражње аутпута из ратарске производње. Сточарска производња има непроцењив значај као основна сировинска база примарних производа за прехранбenu индустрију. Производи који се пласирају на тржиште подстичу

прерађивачку индустрију и могућност упошљавања малих и средњих прерађивачких капацитета који се успешно развијају у оквиру породичног агробизниса.

## 2.5. ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ КОНЦЕПТА ПРЕХРАМБЕНЕ СИГУРНОСТИ

Термин пољопривреда у савременим условима употребљава се за означавање примарне пољопривредне производње – биљне и сточарске. Посматрано као сировинска основа пољопривреда је простор за бављењем различитим врстама прераде и финализације прехранбених производа. Производи који су намењени свакодневној исхрани обично се не набављају директном куповином од примарних произвођача.

Веза између произвођача и потрошача укључује доста додатних активности које су усмерене ка стварању производа финијег степена прераде прилагођеног за финалну употребу у савременим домаћинствима. Битну улогу на дугом путу од производње до финалне прераде преузимају предузећа из делатности прехранбене индустрије која имају задатак у преради и трансформисању сировина, њиховој понуди на тржишту која одговарају све истанчанијим захтевима савремених потрошача. Примарна пољопривредна производња заједно са прехранбеном индустријом представља нераздвојну целину и заједно чине агропрехранбени комплекс.

Пољопривреда ако се посматра са организационо-производне тачке гледишта, дели се на дефинисање које укључује само примарну пољопривредну производњу и дефинисање које модерну пољопривреду изједначаје са агрокомплексом. Делатност пољопривреде обухвата производњу биљних култура и стоке, затим дораду и домаћу прераду уколико се обавља на самом пољопривредном газдинству. Нова формулација ове делатности гласила би да је пољопривреда део производње где се производе, прерађују или дорађују основни производи настали у биљној или сточарској производњи у циљу обезбеђења основних потреба становништва.

Пољопривредну производњу не треба поистовећивати са начином живота већ је то делатност којом треба да се обезбеди егзистенција, зарада и профит. Занимање особе која се бави овом делатношћу изједначава се са сваком другом професијом тако да пољопривреда представља истовремено и бизнис и начин живота.

Производња у пољопривреди не може се изоловано посматрати од функционално повезаних делатности у ланцу производње и дистрибуције хране. Произвођачи хране интегрисани су у агробизнис систем или агропривреду који представља вертикалну интеграцију у прехранбеном комплексу означеног у модерном систему за производњу и дистрибуцију хране. Савремена пољопривреда садржана је од читавог низа пословних фирми које производе инпуте за снабдевање и покретање примарне производње, прерађују, транспортују и продају финалне пољопривредне производе. Агробизнис систем представља далеко више него што је то неколико фарми, складишта и посредника. Он подразумева прерађиваче, произвођаче пољопривредних машина, петрохемијски и транспортни комплекс, фирме за паковање и рекламу, владине агенције, универзитетске лабораторије, банке и многе друге институције које окружују фармера.

Различите фарме иако су у приватном власништву не понашају се приликом одлучивања увек исто. Газдинства у породичном власништву често су вођена приоритетима који су постављени као примарни у односу на остваривање максималне материјалне користи. Сваки појединац као јединка је активни учесник агропривредног система а уједно и потрошач. Могућности, жеље и реалност код потрошача условљено је нивоом расположивог дохотка који је намењен задовољењу основних егзистенцијалних потреба. Сваки потрошач према себи формира своје перференције за потрошњу хране при чему је оформљен редослед приоритета које треба подмирити.

Основни услов човекове егзистенције јесте храна, коју треба сматрати као стратешки производ једне земље. Слободна конкуренција у сектору агара није применљива, већ се од стране државе мора посветити посебна пажња. Морају бити централизоване поједине економске области које се класификују: 1. Куповина и продаја одређених роба и услуга, 2. Заштита социјално угрожених слојева становништва, 3. Макроекономско регулисање привредне активности, 4. Алокација оскудних ресурса.

Активности производног система представљају производња, потрошња, расподела и размена роба. Активности привредног сектора у потпуности морају бити подржане активностима из финансијског сектора који подразумева могућност прибављања новчаних средстава у моменту започињања новог производног циклуса. Размену пољопривредно-прехрамбених производа не треба посматрати издвојено само на локалном или домаћем нивоу. Она мора да укључи и спољнотрговинску размену чији се значај не проширује само на размену роба са иностранством већ обухвата и међународно тржиште новца и финансијског капитала.

### **2.5.1. Организационе и структурне промене у агробизнису**

Тржишном обезбеђеношћу пољопривредним или прехрамбеним производима баве се привредни субјекти из области агара, прерађивачке индустрије и трговине. Америчка привреда пољопривреду сматра хомогеном делатношћу коју чине: велика корпоративна предузећа, институције кредитне подршке, добављачи, прерађивачи, институције транспорта, малопродаје, велепродаје и услужне делатности. Вертикална повезаност и истовремена усклађеност у области производње хране термилошки је обједињена у речи-агробизнис.<sup>17</sup>

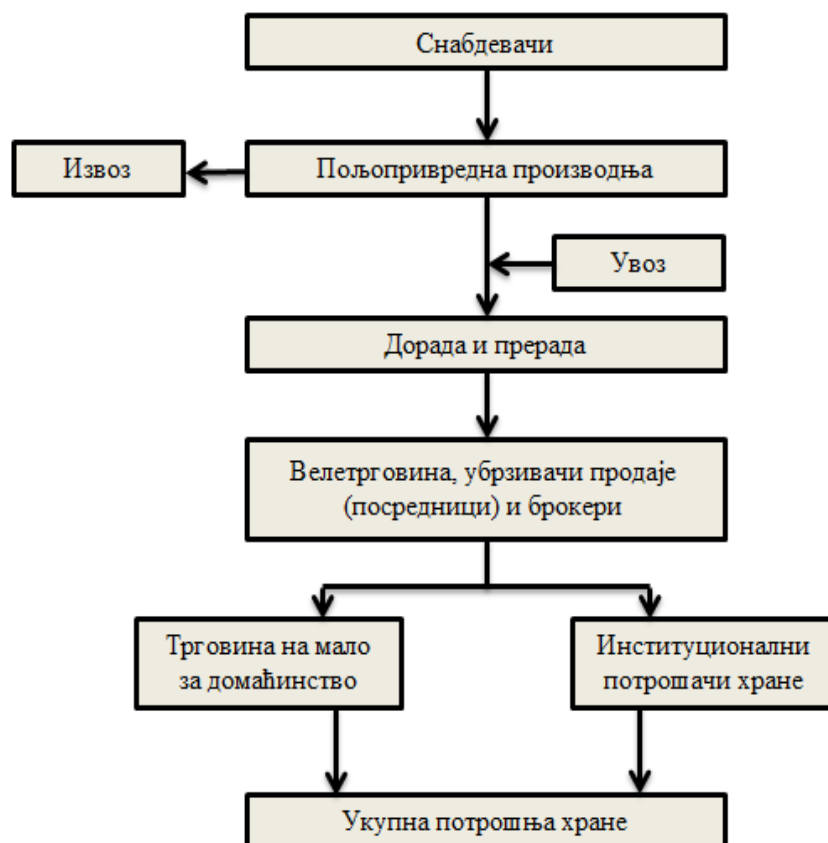
У агробизнис продукцији постоји велики број учесника а све се може представити графичком илустрацијом (слика 4).

Веза између производње и потрошње пољопривредних производа представља мрежу дистрибуције и трговине које омогућавају лакше повезивање и премошћавање временских, просторних и власничких баријера. Успешна повезаност производних и дистрибутивних функција обухвата мноштво активности које се одвијају одређеним редом а свака од њих имплицира у крајњи производ одређене додатне трошкове.

Производно прерађивачке структуре пољопривредно-прехрамбених производа реализују се у форми интегрисаних токова где се сви непосредни учесници и посредници повезују у јединствен систем дистрибуције.

Тржишна снабдевеност пољопривредним и прехрамбеним производима условљена је нивоом локалне производње и константно се развија пратећи преображај пољопривреде од традиционалне ка модерној. Снабдевеност тржишта све више поприма на значају из разлога што произвођачи нису у стању сами да развијају мрежу дистрибуције. Током овог процеса јављају се специјализовани посредници који одговорно преузимају функције откупа, дистрибуције и транспорта.

<sup>17</sup> John Davis, (1956); Заменик министра пољопривреде у влади Ајзенхауера



**Слика 4:** Функционална организација агробизниса у САД

**Извор:** Закић,-З.,-Стојановић,-Ж.,-Економика-аграра,-Економски-факултет,-Београд,-2008.,-стр-38

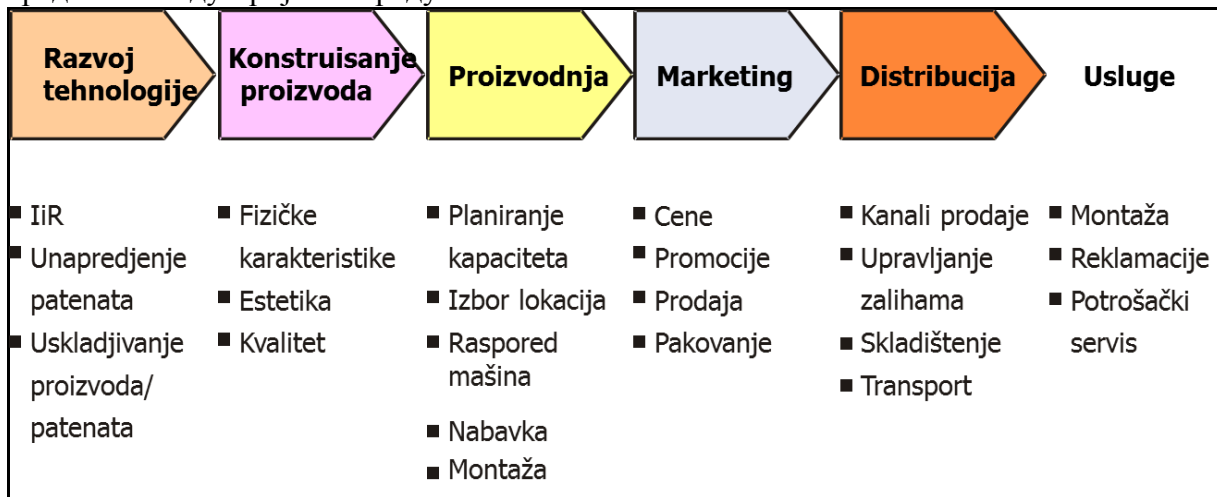
Анализирајући тржиште пољопривредних производа најважнији и најбитнији део за несметано функционисање представља сегмент физичке дистрибуције. Са циљем постизања што ефикасније и потпуније снабдевености тржишта потребно је испунити 5 циљева:

1. имати јединствен производ;
2. тржишна присутност где се производ тражи;
3. испорука у тачно предвиђеном термину;
4. објединити и саставити адекватну понуду; и
5. продати производ по реалним ценама.

Основна и нераскидива веза између примарних произвођача и потрошача јесте трговина. Произвођач, без постојања институција промета своје ангажовање морао би да усмери у више различитих праваца. Све ове радње изискују ангажовање додатног капитала што би се значајно одразило на смањење капитала у примарној производњи, обима производње и могућности појаве на разним тржиштима. Функција посредовања у великој мери утиче на смањивање обима ангажованог капитала, сигурну снабдевеност тржишта, обезбеђење прехранбене стабилности, интензивнију и бржу продају робе, скраћивање времена потребног за обрт капитала а самим тим омогућава претварање робе у новац.<sup>18</sup>

<sup>18</sup> Ловрета, С. и сар. (2005): „Канали маркетинга“, Економски факултет, Београд

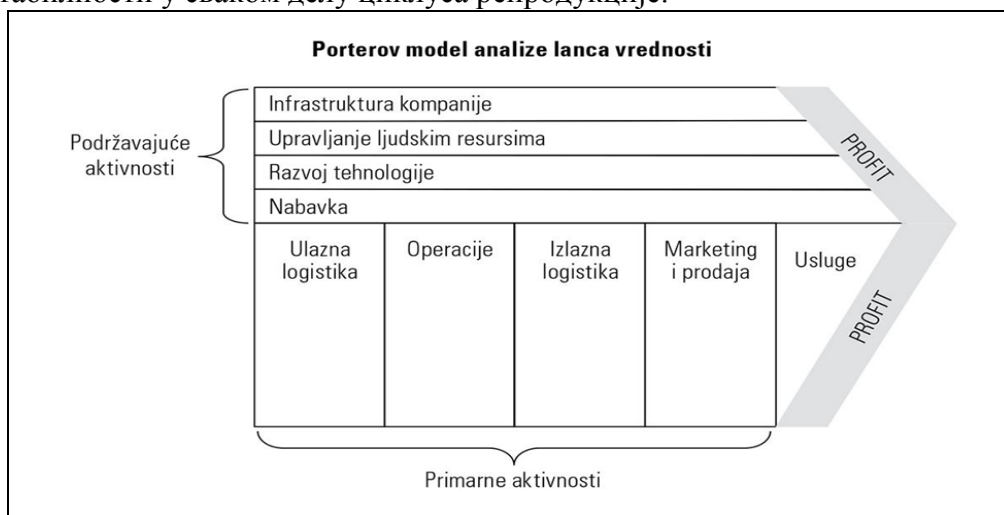
Производ током свог настанка пролази кроз разне трансформације које се називају „ланац вредности“, при чема свака нова активност производу додаје нову додату вредност. Вредност производа се након проласка кроз целокупни ланац знатно увећава и садржи новододату вредност. Суштина анализе ланца вредности је процена утицаја појединачних активности на профит. McKinsey and Co. је прва скицирала ланац вредности индустријског предузећа.



Слика 5: Ланац вредности по McKinsey and Co

Извор: [www.ekof.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2014/05/Glava-13-Interno-okruzenje.ppt](http://www.ekof.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2014/05/Glava-13-Interno-okruzenje.ppt)

Полазну идеју плана ланца вредности представља одређивање могућности производног пословања током процеса репродукције индустријског постројења, уз велики број различитих делатности, које свака на свој начин омогућава стварање додате вредности. Садржина ланца вредности састоји се од: почетне фазе испоруке са примарног газдинства или откупљивача, фазе дистрибуције, маркетинга и транспорта и на самом крају фаза испоруке трговинским удружењима након чега финални производ завршава код крајњег потрошача. У суштини ланац вредности јесте модел раздвајања профитабилности у сваком делу циклуса репродукције.



Слика 6: Портеров ланац вредности<sup>19</sup>

Извор: Конкурентска-предност:-Остваривање-и-очување-врхунских-пословних-резултата,-стр-54

<sup>19</sup> Majkl E. Porter, 2007, Конкурентска предност: Остваривање и очување врхунских пословних резултата, Асее, Нови Сад, 978-86-7668-029-9 наслов оригинала: Competitive advantage / Michael E. Porter

Територија дистрибуције индустријских, пољопривредних и прехранбених производа доста је велика, тако да се завидан број примарних произвођача може наћи на удаљеним територијама. Укупан промет транспорт, дистрибуцију и трговину потребно је организовати на доста већој територији од локалне што зависи од капацитета и структуре организоване примарне производње. Веома значајну компоненту пословних активности представља временска дистанца и брзина транспорта јер је већина пољопривредних производа са кратким роком употребе, лако кварљива, сезонске производње, ограниченог времена чувања, територијално одређена, променљивих квалитативних особина.

Да би се добио крајњи производ одређеног квалитета потребно је усагласити домаће законе и стандарде са прописима тржишта на која се производи извозе. Република Србија подржава све пројекте примарне производње и прераде који домаће тржиште стављају у равноправни положај и чине га независним од увозних производа сличних квалитативних особина.

Наше сточарство је уситњено, економски обезвређено и у основи карактерише се натуралном, а не робном производњом за тржиште и за познатог купца. То значи да наше сточарство на овом нивоу развоја нема озбиљне шансе за бржи производни и економски ефекат, а такође ни трајни излаз на светско тржиште.

Пласман сточних производа је обезбеђен на домаћем тржишту, а једна количина традиционално је усмеравана на спољна тржишта, односно на извоз.

Пољопривреда и сточарство Србије у развоју земље треба да обезбеде:

- подмирење основних потреба становништва намирницама анималног порекла,
- неопходне државне резерве у храни,
- смањивање и елиминисање увоза хране,
- смањивање и елиминисање увоза протеинске хране за потребе сточарства,
- обезбеђивање економски оправданог извоза сточних производа,
- производњу стратешки важних, за нашу земљу и међународну размену пољопривредних производа.

Фармер-одгајивач, пољопривредни произвођач у садашњим условима привређивања, треба да буде послован човек, организатор, добар стручњак, тржишно оријентисан, да прогнозира свој будући развој, те да је способен да прихвати и примењује нове методе истраживања које ће бити у функцији побољшања приноса и квалитета свих производа и већој економској ефикасности. Мора да буде спреман на разне тржишне поремећаје, како би их финансијски лакше и успешније поднео.

Током наредног периода, примарни садржај развоја сточарства засниваће се на унапређењу и промени структуре производње у смеру оријентације на профитабилна тржишта, унапређењу производне квалитативно-квантитативне структуре и ефикасне производње меса, млека, јаја и вуне све до тржишног организовања робних фармера.

Досадашње мере и акције државне политике на укрупњавању поседа земљорадничких газдинстава, повећању броја животиња на фармама, обезбеђењу тржишта довољним количинама анималних производа, на стабилизацији цена и извозу сточних производа нису биле адекватне на укупан развој пољопривреде и сточарства. Политика развоја домаћег фармерства неопходно је да буде прецизна, дугорочна, финансијски стабилна и извозно усмерена. Задатак државе у смеру индивидуалног јачања фармерства мора да буде прецизно дефинисана кроз мере:

- укрупњавање индивидуалних газдинстава;
- мелиоративне мере на производном земљишту;
- кредитна подршка производњи;
- заштита цена примарних производа;
- субвенције и подстицаји извозу.

Наведене мере захтевају мултидисциплинарни приступ свих релевантних институција (научних и законодавних), удружења произвођача и прерађивача, трговинских и дистрибутивних ланаца а све у циљу развоја примарне пољопривредне производње.

Заустављање пада сточарске производње и њен развој директно су условљени повећањем извоза. То захтева одређени квалитет и испуњавање свих стандарда који важе на тржишту Европске уније. Стандарди морају бити испуњени како у производњи стоке за клање тако и у преради. Због застареле технологије дошли смо у ситуацију да се и од квалитетне сировине не добију производи адекватног квалитета. Осим квантитета пољопривреда треба да испуни много комплексније услове које се односе на квалитет финалних производа.

## 2.6. ИНСТИТУЦИЈЕ ЗАДУЖЕНЕ ЗА РАЗВОЈ АГРАРА

Институције задужене за развој пољопривреде, на простору Републике Србије доприносе свеобухватном и општем развоју одређених производних делатности, циљном развоју региона и појединих грана аграрне производње. Веома одговорна и значајна улога припада републичким министарствима и покрајинским секретаријатима који своје надлежности извршавају преко одговарајућих законских норми и прописа. Кључно питање позиционирања пољопривреде у привредном систему земље припада образовним и научно-истраживачким институцијама.

Најважније институције задужене за развој пољопривреде су следеће:

### 2.6.1. Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде

Ово министарство поред надлежности државне управе дефинише законске основе и прописује стратешке планове значајне за развој пољопривредне и прехранбене индустрије. У саставу министарства оформљени су органи и управе, са улогом спровођења законско-подзаконских норми и прописа из пољопривредне делатности<sup>20</sup> где се налазе:

1. Управа за ветерину
2. Управа за заштиту биља
3. Заштита животне средине
4. Агенција за заштиту животне средине
5. Републичка дирекција за воде
6. Дирекција за националне референтне лабораторије
7. Управа за шуме
8. Управа за аграрна плаћања
9. Управа за пољопривредно земљиште
10. Пољопривредна инспекција
11. Пољопривредне стручне службе
1. **Управа за ветерину** садржи следећа одељења и одсеке:
  - 1.1. Здравствена заштита, добробит и следљивост животиња;
  - 1.2. Регистрација ветеринарских организација и ветеринарских услуга;
  - 1.3. Ветеринарско јавно здравство;
  - 1.4. Међународни промет и сертификација;
  - 1.5. Правни и општи послови;
  - 1.6. Финансијско-материјални послови;
  - 1.7. Ветеринарска инспекција;
  - 1.8. Гранична ветеринарска инспекција.

<sup>20</sup> Закон о министарствима, Службени гласник РС, 65/08.



2. **Управа за заштиту биља** садржи следеће одсеке, групе и одељења:
  - 2.1. Правни, општи и финансијски послови;
  - 2.2. Здравље биљака са биљним карантином;
  - 2.3. Средства заштите и исхране биљака;
  - 2.4. Признавање сорти;
  - 2.5. Заштита биљних сорти и биолошка сигурност;
  - 2.6. Семе и садни материјал;
  - 2.7. Фитосанитарна инспекција; и
  - 2.8. Гранична фитосанитарна инспекција.
3. **Сектор за заштиту животне средине** садржи следећа одељења и секторе:
  - 3.1. Заштита подручја и еколошка мрежа;
  - 3.2. Издавање дозвола у области заштите биодиверзитета;
  - 3.3. Заштита природних ресурса
4. **Агенција за заштиту животне средине** садржи следећа одељења и секторе:
  - 4.1. Планирање и стандарди;
  - 4.2. Процену утицаја на животну средину;
  - 4.3. Интегрисане дозволе;
  - 4.4. Заштита од хемијског удеса;
  - 4.5. Управљање отпадом и хемикалијама;
  - 4.6. Заштита од буке, вибрација и нејонизујућег зрачења
5. **Републичка дирекција за воде** садржи следећа одељења и секторе:
  - 5.1. Управни и аналитички послови и стандарди у области вода;
  - 5.2. Правни, финансијски и административни послови;
  - 5.3. Стратешко планирање и управљање;
  - 5.4. Међународна сарадња у области вода;
  - 5.5. Уређење, коришћење и заштита вода од загађивања;
  - 5.6. Уређење водотока и заштита од штетних дејстава;
  - 5.7. Водна инспекција.
6. **Дирекције за националне референтне лабораторије** садржи следеће унутрашње јединице:
  - 6.1. Фитосанитарну лабораторију;
  - 6.2. Лабораторију за безбедност хране и квалитета млека;
  - 6.3. Лабораторију за испитивање хране, остатака пестицида, ветеринарских лекова и непожељних материја у храни и храни за животиње;
  - 6.4. Лабораторија за семена и банка биљних гена;
  - 6.5. Сектор органске производње.
7. **Управа за шуме**, обавља послове у области шумарства као што су очување; унапређење и коришћење шума уз спровођења мера заштите, контролу семена и садног материјала.
8. **Управа за аграрна плаћања** садржи следеће унутрашње јединице:
  - 8.1. Комуникација са Европском комисијом и пројектно планирање;
  - 8.2. Одобравање пројеката;
  - 8.3. Одобравање плаћања и подстицаји;
  - 8.4. Контрола на лицу места;
  - 8.5. Економско финансијски послови;
  - 8.6. Информационе технологије;
  - 8.7. Правни и општи послови.
9. **Управа за пољопривредно земљиште** са следећим унутрашњим јединицама:
  - 9.1. Управљање државним пољопривредним земљиштем;
  - 9.2. Уређење и заштита пољопривредног земљишта;

- 9.3. Коришћење пољопривредног земљишта;
- 9.4. Реституција пољопривредног земљишта;
- 9.5. Финансијски и административни послови.

### 2.6.2. Пољопривредне стручне службе

Влада Републике Србије 1991. године основала је пољопривредне стручне службе<sup>21</sup>, а самим тим и предвидела послове рада ових служби. Основни задаци рада служби садржани су кроз: Организацију базе података и едукативна активност презентована у виду организације семинара, издавања стручних публикација и разних других облика информисања о технолошким иновацијама; Саветодавно–консултантски послови пољопривредне службе све са заједничким циљем разраде модела производње здраве хране, првенствено намењене извозу; Послови селекције, репродукције и вештаког осемењавања у сточарству; Оплемењивање биља и ширење нових сорти и хибрида гајених биљака; Послови извештајно прогнозне службе о појави биљних болести и штеточина; Обављање Законом обавезних послова који су пренети на пољопривредне службе из области-семенарства, заштите биља и земљишта, премија за млеко, вођење матичне евиденције и друго; Извођење демонстрационих огледа у различитим еколошким условима; Организовање пољопривредних изложби и смотри; Учешће у изради и реализацији дугорочног и годишњег програма рада; Праћење научних сазнања, сарадња са научним институцијама уз трансфер знања и технологије; Израда и достављање годишњих извештаја и збирних података о извршењу програма рада стручне пољопривредне службе; и израда бизнис програма.

Простор Србије који својим радом покривају саветодавне службе разврстан је у 22 центра: Ниш, Ваљево, Врање, Краљево, Јагодина, Младеновац, Косовска Митровица, Крагујевац, Крушевац, Лесковац, Ужице, Неготин, Нови Пазар, Чачак, Пирот, Смедерево, Пожаревац, Шабац, Зајечар, Прокупље, Лозница и Падинска Скела.

Рад саветодавних стручних служби одвија се по специјалностима саветодаваца<sup>22</sup> а састоји се од служби за: зоотехнику; ратарство; воћарство и виноградарство; заштиту биља; агрономију и лабораторијска испитивања.

Послови и задаци **службе за сточарство** састоје се у:

Пословима селекције, репродукције и вођења матичне евиденције у сточарству;

Контрола и организација рада основне матичне службе са контролом продуктивности;

Организација сточарских манифестација (изложбе и сајмови);

Рад са одабраним пољопривредним газдинствима;

Израда програма и бизнис планова у сточарству;

Давање стручних савета произвођачима и учешће на средствима јавног информисања;

Набавка и производња квалитетног приплодног материјала у сточарству;

Обављање свих прописаних хемијских и микробиолошких анализа млека;

Координација са одговарајућим институцијама у земљи и иностранству;

Унапређење генетског материјала;

Пољопривредна стручна служба ради на унапређењу сточарске производње, посебно говедарске и овчарске. Што се расног састава тиче, може се рећи да у равничарским подручјима преовлађује домаће шарено говече у типу сименталца, холштајнфризијске расе и њихових мелеза, у брдским подручјима је заступљено

<sup>21</sup> „Сл.гл. Републике Србије“ бр. 61 – Закон о пољопривредној служби

<sup>22</sup> Бабовић Ј., Богдановић Ј.: (1999. год.): Стручна пољопривредна служба у остваривању стратегије развоја сточарске и ратарске производње на земљорадничким газдинствима, Београд,

домаће шарено говече у типу сименталца, а у планинским подручјима домаће шарено говече и њихови мелези.

Рад службе усмерен је на пружање савета и стручне помоћи пољопривредним произвођачима у вези производње, изградње музних стаја, изградње објеката за сточну храну, исхране, неге, муже, здравственог стања и хигијене стоке и објеката.

Основни циљеви које је потребно остварити у говедарској производњи а реализују се преко стручних служби су: повећање производње и квалитета млека, повећање производње меса, повећање телесне развијености грла, повећање процента вештачког осемењавања, повећање броја уматичених, односно броја контролисаних грла, одабирање и контрола биковских мајки, тестирање што већег броја младих бикова кроз биолошки тест и тест на млеко, повећање броја премираних, односно, регресираних првотелки. У области овчарске производње ради се на контроли продуктивности оваца, повећању млечности оваца, повећању производње меса, побољшању расног састава оваца. У живинарској производњи врши се регистрација родитељских јаата и контрола продуктивности у одгоју и експлоатацији.

Послови и задаци **службе за ратарство** састоје се у:

Примени стручних мера на одабраним газдинствима;

Постављање и праћење демонстрационих огледа ратарских култура (стрних жита, кукуруза, соје) на одабраним газдинствима;

Препорука сортимента за различите агроеколошке и микроклиматске услове;

Системска контрола плодности земљишта;

Препорука потребних количина ђубрива, као и одговарајућих комбинација истих на основу урађених физичко-хемијских анализа;

Израда програма поправке киселог обрадивог пољопривредног земљишта калцификацијом;

Саветодавни послови у ратарској производњи састоје се: планирање производње за наредну а на основу анализе производње из претходне године; промена структуре производње, уз увођење плодореда и избора одговарајуће агротехнике; избор сортимента; организација и извођење демонстрационих микро и макро огледа са ратарским културама; праћење стања ратарске производње. За примену нових научних сазнања у пракси организована је сарадња са научно–истраживачким институтима.

У оквиру службе ради се на контроли производње семенског материјала (кромпир и стрна жита), као и испитивање квалитета семена и анализе Р<sub>h</sub> вредности земљишта.

Послови и задаци **службе за воћарство и виноградарство** састоје се у:

Примени стручних мера на одабраним газдинствима;

Праћење примене технологија подизања сталних засада воћака и винове лозе;

Увођење нових сорти воћака и винове лозе у производњу;

Примена нових система узгоја воћака и винове лозе;

Пружање стручних савета путем средстава јавног информисања;

Помоћ око израде бизнис планова и пројеката;

Стручна контрола производње садног материјала;

Саветодавни послови у воћарској производњи обухватају праћење стања и структуре производње уз примену одговарајућих технолошких поступака у производњи, давање смерница у погледу избора агротехничких мера у циљу оптималне производње, помоћ око избора врста и сорти садног воћа и винове лозе, система гајења и размака садње међу садним материјалом, израда упутстава уз евидентирање промена и стручна контрола процеса производње садног материјала.

У еколошким условима може се успешно, економски организовати производња воћа применом одговарајућих агротехничких мера, рационалном применом ђубрива и употребом хемијских средстава до прихватљивих економских и еколошких граница.

Подизање нових засада, у којима ће бити заступљене квалитетне, високопродуктивне сорте, представља перспективу развоја воћарства.

Послови и задаци **службе за заштиту биља** састоје се у:

Примена стручних мера на одабраним газдинствима;

Праћење појава карантинских и економски штетних организама и њихова прогноза;

Пружање стручних савета путем средстава јавног информисања;

Здравствени преглед пошиљки намењених извозу и издавање фитосертификата;

Послови ДДД (дезинфекције, дезинсекције и дератизације);

Евиденција о промету пестицида у пољопривредним апотекама;

Рад на пројектима одобреним од стране МПШВ и пројектима МПШВ;

Пољопривредна стручна служба је овлашћена организација за вршење: прогнозно–извештајних послова заштите биља; здравственог прегледа усева и објеката и производњи расада, семена и садног материјала и здравствени преглед расада, семена и садног материјала; контрола здравственог стања увезеног садног материјала и расада код крајњег корисника; контрола производње семена, контрола производње садног материјала. Стручна служба обавља и следеће послове из области заштите биља: здравствени преглед пошиљки биља намењених извозу, саветодавне и оперативне услуге у области заштите биља. Организација предавања за све заинтересоване пољопривредне произвођаче и пружање информација путем билтена и локалних система информисања.

Служба за **лабораторијска испитивања** организована је кроз:

**Агрохемијску** лабораторију која обавља:

Систематску контролу плодности земљишта;

Одређивање макро и микро елемената у земљишту;

Одређивање хемијског састава неорганских и органских ђубрива;

**Семенску** лабораторију која врши:

Контролу квалитета семена пољопривредног биља и

**Фито** лабораторију задужену за:

Идентификацију болести и штеточина и

Испитивање присуства патогена на семену и садном материјалу;

Рад **службе за агроэкономију** заснива се на:

Пружању саветодавне активности о актуелним уредбама и помоћ при регистрацији пољопривредних газдинстава;

Реализација маркетинга у пољопривреди;

Пружање помоћи у организацији и раду удружења и помоћ при изради бизнис планова;

Стручни савети објављени путем билтена или средстава јавног информисања;

Стручне мере примењене на одабраним газдинствима.

**Селекцијске стручне службе**, доношењем уредбе о оснивању Завода за селекцију стоке и матично књиговодство и уредбе о сточарско-ветеринарским и ветеринарским станицама почело се са организовањем зоотехничке службе на подручју Републике Србије. Ова уредба омогућила је да се одреде задаци завода за селекцију стоке и матично књиговодство, као републичке установе. Завод је основан да ради на секцији свих врста стоке и контроли продуктивности, да води главне матичне књиге по врстама и расама стоке и да издаје педигреа. Наглашена улога Завода је у организацији

производње приплодне стоке, а нарочито расподеле и искоришћавања мушких приплодних грла.

### 2.6.3. Остале установе аграрног развоја

**Лабораторије-**Дијагностика заразних болести веома често мора проћи кроз лабораторијску фазу, због немогућности да се постави коначна дијагноза на основу клиничког или патолошког налаза. Новија сазнања из домена развоја обољења захтевају од лабораторије да даје одговоре које није могуће добити класичним методама. Такође императив је, да скоро увек, налаз мора стићи брзо и да мора бити 100% тачан.

Циљ сваке лабораторије је да одговори захтевима клинике и епидемиологије, без обзира на лимитираност коју поставља материјална ситуација, односно опремљеност апаратима и потрошним материјалом док обученост особља представља значајан лимитирајући фактор. Сви захтеви постављени пред лабораторију свде се на квалитет протокола и метода које се користе у раду.

Класичне методе дијагностике веома су корисно оруђе за сваку лабораторију, али су ограничене, најчешће у домену осетљивости и специфичности. Потрага за квалитетнијим методама је основна делатност сваке лабораторије. озбиљне институције имају основни задатак да проширују знања научне популације у овом домену, док проблему развоја и примене нових метода приступају пажљиво и мултидисциплинарно.

Може се закључити да све технике које се уводе као „нове” могу служити искључиво као допуна постојећим, а да је концепт „једна болест-једна метода” технички и стручно неподржан. Проблем дијагностике је такав да се лабораторијски налаз најбоље постиже коришћењем више техника, уз уважавање вредности сваке методе у одређеним фазама инфекције.

Примена савремених научних достигнућа и индустријализација у пракси представља основну покретачку снагу развоја једног друштва. Што је усвајање нових технологија брже то се друштво налази на већем степену развоја. У пољопривреди, као специфичној привредној грани усвајање нових технологија условљено је чињеницом да се ради о живим бићима која насељавају одређене просторе, што за последицу има јављање њихових разноликости.

Када се говори о трансферу технологије у нашим условима на индивидуалном сектору треба имати у виду да је просечан посед код нас јако уситњен, производња често нерентабилна, старосна структура врло висока, а образованост јако ниска. Кредитирање као категорија је слабо заступљено, док ниске заштитне цене, непрофитабилност производње, несигуран откуп, одложено плаћање и недовољне компензације су чиниоци који отежавају пољопривредну производњу. Да би дошло до организације трансфера, потребно је да се створе основни предуслови који у уређеним срединама морају да постоје. Не треба заборавити да многа технолошка решења када се једном усвоје остају у власништву онога ко их је усвојио. Предавања, сајмови и екскурзије морају да имају далеко већу улогу код нас, јер произвођач треба да види и чује како може да се ради и на другачији начин. Произвођач је тај који мора да буде заинтересован за услуге научних институција. Он је тај који тражи да освоји нову технологију на одређени начин и тако повећа своју профитабилност.

Индустријализација сточарства, које и какве мере ће бити прихваћене и коришћене за унапређење сточарства зависе и од конкретних услова у којима се нека грана сточарства развија. Поједине гране сточарства су на вишем или мањем, јачем или слабијем степену индустријализације. Тенденција индустријализације сточарства је присутна, она се испољава и њен утицај је све већи и већи док ће у будућности имати

свој темељни значај. Сам карактер индустријализованог сточарства захтева виши ниво неопходних мера за испољавање промена у популацијама гајених животиња. У домену сточарства одређене предности могу се исказати брже и јаче у оним стањима или ситуацијама у којима је присутна конкуренција између гиганата сточарске индустрије. Чињеница је да поједине делатности може контролисати мали број лица чији интерес не мора да буде идентичан интересима друштва и управо због тога то може довести до непожељних биолошких последица. У свим случајевима када се интереси монопола стављају на прво место тешко је обезбедити усмереност, оправданост и комплетну сврсисходност појединих мера агроекономског карактера. Са индустријализацијом сточарства, сваким његовим кораком све више се дешавају промене околности прилика које су за онога ко се придржава традиционалних форми потпуно стране.

**Привредна комора Србије, Привредна комора Београда и регионалне привредне коморе**, су стручне институције које су у непосредном контакту са тржишним структурама, а самим тим на извору информација о стању на тржишту. На тај начин имају могућност да се ближе упознају са ефектима државних мера, резултатима примене научних истраживања, новим трендовима, захтевима тржишта, а самим тим, и потребама пољопривредних фирми.

Пољопривредне области које покрива делокруг рада привредних комора Србије, Београда или региона су:

Пољопривредна производња и пратеће делатности услуга;

Шумарство и сеча дрвета;

Рибарство и аквакултура;

Ветеринарска делатност;

Производња агро-прехранбених производа;

Производња дуванских производа;

Производња пића;

Прерада дрвата и производа од дрвета, плуте, сламе;

Производња папира и производа од папира;

Производња намештаја;

Водопривреда;

Послови и задаци привредних комора су:

Праћење и анализирање привредних кретања у области аграра, прехранбене и дуванске индустрије, водопривреде, шумарства, дрвне индустрије и индустрије целулозе;

Праћење и анализирање утицаја мера економске политике на положај и пословање удружења;

Предлагање мера макроекономске политике и законских решења којима се уређују системска и специфична питања у области аграра;

Усаглашавање и примена међународних техничких стандарда и норматива;

Праћење светских достигнућа у области техничко-технолошког развоја и њихова примена у земљи;

Предлагање мера заштите интереса домаће производње, отклањање монополског положаја на домаћем тржишту, унапређење пословног морала;

Организовање сарадњи у изради биланса хране;

Учешће на сајамским и другим манифестацијама у циљу промоције српских производа и повећања извоза;

Увођење система квалитета, ради повећања конкурентности аграрне привреде;

Активно учешће у предстојећим европским и светским интеграционим токовима (ЦЕФТА, ЕУ, СТО и др);

Праћење светских достигнућа у области техничко-технолошког развоја и њихове примене у земљи;

Реализовање активности из области пољопривреде, шумарства и дрвне индустрије, везане за унапређења развоја руралних подручја.

**Мрежа подршке руралном развоју**, оформљена од стране Министарства пољопривреде, сачињена од петнаест регионалних центара где се грађани из руралних средина могу упознати са прописима у области пољопривреде и руралног развоја у циљу развоја и унапређења пољопривреде и стварањем бољих животних и радних услова у руралним срединама.

**Фонд за развој пољопривреде** је државна установа конституисана са циљем унапређења и подршке развоју пољопривреде.

**Секретријат за привреду, Сектор за пољопривреду, водопривреду, шумарство и ветеринарство града Београда**, врши значајне послове државне управе који су поверени граду, а односе се на спровођење прописа из ових области.

**Национална агенција регионалног развоја** са улогом да се бави подршком сектору малих и средњих предузећа и координацијом инфраструктурних пројеката битних за регионални развој, које спроводе разна министарства.

**На нивоу АП Војводине**, осим покрајинских секретаријата који обављају значајне послове у оквиру својих надлежности, потребно је поменути фондове, преко којих се усмеравају подстицајна средства за реализацију одговарајућих програма. Пре свега, то су:

**Фонд за развој АП Војводине** основан ради стварања услова за подстицање развоја инфраструктуре, привреде и равномерног развоја. Његова улога је учешће и реализација програма и пројеката из области инфраструктуре, привреде, пољопривреде, оснивања малих и средњих предузећа, развоја предузетништва и равномерног развоја Покрајине.

**Покрајински Фонд за развој пољопривреде** основан је са задатком да доприноси развоју Покрајинске пољопривреде. Његов задатак се огледа кроз припрему програма и планова развоја и унапређења пољопривредних области и учешћа у финансирању њихове реализације, подстицања, организовања и стручног усмеравања предузећа у области пољопривреде и подстицања оснивања, затим подстицања развоја пољопривредног задругарства, предлагање подстицајних мера, дистрибуције, наплате пољопривредне механизације, уређаја и опреме, репроматеријала и друго.

### 3. ЕКОНОМСКА И ПРОИЗВОДНА ОБЕЛЕЖЈА АГРАРНОГ СЕКТОРА СРБИЈЕ

#### 3.1. УЛОГА АГРАРНОГ СЕКТОРА У РАЗВОЈУ ПРИВРЕДЕ

Примарна пољопривреда Србије, током периода од распада бивше државне заједнице, послује у нестабилним и изузетно неповољним тржишним и производним условима, коју одликују непромењена производна структура, одсуство капитално интензивне производње посебно у грани сточарства и изостанак ефикасних мера државне пољопривредне политике. Производња хране, обезбеђење прехранбене сигурности земље, производња сировина из пољопривредног сектора за друге производне гране, робна размена, демографски, социјални и други чиниоци, одређују мултидисциплинарну улогу коју аграр има у друштвеном и економском развоју Србије. Према расположивим ресурсима, људским и природним, оствареним степеном прераде и нивоом производње, пољопривреда као делатност представља можда и најзначајнију привредну делатност у Србији.

Пољопривреда је током протеклих 30-40 година прошла кроз два основна периода: од аграрне пренасељености, до деаграризације, која још и данас траје. Аграр је од почетка двехиљадитих година ушао у фазу транзиције, што подразумева приватизацију, док истовремено период карактерише делимично одсуство мера развојне политике. У којој год фази да се налази, сектор аграра је скоро увек имао недовољну финансијску помоћ државе и званичних институција и неповољан економски положај. Посматрано из друге перспективе, основна улога и задатак пољопривреде током дугог временског периода, имао је задатак прехране становништва и обезбеђење социјалног мира. Значај и улога ове делатности посебно су дошли до изражаја у време економских санкција 90-тих година прошлог века, када се пољопривреда показала као највиталнији привредни сектор. Данашње стање пољопривреде Србије са њеним производним потенцијалима и економским ограничењима, и даље показује исти тренд, тј. у пољопривреду се доста мање улаже него што је њој неопходно.

Производни потенцијали природних ресурса и даље се недовољно користе док је опште присутна убрзана деаграризација, висок ниво старијег активног пољопривредног становништва и низак ниво мотивисаности запослених а све због ниских просечних зарада у овој привредној делатности. Опремљеност индивидуалних газдинстава савременим индустријским машинама није на завидном нивоу док је потрошња минералних ђубрива генерално знатно смањена, што резултира смањењем финалних приноса. Посматрано за целу територију Србије доминантно је учешће малих пољопривредних газдинстава, док је њихово организовање кроз неки вид удруживања само симболично што као крајњи резултат има низак ниво родности и интензивности производње.

Услед проблема који су се гомилали током претходног периода а нису решавани довели су да ова привредна грана бележи знатно спорији раст поредећи се са објективним могућностима које ова економска делатност може да оствари. Мањи физички обим производње посебно се изражава услед екстензивног начина привређивања када се додатно испољавају и неповољни социјални, демографски и економски фактори. Екстензивност примарне пољопривредне производње у Србији данас одликују следећи неповољни фактори:



- Недовољно вреднован положај пољопривреде у расподели, примарној и секундарној, узрокован ниским ценама прехранбених производа и неусклађеним диспаритетима цена пољопривредних производа;
- Репродуктивна и акумулативна способност комерцијалних и породичних газдинстава, земљорадничких задруга и робних пољопривредних произвођача је доста ниска;
- Неадекватан систем финансирања и неприлагођена политика кредитирања, примарне пољопривредне производње, доводе до дезинвестирања ове привредне гране;
- Недостатак под повољним условима, потребних финансијских средстава за репроматеријал, минералних ђубрива, енергената и биљних заштитних средства;
- Смањење степена техничког и технолошког развоја биљне и сточарске производње;
- Смањење јединичне производње;
- Смањење потрошње основних прехранбених производа;
- Скроман раст извоза пољопривредних и прехранбених производа, у односу на реалне производне капацитете и могућности.

Очување уз рационално коришћење расположивих капацитета, измена структуре производње, повећање обима квалитета и финализације производње, представља основни правац развоја пољопривредне производње и прехранбене индустрије Србије, док циљ аграрног развоја јесте да се подмири домаћа тражња и повећа обим извоза на инострана тржишта.

Развој пољопривреде Србије потребно је усмерити ка профитабилним гранама што подразумева промену производне структуре и модернизацију примарне производње са одликама веће тржишне оријентације и боље укупне ефикасности. Производно-технолошко реструктурирање и раст продуктивности пољопривреде уз већу домаћу и светску тржишну конкурентност заснива се на енергетским, економским и еколошким критеријумима. Србија своју аграрну производњу постепено треба да усмерава у подручја традиционално-конвенционалне пољопривредне производње, са одликама и без присуства генетски модификованих биљних и животињских организама.

Спровођењем развоја пољопривредне и прехранбене индустрије са развојем села, савремена пољопривреда представљала би основу просперитетнијег развоја укупне привреде. Тржишни доходак пољопривреде, реализацијом ових мера достигао би ниво да буде изнад просека дохотка осталих привредних грана са напоменом да је рад у примарној производњи знатно сложенији од рада у другим индустријским делатностима.

### **3.1.1. Системске мере пољопривредне производње**

Обезбеђење новчаних средстава намењених пољопривредној производњи представља најзначајнији сегмент пољопривредне политике. Није могуће да нека економска делатност има добре одлике уколико питање примарног финансирања није решено. У Србији, држава се означава као главни фактор креирања кредитно-монетарних мера, основни чинилац и ослонац политике финансирања српског аграра.

У изградњи, кредитирању и развоју система финансирања пољопривреде заснованим на тржишним условима привређивања, држава треба да обезбеди:

- јединствено тржиште целог националног привредног простора;
- тржишно усмерење и економску политику, сагласану са стањем, могућностима и ограничењима укључења у међународне привредне токове;

- економске реформе и општу стабилност тржишта;
- већу куповну моћ становништва;
- својинску, власничку и управљачку промену привредних субјеката;
- прилагођавање пословања домаћих банака и осигуравајућих удружења;
- институционално повезивање потенцијалних инвеститора.

Инвестициона политика Србије, своје приоритете треба да усмери на рентабилне, профитне и економичне програме производње, који испуњавају критеријуме смањења дефицита, повећања извоза и оживљавања села.

Потребне су краткорочне или дугорочне мере и акције како би се зауставили негативни трендови и активирали потенцијали ове стратешки важне привредне гране Србије.

Конципирање економске политике у аграру треба да се базира на пуном опоравку пољопривреде који је утврђен „Стратегијом пољопривреде и руралног развоја Републике Србије“<sup>23</sup> као и финансијској консолидацији и афирмацији интензивне производне структуре што треба да се реализује подршком из Аграрног буџета.

Потребно је усагласити и допунити већ донет нацрт „Националног програма за пољопривреду и рурални развој Републике Србије“ којим треба да се дефинише статус аграра, тако да буде: економски профитабилан, тржишно оријентисан и интересантан како за фармере тако и за пољопривредна предузећа, да се баве овом делатности из чисто економских – профитних разлога а социјалну политику на селу треба оставити по страни и другим надлежним органима да се са њом баве.

Национални програм за рурални развој и ИПАРД програм представљају комплементарне програме, који мерама и програмима на регионалном и локалном нивоу успостављају јединствен систем подршке пољопривреди и руралном развоју. Наведени програми омогућавају бољу продуктивност и конкурентност производње која је усклађена са европским стандардима у циљу побољшања животног стандарда у сеоским срединама.

Програм за пољопривреду и рурални развој представља инструмент за финансијску помоћ у области аграрног развоја. Овим програмом дефинишу се мере подршке развоја сектора пољопривреде усклађене са актуелним домаћим законима, потребама, као и критеријумима са финансијским оквирима подршке. Мере Националног програма за пољопривреду и рурални развој предвиђају:<sup>24</sup>

- Инвестиције у физичка средства индивидуалних газдинстава;
- Инвестиције у маркетинг и сектор прераде агро производа;
- Руралну инфраструктуру;
- Диверзификацију руралне економије;
- Креирање, трансфера знања и развој саветодавства у Србији;
- Мере за очување животне средине;
- Развој шумарства у руралним подручјима; и
- Припрему регионалних, територијалних и локалних стратегија руралног развоја.

**ИПАРД II** програм Европске уније представља Инструмент за претприступну помоћ дела развоја руралне средине за период 2014.-2020.године. Циљ програма је достизање европских стандарда и подизање конкурентности у аграрном сектору Србије.

Током периода трајања у оквиру пројекта треба да буду реализовани програми:

<sup>23</sup> „Стратегија развоја пољопривреде и руралног развоја 2014-2024.“, Сл. гласник РС, 85/2014)

<sup>24</sup> МПЗЗС, Републике Србије ИПАРД програм 2014.-2020.

- **МЕРА 101:** представља улагање у основну имовину индивидуалних газдинстава: млеко, месо, поврће, воће и усеви. Крајњи корисници програмских средстава јесу непосредни аграрни произвођачи или удружења, уписани у Регистар. Физичка лица да су у систему ПДВ-а и правна лица да имају јавног капитала мање од 25%.

- **МЕРА 103:** јесте инвестирање у физичку имовину прерадних и продајних капацитета меса, млека, воћа и поврћа. Средства из ове мере могу користити правна лица, предузећа или предузетници који имају испод 25% јавног капитала.



**Слика 7:** Процес од потписивања уговора до исплате средстава за корисника ИПАРД II програма

Извор: <http://ipard.co.rs/ipard-korisnici.html>

- **МЕРА 302:** Диверзификација пољопривредних газдинстава и развој пословања. Потенцијални корисници јесу: регистровани индивидуални произвођачи чланови газдинства и приватни предузетници из сеоских средина.

Висина донација дефинисана је за сваку меру понаособ и према прописаним критеријумима, а оквирно се креће 50-70% вредности инвестиције. Донације се дају ретроактивно тј. корисник прво треба да потроши новац, сопствени или из кредита, затим да реализује инвестицију па тек након тога добија поврат новац назад према претходно потписаном уговору са донатором.

Табела 12: Анализа буџета ИПАРД II програма по мерама 2014.-2020.године (еуро)

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2014-2020
Инвестиције у физичку имовину пољопривредних газдинстава	7.535.248 50,23%	9.900.325 49,50%	10.622.224 42,49%	11.199.743 37,33%	17.022.424 42,51%	19.780.025 43,96%	76.040.000 43,45%
Инвестиције у физичку имовину које се тичу прераде и продаје пољопривредних и рибљих производа	6.164.752 40,10%	8.099.675 40,50%	8.690.276 34,76%	9.162.757 30,54%	13.910.066 34,78%	16.182.475 35,96%	62.210.000 35,55%
Агро-еколошко-климатске мере и мере органске производње	-	-	2.187.500 8,75%	2.187.500 7,29%	2.187.500 5,47%	2.185.000 4,86%	8.750.000 5,00%
Спровођење локалних развојних стратегија – LEADER приступ	-	-	500.000 2,00%	1.000.000 3,33%	1.900.000 4,75%	1.850.000 4,11%	5.250.000 3,00%
Диверзификација пољопривредних газдинстава и развој пословања	1.000.000 6,67%	1.500.000 7,50%	2.000.000 8,00%	5.000.000 16,67%	4.000.000 10,00%	4.000.000 8,89%	17.500.000 10,00%
Техничка подршка	300.000 2,00%	500.000 2,50%	1.000.000 4,00%	1.450.000 4,83%	1.000.000 2,50%	1.000.000 2,22%	5.250.000 3,00%
<b>Укупно</b>	<b>15.000.000</b> <b>100,00%</b>	<b>20.000.000</b> <b>100,00%</b>	<b>25.000.000</b> <b>100,00%</b>	<b>30.000.000</b> <b>100,00%</b>	<b>40.000.000</b> <b>100,00%</b>	<b>45.000.000</b> <b>100,00%</b>	<b>175.000.000</b> <b>100,00%</b>

Извор: МПЗЗС, -Република-Србија-ИПАРД-програм-за-2014-2020.-стр-98-99

Статус подручја која су са отежаним условима рада у Републици Србији регулисана су и означена кроз „Правилник подручја са отежаним условима рада у пољопривреди“<sup>25</sup> а стиче га насељено место општинске територије града или целокупна општина уколико испуњава неки од захтеваних критеријума:

1. Несељено место је према подацима РГЗ на надморској висини изнад 500 метара;
2. Несељено место је у границама националног парка; или
3. Несељено место има мење од 100 запослених на 1000 становника.

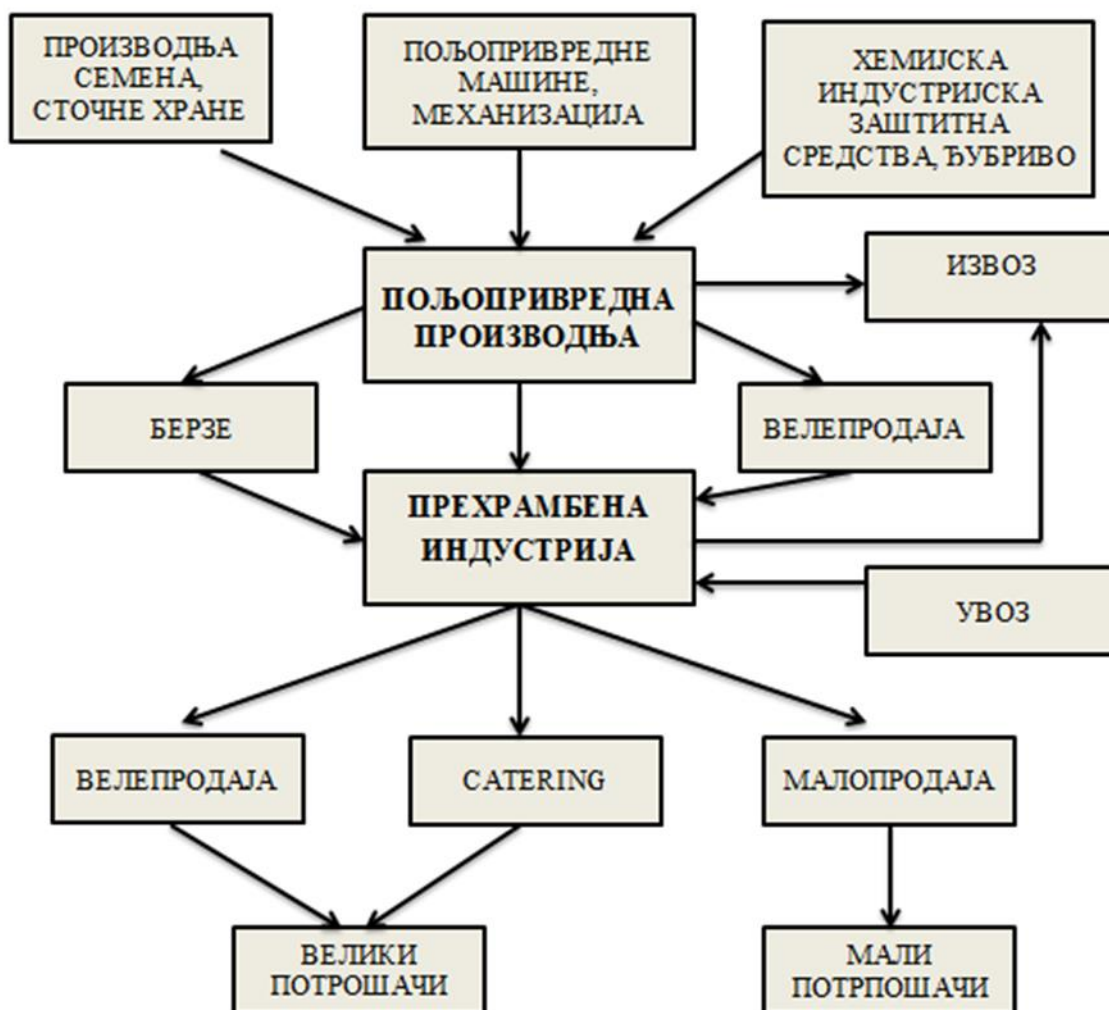
Доследна примена ССП, приступање Светској трговинској организацији (СТО) реализација ЦЕФТА и ЕФТА споразума као и реализација Националног програма за интеграцију у ЕУ представљају приоритетне економске циљеве Републике Србије. Ови процеси се одвијају паралелно, а њихов заједнички крајњи циљ треба да буде интеграција Србије у европске и светске економске токове.

### 3.1.2. Општи приказ и интегрисаност агобизнис промета

Агробизнис систем представља повезано деловање производних чинилаца, елемената процеса производње, дистрибуције и продаје прехранбених производа крајњим потрошачима. Промене система вредности, демографске промене, ставови понашања потрошача, економска развијеност, величина тржишта итд. утичу на различите захтеве тражње и понуде хране.

Понуда прехранбених артикала на тржишту сваке земље у корелацији је са економским стањем те земље. Агропривреда Србије последње две деценије преживела је турбулентне промене које су оставиле урезане трагове и разликују се од промена које су се дешавале у другим развијеним економијама.

<sup>25</sup> „Правилник о подручјима са отежаним условима рада у пољопривреди“ -Сл.гласник РС, бр. 29/13



**Слика 8:** Елементи агробизниса

**Извор:** Модификовано-према: -Леко-Шимић, -М., -Криштић, -В., -Маркетинг-у-производњи-хране, -Економски-факултет, -Осјек, -2007.

Национална образованост и дневна упоследност током последњих година све више је у порасту што условљава да крајњи потрошачи и купци прехранбених производа имају све мање слободног времена. Демографска слика указује промене које се приказују са мањом стопом наталитета, породице са мањим бројем чланова и већа запосленост женске популације. Крајњи потрошачи све су обазривији у факторима деловања хране на њихово здравље, које условљава промену животних навика и начина исхране. Понуђена храна треба да има профитну, диференцирану и системску структуру.

Србија се налази у групи земаља коју карактерише велика уситњеност са великим бројем поседа. Многи су разлози оваквог стања док основне црте дају: лоше осмишљена државна земљишна политика, традиционална производња и власнички нерегулисана наследна или реституциона имовинска права.

Уситњеност и неуређеност приватних поседа у Србији основни је фактор екстензивне, традиционалне производње где је интензивна производња уз примену савремене механизације доступна малом броју произвођача на великим земљишним

поседима. Основни циљ коме индивидуални произвођачи треба да стреме јесте овладавање завршним фазама производње и већа финализација производа чиме се вишеструко увећава тржишна вредност реализације. Ово подразумева специјализовану производњу, прераду и дораду пољопривредних производа преко производних система фабрика смрзнутих производа, конзерви, хладњача, сушара, кондиторске индустрије итд. Што се оствари виши степен прераде, значи да ће се финални производи продавати са већим степеном додате вредности, чиме ће се добити и већа економска добит. Србија већину својих производа извози као непрерађене производе или као сировине.

Крајњи производи пољопривредне производње све мање се троше у свом изворном облику већ постају сировинска база индустријске прераде и трансформације у разне облике јестивих или нејестивих производа. Постојање повезаности појединих линија производње услољава фазни карактер експлоатације различитих производних грана а све то подразумева постојање хоризонталне и вертикалне повезаности производне структуре.

Крајњи производи једне производне линије представљају базу различитих производних јединица тј. може се наћи као почетна фаза више процеса репродукције, а све представља надоградњу основне и усложњавање вертикалне производне структуре.

Истанчани захтеви тржишта да би се пратили морају се сложено анализирати до потпуних информација о тржишним потребама према одговарајућим производима. Примарни произвођачи заједно са прерађивачима и другим члановима производно-прехранбеног комплекса додатним вештинама и напорима труде се да привуку нове и одрже старе потрошаче, праћењем основа понуде која садржи директну производњу, транспорт и испоруку од производног газдинства до крајњег потрошача. Вертикална повезаност и потреба производне интеграције заснована је на контроли свих важних производних фаза примарне производње, прераде и финалне испоруке крајњим потрошачима пољопривредно прехранбених производа.

Систем удруживања примарних произвођача, прерађивача, трговаца на мало и велетрговаца, представља јединицу која се окупља ради стварања нове форме готовог производа, испоруци и вредности коју су потрошачи спремни да плате. Вертикална производна повезаност омогућује сигурнији пут у освајању нових тржишта.

Хоризонтална повезаност учесника у пољопривредној производњи дефинисана је у могућностима и начинима повезивања који се заснивају као основа ефикаснијег наступа на светском тржишту. Успешност производње у пољопривреди једне, повезана је са успешношћу производње друге групе или читаве палете производа.

Сврха повезивања по хоризонталној линији производне структуре пољопривредне производње, садржана је у постизању ефикаснијег и економски исплативијег коришћења производних фактора. Повезаност по хоризонталној линији производних делова представља основу без које није могуће успостављање ни функционисање повезаности по вертикалној линији производних чинилаца.

Одлика тржишног начина пословања карактерисана је јачањем сарадње производних субјеката унутар исте гране. Сарадња предузећа која се баве неком делатношћу из области производње, прераде или пласмана пољопривредних производа у оквиру исте делатности није немогућа и не мора бити неостварива. Значајну конкурентску моћ у агробизнису остварују она предузећа која су током узајамне сарадње дошла до значајних тржишних открића. Предузећа укључена у овај вид сарадње на тржишту остварују већу предност и могућности конкурентности,

профитабилности, ефикасности и потрошачке препознатљивости у односу на она предузећа која на тржишту наступају индивидуално. Овај вид тржишно пословне сарадње не мора бити само на националном нивоу већ се може ширити и изван граница међу иностраним предузећима. Узајамном сарадњом освајају се нова, економски затворена тржишта.

### **3.1.3. Производно-дистрибутивни фактори агобизниса**

Агроиндустрија са свим својим специфичностима велики значај усмерава развоју производно-дистрибутивно-прометних модела агро производа који се карактеришу одређеним специфичностима и карактеристикама које се морају узети у обзир приликом доношења комплексних одлука око избора могућности и начина дистрибуције и промета пољопривредних производа.

Слободни избор прометних или дистрибутивних субјеката ограничен је факторима који су најзначајнији за његово оптимално функционисање. Међу најбитнијим факторима издвајају се тржишне карактеристике производа, специфичност са креираном амбалажом производа, структура обима промета и тражње, начин привређивања, док се као најистакнутији чинилац означава доступност и цена, која треба да буде што конкурентнија.

Избор прометног модела условљен је и зависи од: карактера производа, јесу ли производна или потрошна добра; карактера купца, да ли су крајњи потрошачи, посредници, институције; времена, динамике и дистрибуције испоруке; одлике тржишта, да ли је домаће или инострано тржиште; агротехничких и зоотехничких услова.

Пољопривредно прехрамбена предузећа чија је делатност примарна производња или промет прехрамбених производа делатност обављају у специфичном пословном окружењу. Сировинска база неуједначеног квалитета набавља се од малих пољопривредних произвођача који су међусобно територијално удаљени и самим тим утичу на повећање трошкова набавке и контроле пријема сировине. Финални производи ових предузећа захтевају посебне складиштене и транспортне услове до крајњих потрошача, лако су кварљиви и подлежу строгим инспекцијским контролама. Краткотрајни производи изискују специфичне услове чувања и транспорта, подлежни су калирању а не ретко у одређеној количини бивају враћени што додатно утиче на крајњу вредност производа.

Сезонски производи у почетној фази изискују велики уложени капитал који се односи на заснивање вишегодишњих засада, основна средства производње као што су пластеници, хладњаче, сушаре, дестилерије и обртна средства која захтевају да се у кратком сезонском року исплати велики број произвођача и добављача. Са циљем стварања што ефикаснијег, функционалнијег и адекватнијег производно дистрибутивног система пољопривредних и прехрамбених производа, потребно је детаљно урадити анализу временског циклуса производње, стандардизације производа и производње, сезонске ангажованости радне снаге и производних капацитета, вредности производње финалног производа и на крају захтева потрошача и тржишта.

Специфичност производа пољопривредне производње одражава се у временски ограниченом року трајања, брзој кварљивости и органској структури производа а све то доводи до веома брзе нутритивне неупотребљивости. Набројане одлике условљавају да се број директних посредника сведе на минимум из разлога дистрибуције производа кроз многобројне, дуге и споре учеснике. Производи неопходни за дневну потрошњу морају бити доступни на свим локацијама где их потрошачи очекују што доводи до

захтева интензивнијег транспорта и специјализације непосредних тржишних субјеката. Тржишни приступ организацији дистрибуције и промета пољопривредних производа, разврстава примарну производњу у две различите групе: свежи пољопривредни производи – неуједначеног квантитета и квалитета и стандардизовани производи који пружају могућност трговине без присуства робе.

Услед територијалне разуђености коју условљавају специфични природни и климатски услови са подршком брзе дистрибуције и транспорта, расположивост и понуда свежих производа сада је продужена на целу годину. Пољопривредну производњу карактеришу посебни захтеви за производњу појединих култура. Србија својим природним положајем не би требала бити изложена дефицитима основних пољопривредних производа који угрожавају стабилну снабдевеност тржишта.

Велики број аграрних производа условљен је временским раскораком где је производња најчешће сезонског карактера док је потрошња континуирана током целе године. Удаљеност производних локација од крајњих потрошачких тржишта приказује велики значај усклађеног функционисања разних логистичких система, превоза, складиштења и дистрибуције.

Пољопривредни производи имају одређен рок употребе чиме је њихово чување у свежем стању временски ограничено. Поједине врсте поврћа и воћа своју употребну вредност имају само у свежем стању што условљава искључиво сезонску употребну вредност.

#### **3.1.4. Тржишни захтеви корисника**

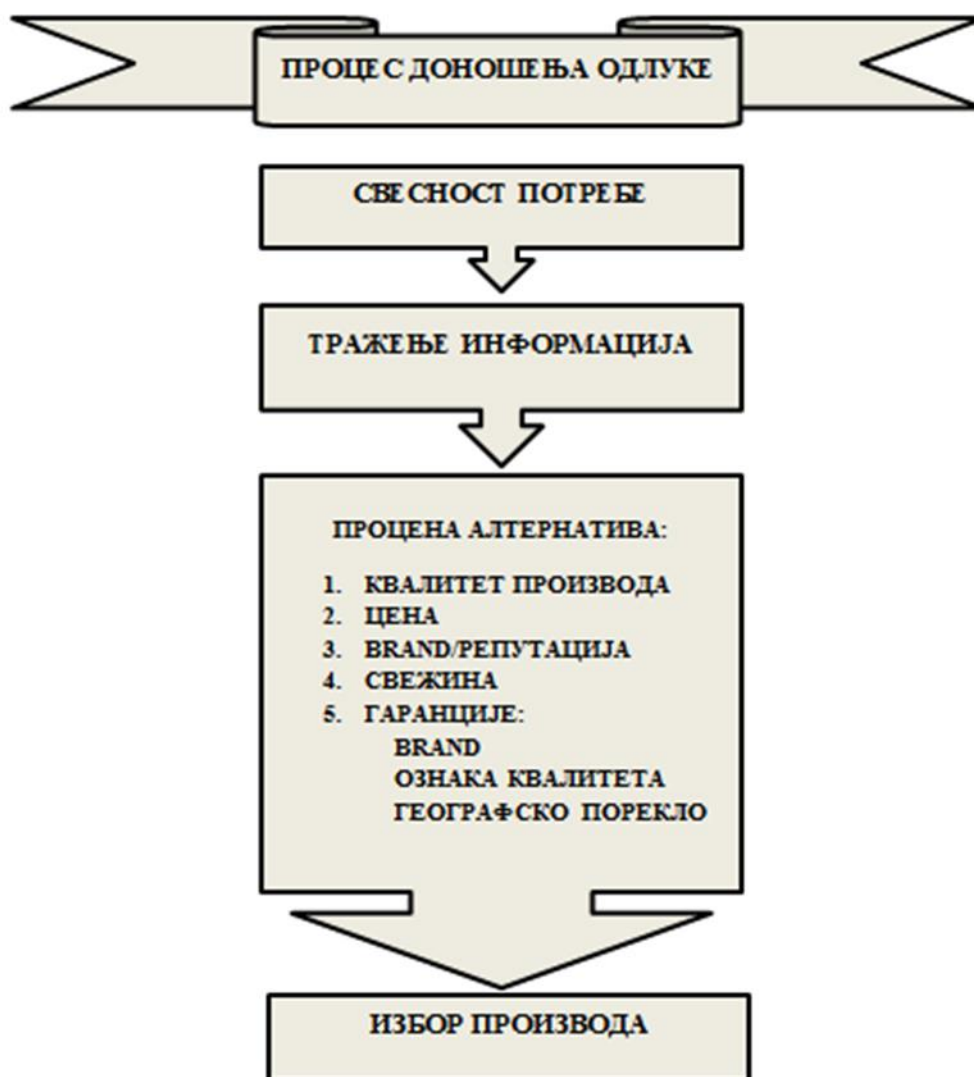
Основу процеса доношења закључка о одређивању нивоа прехранбене стабилности и сигурности тржишта као и о избору прометних кретања су потрошачи, који директно одређују тражњу за појединим прехранбеним производима. У различитим земљама и културама потрошачи се различито опходе према одређеним врстама производа.

Тржишни фактори свој утицај на промет хране остварују кроз три факторске групе: психолошки, чулно искуствени и фактори средине. На крајње потрошаче такође утичу три факторске групе: деловања хране, интерни и екстерни фактори.<sup>26</sup>

---

<sup>26</sup> Wieenga, B. (1997): *Agricultural marketing and consumers behavior in changing world*, Springer





**Слика 9:** Модел понашања потрошача

**Извор:** Boccaletti, -S., -Signaling-quality-of-food-products-with-Designations-of-Origin:-Advantages-and-limitations, -Univerista-Cattolica-del-S.-Cuore, -Piacenza, -Italy, -1999, -pg-3

Наведени модел сликовито приказује понашање потрошача приликом куповине прехранбених производа који се састоји од личних потреба, прикупљених информација, могућим алтернативним решењима и крајњем одабиру производа.

Најбитнији фактори при доношењу финалне одлуке о набавци аграрних и прехранбених производа представљају квалитет, свежина, гаранција, цена, бренд и систем безбедне производње. Индивидуална одређења потенцијалних потрошача исказују се кроз оданост одређеном произвођачу или бренду, року трајања, земљи порекла, ознаци квалитета или географског порекла производа.

Већина развијених земаља заједно са тржиштем Европске уније, промовишу све благодети и предности употребе и конзумирања хране произведене на традиционални начин, локалног окружења и са ознаком географског порекла.

Савремена схватања у производњи хране, усмерена су према већим и новим тржиштима, значајнијим материјалним улагањима, интензивнијем ангажовању радне снаге, регионалном развоју а све са циљем просперитетнијег економског напретка.<sup>27</sup>

Брига о здравствено исправној исхрани основни је правац савременог начина и стила живота. Све значајнији утицај приликом набавке хране има обавештеност о начину исхране, здравствена исправност хране, свежина и еколошки начин производње. Појачана осетљивост потрошача може се очекивати при формирању крајњег односа цене и квалитета производа

Млекарска индустрија, производња и прерада меса, кондиторска као и индустрија алкохолних и безалкохолних пића у својим производним процесима имају присутне техничке анализе које сагледавају могућности настанка потенцијалних опасности у пословању које су ризичне по безбедност потрошача. Ове опасности могу настати у свим етапама примарног процеса производње, почевши од сировине па све до крајњих потрошача. Пожељно је познавање порекла сировина као и начин њихове прераде.

Устаљене навике које су тешко подложне променама условљавају структуру примарне производње и могућности коришћења природних ресурса. Начин и квалитет исхране основни је параметар који одражава економски ниво породичног газдинства.

Навике потрошача представљају битне одреднице при одређивању прехранбене сигурности и стабилности тржишта. Људска врста, из перспективе будућности, неће још дуго престати да се храни на традиционални начин тако да тиме доведе у питање опстанак садашњег система производње и привређивања.

## **3.2. ЗЕМЉИШНИ ПОТЕНЦИЈАЛИ И СТРУКТУРА КОРИШЋЕЊА**

### **3.2.1. Поседовна структура породичних газдинстава**

Србија располаже са 5.346.597ха земљишта и има 631.552 пољопривредна газдинства тако да просечна величина поседа износи 8,51ха. Ова површина представља укупно расположиво али не и коришћено змљиште. Коришћено земљиште у Србији заузима површину од 3.437.423ха тако да је према овом параметру стварна величина пољопривредног газдинства 5,44 хектара а не 8,51 хектар. Разлику ове две категорије чине некоришћено пољопривредно земљиште, остало земљиште, утрине, угари и шуме. Сви наведени показатељи приказују тешко стање српског аграра као и постепену екстензификацију примарне производње.

Анализирајући укупан број пољопривредних газдинстава у Републици Србији којих је на Попису пољопривреде из 2012. године укупно било 631.552 примећује се да преко 99,5% чине породична газдинства (табела 13) док само 0,5% представљају газдинства правних лица и предузетника.

<sup>27</sup> Стојановић, Ж., Огњанов, Г. (2012): „Стратешка опредељења Србије у домену руралног развоја – производња и маркетинг традиционалне хране“, Економски факултет, Ниш

**Табела 13:** Пољопривредна газдинства према правном статусу и правној форми у Републици Србији и по регионима

Регион	Укупно пољопривредна газдинства		Породична пољопривредна газдинства		Газдинства правних лица и предузетника	
	Број	%	Број	%	Број	%
Београдски	33.244	100	33.117	99,6	127	0,4
Војводина	147.624	100	146.269	99,1	1.355	0,9
Шумадија и Западна Србија	262.940	100	261.935	99,6	1.005	0,4
Јужна и Источна Србија	187.744	100	187.231	99,7	513	0,3
Србија – укупно	631.552	100	628.552	99,5	3.000	0,5

Извор: РЗС,-Попис-пољопривреде-2012.

Породична газдинства у Републици Србији користе 82% од укупно пописаног пољопривредног земљишта. Газдинства правних лица и предузетника користе преосталих 18%. Породична пољопривредна газдинства доста су уситњена тако да просечна величина поседа породичних газдинстава Србије износи 4,5ха (табела 14). Највећи део од укупно коришћеног пољопривредног земљишта, породичних газдинстава Србије, поседују газдинства у региону Војводине 42%, затим су по заступљености породична газдинства региона Западне Србије и Шумадије 33% док Источна, Јужна Србија и Београдски регион користе преосталих 25%. Карактеристика пољопривредних газдинстава Србије јесте мала просечна величина од 5,44ха коришћеног пољопривредног земљишта, то је 2,6 пута мање од величине просечног газдинстава у ЕУ-27 која износи 14,4ха, према подацима Пописа 2010, EUROSTAT. Мању просечну величину породичних поседа, пољопривредних газдинстава од Србије имају Малта, Кипар, Румунија и Грчка. Све друге земље чланице ЕУ-27 имају знатно већу просечну величину поседа. Највећу просечну величину породичних газдинства у Србији има регион Војводине која износи 8,05ха. Овај просек који је за 48% већи од просека Србије уједно је за око 44% мањи од просека ЕУ-27. Анализирајући податке Пописа пољопривреде 2012, закључује се да породична газдинства Београдског региона и региона Јужна и Источна Србија користе најмање поседе док регион Војводине карактерише се највећом просечном величином поседа и користи највећи део пољопривредног земљишта Републике.

**Табела 14:** Коришћена пољопривредна површина породичних газдинстава у Републици Србији и по регионима

Регион	Укупно пољопривредна газдинства		Породична газдинства		Газдинства правних лица и предузетника	
	ха	По газдинству	ха	По газдинству	ха	По газдинству
Београдски	136.389	4,10	104.962	3,16	31.427	247,45
Војводина	1.608.896	10,89	1.177.264	8,05	431.632	318,54
Шумадија и Западна Србија	1.014.209	3,85	945.455	3,61	68.754	68,12
Јужна и Источна Србија	677.928	3,61	597.386	3,19	80.542	157,02
Србија – укупно	3.437.422	5,44	2.825.067	4,50	612.355	204,11

Извор: РЗС,-Попис-пољопривреде-2012.

Породична газдинстава у Србији имају неповољну поседовну структуру. Доминантно учешће чине ситна газдинстава величине до 5ха, која учествују са 77,7% од њиховог укупног броја и користе 30,4% укупно коришћеног пољопривредног земљишта (табела 15). Поседе величине преко 10ха имају само 8% породичних газдинстава у Србији која користе 47,7% пољопривредног земљишта. Газдинства са поседом који је већи од 50ха, имају само 0,8% укупног броја породичних газдинстава која располажу са 18,6% коришћеног пољопривредног земљишта.

**Табела 15:** Породична газдинства према величини коришћеног пољопривредног земљишта у Републици Србији и ЕУ-27

Величина поседа (ха)	Србија-укупно				ЕУ 27	
	Породична пољопривредна газдинства		Коришћена пољопривредна површина		Породична пољопривредна газдинства	Коришћена пољопривредна површина
	Број	%	ха	%	%	%
≥ 0 ≤ 2	302.427	48,2	264.018	9,3	5,2	2,4
> 2 ≤ 5	184.791	29,5	594.578	21,1	20,1	4,4
> 5 ≤ 10	90.088	14,3	618.321	21,9	10,9	5,2
> 10 ≤ 30	40.315	6,4	620.410	22,0	10,6	12,6
> 30 ≤ 50	5.315	0,8	200.662	7,1	3,3	8,8
>50 ≤ 100	4.242	0,6	300.014	10,6	3,3	15,7
> 100 ха	1.374	0,2	227.065	8,0	2,7	50,9
Укупно	628.552	100	2.825.068	100	100,00	100,00

Извор: Обрачун-аутора-на-основу-података,-РЗС,-Пописа-пољопривреде-2012.-и-EUROSTAT

Према подацима пописа пољопривреде може се закључити да се у Србији интензивно одвија процес концентрације газдинства према величини поседа. Ове промене нарочито су интензивне у групи газдинстава од преко 20ха. Повећањем величине коришћеног пољопривредног земљишта долази до промене производне структуре, што условљава повећавање степена искоришћености живог рада чланова домаћинства, повећавања степена искоришћености рада сопствених погонских машина, смањивања укупних фиксних трошкова по хектару и часу рада, што све доводи до повећања ефикасности и укупног дохотка породичног газдинства.

Поредећи просек Србије са просеком ЕУ-27 породична газдинства имају израженију неповољну поседовну структуру. Код нас постоји већа заступљеност мањих газдинстава чија се величина поседа креће до 10ха. Ова газдинства чине 91,8% породичних газдинстава и користе прко 52% пољопривредног земљишта. У земљама

ЕУ-27 газдинства величине до 10ха чине 36,2%, и располажу само са 12% пољопривредног земљишта. Супротно овој хомогеној групи, породична газдинства, са површином од преко 100ха у Србији чине само 0,2% укупног броја, и поседују 8% коришћеног пољопривредног земљишта. У земљама ЕУ-27 ова газдинства чине 2,7% њиховог укупног броја и располажу са 50,9% коришћеног пољопривредног земљишта.

У поређењу са појединим земљама из окружења и неких развијених земаља, код нас је мања заступљеност газдинстава просечне величине до 2ха у односу на Бугарску, Румунију, Мађарску и Грчку, а знатно је већа у односу на Аустрију и Холандију (табела 16). Газдинства просечне величине 2-10ха у Србији чине највећу групу 43,8%. Ова група газдинстава у земљама ЕУ има хетерогене вредности, у Бугарској чине око 11%, Румунији 23,7%, Мађарској 12,4%, Аустрији 37,9% и Холандији 29,9%. Учешће највећих газдинстава чији је посед преко 100ха код нас је знатно нижи поредећи се са изабраним земљама.

**Табела 16:** Број и структура породичних газдинстава према коришћеном пољопривредном земљишту у неким земљама ЕУ-27

Величина поседа (ха)	Земља											
	Бугарска		Румунија		Мађарска		Грчка		Аустрија		Холандија	
	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
≥ 0 ≤ 2	308.110	83,2	2.866.440	74,4	455.530	79,1	373.350	51,6	17.240	11,4	9.700	13,4
> 2 ≤ 5	30.390	8,2	727.390	18,8	46.060	7,8	183.820	25,4	30.220	20,2	11.000	15,2
> 5 ≤ 10	10.730	2,8	182.440	4,9	26.540	4,6	87.770	12,1	26.590	17,7	10.260	14,7
> 10 ≤ 32	6.820	1,8	43.610	1,1	19.430	3,4	45.580	6,3	32.590	21,7	10.820	14,8
> 20 ≤ 30	2.950	0,8	9.730	0,2	7.950	1,4	14.670	2,1	17.110	11,4	7.540	10,4
> 30 ≤ 50	3.060	0,9	8.210	0,2	7.440	1,3	10.850	1,5	15.150	10,1	11.680	16,1
> 50 ≤ 100	2.930	0,8	7.480	0,1	6.410	1,1	5.480	0,8	8.430	5,6	9.130	12,5
> 100 ha	5.490	1,5	13.730	0,4	7.450	1,3	1.540	0,2	2.850	1,9	2.210	3,0
Укупно	370.490	100	3.859.040	100	576.490	100	723060	100	150170	100	72.320	100

Извор: Обрачун-аутора-на-основу-података-EUROSTAT;

### Економска величина пољопривредних и породичних газдинстава

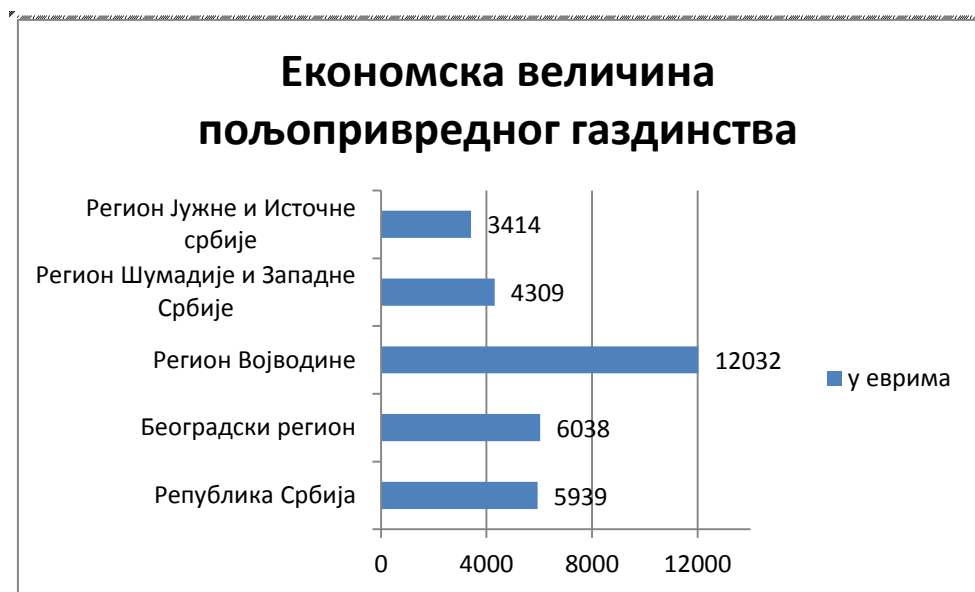
Први пут у Србији је после пописа пољопривреде 2012. године приказан податак о економској величини пољопривредних газдинстава. Уважавајући типологију ЕУ примењена је методологија која је у складу са Уредбом и регулативом ЕУ. Економска величина газдинства представља стандардну вредност аутпута израженог у еврима и представља збир вредности свих стандардних инпута који се производе на газдинству<sup>28</sup>. Збир аутпута по хектару усева и по грлу стоке једног газдинства представља меру укупне економске величине. Стандардни аутпут представља просечну вредност аграрне производње по произвођачкој цени за појединачни производ који искључује директна плаћања, порез на додату вредност и пореза на производе.

Просечна економска величина пољопривредног газдинства у Србији током 2012. године износи 5.939 еура. Ако посматрамо по организационо правној форми наведене вредности износе:

- 4.990 еура сектор породичних газдинстава;
- 204.755 еура сектор предузетника и правних лица;

Породична пољопривредна газдинства доминантно учествују у укупном броју пољопривредних газдинстава са 99,5%. Регионално посматрано економски снажнија газдинства налазе се у региону Војводине 12.032 еура што је за 102,6% веће од просека Србије док најнижу економску вредност имају газдинства Јужне и Источне Србије 3.414 еура или 57,5% од просечне вредност Србије.

<sup>28</sup> РЗС Попис пољопривреде 2012 „Пољопривредна газдинства према економској величини и типу производње у Републици Србији“ Београд, 2014



**Графикон 4:** Просечна регионална економска величина газдинства у Србији 2012.г.

Извор: РЗС-Попис-пољопривреде-2012.-године,-графикон-самостална-обрада-аутора

На основу анализе података Пописа пољопривреде 2012. године, приказаних у наредној табели може се приметити да од укупног броја породичних газдинстава у Србији 45,74% користе 333.574ха или 11,8% има економску величину мању од 2.000 евра. Домаћинства са 2-4 хиљаде евра користи 13,92% површине, која представљају 22,34% газдинстава. Домаћинства која имају вредност 4-8 хиљада евра користе 19,93% пољопривредне површине а чини 17,98% укупног броја породичних газдинстава. Само 0,2% породичних газдинстава остварује вредност сопственог оутпута већи од 100.000 евра.

**Табела 17:** Површина, број и структура породичних газдинстава у Србији према економској величини

Вредност стандардног аутпута у еврима	Србија - укупно			
	Коришћена пољопривредна површина		Број породичних газдинстава	
	ха	%	Број	%
0-2000	333574	11.81	287502	45.74
2000-4000	393265	13.92	140434	22.34
4000-8000	562952	19.93	112984	17.98
8000-15000	459525	16.27	52715	8.39
15000-25000	277588	9.83	18098	2.88
25000-50000	322783	11.43	10964	1.74
50000-100000	297387	10.53	4590	0.73
више од 100000	177989	6.30	1265	0.20
Укупно	2825063	100	628552	100.00

Извор: РЗС,-Пописа-пољопривреде-2012:-обрачун-аутора-на-основу-података

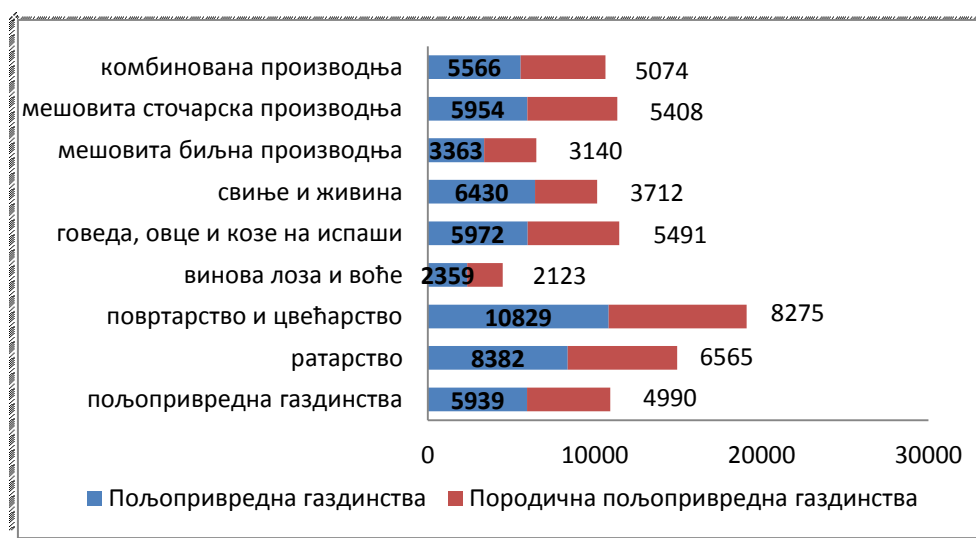
На малим породичним газдинствима Србије, величине поседа до 2ха настаје највећи део укупног стандардног аутпута газдинстава 22,7%, затим на газдинствима од 2-5ха 20,2% и газдинствима 5-10 хектара 19,5% (табела 18). Насупрот овим параметрима највећа породична газдинства у Србији са преко 100ха чине само 5,5% вредности укупног стандардног аутпута.

**Табела 18:** Структура стандардног аупута породичних газдинстава према величини поседа коришћеног пољопривредног земљишта у Србији и Региону Војводине(%)

Величина поседа (ха)	Србија - укупно
$\geq 0 \leq 2$	22,7
$> 2 \leq 5$	20,2
$> 5 \leq 10$	19,5
$> 10 \leq 30$	18,8
$> 30 \leq 50$	5,6
$> 50 \leq 100$	7,7
$> 100$ ha	5,5
У к у п н о	100

Извор: РЗС,-Попис-пољопривреде-2012:-обрачун-аутора-на-основу-података

Ако се анализира економска снага пољопривредних газдинстава према типу производње што је приказано на графикону 5 приметно је да највећу економску вредност има специјализована производња цвећа и повртарство 10.829 еура, док је најмања економска вредност газдинстава специјализованих за производњу винове лозе и воћа 2.359 еура. Скоро иста слика садржана је и код породичних пољопривредних газдинстава где је повртарство и цвећарство економски најаче са 8.275 еура, затим следи ратарство 6.565 еура док најмању економску вредност имају породична пољопривредна домаћинства која се специјализовано баве гајењем винове лозе и воћа 2.123 еура.

**Графикон 5:** Просечна економска величина пољопривредног и породичног пољопривредног газдинства према типу производње 2012.године

Извор: РЗС-„Пољопривредна-газдинства-према-економској-величини-и-типу-производње-у-Републици-Србији“-стр.-32:-графикон-самостална-обрада-аутора

Порастом економске снаге пољопривредних газдинстава пропорционално се повећава и површина под коришћеним пољопривредним земљиштем које чине оранице, баште, стални засади, ливаде и пашњаци који се обрађују. Ова појава је са истим обележјима када се посматра сектор пољопривредних или породичних газдинстава као и када посматрамо Србију Север или Србију Југ.

### Регистар пољопривредних газдинстава

На основу Уредбе о Регистру пољопривредних газдинстава<sup>29</sup> и иницијативе Министарства пољопривреде шумарства и водопривреде урађен је поступак регистрације пољопривредних газдинстава на територији Републике Србије.

**Табела 19:** Пољопривредна газдинства по организационом облику на дан 31.12.2015. године

НАЗИВ ОРГАНИЗАЦИОНОГ ОБЛИКА ПГ	УКУПАН БРОЈ ПГ	БРОЈ ПГ У АКТИВНОМ СТАТУСУ
Породично пољопривредно газдинство	466.709	344.404
Предузећа	2.174	1.448
Предузетници	137	114
Земљорадничке задруге	174	112
Пољопривредна газдинства са статусом правног лица	90	70
Научно истраживачке организације	8	7
<b>Укупно</b>	<b>469.292</b>	<b>346.155</b>

Извор: <http://www.trezor.gov.rs/rpg-statistika-lat.html>

Основни циљ овог пројекта јесте регистрација пољопривредних газдинстава чиме се унапређује пољопривредна производња, а са циљем да буде продуктивнија, богатија и поштована на тржишту Републике Србије, Европске Уније и другим потенцијалним светским тржиштима. Развојем пољопривредне средине и примарне инфраструктуре основна тежња јесте да се оживи село, повећањем животног стандарда са условима живота у сеоским срединама. На основу оформљеног регистра препознају се корисници аграрног буџета и евидентирају пољопривредна газдинства са својом производном структуром и капацитетом. У Регистар се уписују пољопривредници, физичка лица, предузетници и правна лица.

Поступком регистрације носилац пољопривредног газдинства стиче могућност аплицирања за добијање подстицаја који су одобрени примарној пољопривредној производњи. Ове подстицаје сваке године прописује Министарство пољопривреде у виду регреса, субвенција, премија, кредита или других давања предвиђених званичним уредбама. Уписом у Регистар успоставља се директан однос без посредника између пољопривредног произвођача и даваоца субвенција из аграрног буџета. Предвиђена средства након склапања уговора уплаћују се директно на корисников рачун.

### 3.3. ПОЛОЖАЈ И ЕКОНОМСКА СТРУКТУРА АГРАРНОГ СЕКТОРА

Не постоји ни једна општеприхваћена дефиниција која би била универзална при типологији руралног простора. Већина балканских и земаља бивше државне заједнице не прилази институционално и систематично разграничењу типова насеља нити подручја.

Рурални региони посматрају се као периферни делови урбаних насеља. Рурални регион одређује територијални ентитет са заједничком економском и социјалном структуром различитих облика активности. Рурални регион представља територијалну јединицу са једном или више урбаних градских средина, окружен великим слободним површинама са малом густином насељености где је привредни развитак карактеристичан за одређено регионално окружење.

<sup>29</sup> „Службени гласник РС“, број 45/04



Рурални развој заснива се на равномерном регионалном развоју где се ослања на мере аграрне, структурне и индустријске политике, политике развоја терцијалног сектора, здравствене, инфраструктурне и политике еколошке заштите животне средине.

По типологији ОЕСД<sup>30</sup> рурални региони деле се у три групе према проценту становништа које живи у заједницама:

- Претежно руралне регионе где живи преко 50% популације;
- Значајно рурални региони, прелазни региони где живи 15 до 50% популације; и
- Претежно урбани региони, живи мање од 15% популације.

У Европској унији регионализација је извршена помоћу NUTS-a<sup>31</sup>, стандарда који се користе за статистичке анализе. Помоћу овог стандарда урађена је подела Европе на административне регионе између којих постоје значајне разлике међу земљама Европске уније. Основна дефиниција руралности заснована је само на густини насељености а допуњена је комплекснијим параметрима везаним за успостављене везе руралних и урбаних подручја. LEADER<sup>32</sup> пројекат дефинисао је рурална подручја као групе локалних заједница са 5.000 до 100.000 становника.

EUROSTAT-ов<sup>33</sup> приступ дефинисању руралних региона заснива се на степену урбанизације:

- густо насељене зоне, чине групе општина од којих свака има густину насељености већу од 500 становника/км<sup>2</sup> и укупан број становника већи од 50.000;
- средње насељене зоне, чине групе општина од којих свака има густину насељености већу од 100 становника/км<sup>2</sup> (која не спада у густо насељену зону);
- ретко насељене зоне, представљају групе општина које нису сврстане ни у густо нити у средње насељене зоне.

Заступљеност становништва у руралним срединама још увек је значајна, без обзира на непрекидне миграционе процесе становништва у урбана подручја. У пољопривреди руралних подручја присутан је процес непрестаног погоршања квантитативних особина радне снаге која се карактеришу у виду смањења укупно активних пољопривредника и сталног погоршања старосне структуре. Недостатак радне снаге у пољопривреди све више се надокнађује увођењем и осавремењавањем нових технолошких процеса.

Рурална подручја Републике Србије карактеришу следеће одлике:

- производња хране;
- одмор и рекреација;
- очување територијалне и еколошке стабилности.

### Регионална подељеност Србије

Појам регион примењен је у Србији од 2009. године након усвајања Закона о регионалном развоју<sup>34</sup>. Према територијалној организацији у Републици Србији постоји 169 општина од којих 29 се налази на Косову и Метохији, 27 градова са Приштином и град Београд, у чијем се саставу налази 17 општина. Свака општина

<sup>30</sup> (Organisation for Economic Co-operation and Development), Организација за економску сарадњу и развој основана 14. децембра 1960. године.

<sup>31</sup> (НСТЈ), Номенклатура статистичких територијалних јединица на француском *Nomenclature des unités territoriales statistiques*, енглески *Nomenclature of Territorial Units for Statistics*,

<sup>32</sup> LEADER-„Везе између акција руралног развоја“ на француском „*Liaison entre actions de développement rural*“

<sup>33</sup> EUROSTAT-Завод за статистику Европске уније

<sup>34</sup> „Закон о Регионалном развоју“ -Сл. гласник Р.С.51/2009, 30/2010 и 89/2015)

представља насеље без статуса града или са статусом града у сваком од њих или у њиховој непосредној близини постоји аграрно земљиште, које је основа за примарну пољопривредну производњу. У тим срединама може се издвојити урбана или пери-урбана пољопривреда. Ово више долази до изражаја у већим градским срединама, које обухватају веће површине и имају више становника.

**Табела 20:** Административно територијална подела и НСТЈ нивои 1, 2, 3

Република Србија - РС						
	укупно	Србија-север(НСТЈ1)		Србија-југ(НСТЈ1)		
		Београдски Регион (НСТЈ2)	Регион Војводине (НСТЈ2)	Регион Шумадије и Западне Србије (НСТЈ2)	Регион Јужне и Источне Србије (НСТЈ2)	Регион Косово и Метохија (НСТЈ2)
Области (НСТЈ3)	30	1	7	8	9	5
Управни окрузи	29	0	7	8	9	5
Градови	27	1	8	10	7	1
Градови са градским општинама	6	1	1	1	3	0
Општине	198	17	46	53	53	29
Општине без статуса града	147	0	37	42	40	28
Општине са статусом града	21	0	7	9	4	1
Градске општине	30	17	2	2	9	0
Насеља	6158	157	467	2112	1973	1449
Градска насеља	193	16	52	53	46	26

**Извор:** РЗС-регистар просторних јединица  
<http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=321>

Номенклатура статистичких територијалних јединица групише територијалне јединице на три нивоа (НСТ1, НСТ2, НСТ3)<sup>35</sup>. Критеријуми разврставања и груписања усклађени су са стандарима ЕУ а они су:

- број становника;
- природни потенцијали;
- геополитичка позиција;
- културно-историјско наслеђе; и
- постојећа територијална организација.

За формирање одређених нивоа основни критеријум је број становника:

**НСТ1** од 3.000.000 до 7.000.000, представљају две јединице: Србија север и Србија југ;

**НСТ2** од 800.000 до 3.000.000, Србију север коју чине Регион Војводине и Београдски регион и Србију југ састављену од Западне Србије и Региона Шумадије, Источне и Јужне Србије и Косово и Метохије.

**НСТ3** од 150.000 до 800.000 чине управни територијални окрузи.

Стриктну границу између урбане, периурбане или руралне агропривреде тешко је поставити из разлога сталног проширења градских насеља тако да оно што у једном тренутку представља руралну други пут прераста у периурбану или урбану пољопривреду. Пери-урбана пољопривреда представља веома битан део укупне пољопривреде са становишта територијалне организације примарне пољопривредне

<sup>35</sup> “Уредба о номенклатури статистичких територијалних јединица“, Сл. гласник Р.С. бр.109/09 и 46/10

производње где се налазе највећи прерађивачки и индустријски центри аграрне производње.

НУТС класификација систематизује Србију тако да има 24 округа без територије Београда. Територијална подељеност Србије даље је класификована на општине којих има 165, затим насеља 4.718 од чега 181 насеље које има статус града.<sup>36</sup>

**Табела 21:** Основне карактеристике руралних и урбаних подручја Србије

	Урбано		Рурално	
	Укупно	% (Србија=100)	Укупно	% (Србија=100)
ОЕСД дефиниција (<150 становника/км <sup>2</sup> )				
Густина насељености	299.80		64.59	
Укупна територија	11072	14.29	66402	85.71
Становништво 2002	3291310	43.90	4206691	56.10
Пољопривредно земљиште	771520	15.90	4341787	84.91
Шумско земљиште	171965	9.13	1711781	90.87

**Извор:** Богданов, Н., -Стојановић, Ж. (2007): -Методологија-утврђивања-руралности-и-идентификација-руралне-Србије,-2007.

Анализирајући податке на основу наведених критеријума, уочава се да преко 85% територије Републике Србије може да се сматра руралном средином, где живи преко 41% становништва. Анализом резултата према ОЕСД критеријуму руралности, Србија представља типичну слику руралне средине. Конципирање нове политике руралног развоја, Србију треба базирати и третирати на карактеристикама руралне средине и слабо настањене популације.

**Табела 22:** Удео градског у укупном становништву Србије, 1953.-2011. године

Година пописа	% учешћа
1953	22,5
1961	29,8
1971	40,6
1981	46,6
1991	51,2
2002	56,4
2011	59,4

**Извор:** Пописни-атлас-2011.-РЗС,-Београд

У периоду 1953.-2011. године у Србији је учешће градског становништва у укупном порастао са 22,5 на 59,4%. Први пут, пописом из 1991. године забележено је већинско учешће градског становништва од 51,2% у односу на остало које не живи у градским насељима 48,8%. Упоредним прегледом пописа 2002. и 2011. године удео градског становништва повећао се за 3% током претходних 10 година. Нагле промене и померање људи нису економски рационалне. Миграције тешко падају појединцима и миграторним групама које су често праћене немогућношћу пожељног померања у социјалној и друштвеној структури. Сеоска домаћинства и сеоско становништво на миграције, из села и пољопривреде у урбана подручја, покрећу најчешће нужда и невоља за разлику од прихваћене перцепције да их привлачи градска средина или индустријализовано подручје.

<sup>36</sup> Подаци о градским и руралним срединама свеобухватно су садржани у „Попис становништва“, „Попис домаћинства и станова“ и „Попис пољопривреде“ 2011., 2012. година

Процес деаграризације Србије подразумева однос непољопривредног и пољопривредног становништва у укупном становништву. Према дефинисаним подацима у укупном пољопривредном становништву убројени су:

- Пољопривредни радници запослени у шумарству, рибарству и преради;
- Индивидуални произвођачи са натуралном производњом за личне потребе;
- Ангажовани радници упуслени у шумарству, пољопривреди и рибарству;
- Сва лица која се издржавају од прихода из области пољопривреде а ту се убрајају: Активно и издржавано пољопривредно становништво.<sup>37</sup>

### 3.3.1. Радна снага у пољопривреди Србије

Запосленост у сектору пољопривреде, структура и обим упуслене радне снаге на пољопривредном газдинству, убрајају се у чинеоце од којих зависи динамика структурних промена и укупни аграрни развој.

Анализа радне снаге на породичним газдинствима, доста је сложена. Радна снага на газдинствима неравномерно се ангажује током производне године, тако да је тешко утврдити број радних сати чланова пољопривредног газдинства оних који нису плаћени, већ учествују у расподели добити, као и броја сати рада сезонских и повремених радника на газдинству. Знајући специфичности производње у делатности пољопривреде где је у великој мери изражена сезоност производње, велики број радника се ангажује током релативно кратког времена, која се као сезонска радна снага врло често званично не евидентира. Анализу ових параметара додатно усложњава различит методолошки приступ у дефинисању радне снаге полазећи од: броја запослених лица, броја дана или сати рада или годишњих радних јединица. Годишња радна јединица (ГРЈ) јесте мера којом се изражава утрошени људски рад потребан за извршење одређених послова на газдинству. Овом јединицом изражава се вредност рада упусленог лица током једне године у износу 1.800 сати (осам сати дневно, 225 радних дана). Укупна ангажованост радне снаге обухвата: носиоце газдинства, чланове породице, стално запослене, сезонску и уговорну радну снагу а све изражено преко годишњих радних јединица.<sup>38</sup>

Аграрни сектор у Србији по великом броју параметара се знатно разликује од европског. Радна снага у Србији представља необновљиви ресурс на породичним газдинствима што се види кроз смањење броја пољопривредних газдинстава, величине домаћинстава и смањења укупног броја чланова и особа запослених на пољопривредном газдинству. У пољопривреди има много више лица која припадају категорији „помажући чланови домаћинства“, која нису плаћена за тај рад и тако не припадају категорији запослених лица. Удео пољопривредног у укупном становништву Србије перманентно опада тако је 1991. износио 17,06%, 2002.-10,90% а 2011.-6,84%.

<sup>37</sup> РЗС Попис пољопривреде, „Радна снага и активности пољопривредних газдинстава“, Београд, 2014.

<sup>38</sup> РЗС Попис пољопривреде, „Радна снага и активности на газдинству“, књига 7

**Табела 23:** Укупно и пољопривредно становништво по типу насеља, 1991. 2002. и 2011. године

Тип насеља	Укупно становништво у земљи	Пољопривредно становништво у земљи			Удео пољопривредног становништва у земљи у укупном становништву у земљи (%)	Пољопривредно становништво у земљи		
		укупно	активно пољопривредно становништво	издржавано пољопривредно становништво		укупно	активно пољопривредно становништво	издржавано пољопривредно становништво
<b>1991</b>								
Укупно	7.490.628	1277567	891.543	386.024	17,06	100	69,78	30,22
Градска	4.123.132	100927	48430	52497	2,45	100	47,99	52,01
Остала	3.367.496	1176640	843113	333527	34,94	100	71,65	28,35
<b>2002</b>								
Укупно	7.498.001	817052	529236	287816	10,90	64,77	92,15	35,23
Градска	4225896	65475	32184	33291	1,55	49,15	64,73	50,85
Остала	272105	751577	497052	254525	22,97	66,13	93,93	33,87
<b>2012</b>								
Укупно	7.186.862	491488	271367	220121	6,84	55,21	78,03	44,79
Градска	4271872	35535	14306	21229	0,83	40,26	85,68	59,74
Остала	2914990	455953	257061	198892	15,64	56,38	77,60	43,62

Извор: РЗС:-табела-самостална-обрада-аутора

Процес деаграризација најбрже се одвијао у региону града Београд који има 0,82% пољопривредног поредећи са укупним становништвом, који ако се супротно посматра прати најубрзанија урбанизацију у Србији. Деаграризација Војводине која је традиционално окренута аграрној производњи, удео у укупном становништву смањено се са 9,11% из 2002. на 5,83% у 2011. години. С друге стране Регион Јужне и Источне Србије прати деаграризација, депопулација и сенилизација где је учешће аграрног у укупном становништву 2002. године пао са 11,31% на 7,91% у 2011. години. Регион Шумадије и Западне Србије и даље има највећи удео пољопривредног у укупном становништву Србије. 2002. године био је 21,57%, да би пао на 11,9% у 2011. години. Наведени подаци приказују традиционалну аграрну структуру овог региона знатно виталнију од аграрне структуре југоисточног дела Србије.

Процес деаграризације брже се одвија од процеса урбанизације где се може закључити да се све више радно активног становништва упошљава у другим делатностима, али и даље остају да остварују егзистенцију на пољопривредном газдинству. Остварене приходе допуњују радом у непољопривредним делатностима а главну сигурност и даље представља област аграра.

Анализирајући Попис пољопривреде из 2012. године уочава се да укупна радна снага на породичним газдинствима Србије износи око 1,4 милиона лица. Читава радна снага упослености на газдинствима чине сами власници и чланови њихових домаћинстава којих има око 99,9%. У оквиру овог обима укључени су и они који само део свог радног времена раде на газдинству.

Носиоци породичних пољопривредних газдинства чине око 44% радне снаге у аграрној делатности. У региону Војводине њих је највише око 52% (табела 24). Ближи чланови породице или родбина представљају већи део радне снаге породичног газдинства Србије, којих је око 56%. У Војводини далеко је већи удео рада самих носиоца газдинстава што се карактерише мањим учешћем родбинске радне снаге

48,3% и већим учешћем стално запослених или ангажованих лица 0,04% у поређењу са стањем у Републици Србији.

**Табела 24:** Радна снага на породичним газдинствима Србије и региона Војводине

Показатељи радне снаге	Србија - укупно		Регион Војводине	
	Лица	Годишње радне јединице	Лица	Годишње радне јединице
1. Породична радна снага	1.414.564	587.334	277.456	108.578
- Носиоци породичног газдинства	617.365	283.552	143.317	61.394
- Остали чланови пород. газдинства	797.199	303.782	134.139	47.184
2. Стално запослена радна снага	1.785	1.291	1.215	931
3. Сезонска радна снага	-	28.796	-	8.645
4. Радна снага по уговору	-	633	-	356
У к у п н о	1.416.349	617.754	278.671	118.510

Извор: РЗС-Попис-пољопривреде,-2012.

Пописом пољопривреде види се да од 628.552 пописаних породичних газдинства, њих 614.410 има носиоца стално или повремено активног у пољопривреди. Ово показује да се само 2,25% носиоца газдинстава не бави пољопривредом.

Српски и европски аграр окарактерисан је детерминантама које се манифестују кроз:

- смањење укупног броја активних лица запослених у пољопривреди;
- смањење укупног броја породичних газдинстава;
- смањење броја запослених и броја стручњака у аграрном сектору и на газдинствима правних лица;
- смањење укупног броја пољопривредног у укупном економски активном становништву;
- смањење величине и броја чланова пољопривредног домаћинства;
- смањење интензитета, обима и структуре производње на пољопривредним газдинствима;
- производња са карактеристикама екстензивности која се мери количином уложеног рада по јединици производног капацитета;
- повећање просечне старости носилаца и чланова пољопривредног газдинства.

Анализирајући аграр са становишта одрживости породичних пољопривредних газдинстава, могуће је прецизно сагледати кроз старосну структуру носиоца газдинства (табела 25).

Општа је констатација да су у Србији и Војводини носиоци газдинства млађи од 35 година најмање заступљени. Овакво неповољно стање указују чињенице: власништва над газдинством споро се преноси на млађе чланове и да су у том контексту будући потенцијални носиоци власништва над газдинством запослени ван самог газдинства и тако само део свог радног времена раде на самом газдинству.

**Табела 25:** Старосна структура носиоца породичних газдинстава

Старосна категорија	Србија укупно	Регион Војводине
До 35 година	4,8	7,4
35 – 44 године	11,1	14,2
45 – 54 године	20,9	24,2
55 – 64 године	30,4	29,4
65 и више година	32,8	24,6

Извор: РЗС-Попис-пољопривреде,-2012.

Иако је Србија изразито пољопривредна земља, где готово једну петину укупног становништва чини пољопривредно, број радника запослених или радно ангажованих код правних лица у пољопривреди готово је занемарљив 1,52% у укупном броју запослених лица 1.727.000.<sup>39</sup> Пољопривреда као делатност на основу приказаних података не сме се занемаривати нити маргинализовати из разлога што је њена прихватна моћ огромна са могућношћу упошљавања великог броја радне снаге.

### 3.3.2. Положај сточарства у аграрном сектору Србије

Стагнација и екстензификација пољопривреде Србије најизраженија је у грани сточарства. Од укупног броја пољопривредних газдинстава 22,5% или 142.188 не гаји ни једно условно грло стоке. Још израженији негативни параметар показује да 73% газдинстава која се на неки начин баве сточарском производњом има мање од 10 условних грла стоке док само 4,5% пољопривредних газдинстава имају више од 10 условних грла. Газдинства која се не баве сточарством располажу са 1.042.000ха или око 30% укупно коришћеног пољопривредног земљишта. Просечно на 1ха коришћеног пољопривредног земљишта гаји се свега 0,6 условних грла стоке.

**Табела 26:** Пољопривредна газдинства Србије, површина земљишта и број стоке-2012.

	0-2 ха	2-5 ха	5-10 ха	10-20 ха	20-50 ха	50-100 ха	≥ 100 ха
Газдинстава, број	294421	184936	89930	32675	13102	4382	1853
Коришћено земљиште, ха	265026	594681	617060	436843	388858	310255	747623
Говеда, број	75565	184844	233318	184070	108824	32409	78965
По газдинству	0,26	1,00	2,59	5,63	8,31	7,39	42,61
По хектару	0,28	0,31	0,38	0,42	0,27	0,10	0,11
Свиње, број	585158	755724	677162	387431	229457	122131	446177
По газдинству	1,99	4,09	7,53	11,86	17,51	27,87	240,78
По хектару	2,21	1,27	1,10	0,89	0,59	0,39	0,59

Извор: Статистички-годишњак-Србије-2013,-стр.226:-табела-самостална-обрада-аутора

Једна трећина коришћеног пољопривредног земљишта у својој производној структури готово да нема заступљено сточарство или гаји мање од једног условног грла. Сва наведена газдинства која се не баве сточарством у основи су оријентисана на сезонску ратарску или воћарску производњу која захтева мање ангажовање живог рада. Значајнији приходи на пољопривредном газдинству извесно је да се једино остварују путем целогодишњег ангажовања расположиве радне снаге. Такво ангажовање није могуће у монокултурној производњи у чијој поризводној структури преовлађује ратарство са производњом кукуруза и пшенице без повртарства или воћарства а готово без икаквог учешћа сточарства.

### 3.3.3. Структура радно упослених на пољопривредним газдинствима

Тренд смањивања броја укупног пољопривредног и укупног активног пољопривредног становништва, заједно са уделом пољопривреде у укупној запослености наставља се са стагнацијом дуги низ година, различитим интензитетом. Неопходно је указати на обим запослености и структурне карактеристике ангажоване радне снаге на пољопривредном газдинству, регионалну дистрибуцију и унутар регионалну структуру, а све то анализирано преко више показатеља: према броју и полу чланова и запослених на газдинству, према породичном статусу ангажоване радне

<sup>39</sup> У Србији је 2012. године било запослено укупно 1.727.000 лица (СГС-2013. стр. 412, табела 20.1).

снаге и према радном интензитету односно количини ангажованог рада по јединици капацитета.

**Табела 27:** Регионална заступљеност газдинстава по величини, према броју чланова и броју запослених на газдинству(%)

	Укупно	1-2	3-4	5-6	7 и више
<b>РЕПУБЛИКА СРБИЈА</b>	100	100	100	100	100
<b>СРБИЈА – СЕВЕР</b>	28.6	32.7	20.4	13.8	27.8
Београдски регион	5.3	5.3	5.2	4.7	4.8
Регион Војводине	23.4	27.4	15.2	9.1	23.0
<b>СРБИЈА – ЈУГ</b>	71.4	67.3	79.6	86.2	72.2
Регион Шумадије и Западне Србије	41.6	38.8	47.1	53.4	47.7
Регион Јужне и Источне Србије	29.7	28.5	32.5	32.8	24.5
<b>Унутаррегионална структура газдинстава</b>					
<b>РЕПУБЛИКА СРБИЈА</b>	100	68.6	27.1	4.0	0.4
<b>СРБИЈА – СЕВЕР</b>	100	78.5	19.3	1.9	0.3
Београдски регион	100	69.6	26.6	3.5	0.3
Регион Војводине	100	80.5	17.6	1.5	0.3
<b>СРБИЈА – ЈУГ</b>	100	64.7	30.2	4.8	0.4
Регион Шумадије и Западне Србије	100	63.9	30.6	5.1	0.4
Регион Јужне и Источне Србије	100	65.8	29.6	4.4	0.3

Извор: РЗС, -Попис-пољопривреде-2012., -Књига-1-и-2, -Београд, -2013:-самостална-обрада-аутора

Република Србија дуги низ година наставља са процесом изразите регионалне и субрегионалне поларизације. Према регионалној заступљености пољопривредних газдинстава показује се да је њихов највећи број у јужним регионима Србије 71,4% док се 23,4% налази у Војводини. Према величини пољопривредних газдинстава, броју чланова домаћинстава и радно ангажованих на газдинству, регионална распоређеност веома је слична и лоцирана претежно у јужним регионима Србије.

Највећи број пољопривредних газдинстава према броју запослених и броју чланова припада категорији која имају само једног или два члана тј. категорији малих. Највише таквих газдинстава има у Региону Војводине где их је 80,5%, а најмање у Региону Западне Србије и Шумадије са 63,9%. Број газдинстава са 5 и више чланова готово је занемарљив у Војводини где их је свега 1,8%.

Газдинства правних лица којих у укупном броју пољопривредних газдинстава има свега 1,8%, у највећем броју случајева лоцирана су у северним регионима 78,8%, односно у Војводини 66,3%, док је само 8,6% таквих газдинстава у Региону Јужне и Источне Србије.

Породична пољопривредна газдинства су насупрот газдинствима правних лица лоцирана у јужним регионима где их је 75,1%. На свим газдинствима, анализирајући полну структуру, доминирају особе мушког пола, што је такође слика свих региона са малим разликама.

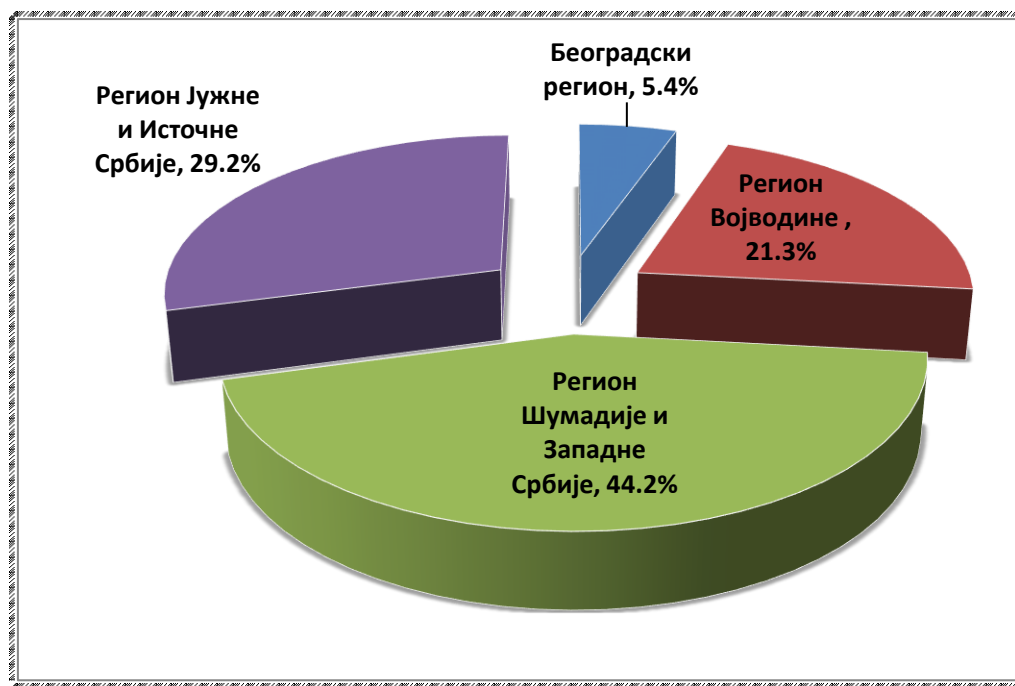


**Табела 28:** Регионална дистрибуција газдинстава према укупном обиму годишњих јединица рада и стаусу ангажоване радне снаге(%)

	Укупно	Носиоци ПГ	Чланови породице	Стално запослени	Сезонски радници
<b>РЕПУБЛИКА СРБИЈА</b>	100	100	100	100	100
<b>СРБИЈА – СЕВЕР</b>	26.7	26.8	20.4	82.1	41.1
Београдски регион	5.4	5.2	4.9	12.8	3.1
Регион Војводине	21.3	21.7	15.5	69.3	35.9
<b>СРБИЈА – ЈУГ</b>	73.3	73.2	79.6	17.9	58.9
Регион Шумадије и Западне Србије	44.2	43.7	48.1	10.1	37.8
Регион Јужне и Источне Србије	29.2	29.4	31.5	7.9	21.1
<b>Унутаррегионална структура ГЈР</b>					
<b>РЕПУБЛИКА СРБИЈА</b>	100	43.9	47.0	3.8	5.3
<b>СРБИЈА – СЕВЕР</b>	100	44.2	36.0	11.7	8.2
Београдски регион	100	42.6	43.1	9.1	3.1
Регион Војводине	100	44.5	34.2	12.3	9.0
<b>СРБИЈА – ЈУГ</b>	100	43.8	51.0	0.9	4.3
Регион Шумадије и Западне Србије	100	43.4	51.1	0.9	4.6
Регион Јужне и Источне Србије	100	44.3	50.8	1.0	3.9

Извор: РЗС, -Попис-пољопривреде-2012.,-Књига-1-и-2,-Београд,-2013:-самостална-обрада-аутора

Када посматрамо регионални размештај радне снаге ангажоване у пољопривреди Србије приметно је да постоји доста изражена регионална поларизација. Анализирајући укупну радну снагу изражену преко годишњих радних јединица приметно је да три четвртине радних јединица које су употребљене на газдинствима ангажовано је у јужним а свега једна четвртина у северним регионима Србије. Овај распоред у највећој мери се односи на власнике и чланове уже породице пољопривредног газдинства. Структура учешћа стално запослених, сезонских и повремено ангажованих радника померена је у корист северних региона. Унутаррегионална структура годишњих јединица рада према статусу ангажоване радне снаге, показује знатно већу сличност. У свим регионима, у структури радне снаге доминира удео рада носилаца газдинства 42,6-44,5% као и рада чланова породице али са нешто већим разликама 34,2-51,1%. Удео рада стално запослених на газдинствима у јужним регионима, сасвим је занемарљив 0,9% док је и удео сезонских радника маргиналан 4,3%.



**Графикон 6:** Регионална дистрибуција газдинстава према годишњим радним јединицама(%)

Извор: Графикон-самостална-обрада-аутора

Комплетнија анализа радне снаге на породичним газдинствима може се добити на основу података о годишње ангажованим радним јединицама, односно може се стећи бољи увид у искоришћеност постојећег радног потенцијала ових газдинстава.

Укупан број годишњих радних јединица према подацима Пописа пољопривреде на породичним газдинствима у 2012. години износи 617.754. Породична радна снага има доминантно учешће мерено овим показатељем и износи око 95% (46% чине носиоци газдинства и 49% остали чланови породице). Стално запослени радници који нису чланови газдинства чине 0,2% годишњих радних јединица, односно 0,7% у региону Војводине. Сезонска и радна снага ангажована на основу уговора представља само 4,8% у Србији, односно 7,6% укупних годишњих радних јединица породичних газдинстава Војводине.

**Табела 29:** Број и структура радне снаге на породичним газдинствима према величини поседа

Величина поседа (ха)	Србија - укупно				Регион Војводине			
	Лица		Годишње радне јединице		Лица		Годишње радне јединице	
	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
$\geq 0 \leq 2$	593.044	41,9	179.472	29,1	124.975	44,8	35.735	30,2
$> 2 \leq 5$	438.976	30,9	201.714	32,6	54.731	19,6	21.411	18,1
$> 5 \leq 10$	241.303	17,1	137.834	22,3	40.050	14,4	20.403	17,2
$> 10 \leq 30$	115.608	8,3	77.115	12,5	37.494	13,5	24.227	20,4
$> 30 \leq 50$	14.037	0,9	10.461	1,7	9.660	3,5	7.013	5,9
$> 50 \leq 100$	10.001	0,7	8.048	1,3	8.650	3,1	6.896	5,8
$> 100$ ха	3.380	0,2	3.110	0,5	3.111	1,1	2.825	2,4
Укупно	1.416.349	100	617.754	100	278.671	100	118.510	100

Извор: Обрачун-аутора-на-основу-података-РЗС,-Пописа-пољопривреде-2012.

Анализа радне снаге на породичним газдинствима Србије и различите величине поседа указују да је њен највећи контингент смештен на малим газдинствима, величине поседа до 5ха. На њима је у просеку, концентрисано 72,8% укупног броја лица, односно 61,7% годишњих радних јединица (табела 29).

У региону Војводине на газдинствима величине до 5ха смештено је нешто мање лица 64,4%, али зато се овај регион одликује већим уделом радне снаге концентрисане на поседима изнад 50ха, 4,2%, у поређењу са Србијом где ово учешће износи свега 0,9%. У тесној вези са уситњеном поседовном структуром, налази се и испољени вишак радне снаге на газдинствима што условава непотпуну искоришћеност породичне радне снаге, током године, услед чега се јавља потреба и тенденција запошљавања једног дела чланова породичног домаћинства ван газдинства.

Најзначајнији показатељи обима укупног ангажовања радне снаге на пољопривредним газдинствима, садржани су у подацима о броју годишњих јединица рада по једном газдинству, односно по основној јединици производног капацитета у пољопривреди-по једном хектару коришћене површине. Према првом обележју нема великих регионалних разлика, али је запажено да у просеку на једно газдинство долази један радник са пуним радним временом. Све ово приказује јасно обележје са малим разликама између северних и јужних региона, без обзира на различиту поседовну структуру.

По укупном броју условних грла изједначени су Регион Војводине и Региони Шумадије и Западне Србије. Уколико се посматра број условних грла стоке по производној јединици капацитета, хектару коришћене површине, најмање стоке има у Региону Војводина где је 0,43 грла/ха за разлику од Београдског региона где их има највише 0,82. Овај податак је од мањег утицаја на општу слику стања сточарства код нас када се зна да је мали удео овог региона од 5,5% у укупном броју условних грла у Србији.

**Табела 30:** Интензитет производње према броју условних грла стоке на пољопривредном газдинству-2012.

РЕГИОНИ	Условна грла			Индекси нивоа (Србија=100)	
	%	по ПГ	по ха	по ПГ	по ха
<b>РЕПУБЛИКА СРБИЈА</b>	100,0	3.20	0.59	100	100
<b>СРБИЈА – СЕВЕР</b>	39,5	4.41	0.46	138	78
Београдски регион	5,5	3.35	0.82	105	139
Регион Војводине	34,0	4.65	0.43	145	73
<b>СРБИЈА – ЈУГ</b>	60,5	2.71	0.72	85	123
Регион Шумадије и Западне Србије	39,8	3.06	0.79	96	135
Регион Јужне и Источне Србије	20,7	2.23	0.62	70	105

Извор: РЗС,-Попис-пољопривреде-2012.,-Књига-1-и-2,-Београд,-2013.-табела-обрада-аутора

Неки традиционални региони интензивне производње, као што је регион Војводине, испољавају процес убрзане екстензификације, тако да се константно смањује значај пољопривреде у њиховој укупној економској структури. Јужни региони постају подручја где је пољопривреда не само релативно интензивнија производња, него се континуирано повећава удео овог сектора у структури бруто домаћег производа. На ову појаву огроман удео припада процесу дезиндустријализације и готово потпуног гашења великих индустријских центара.

Пољопривредно становништво у Србији које чини једну петину укупног становништва својим негативним трендовима убрзано смањује број радно ангажованих и запослених на пољопривредном газдинству.

Пољопривреда у Србији производном орјентацијом усмерена је према екстензивној производњи, уместо да се развија ка интензивном производном моделу. Ово приказују показатељи: **коришћено земљиште-2012.** године, није коришћено 424 хиљада пољопривредног земљишта и 462.000 категорисаног „осталог“ земљишта. Не рачуна се шумско, које чини 16,6% укупно расположивог земљишта; **усполеност радне снаге** - према годишњим јединицама, запослен је само један радник, најчешће породични члан, по једном хектару коришћене површине 0,2 радника са пуним радним временом; **заступљеност сточарства** – на један хектар коришћеног земљишта гаји се 0,6 условних грла стоке, газдинства без условних грла, која су без сточарства, користе преко милион хектара, или око 30% укупно коришћеног пољопривредног земљишта.

#### Економски активно становништво

Према међународној стандардној класификацији која се базира на врсти рада и посла занимања се разврставају на 434 групе, 129 подврста, 43 врсте и 10 основних занимања. Економски активно лице које обавља занимање представљају:

1. особе које су непосредно пред Попис (недељу дана) обављала бар један сат плаћен или натурални посао, независно да ли је уговорно упослен или усмено ангажован;
2. особе са сталним запослењем, које нису биле у могућности да га обављају у недељи пописа-објективни разлози.<sup>40</sup>

**Табела 31:** Економски активно становништво према занимању које обавља, попис 2002. и 2012. године

	2002		2011	
	укупно	%	укупно	%
<b>РЕПУБЛИКА СРБИЈА</b>	<b>2642987</b>	<b>100</b>	<b>2304628</b>	<b>100</b>
Руководиоци, функционери и законодавци	110979	4,20	57172	2,48
Стручњаци и уметници	206446	7,81	340703	14,78
Инжењери, стручни сарадници и техничари	450919	17,06	372300	16,15
Административни службеници	151736	5,74	168188	7,30
Услужна и трговачка занимања	276050	10,44	372058	16,14
Пољопривредници, шумари, рибари и сродни	504685	19,10	271195	11,77
Занатлије и сродни	292199	11,06	312667	13,57
Руковаоци машинама и постројењима, монтери и возачи	328891	12,44	190643	8,27
Једноставна занимања	192311	7,28	182954	7,94
Војна занимања	21520	0,81	19876	0,86
Непознато	107251	4,06	16872	0,73

**Извор:** Становништво, -Занимања, -Књига-14-стр.15

Економски активно становништво током 2011. године у односу на претходни попис смањено је за 12,8%. Значајне промене одиграле су се у групама инжењери, сарадници и техничари због начина обрачуна и систематизовања појединих група да би се ускладиле са европским стандардима. Посматрана група занимања „пољопривредници, шумари, рибари и сродни“ током претходних десет година

<sup>40</sup> [http://media.popis2011.stat.rs/2014/publikacije/Saopstenje\\_%20knjiga%2019-srb.pdf](http://media.popis2011.stat.rs/2014/publikacije/Saopstenje_%20knjiga%2019-srb.pdf)

смањила је учешће економски активног становништва за 46,26%. Ово је још један показатељ смањења броја активних пољопривредника, као и лица која од пољопривреде остварују доходак.

У Србији је током Пописа било 2.304.628 економски упуслених лица која су обављала неку делатност. Од укупног броја економски активног становништва преко 75% су обављали занимање међу којима је приметна међуполна разлика где је била већа заступљеност мушкараца од жена 54,37:45,63%. Следећу групу чине индивидуални пољопривредници који су заступљени са 9,19%. Учешће жена, међу женама у пољопривредним пословима је 4,99% док мушкарци учествују са 12,25%. Полна разлика унутар саме радне групе индивидуални пољопривредници налази се на мушкој страни који су ангажовани са преко 77%. Међу економски активним становништвом по значају учешћа издвајају се особе које обављају самостално посао 4,1%, послодавци 2,7%, неплаћени и помажући чланови породичног имања 2,6% и уговорно ангажована лица 2,5%.

**Табела 32:** Економски активно становништво према радном статусу, Попис-2011.

	Република Србија					
	Укупно	Мушкарци	Жене	% Укупно	% М	% Ж
Укупно	2304628	1333293	971335	100	100	100
Запослено лице	1743795	948017	795778	75,66	71,10	81,92
Послодавац	62412	44806	17606	2,71	3,36	1,81
Самостално обавља делатност	94533	70656	23877	4,10	5,30	2,46
Индивидуални пољопривредник	211737	163304	48433	9,19	12,25	4,99
Помажући неплаћени члан у радњи члана породичног домаћинства	6482	3316	3166	0,28	0,25	0,33
Помажући неплаћени члан на породичном имању	59630	24430	35200	2,59	1,84	3,62
Ради на основу уговора оделу	58544	29101	29443	2,54	2,18	3,03
Члан задруге	2462	1609	853	0,11	0,12	0,09
Остало	65033	48054	16979	2,82	3,60	1,75

**Извор:** [http://media.popis2011.stat.rs/2014/publikacije/Saopstenje\\_%20knjiga%2019-srb.pdf](http://media.popis2011.stat.rs/2014/publikacije/Saopštenje_%20knjiga%2019-srb.pdf)

Анализирајући укупно економски активно становништво које обавља занимање примећује се велика разлика међу половима. 57,9% чине особе мушког пола док 42,1% су жене. Ова разлика најзначајније је изражена код послодавца, лица која самостално обављају делатност и међу индивидуалним пољопривредницима.

Република Србија регионално посматрано има приближно једнако ангажовање активног становништва. У региону Србија Север ангажовано је 1.200.355 радника што представља 52% односно Србија Југ има ангажованих 1.104.273 радника или 48%. У оквиру региона Србија Север приближно једнако је учешће Београдског региона и Војводине. Уочена је разлика ангажованог активног становништва од 14.313 радника што представља разлику од 1,2%. Нешто већа разлика примећена је код региона Србија Југ где Регион Шумадије и Западне Србије има осетно већу регионалну разлику упуслености која износи 19% или 58,6% у односу на Источну и Јужну Србију 41,4%. У Западној Србији и Шумадији упуслено је 646.710 радника док је у Јужној и Источној Србији 457.563 становника.

**Табела 33:** Економски активно становништво које обавља занимање, попис 2012.године

Регион/Област	Укупно	Пољопривреда, шумарство, рибарство
<b>РЕПУБЛИКА СРБИЈА</b>	<b>2304628</b>	<b>340186</b>
%	100	14,76
<b>СРБИЈА – СЕВЕР</b>	<b>1200355</b>	<b>95752</b>
%	100	7,98
Београдски регион	593021	10779
%	100	1,82
Регион Војводине	607334	84973
%	100	13,99
<b>СРБИЈА – ЈУГ</b>	<b>1104273</b>	<b>244434</b>
%	100	22,14
Регион Шумадије и Западне Србије	646710	157863
%	100	24,41
Регион Јужне и Источне Србије	457563	86571
%	100	18,92

Извор: Становништво,-Делатност,-Књига-15:-табела-самостална-обрада-аутора-стр.-22

Када се посматра економски активно становништво у грани Пољопривреда и шумарство приметне су много веће регионалне разлике а самим тим и унутар регионална разноликост. Пољопривреда упошљава укупно 340.186 активних радника што чини 14,76% укупног броја економски активног становништва Србије где је у региону Србија Север ангажовано 28% док у Региону Србија Југ 72%. Учешће пољопривредног економски активног становништва у региону Србија Север износи 7,98% где је приметно најмање учешће у Београдском региону од 1,82% и Војводини 13,99%. Јужни део Србије има учешће активног становништва 22,14% што је приближно једнако распоређено и унутар региона 24,41% Регион Шумадије и Западне Србије односно 18,92% Регион Јужне и Источне Србије.

### 3.4. КОМПАРАТИВНИ ПРИКАЗ СТРУКТУРЕ СТАНОВНИШТВА

#### 3.4.1. Упоредни преглед броја становника и домаћинстава

Број становника Србије током две хиљадитих година карактерише се великим турбулентним кретањима и миграторним променама која су последица дешавања из деведесетих година прошлог века. Ратно стање које је узроковало велики број избеглих и расељених лица доста су измениле целокупна дешавања у склопу миграторних кретања.

Поредећи упоредне податке пописа од 1948. године приметне су велике нестабилности укупног броја становништва. Подаци за пописе 1991., 2002. и 2011. не садрже податке о броју становника Региона Косово и Метохија<sup>41</sup>. Због недостатака званичних података за све регионе на основу прорачуна за период 2002.-2011. година обрађена су миграторна кретања и емиграције тако да се дошло до податка укупног смањења становништва за 363.000 што је око 50.000 више од пописних података. Током овог периода Србија има тренд негативног природног прираштаја у укупном износу од 297.000.

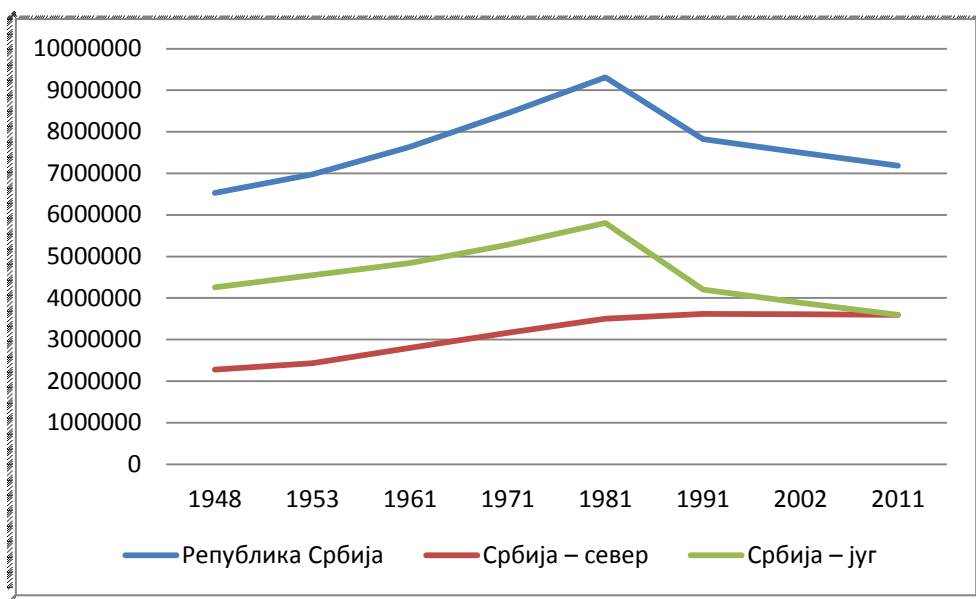
<sup>41</sup> РЗС. Попис 1948.-1981. године односи се на читаву територију Републике Србије. Пописи 1991, 2002. и 2011. године не садрже податке за Косово и Метохију.

**Табела 34:** Упоредни преглед броја становника 1948.-2011.године по регионима и насељима

	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
<b>Република Србија</b>	<b>6527583</b>	<b>6978119</b>	<b>7641962</b>	<b>8446726</b>	<b>9313686</b>	<b>7822795</b>	<b>7498001</b>	<b>7186862</b>
Градска	1717478	1980083	2574244	3505997	4390358	4214698	4218479	4271872
Остала	4810105	4998036	5067718	4940729	4923328	3608097	3279522	2914990
<b>Србија север</b>	<b>2274602</b>	<b>2430477</b>	<b>2797161</b>	<b>3161920</b>	<b>3504855</b>	<b>3616115</b>	<b>3608116</b>	<b>3591249</b>
Градска	1092884	1220689	1547383	1968387	2301491	2426482	2427598	2491575
Остала	1181718	1209788	1249778	1193533	1203364	1189633	1180518	1099674
<b>Београдски регион</b>	<b>634003</b>	<b>731837</b>	<b>942190</b>	<b>1209360</b>	<b>1470073</b>	<b>1602226</b>	<b>1576124</b>	<b>1659440</b>
Градска	437053	521114	721183	990272	1206235	1310920	1274924	1344844
Остала	196950	210723	221007	219088	263838	291306	301200	314596
<b>Регион Војводине</b>	<b>1640599</b>	<b>1698640</b>	<b>1854971</b>	<b>1952560</b>	<b>2034782</b>	<b>2013889</b>	<b>2031992</b>	<b>1931809</b>
Градска	655831	699575	826200	978115	1095256	1115562	1152674	1146731
Остала	984768	999065	1028771	974445	939526	898327	879318	785078
<b>Србија југ</b>	<b>4252981</b>	<b>4547642</b>	<b>4844801</b>	<b>5284806</b>	<b>5808831</b>	<b>4206680</b>	<b>3889885</b>	<b>3595613</b>
Градска	624594	759394	1026861	1537610	2088867	1788216	1790881	1780297
Остала	3628387	3788248	3817940	3747196	3719964	2418464	2099004	1815316
<b>Шумадија и Западна Србија</b>	<b>1776544</b>	<b>1902934</b>	<b>2006793</b>	<b>2111855</b>	<b>2243885</b>	<b>2266428</b>	<b>2136881</b>	<b>2031697</b>
Градска	242679	305669	419233	614981	829608	946535	956586	963548
Остала	1533865	1597265	1587560	1496874	1414277	1319893	1180295	1068149
<b>Јужна и Источна Србија</b>	<b>1743691</b>	<b>1828910</b>	<b>1874293</b>	<b>1929140</b>	<b>1980506</b>	<b>1940252</b>	<b>1753004</b>	<b>1563916</b>
Градска	249836	297476	391056	574370	744504	841681	834295	816749
Остала	1493855	1531434	1483237	1354770	1236002	1098571	918709	747167

**Извор:** Становништво, Упоредни преглед броја становника 1948.- 2011. Подаци по насељима, Књига 20 табела самостална обрада аутора

Смањење броја становника и депопулација доста је израженија у региону Србија југ него у региону Србија север. Интензитет смањења укупног броја становништва у јужном региону скоро шест пута је интензивнији од северног дела Србије. Београдски регион једини није претрпео смањење укупног броја становништва већ се десило повећање од неких 70.000 између два пописа.

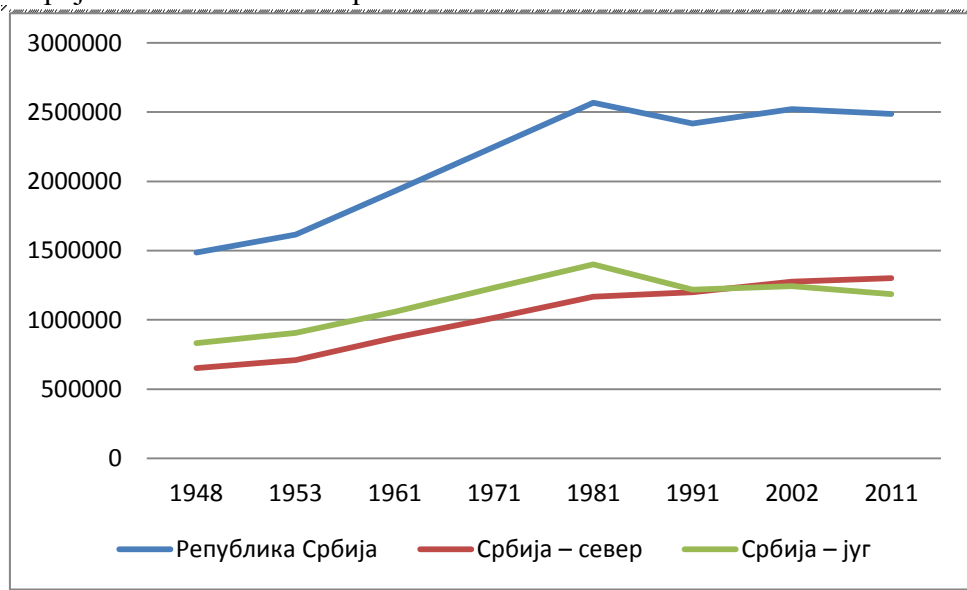


**Графикон 7:** Упоредни преглед броја становника по регионима

Извор: Становништво,-Упоредни-преглед-броја-становник:-самостална-обрада-аутора

**Упоредни преглед броја домаћинстава**

Укупан број домаћинстава током анализираниог периода кретао се узлазном путањом све до пописа 1981. године када је забележен највећи број од преко 2,56 милиона домаћинстава. Након овог пописа следе обрачуни без територијалне јединице Косово и Метохија. Поредећи пописе 2002. и 2011. године примећује се укупни пад броја домаћинстава Републике Србије за 33.302 (табела 35). Овај тренд прати и јужни регион Србије који је већим делом захватила економска криза и кретање становништва из руралних средина у градска подручја. Северни део Републике Србије прати тренд повећања укупног броја домаћинстава током целог посматраног периода тако да је већ на попису из 1991. био на приближном нивоу као јужни део. Већ у наредном периоду број домаћинстава се значајно повећао у северном делу Србије што прати и укупно повећање броја становника овога рагиона.



**Графикон 8:** Упоредни преглед броја домаћинстава по регионима

Извор: Становништво,-Упоредни-преглед-броја-домаћинстава-и-станова:-самостална-обрада



**Табела 35:** Упоредни преглед броја домаћинстава 1948.-2011.године по регионима и насељима

	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
<b>Република Србија</b>	<b>1485591</b>	<b>1616349</b>	<b>1929175</b>	<b>2248172</b>	<b>2568775</b>	<b>2418156</b>	<b>2521190</b>	<b>2487886</b>
Градска	547132	617142	823136	1107269	1381084	1376407	1480698	1533866
Остала	938459	999207	1106039	1140903	1187691	1041749	1040492	954020
<b>Србија север</b>	<b>652203</b>	<b>710275</b>	<b>871323</b>	<b>1014969</b>	<b>1167752</b>	<b>1200296</b>	<b>1277282</b>	<b>1302590</b>
Градска	363226	400242	525965	667615	795423	823153	885612	931086
Остала	288977	310033	345358	347354	372329	377143	391670	371504
<b>Београдски регион</b>	<b>197866</b>	<b>225598</b>	<b>310587</b>	<b>401445</b>	<b>489437</b>	<b>515040</b>	<b>567325</b>	<b>606433</b>
Градска	156917	178634	255691	342628	415171	432923	472353	507076
Остала	40949	46964	54896	58817	74266	82117	94972	99357
<b>Регион Војводине</b>	<b>454337</b>	<b>484677</b>	<b>560736</b>	<b>613524</b>	<b>678315</b>	<b>685256</b>	<b>709957</b>	<b>696157</b>
Градска	206309	221608	270274	324987	380252	390230	413259	424010
Остала	248028	263069	290462	288537	298063	295026	296698	272147
<b>Србија југ</b>	<b>833388</b>	<b>906074</b>	<b>1057852</b>	<b>1233203</b>	<b>1401023</b>	<b>1217860</b>	<b>1243908</b>	<b>1185296</b>
Градска	183906	216900	297171	439654	585661	553254	595086	602780
Остала	649482	689174	760681	793549	815362	664606	648822	582516
<b>Шумадија и Западна Србија</b>	<b>357033</b>	<b>393503</b>	<b>466921</b>	<b>545895</b>	<b>624397</b>	<b>657792</b>	<b>678934</b>	<b>662769</b>
Градска	75911	94317	131402	194020	261529	293360	316076	324146
Остала	281122	299186	335519	351875	362868	364432	362858	338623
<b>Јужна и Источна Србија</b>	<b>361114</b>	<b>385615</b>	<b>438372</b>	<b>499139</b>	<b>547742</b>	<b>560068</b>	<b>564974</b>	<b>522527</b>
Градска	79056	89595	120108	178045	231284	259894	279010	278634
Остала	282058	296020	318264	321094	316458	300174	285964	243893

**Извор:** Становништво,-Упоредни-преглед-броја-домаћинстава-и-станова-1948-2011.-Подаци-по-насељима,-Књига-21:-табела-самостална-обрада-аутора

Анализирајући укупан број домаћинстава према средини живљења приметно је веома брзо смањење укупног броја домаћинстава која живе у сеоским срединама насупрот домаћинстава из градског окружења. На почетку посматраног периода број сеоских домаћинстава био је за више од 60% већи од градских. Економске промене и индустријализација допринели су да се овај број изједначи већ на попису 1971. године. Наредни период прати интензивно смањење сеоских домаћинстава у односу на градске тако да је током пописа од 2011.године однос 62:38% у корист градских домаћинстава.

### 3.4.2. Домаћинства према броју чланова

Домаћинство представља основну јединицу док број чланова домаћинства јесте изведена јединица из основних пописних обележја. Домаћинством се сматрају особе које станују и материјална средства троше заједно за основне животне потребе. Самачко домаћинство јесте оно где једно лице само живи у стану и подмирује своје потребе док вишечлано домаћинство је оно где више лица удружују се у подели око основних трошкова.

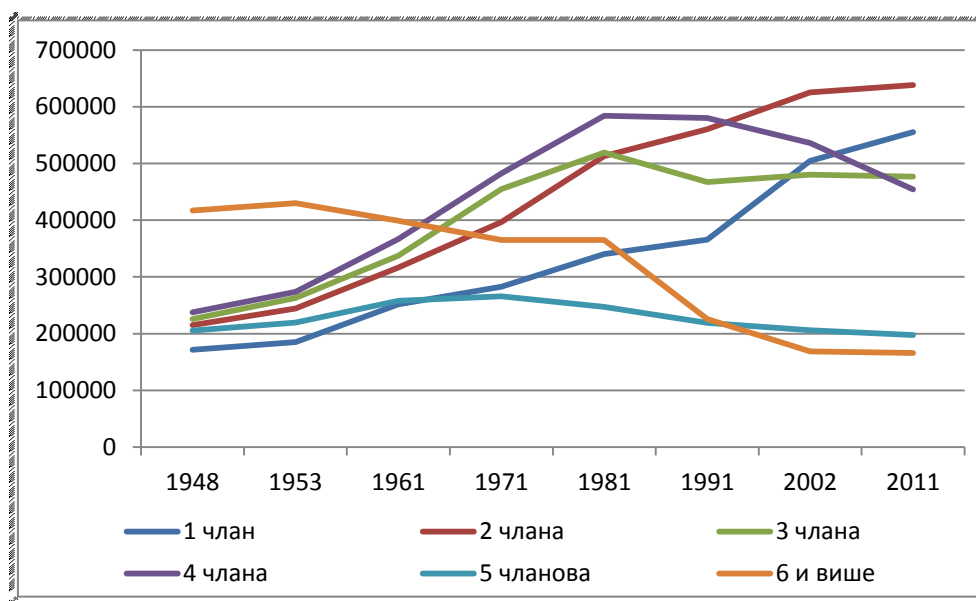
**Табела 36:** Домаћинства према броју чланова и просечној величини 1948-1981\*

	Република Србија	1 члан	2 члана	3 члана	4 члана	5 чланова	6 и више
1948	1473310	171502	215203	225990	237861	205594	417160
%	100	11,64	14,61	15,34	16,14	13,95	28,31
1953	1616205	185089	244364	263235	273654	219647	430216
%	100	11,45	15,12	16,29	16,93	13,59	26,62
1961	1929235	251537	316363	337378	366923	257831	399203
%	100	13,04	16,40	17,49	19,02	13,36	20,69
1971	2248038	282866	396731	455015	482528	265535	365363
%	100	12,58	17,65	20,24	21,46	11,81	16,25
1981	2568761	340183	512762	518946	584162	247328	365380
%	100	13,24	19,96	20,20	22,74	9,63	14,22

\*Пописи 1948.-1981.године-односе се на целокупну територију Србије

**Извор:** Становништво,-Домаћинства-према-броју-чланова-Књига-10:-табела-самостална-обрада-аутора

Укупне промене у броју становника условиле су промене и у структури домаћинстава посматрано према броју чланова. Током посматраног периода од од 1948. до 1981. године структурне промене домаћинства најизраженије су се одиграле код домаћинстава са четири члана где је укупно повећање бројности ових домаћинстава промењено за преко 6% или укупно за 346.301 домаћинство. Сличан тренд одиграо се код домаћинстава са два и три члана док се најмања турбуленција промена одиграла код домаћинстава са 5 чланова

**Графикон 9:** Просечна величина домаћинстава Србије 1948.2011.године

**Извор:** Становништво,-Домаћинства-према-броју-чланова,-Књига-10;-самостална-обрада-аутора

Током периода од 1991. до 2011. године после ратних дешавања и великих турбулентних дешавања структурне промене у величини домаћинстава доста су израженије и јасније се примећује промена. Огромна померања одиграла су се код вишечланих домаћинстава. Концентрација становништва померила се из сеоске средине у градско окружење где су више заступљена малобројна домаћинства. Једночлана домаћинства претрпела су промену за преко 7% тако да их је током 2011. године било укупно 555.467 или 22,33%, двочлана домаћинства су у укупном броју најбројнија и заступљена су са 25,65% што са једночланим чини скоро 50% укупног

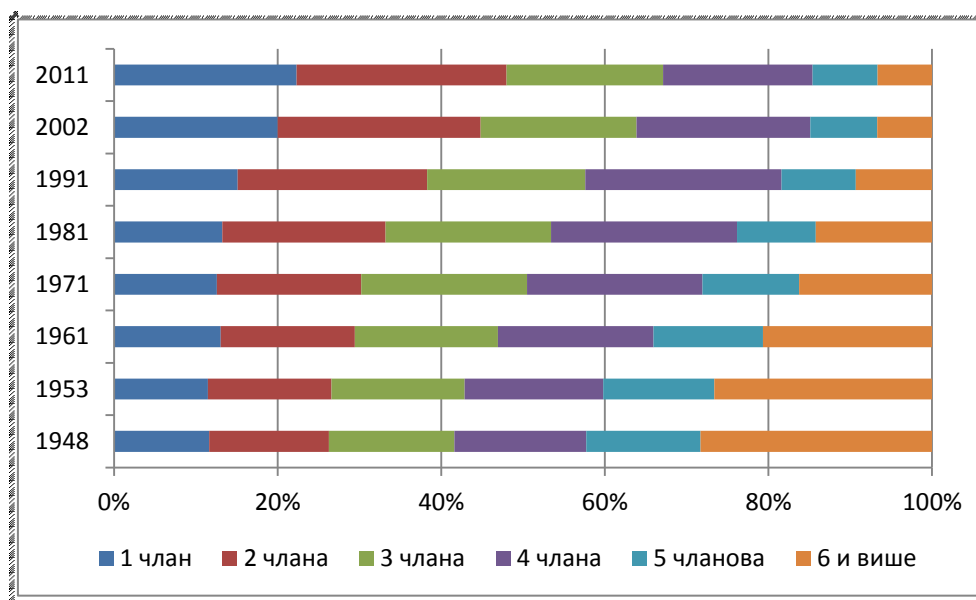
броја домаћинстава. Домаћинства са пет, шест или више чланова најмање су заступљена и у укупном броју учествују тек нешто више од 14%. Структурне промене током целог посматраног периода са свим структурним кретањима најбоље је приказано на графикону који сликовито приказује дијаметрално померање из једне крајности у другу.

**Табела 37:** Домаћинства према броју чланова и просечној величини 1991-2011\*

	Република Србија	1 члан	2 члана	3 члана	4 члана	5 чланова	6 и више
1991	2418156	365734	560268	467297	580063	219199	225595
%	<b>100</b>	<b>15,12</b>	<b>23,17</b>	<b>19,32</b>	<b>23,99</b>	<b>9,06</b>	<b>9,33</b>
2002	2521190	504775	625301	480181	535963	205979	168991
%	<b>100</b>	<b>20,02</b>	<b>24,80</b>	<b>19,05</b>	<b>21,26</b>	<b>8,17</b>	<b>6,70</b>
2011	2487886	555467	638091	476642	454127	197506	166053
%	<b>100</b>	<b>22,33</b>	<b>25,65</b>	<b>19,16</b>	<b>18,25</b>	<b>7,94</b>	<b>6,67</b>

\*Подаци пописа 1991, 2002. и 2011. године не садрже податке за Косово и Метохију

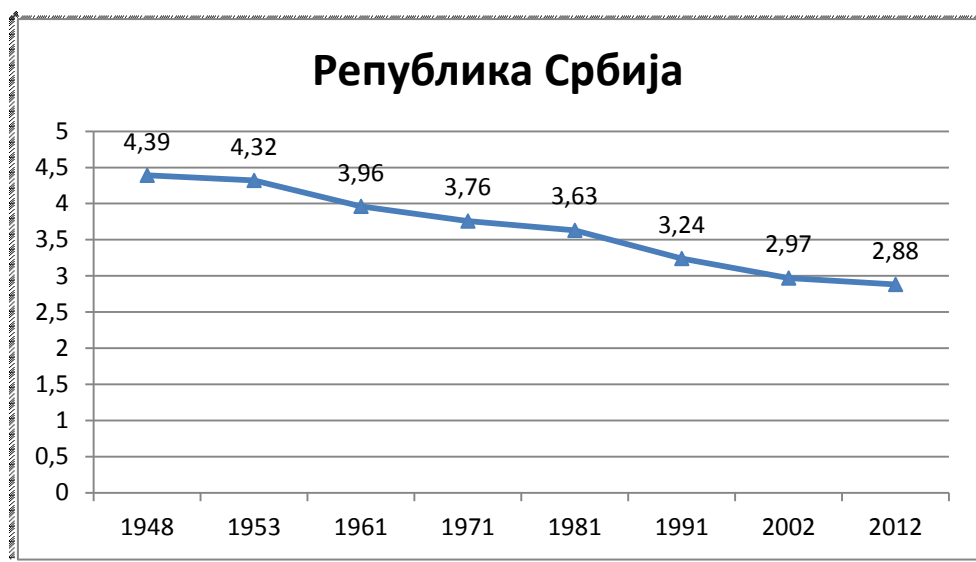
Извор: Становништво, -Домаћинства-према-броју-чланова, -Књига-10:-табела-самостална-обрада-аутора



**Графикон 10:** Домаћинства према броју чланова 1948.-2011. године (%)

Извор: Становништво, -Домаћинства-према-броју-чланова, -Књига-10:-самостална-обрада-аутора

Укупне промене у структури домаћинстава може да се анализира преко просечног броја чланова који живе заједно у једном домаћинству. Просечан број чланова током 1948. године био је 4,39 што је за 52% више него на задњем попису из 2011. што представља укупно смањење од преко 35%. Популациони раст и територијална промена места живљења имали су највећи утицај на процес и структуру дешавања.



**Графикон 11:** Просечан број чланова домаћинства 1948.-2011.године  
**Извор:** Становништво,-Домаћинства-према-броју-чланова,-Књига-10:-самостална-обрада-аутора

### 3.4.3. Демографска структура популације Србије

Смањење укупног броја становништва Републике Србије основна је карактеристика демографских промена од периода 1991. године до данас. Укупно смањење броја становника израженије је на југу него на северу земље. Југ Србије обрадом и детаљнијим анализама бележи смањење скоро шест пута интензивније него северни регион Србије. Једино Регион града Београд није смањивао укупан број становника него је повећан за преко осамдесет хиљада, Регион Војводине укупно је бројно смањен за око сто хиљада, Јужна и Источна Србија око сто осамдесет хиљада и Западна Србија и Шумадија око сто педесет хиљада.

Разлози укупног смањења популације налазе се у високој стопи опште смртности која износи 14,2 промила и ниском фертилитету који је нижи од 35% што је доста испод потребног за просту репродукцију.

Животну популацују Србије карактерише укупно старење које је изражено од половине прошлог века и тај процес још увек траје. Просечну старост становништа од 42,2 године прати индекс старења од 1,22 док је удео становништва старијих од 65 година преко 17,4%. Тренутно је Србија земља са демографски најстаријим становништвом на свету.

Етничка структура Србије током последњих година није се значајније променила. Доминантно учешће имају Срби са 83,3%, затим Мађари 3,5% док остало становништво чине мањинске етничке групе.

## 3.5.ПРОИЗВОДНИ ЧИНИОЦИ РАЗВОЈА АГРАРНЕ ПРОИЗВОДЊЕ

Производња хране представља изузетно важно привредно и политичко питање сваке земље. Србија овој привредној грани последњих година посвећује све већу пажњу и даје стратешки значај. Рационалним приступом стварају се бољи услови који омогућавају да ова привредна грана да стратешки привредни допринос и помогне развоју земље. Овај привредни сектор директно доприноси остваривању већег обима производње, стицање дохотка постојећих и нових робних произвођача, обезбеђује раст индустријске производње и понуде стратешки важних производа, успоставља паритет и стабилност цена, подстиче извоз и смањује негативни спољнотрговински биланс, подстиче рурални развој, чува природне ресурсе и природну средину. У великом обиму

подмирује се прехранбена индустрија сировинама домаћег порекла, запошљава значајан број незапослених, доприноси економском развоју села, смањује миграторна кретања и прилив становништа у градове, даје допринос укупном развоју и помаже смањење спољнотрговинског дефицита.

Анализом питања каква су производна средства неопходна за остварење постављеног економског циља, долази се до решења да економски оправдан начин пословања има задатак да са датим и расположивим средствима постигне и оствари унапред постављени циљ. Цео поступак своди се на узајамно успостављене односе између расположивих средстава и предвиђеног циља. У области пољопривредне производње основна средства разврстана су на три производна чиниоца:

- земљиште;
- рад; и
- капитал са управљањем целокупним процесом производње.

Земљиште је основни ресурс у пољопривредној производњи. Посебно се истиче, анализира и акцентују обрадиве површине. Однос између пољопривредне површине и укупног броја становника једне земље представља показатељ производног ресурса по потрошачу хране. Приликом анализе земљишта обухватају се све пољопривредне површине што значи и пашњаци, иако је познато да су то површине које нису тачно дефинисане и најчешће се екстензивно користе. Према дефиницији ФАО „обрадиве површине“ јесу оранице, вртови, воћњаци, виногради и ливаде.

Свет је сиромашан обрадивим површинама којих је по једном пољопривреднику 1996. године имао свега 1,2 хектара. Нарочито сиромаштво овом категоријом земљишта изражено је у Азији и Африци где је велика пренасељеност. Овај покататељ данас представља још мању вредност из разлога јер се број становника у свету повећао док се обрадива површина у већини земаља смањила.

Укупни привредни развој земље директно је повезан са радном снагом која је ангажована у пољопривреди. Привредно развијене земље имају тренд опадања броја запослених у сектору пољопривреда тако да се током наредног периода очекује раст привредног развоја, који се мери показатељем обрадивих површина по једном пољопривреднику. Тај однос се узима као индикатор привредне развијености, односно укупне развијености пољопривреде једне земље.

Површина обрадивог земљишта у Европи током друге половине двадесетог века константно се смањује. Гледајући развијене земље света у којима се наставља тенденција смањења обрадивих површина сасвим супротна ситуација је у сиромашним земљама код којих због неисхрањености, демографског притиска и финансијске слабости влада потрага за земљом као за највреднијим благом. Као последица таквог стања врши се крчење шума, мелиоративно култивисање и претварање неплодног земљишта у обрадиве површине. Најбољи пример таквог приступа има Азија.

Радна снага представља незаобилазни чинилац пољопривредне производње. Удео пољопривредног у укупном становништву смањује се са порастом степена друштвеног и привредног развоја. Овај процес се назива деаграризација и подразумева смањење радне снаге у пољопривреди. Примарну улогу имају чиниоци разврстани у три групе:

1. могућност запошљавања ван пољопривредне делатности која је условљена степеном и брзином друштвеног развоја а захтева одређену структуру тражене радне снаге
2. незавидан положај пољопривреде у привредном развоју земље који се исказује кроз неповољну структуру поседа, нижа доходовност производње, слаба решеност статусних питања и др.
3. Чиниоци стања задовољства становништва.

Највећи део пољопривредног становништва, у односу на укупно, налази се у Африци 56,7% и Азији 55,4%, док насупрот њима Европа има само 7,9% пољопривредног становништва док Северна и Средња Америка имају 11,4%. Према подацима ФАО развијене земље имају 4,3% укупног пољопривредног становништва док земље у развоју чак 95,7%.

Табела приказује разлике удела активног пољопривредног у укупном активном становништву развијених и неразвијених земаља. Европа без СССР-а је удео активног пољопривредног становништва са 16,8% у посматраном периоду од 22 године смањила за 8,8% и свела на свега 8%. Африка као изразито пољопривредни континент са 71,5% смањила је за 12,6% и свела на 58,9%. Сагледавајући индексне поене они указују да је Европа смањила активно пољопривредно становништво за више од половине 52,4% док је Африка смањила за само 17,6%. Најмање промена од свих континената десило се у Аустралији и то за свега 7,6%.

**Табела 38:** Учешће активног пољопривредног становништва у укупно активном

Континент	1975	1980	1985	1990	1997	Индекс1975. = 100
Укупно	52,8	50,8	48,7	46,6	46,0	87,1
Европа без СССР-а	16,8	13,7	11,3	9,3	8,0	47,6
СССР	22,8	20,0	16,2	13,0	16,6	72,8
Северна и Средња Америка	13,2	12,2	11,4	10,8	9,4	71,2
Јужна Америка	33,4	28,7	25,8	23,1	19,3	57,8
Азија	67,9	65,7	62,9	59,8	58,6	86,3
Африка	71,5	68,7	66,0	63,2	58,9	82,4
Океанија	21,0	19,6	17,9	16,4	19,4	92,4

Извор: ФАО, -Production-Yearbook,-god.-44,-1990.-i-god.-51,-Rim,-1997.

Популација укупног становништва на светском нивоу има изражени тренд раста. Током 2000. године у односу на 1990. укупног становништва било је више за преко 15%. Само за четири наредне године популација становништва већа је за 18%. Ова размера није пратила светско пољопривредно становништво које је за цео посматрани временски период укупно повећано за 11%.

**Табела 39:** Пољопривредно у укупном становништву

Свет	1990	2000	2014	1990/2000 %	2000/2014 %
Укупно становништво	5320.8	6127.7	7243.8	115.2	118.2
Пољ. становништво	3033	3236.4	3362.5	106.7	103.9
Пољ. у укупном	57.0	52.8	46.4		

Извор: <http://www.fao.org/economic/ess/ess-publications/ess-yearbook/en/#.WB41VMm69Zg>

Према подацима ФАО статистике, у Свету се током 2014. године међу активним пољопривредним становништвом налази 46,4% што је за преко 11% мање поредећи са деведесетом годином када је било 57%.

У Европи, рурално у укупном становништву 2011. године учествује са 29,6% што је за 0,2% мање поредећи са 2010. годином<sup>42</sup>. Урбано становништво чини 70,4% укупне популације Европе 2011. године што представља повећање 0,6% у односу на претходну 2010. годину. Укупна насељеност становништва од 391 милион обрачунато на површину укупне територије чини 33,5 становника по километру<sup>2</sup>.

<sup>42</sup> FAO STATISTICAL YEARBOOK 2014. Europe and Central Asia Food and Agriculture

Неразвијене земље имају аграрну пренасељеност, вишак радне снаге чија је гранична вредност тј. продуктивност рада близу или једнака нули. Због наведене незапослености на селу, нужно је смањити број радно способних људи прерасподелом у друге производне делатности а да се то не одрази на смањење укупног обима примарне пољопривредне производње.

**Капитал као чинилац пољопривредне производње:** Нутритивне и прехранбене потребе становништва свакодневно расту па се из тог разлога намеће потреба укупног повећања производње. Примарна производња представља зависно променљиву функцију фактора на које човек има скроман утицај.

Како је постојеће земљиште већ ангажовано у сврху пољопривредне производње а стварно стање су повећане потребе за храном, намеће се питање могућности проналажења нових извора у процесу производње хране. Повећање пољопривредних површина могуће је остварити уз одговарајуће техничке поступке, привођењем функцији и култури некоришћеног земљишта, хидротехничким, техничким и мелиоративним поступцима. Ови процеси заједно траже капитал као неопходни чинилац процеса производње и друштвеног развоја.

Пољопривредне површине у земљама ЕУ интензивно се смањују, док се још веће смањење бележи код утрошка људског рада у пољопривреди ових земаља. Обрнут случај прати тенденције утрошеног капитала. Он има већу стопу повећања него што је забележена стопа пада код смањења пољопривредне и радне снаге. Захваљујући повећаном улагању капитала долази до значајнијег повећања пољопривредне производње. Капитал повећава продуктивност људског рада и производност по јединици произвда и укупно.

Уложени капитал и новац као универзална вредност људске имовине захтева економски приступ питању оправданости улагања. Ангажовани капитал изазива промене у понашању пољопривредног произвођача, повећава трошак који доводи до повећаног обима производње, мења тржишне оријентације произвођача, омогућава већи приход и као крајњи ефекат доводи до већег остваривања укупног дохотка. У улози доносиоца одлука приликом капиталних улагања при избору начина производње, технологије и иновација налази се пољопривредни произвођач, који пред собом има циљ, добијање производа који својим квалитетом, ценом и роком испоруке бива конкурентан на тржишту.

Интензивнији продор капитала у пољопривредну производњу Србије десио се у другој половини прошлог века формирањем државних и друштвених пољопривредних добара која су касније прерасла у комбинате. Овакав приступ увећао је вредност сталних средстава у друштвеној производњи који су се по оствареним јединичним приносима потпуно приближили или изједначили резултатима које су у то време остваривале развијене земље света. Вредност сталних средстава по запосленом раднику у друштвеном сектору достигла је вредност запослених у привреди. У новије време овај однос је знатно неповољнији, јер је радно место у пољопривреди 5 до 10 пута јефтиније него у другим привредним делатностима.

Пољопривредна газдинства индивидуалних произвођача била су запостављена у смислу капиталних инвестиција. Из тог разлога она су стагнирала и назадовала у организационом, техничком и технолошком погледу.

### **3.5.1. Власништво и структура пољопривредног земљишта**

Узајамно деловање повезаних елемената производног циклуса, дистрибуције и продаје пољопривредно-прехранбених производа крајњим потрошачима представља основни модел агробизниса. Крајњи потрошачи за подмирење личних потреба имају мало слободног времена али се знатно више брину о утицају начина исхране на њихово

здравствено стање. Произвођачи хране у ситуацији су да понуда хране мора имати производно ефикасну, квалитативно безбедну и профитабилно системски диференцирану производну структуру.

Поређењем сопствених резултата и нивоа производње са резултатима других земаља може се урадити анализа места економског развоја аграрног сектора Србије.

**Аустрија**-Република Аустрија је федерална држава, парламентарна репрезентативна демократија, која се састоји из 9 савезних покрајина: Бургенланд, Доња Аустрија, Коруска, Горња Аустрија, Штајерска, Тирол, Салцбург, Беч и Ворарлберг. Покрајине се даље деле на дистрикте и градове, док се дистрикти деле на мање јединице - општине. Заузима важан стратешки положај јер се налази у средишту Европе. Укупна површина Аустрије износи 83.870 км<sup>2</sup>, има 8,3 милиона становника, главни град је Беч са 1,7 милиона становника а поред Аустријанаца који чине 89,7% становништва живе и Срби, Хрвати, Словенци, Бошњаци, Турци и Немци.

Од природних богатстава најзаступљенија је гвоздена руда, мрки угаљ, нафта и земни гас, кварцни песак, гипс, олово, цинк, графит, со, дрво и хидроенергија. Аустријска привреда је тржишно извозно орјентисана. Највећи део спољнотрговинског промета остварује са земљама ЕУ и чини је веома осетљивом на промене тражње и економске ситуације у оквиру ње. У Србији послује око 400 аустријских фирми и предузећа а трговинска размена ове две земље остварује се са преко 1 милијарди USD. Бруто друштвени производ по глави становника сврстава Аустрију на пето место у Европи. Има специфичну структуру привреде где се БДП са 1,5% остварује у примарном, 29,5% секундарном и 69% у терцијарном сектору. Преко 90% свих предузећа чине мала и средња, што се позитивно одражава на стабилност аустријске привреде.

Аустрија дуго низ година ради на решавању и превазилажењу проблема добијања енергије из обновљивих извора и заштити животне средине. Поједине аустријске покрајине већ скоро трећину укупне потрошње енергије обезбеђују кроз производњу из обновљивих енергетских извора. Нарочито су заступљени ветропаркови и мале хидроелектране. У области заштите животне средине поседују раширен спектар квалитетних решења пречишћавања отпадних вода, лагеровања и спаљивања смећа, рециклаже секундарних сировина као и добијања енергије из спаљеног отпада.

Аустрија има 2.997.000 хектара обрадиве површине<sup>43</sup>. Распрострањеност пољопривредног земљишта 2010. године мања је за 8% поредећи са 2003. годином. Пољопривредних газдинства 2010.године било је 154.000 што је мање за 11%. Земљишна поседовна структура је различита где највише пољопривредних газдинстава има од 10-20 хектара и њих је 32.590, затим долазе поседи од 2-5ха са 26.590 домаћинстава, док су најмање заступљени велики посед са површином преко 100ха њих само 2.850.<sup>44</sup>

Власничка структура пољопривредних газдинстава у Аустрији јесте преко 94% приватног власништва, где је 86% појединачно власништво.<sup>45</sup> Пољопривредно газдинство према расположивом земљишту просечне је величине од 18,8ха. Преко половине обрадивог земљишта, 55% култивисано је и ту се не рачуна шумско подручје. Структурно представљене обрадиве површине заузимају: 48% оранице, 50% травњаци, 2% воћњаци, виногради и стални усеви, 0,1% повртњаци. Подаци се не односе на шумска подручја која заузимају 3,4 мил.ха и запарложене површине на 1,1 мил.ха.

<sup>43</sup>Eurostat FSS, Utilised agricultural area

<sup>44</sup>Eurostat FSS, Number of Holdings by size, Подаци 2010. Табела 1.1.2. Аустрија

<sup>45</sup> „Власништво и структура пољопривредног земљишта“ Република Србија, библиотека Народне скупштине 19.04.2013.



**Бугарска**-Република Бугарска по државном уређењу је парламентарна демократија. Заузима повољан географски положај а простире се на југоистоку Европе где својим источним делом излази на Црно море. Укупна површина износи 110.910км<sup>2</sup>, а насељава је према попису из 2008. године 7.024.687 становника. Клима је умерена са хладним и влажним зимама и врућим и сувим летима.

Привреда Бугарске задњих година убрзано се развија. Од природних богатстава најзаступљенија су рудна налазишта боксита, бакра, олова, цинка, угља. Значајну површину територије заузимају шуме тако да је велики произвођач дрвне грађе и индустријског дрвета. Главни извозни артикли су одећа, обућа, гвожђе, челик, машине и горива док су главни увозни артикли метали и руде, хемијски производи и пластика, опрема за индустрију и сировине.

Бугарска остварује успешну привредну сарадњу са земљама чланицама ЕУ. Најзаступљенији производи који се извозе у Бугарску из земаља ЕУ су руде челика и цинка, производи од гвожђа, табле и топло ваљани лимови, бели лим, зидарске опеке, грађевински материјали, семена ратарских култура, садни материјал док се од производа који се из Бугарске највише извозе у земље ЕУ издвајају руде бакра и њихови концентрати, лака уља, електрична енергија, дизел гориво, полиетилен, дрвна грађа, амонијак, катоде, регистар касе и готове конструкције.

Бугарска у власништву приватних газдинстава има 47% пољопривредног земљишта. Близу 280.000ха припада Државном земљишном фонду. Аграрно земљиште које није у власништву правних или физичких лица као и Државног економског фонда налази се у власништву локалне самоуправе.

Пољопривредно земљиште уколико није у власништву Државног земљишног фонда уступа се закупом или лизингом на коришћење. Аукцијом или тендером Државно земљиште даје се у закуп на период не дужи 10 година.<sup>46</sup>

Пољопривредно земљиште у Бугарској простире се на површини 5.492.891ха, или око 50% укупне територије Бугарске. Обрадиво земљиште током 2010. године заузима 3.162.526ха или 62,6% пољопривредног земљишта. У структури обрадивог земљишта 58% заузимају житарице, 34% индустријско биље, 3% сточна храна, 1% повртарће и 4% пашњаци воћњаци и виногради.

**Данска**-је уставна монархија са парламентарним начином државне управе. Државом управља извршна власт, Влада, којом управља краљица. Законодавну власт има дански Парламент. Данска је административно подељена у 14 округа и један град - Копенхаген и 270 комуна. Налази се на северу Европе између Северног и Балтичког мора. Укупна површина је 43.000км<sup>2</sup> и насељава је 5.333.617 становника што је просечна насељеност од 124 становника на км<sup>2</sup>.

Привреда Данске добро је развијена. У области индустрије најзаступљенија је прехранбена, индустрија машина, опреме и намештаја, затим текстилна и електронска. Богата је рудама и минералима од којих се издвајају нафта, природни гас, со и крачњак. Главни економски партнери су Немачка, Шведска, Француска, Велика Британија, САД, Норвешка и Јапан.

Земљу чине равнице или благо заталасане површине. Готово цела територија је обрадива односно употребљива у пољопривредне сврхе. Породично пољопривредно газдинство има доминантну структуру у Данској у чијем је власништву 91%, власништво компанија7%, државе, фондација и локалних управа 2%. Пољопривредно газдинство је просечне величине 63ха. Према подацима из 2011. укупно има 40.661

<sup>46</sup> „Власништво и структура пољопривредног земљишта“ Република Србија, библиотека Народне скупштине 19.04.2013.

пољопривредних газдинстава, где у поседовној структури до 30ха има 55% газдинстава, 30-75ха има 20% и оних који обрађују више од 75ха има 25%.

Обрадиво земљиште даје се на коришћење лизингом чија овера није обавезна у катастру. Временски рок на који се земљиште даје у закуп има ограничење од највише 30 година.<sup>47</sup>

Укупно пољопривредно обрадиво земљиште простире се на 2.639.403ха које чини 66% укупне површине Данске. Обрадиво земљиште искоришћено је у потпуности скоро 99% у чијој структури се 56% или 1.491.432ха употребљава за сетву житарица док се 20-30% користи као ливаде и пашњаци.

Главни усеви ратарске производње су житарице. Сточни фонд чини око 2,3 милиона говеда и 9,2 милиона свиња. У пољопривредној индустрији развијена је производња млека и млечних производа, меса и рибе. Радну снагу чини 2,9 милиона уписаног становништва од којих је 6% у пољопривреди, 70% у услужним делатностима и јавним службама и 20% у производњи и рударству.

**Италија**-Република Италија је парламентарна демократија која је административно подељена на двадесет региона од којих пет аутономних. Заузима Апенинско полуострво које се пружа у централном делу Медитерана и својим територијалним границама излази на Јадранско, Јонско, Средоземно и Лигурско море а територијалне воде покривају 12 наутичних миља. Укупна површина Италије износи 301.230км<sup>2</sup> са 58.261.971 становника према попису из 2013. године. Главни град је Рим са преко 2,7 милиона становника. Етничку структуру чине 98% Италијани док преосталих 2% су мањине.

Природна богатства ове земље чине налазишта угља, живе, боксита, цинка, поташа, фелдшпата, флуорспара, мермера, природног гаса, сирове нафте. Привреда Италије је стриктно усмерена на спољну трговину где је по вредности извоза на 6. док је по вредности увоза на 7. месту у свету. Индустријом доминира прерађивачки сектор док су велика предузећа у знатно мањем обиму. Од индустрије издваја се машинска индустрија, индустрија гвожђа и челика, аутомобилска, текстилна, хемијска, туризма и индустрија обуће.

Пољопривредно земљиште је 96% у приватном власништву док се остало налази у задружном власништву или код научних и образовних институција. Регионална администрација је надлежна над земљиштем које је у јавној својини. Минимални временски период издавања обрадивог земљиште највање износи 15година<sup>48</sup>.

Пољопривредно земљиште заузима површину 12.856.100ха што је 48,2% целокупне територије Италије, док је под обрадивим земљиштем 7.000.930ха. Ратарске и повртарске културе сеју се на 2.380.800ха а шуме и пашњаци 3.434.100ха укупно пољопривредног земљишта.

На територији Италије регистровано је 1.620.884 пољопривредних газдинстава. Структура површине обрадивог земљишта: до 1 хектара 31%; 1-5 хектара 53%; 5-30 хектара 21%; 30-90 хектара 4% и газдинства са више од 100 хектара 1%<sup>49</sup>. Пољопривредно газдинство просечне је величине 7,9ха.<sup>50</sup>

<sup>47</sup> „Власништво и структура пољопривредног земљишта“ Република Србија, библиотека Народне скупштине 19.04.2013.

<sup>48</sup>Legislative Decree No. 228 laying down the guidelines and modernizing the agricultural sector, as per article 7 of Act No. 57 of 5 March 2001. - 18 May 2001 [LEX-FAOC032524]. <http://faolex.fao.org/>

<sup>49</sup>2010 Agricultural Census. <http://dati-censimentoagricoltura.istat.it/?lang=en>

<sup>50</sup> „Власништво и структура пољопривредног земљишта“ Република Србија, библиотека Народне скупштине 19.04.2013.

Пољопривредну индустрију карактерише воћарска производња са одређењем на разне врсте грожда што покреће развој прерађивачке индустрије алкохолних пића и производњу квалитетних вина. Радну упосленост становништва чини 61% у услужним делатностима, 32% у индустрији и 7% у пољопривреди. Сточни фонд оријентисан је на говедарство 8 милиона, овце 10,4 милиона и свиње 8,5 милиона грла.

**Мађарска**-Република Мађарска по државном уређењу је Парламентарна демократија. Налази се у Централној Европи са климом која је умерено хладна а карактеришу је облачне и магловите зиме и топла лета. Укупна површина Мађарске је 93.030км<sup>2</sup> и насељава је 9.905.596 становника према попису из 2009. године.

Природна богатства Мађарске чине боксит, угаљ, природни гас, плодно и обрадиво земљиште. Од главних извозних производа издвајају се прехранбени производи, рафинисани шећер, метанол, производи од алуминијума, азотна ђубрива, сојино уље, текстил, електроника, транспортна опрема, фармацеутски производи док су главни увозни производи електрична енергија, електрични пријемници, разне машине и опрема, уље за подмазивање, природни гас, енергенти и сировине. Мађарска разликује државно и приватно власништво пољопривредног земљишта. Приватна газдинста поседују 37% укупних пољопривредних површина.

Физичка лица не могу имати пољопривредне површине преко 300ха. Без обзира што је чланица Европске уније у Мађарској није дозвољена куповина пољопривредног земљишта странцима или правним лицима. Уговор о лизингу или закупу пољопривредног земљишта не може бити дужи од 10година.<sup>51</sup>

Укупно пољопривредно земљиште је на површини 4.686.300ха, где је обрадиво земљиште на 3.786.900ха (81%). Просечно газдинство величине поседа је 29ха. Укупано је регистровано 576.800 пољопривредних газдинстава, у чијем је власништву површина до 2ха.<sup>52</sup>

**Немачка**-Савезна Република Немачка је федерална држава која почива на основама парламентарне демократије. Састоји се од 16 савезних покрајина од чега су три градови – покрајине. Савезна држава, покрајине и општине имају уставом додељене надлежности. Општине преузимају на себе низ задатака у области локалне самоуправе. Налази се у средишту Европе и простире се на 357.104км<sup>2</sup>, према подацима из 2010. године Немачка има 81,7 милиона становника. Главни град је Берлин са 3,5 милиона становника. Немачка је најмногољуднија и најгушће насељена земља са 231 становник по км<sup>2</sup>.

Немачка је најјача национална економија старог континента и једно од највећих тржишта Европе. Снага немачке привреде је у глобалној оријентацији и слободној трговни са светом. Тржиште је отворено за све и страним партнерима се нуде бројне могућности за трговину и друге облике привредне сарадње.

Од природних богатстава највише има руда гвожђа, калијум-карбонат, лигнит, природни гас, бакар, никл, уран, со, дрво и обрадиво земљиште. Кроз Немачку протичу велике реке Рајна, Дунав, Лаба, Мајна и Везер које су каналима повезане са суседним земљама и чине европску мрежу водених путева.

Главни немачки извозни производи су производи аутомобилске индустрије и аутоделова, производи машинске индустрије, моторне индустрије, индустрије хемијских производа, најсавременије технологије и енергија. Најважнији спољнотрговински партнери Немачке су западне индустријски развијене земље и Кина. На ове земље одлази око 77% немачког извоза и 75% немачког увоза. У земље чланице Европске Уније, Немачка је укупно извезла робе у висини од 60% укупног извоза.

<sup>51</sup> „Власништво и структура пољопривредног земљишта“ Република Србија, библиотека Народне скупштине 19.04.2013.

<sup>52</sup> Извор података: EUROSTAT 2010

После другог светског рата у Немачкој су се све индустријске гране једнако развијале. Ипак велики значај имају машинска хемијска и аутомобилска. Од укупно ангажоване привреде 36,1% је у рукама приватног сектора, док је 42,3% укупно запослених директно или индиректно везано за извоз.

Пољопривредно земљиште могуће је да се налази у државном или приватном власништву. Укупна површина пољопривредног земљишта током 2011.године износи 4.904.113,7ха. Број пољопривредних газдинстава 2010.године, у Немачкој износио је 299.100 или 27% мање поредећи се са подацима из 2003. године. Обрадиве површине просечно по газдинству износе 55.8ха.<sup>53</sup>

**Француска**-Република Француска је парламентарна демократија. Административно је подељена на матичну земљу која обухвата 22 региона, 96 департмана и 4 прекоморска департмана, 5 прекоморских заједница и 1 територијалну заједницу Нова Каледонија. Највећа је земља Западне Европе са површином од 551.602км<sup>2</sup> и излази на четири мора. Француска има 65.820.916 становника по попису из јануара 2014. године. Главни град Париз који има преко 10,5 милиона становника са предграђима. Већинско становништво су Французи келтског и романског порекла, док су у мањинама заступљени Французи немачког, словенског, северноафричког, индокинеског и баскијског порекла.

Природна богатства која карактеришу ову земљу су налазишта угља, руде гвожђа, боксит, цинк, уранијум, антимон, арсен, гипс, дрвна грађа. Други значајни ресурси који карактеришу Француску су велики хидро потенцијали, природни гас, велике плантаже лековитог и мирисног биља, морска и речна риба. Привреду Француске карактерише висока технолошка развијеност која је изражена у сва три сектора. Привредна активност заступљена је у целом свету док су најважнији економски партнери Немачка, Италија, земље ЕУ, САД, Јапан, Швајцарска и Мароко.

Главни производи француске пољопривреде су пшеница и вино. Осим винове лозе од које се производе квалитетна вина, ракије, сокови и други напитци узгајају се кромпир, шећерна репа, воће и поврће. Улов рибе процењује се на 813.000 милиона тона.

Француска не раздваја приватно и државно власништво над пољопривредним земљиштем. Продаја земљишта мора бити дозвољена од локалне заједнице или државних институција. Агенција заштите земљишта и руралног развоја издаје дозволе за обављање пољопривредне делатности, чија је обавеза контрола продаје и закупа пољопривредних површина.

Пољопривредно земљиште Француске простире се на 56% подручја од чега је обрадиво 27,4мил.ха, што јесте 95% укупних поседа. Просечна величина земљишта по домаћинству је 56ха где 41% произвођача користи површину преко 50ха, 10% газдинстава обрађује испод 2ха.

Обрадиве површине користе се 67,28% за ратарску производњу, 0,32% повртарску, 26,12% као пашњаци, 6,20% виногради, воћњаци, и маслињаци, 0,07% су расадници и врбаци. Сточни фонд базиран је на крупној стоци, говедима којих има 20,9 милиона, 12,4 милиона свиња и 10,6 милиона оваца.<sup>54</sup>

**Хрватска**-Хрватска је парламентарна демократска република која је административно подељена на 20 жупанија, 416 општина и 122 града. Жупаније представљају основне јединице локалне самоуправе. Простире се средишњим делом Европе где заузима изузетно повољан и важан географски положај. Површина

<sup>53</sup> „Власништво и структура пољопривредног земљишта“ Република Србија, библиотека Народне скупштине 19.04.2013.

<sup>54</sup> Ибидем

Хрватске износи 87.661км<sup>2</sup>, а према попису из 2005. године има 4.495.904 становника. Поред Хрвата који представљају већинско становништво заступљене су и мањине.

Индустрија у Хрватској се интензивно мења. Учинци процеса реструктурирања долазе до изражаја кроз јачање извоза, развој производних процеса, увођење стандарда квалитета, удовољавање еколошким захтевима и постизање трошковне ефикасности. Све ове смернице представљају темељне правце развоја хрватске индустрије. Богатство природних ресурса садржи нафта, угаљ, боксит, руде гвожђа, калцијум, гипс, силицијум диоксид, глина, со, хидроенергија. Знатан део укупних прихода остарује се у производњи хране и пића, нафтних деривата, хемикалија, хемијских производа, неметала, производња грађевинског материјала, електричне и оптичке опреме, производња папира и бродоградња. Од извозних грана индустрије значајне су бродоградња, прехранбена индустрија храна и пиће, хемијска индустрија, производња одеће, комуникацијских апарата и опреме. Добре могућности за инвестирање постоје у слободним царинским и индустријским зонама које представљају темељ за страна улагања и нове технологије.

Хрватска представља једну од најзначајнијих туристичких дестинација Медитерана, има дугу традицију и велике развојне могућности. Предности туристичког ангажмана су очувана природна богатства, културно и историјско наслеђе, блага медитеранска клима, близина европских тржишта и могућности одмора у еколошки заштићеним дестинацијама. Туристичка понуда је разнолика и богата од наутичког, ронилачког, руралног, ловног, риболовног до здравственог туризма и крстарења моторним једрењацима и излетничким чамцима.

Аграрно земљиште Републике Хрватске налази се у државном или приватном власништву. Закон о пољопривредном земљишту регулише употребу државног пољопривредног земљишта<sup>55</sup>. Јавним тендерима државно земљиште може се закупити на временски период од 50 година.<sup>56</sup>

Пољопривредне површине у Хрватској заузимају 1.326.083ха а обрадиво земљиште 769.000 хектара у чијој је структури 66% ораничних површина, 27% травњака и пашњака, 7% су виногради, воћњаци и маслињаци, 0,4% повртњаци и 0,1% расадници. Пољопривредно газдинство просечно обрађује 5,6 хектара.<sup>57</sup> Укупно је регистровано током 2010.године 232.000 пољопривредна газдинства,<sup>58</sup> од којих је 122.560 мање од 2 хектара, 55.430 газдинства 2–5ха, а само 850 са површином преко 100ха.<sup>59</sup>

<sup>55</sup>Интернет: <http://www.zakon.hr/z/133/Zakon-o-poljoprivrednom-zemljištu>

<sup>56</sup> „Власништво и структура пољопривредног земљишта“ Република Србија, библиотека Народне скупштине 19.04.2013.

<sup>57</sup>ЕСPRD Request 2272, према подацима Државног завода за статистику РХ

<sup>58</sup>Eurostat FSS, Number of Agricultural Holdings

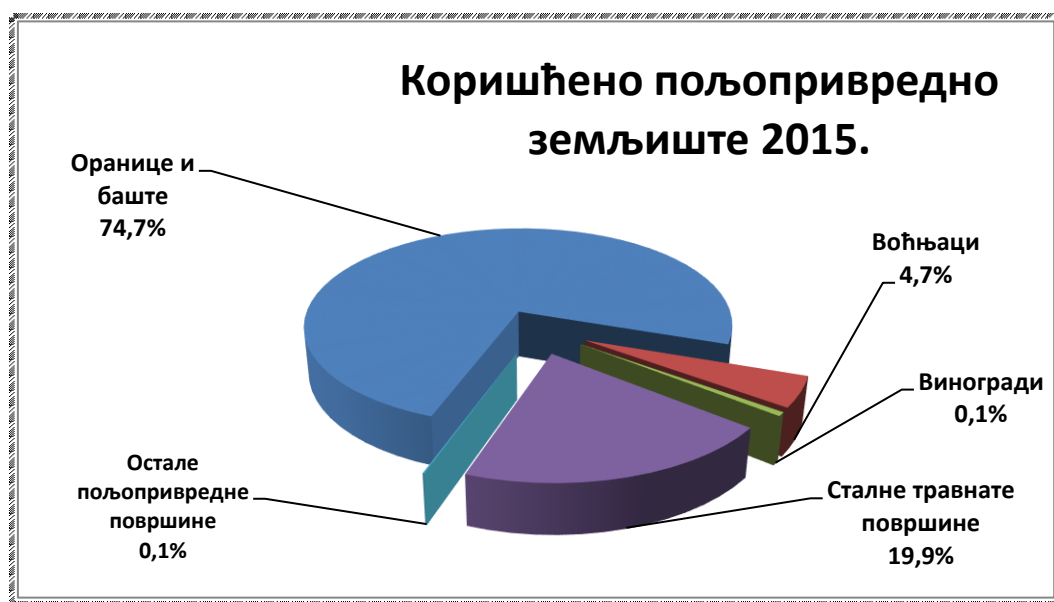
<sup>59</sup>Eurostat FSS, Number of Holdings by size, Подаци 2010. Табела 1.1.2. Хрватска

## 4. МЕСТО И УЛОГА СТОЧАРСТВА У ПОЉОПРИВРЕДИ СРБИЈЕ

### 4.1. КРЕТАЊЕ ПРОИЗВОДЊЕ ПО ГРАНАМА: БИЉНА ПРОИЗВОДЊА; СТОЧАРСТВО

#### 4.1.1. Биљна производња

Србија се налази на поршини од укупно 8.840.000ха<sup>60</sup>, где пољопривредно земљиште заузима 5.056.000ха. 2014. године укупно је коришћено 3.506.830ха, док у 2015. години 3.468.519ха, 1.549.197ха представља условно коришћено земљиште са могућношћу брзог активирања и употребе. Обрадиво пољопривредно земљиште 2014. године заузима 2.606.073ха или 74,3%, док преосталих 25,7% јесу сталне травне површине и стални засади<sup>61</sup>, у 2015. години оранице и баште заузимају 2.590.984ха или 75,3% док сталне травне површине и стални засади заузимају 25,3% или 577.535ха.



**Графикон 12:** Коришћено пољопривредно земљиште у 2015. години

Извор: Статистички-годишњак-Републике-Србије-2016.године:-графикон-самостална-обрада-аутора

Обрадиво земљиште је у периоду 2005.-2015. година<sup>62</sup> смањено за минималних 0,32%, површине које заузимају ливаде, пашњаци, воћњаци и виногради практично су остале непромењене. Обрадиве површине које су у друштвеном власништву значајно су смањене што је резултат примене Закона о повраћају старим власницима национализованог земљишта (Сл. гласник 18/3003 и 72/2011).<sup>63</sup>

<sup>60</sup> [www.arhiva.srbija.gov.rs/cms/view.php?id=1024](http://www.arhiva.srbija.gov.rs/cms/view.php?id=1024)

<sup>61</sup> РЗС, Статистички годишњак Србије за 2015. годину

<sup>62</sup> РЗС, Статистички годишњак Србије 2005.-2014. године, Пољопривреда - коришћено пољопривредно земљиште

<sup>63</sup> Закон о враћањуудузете имовине и обештећењу: Закон је објављен у "Службеном гласнику РС", бр. 72/2011 од 28.9.2011. године.

Табела 40: Коришћено пољопривредно земљиште по категоријама, са индексима

	2015	2014	2013	Индекс 2015/14	Индекс 2014/13
<b>Укупно</b>	3468519	3506830	3490632	-1.09	0.46
<b>Оранице и баште</b>	2590984	2606073	2589714	-0.58	0.63
<b>Жита</b>	1782010	1819188	1766447	-2.04	2.99
<b>Махунарке</b>	9362	7830	5277	19.57	48.38
<b>Шећерна репа</b>	42683	64112	66712	-33.42	-3.90
<b>Инд. Биље</b>	376812	346524	368671	8.74	-6.01
<b>Крмно биље</b>	250359	242041	257652	3.44	-6.06
<b>Остали усеви</b>	129759	126378	124956	2.68	1.14
<b>Сталне травне П.</b>	689575	713242	713242	-3.32	0.00
<b>Стални засади</b>	187959	187515	187675	0.24	-0.09

Извор: Статистички-годишњак-Републике-Србије-2016.-године:-табела-самостална-обрада-аутора

Током 2015. године коришћено пољопривредно земљиште остало је са укупном обрадивом површином готово непромењено у односу на 2014. и 2013. годину или обрадиве површине повећане су 2014. за 16.198ха или 0,46%, док су 2015. смањене за 38.311ха или 1,09%. Ораничне површине су своју површину увећале за 16.359ха или за 0,63% током 2014. док су током 2015. смањене за 15.089ха или 0,58%. Највећа трансформација током 2014. десила се код индустријског биља где су површине под овим културама смањене за 6,01% или 22.147ха, док су током 2015. године повећане за 8,74% или 30.288ха. Смањење површина десило се код крмног биља 6,06% и код шећерне репе за 3,9% током 2014. што је настављено и у 2015. години где су површине под шећерном репом још више смањене за 33,42% или 21.429ха.

Србија је традиционални произвођач житарица, пре свега кукуруза и пшенице. У сетвеној структури још су значајно заступљене индустријске културе шећерна репа, сунцокрет и соја. Ово је значајно истаћи са аспекта посматрања пожњевене површине, укупних и јединичних остварених приноса. Током 2016. године кукуруз и пшеница као најважније биљне културе заједно у ораничној површини заузимају 1.600.149ха или у укупним ораничним површинама учествују са 61,4%.

**Пшеница** је ратарска биљка која се гаји широм света. Гаји се на око 100 милиона хектара у Свету док се у Европи гаји на око 23 милиона хектара. Зрно пшенице има широку примену у људској исхрани, користи се као сточна храна и у индустрији алкохола. Нове сорте пшенице имају генетски потенцијал селекционисан на принос и квалитет зрна који је на знатно вишем нивоу код нових од сорти ранијих генерација. Ограничавајући фактори у производњи ове културе и даље су агроеколошки услови, степен развоја технологије гајења и примењени трансфер знања.

Пшеница се у Србији производи на близу 605 хиљада хектара што представља 23,1% ораничних површина или 17,2% укупно коришћеног пољопривредног земљишта. Површина под овом културом за посматрани период од 1950. године смањена је за преко 43% на целој територији Србије. Савремена технологија гајења, селекцијске мере и примена науке у производњи омогућавају приносе који се крећу и преко 8 тона по хектару. У Србији производња пшенице за период од 2006.-2015. године усталила се на око 600 хиљада хектара са просечним приносом преко 4 тоне по хектару пожњевене површине.

Табела 41: Засејане површине и производња пшенице у Србији 1950.-2015.године

ПШЕНИЦА			
	Пожњ. повр.ха	Укупан принос(т)	Принос по ха
1950	1033185	1087720	1.0
1955	1068718	1439200	1.3
1960	1105666	1980730	1.8
1965	852060	1961760	2.3
1970	926957	2008900	2.2
1975	892713	2721740	3.0
1980	784913	2997080	3.8
1985	667433	2625124	3.9
1990	774776	3499759	4.5
1995	767699	2681891	3.5
2000	651197	1924385	3.0
2005	630255	2522565	4.0
2006	607123	2367911	3.9
2007	625912	2342244	3.7
2008	612256	2632091	4.3
2009	636434	2598182	4.1
2010	619403	2085529	3.4
2011	619612	2609188	4.2
2012	603275	2399255	4.0
2013	631640	2690266	4.3
2014	604748	2387202	3.9
2015	589922	2428203	4.1

Извор: РЗС, -Биљна-производња-1947.-2016.-године:-табела-самостална-обрада-аутора

Посматрајући распрострањеност производње и статистичких података закључује се да бржи ефекти унапређења производње пшенице могу донети промена технологије гајења и примена нових савремених високо продуктивних сорти. Применом најсавременијих метода гајења и оплемењивања тржишту ће се понудити нове сорте са већим генетским потенцијалом на принос. Повећање броја становника изискује све већу потребу за производњом хране која се може реализовати повећањем јединичне производње по хектару обрађене површине.

**Кукуруз** представља биљку која је највише гајена како у свету тако и код нас. Најважнија примана кукуруза јесте у исхрани стоке где је основна сировина свих оброка и таблица исхране за све категорије и врсте животиња. Поред употребе у исхрани животиња кукуруз има примену и у људској исхрани, али због својих специфичних особина нашао је примену у прехранбеној индустрији, индустрији алкохола, фармацеутској, козметичкој и текстилној индустрији. Основни привредни значај кукуруза произилази из својстава саме биљке, разноврсности употребе и обима производње. Сви делови биљке могу послужити за прераду што овој биљци даје посебан економски значај. За сточну исхрану кукуруз се може користити као суво зрно за концентрована хранива које садрже 70-75% угљених хидрата, 10% беланчевина, 5% уља и 15% минералних материја и целулозе, цео клип у смешама са другим хранивима или цела биљка као конзервисано силажно храниво.

Од почетка посматраног периода површине под кукурузом са мањим изузетцима константно се одржавају на преко милион хектара ораничних површина што је још једна потврда да је ово најважнија биљна култура. У ораничним



површинама 2015. године учествовао је на 39%, док је на укупно коришћеном пољопривредном земљишту распрострањен на 29%.

**Табела 42:** Засејане површине и производња кукуруза у Србији 1950.-2015.године

КУКУРУЗ			
	Пожњ. повр.ха	Укупан принос(т)	Принос по ха
1950	1263944	1372540	1.1
1955	1354724	2162030	1.6
1960	1412289	3780240	2.7
1965	1432813	3701700	2.6
1970	1284498	4149180	3.2
1975	1310411	5908460	4.5
1980	1309681	6364860	4.9
1985	1406765	6111810	4.3
1990	1275159	3489724	2.7
1995	1271294	5480802	4.3
2000	1202944	2937537	2.4
2005	1004611	7058366	7.1
2006	962636	6016765	6.3
2007	992941	3904825	3.9
2008	1048815	6158122	5.9
2009	994612	6396262	6.4
2010	1014570	7207191	7.1
2011	1036859	6479564	6.2
2012	976020	3532602	3.6
2013	980334	5864419	6.0
2014	1057877	7951583	7.5
2015	1010227	5454841	5.4

Извор: РЗС, -Биљна-производња-1947.-2016.-године:-табела-самостална-обрада-аутора

Применом савремених технологија гајења омогућавају се приноси који се крећу и преко 20 тона по хектару. У Србији производња кукуруза за период од 2006.-2015. године усталио се на око 960 до 1.005 хектара са просечним приносом који је доста варијабилан и зависи од примењене технологије и климатских прилика. Креће се од 4 тоне по хектару пожњевене површине па све до 7,5 тона по хектару.

**Сунцокрет** је биљка која потиче из Америке где је првенствено узгајана као украсна биљка или са семеном за исхрану птица. Тек након открића уља сунцокрета уврштен је у основну исхрану људи или исхрану свих врста животиња споредним производима индустријске прераде. Семе садржи 50% уља, 20% беланчевина и угљених хидрата. Од сунцокрета се производи уље, маргарин, мајонез, стеарин, фармацеутски производи, боје, лакови а има широку примену у прехранбеној индустрији. Као споредни производ из производње јестивог уља добија се врло вредна сунцокретова сачма која се користи у исхрани свих врста домаћих животиња, а пре свега као протеинска исхрана преживара, у производњи млека и меса.

Ако је жетва обављена на време и у оптималним временим условима са применом пуне технологија гајења омогућавају се приноси који се крећу од 2 до 3 тоне по хектару. У Србији производња сунцокрета за период од 2006.-2015. године усталио се на површини од 160 до 180 хиљада хектара са просечним приносом који је доста варијабилан и зависи од временских услова, примењене технологије и примене мелиоративних захвата.

Табела 43: Засејане површине и производња сунцокрета у Србији 1950.-2015.године

СУНЦОКРЕТ			
	Пожњ. повр.ха	Укупан принос(т)	Принос по ха
1950	67687	49400	0.7
1955	74043	74070	1.0
1960	50248	72380	1.4
1965	120266	220070	1.8
1970	164467	224040	1.4
1975	145500	208140	1.4
1980	146289	254040	1.7
1985	77673	183750	2.4
1990	159958	354520	2.2
1995	166146	291527	1.8
2000	146415	217608	1.5
2005	197843	350762	1.8
2006	186431	384945	2.1
2007	154793	294502	1.9
2008	187822	454282	2.4
2009	157337	377549	2.4
2010	169384	378409	2.2
2011	174270	432020	2.5
2012	185918	366020	2.0
2013	188189	512839	2.7
2014	175366	509250	2.9
2015	166192	437084	2.6

Извор: РЗС, -Билна-производња-1947.-2016.-године:-табела-самостална-обрада-аутора

**Шећерна репа** је индустријска биљка која се гаји за производњу шећера. Од ове биљке добија се 16% светске производње шећера који се екстракује из корена ове биљке. Шећерна репа садржи 75% воде, 16 до 18% шећера и 5 до 8% целулозе, минерале и остале супстанце. После екстракције шећерне репе добија се бели шећер који се користи у људској исхрани, меласа која се користи у производњи сточне хране, квасца и алкохола као и репин резанац који представља квалитетан додатак у исрани говеда.

Приноси шећерне репе доста су варијабилни и крећу од 9 до преко 50 тона по хектару. У Србији производња шећерне репе за период од 2006.-2015. године доста је варијабилна и креће се од 250 до 350 хиљада хектара са просечним приносом који је такође доста променљив и зависи од много фактора који се групишу у технолошке и агроеколошке, а креће се од 40 до преко 50 тона по хектару. Рекордна производња остварена је 2014. године од 54,7т/ха на рекордно засејаној површини у задњих десет година од 351 хиљаду хектара.

Сетвене површине и добијени приноси анализираних култура задовољавају домаће потребе, док је добар део тржишних вишкова усмерен на извоз. Развојне и дугорочне пројекције предвиђају да ће се потребе за наведеним производима већим делом реализовати из домаће производње. Ово је потребно назначити из разлога што житарице имају вишеструку употребну вредност, а истовремено су и стратешки важни производи наше земље. Последњих година Србија укупно произведе 1.150-1.250кг,

кукуруза и пшенице по једном становнику, што одговара тренутним потребама и могућностима.<sup>64</sup>

**Табела 44:** Засејане површине и производња шећерне репе у Србији 1950.-2015.год.

<b>ШЕЋЕРНА РЕПА</b>			
	<b>Пожњ. повр.ха</b>	<b>Укупан принос(т)</b>	<b>Принос по ха</b>
1950	67065	610470	9.1
1955	48135	979990	20.4
1960	51861	1514690	29.2
1965	50087	1696810	33.9
1970	57211	1918020	33.5
1975	77356	3132480	40.5
1980	94842	3963380	41.8
1985	106846	4536050	42.4
1990	117152	4352860	37.2
1995	61821	1693694	27.4
2000	44695	1070033	23.9
2005	68400	3297583	48.2
2006	76130	3391570	44.6
2007	84085	3412089	40.6
2008	51261	2454605	47.9
2009	65354	2977781	45.6
2010	70968	3551074	50.0
2011	59221	3004237	50.7
2012	69069	2482962	35.9
2013	66527	3180008	47.8
2014	64112	3507441	54.7
2015	42123	2183194	51.8

**Извор:** РЗС, Биљна производња 1947.-2016. године, табела самостална обрада аутора

Треба истаћи да учешће шећерне репе и сунцокрена ни у апсолутном нити у релативном уделу у ораничним површинама не задовољавају наше индустријске потребе. Наведене културе су стратегијски важне за нашу земљу, јер имају подједнако велики значај за прерађивачку индустрију, становништво, сточарство, домаће тржиште и извоз.

Сетвене површине под шећерном репом апсолутно могу да задовоље домаће потребе за конзумним шећером, сточарства у погледу сувих и сирових резанаца као и главе и листа шећерне репе за исхрану говеда.

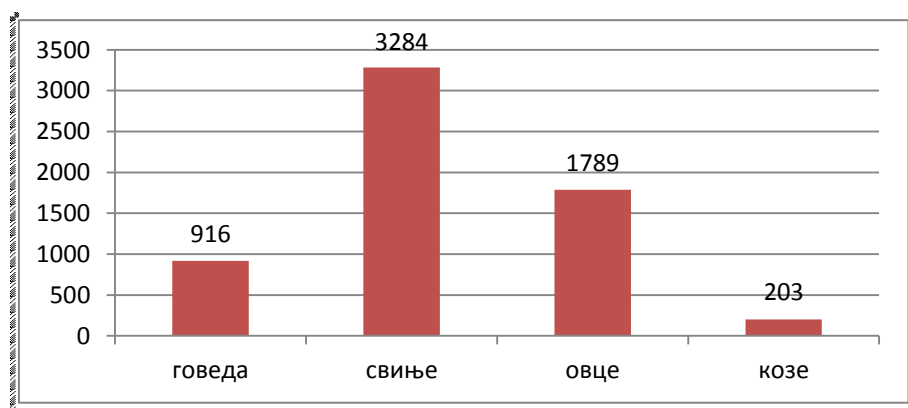
Производња соје нема ништа мањи значај од производње шећерне репе и сунцокрета. Соја је култура која има великог значаја у пољопривредној и прерађивачкој индустрији где служи за производњу сојиног уља или за производњу сојине сачме као највреднијег протеинског биљног хранива у исхрани домаћих животиња, затим сојиног брашна за исхрану људи и соје као азотофиксатора за оплемењивање земљишта. Сетвом соје између 130.000 и 160.000ха годишње наша земља не задовољава домаће потребе, док повећањем сетвене површине на око 220.000ха може апсолутно да се ослободи увоза сојине сачме и тако уштеде велика девизна средства која се издвајају за њену набавку. Повећање сетвених површина имало би утицаја да се устали трајна и сигурна производња компоненти коришћених у

<sup>64</sup> РЗС – Попис становништва, домаћинства и станова у Републици Србији 2011. “Први резултати” Београд, 2011.

исхрани за сточарску производњу говеђег меса и млека, свиња, бројлера и кокоши носиља.

#### 4.1.2. Сточарска производња – опште карактеристике

Србија традиционално представља пољопривредну земљу посебно у грани сточарства током претходне деценије претрпела је велико смањење бројног стања стоке свих категорија. Током 2015. године највише су се гајиле свиње 3,29 милиона, затим овце 1,79 милиона, 916 хиљада говеда и 203 хиљаде коза. Србија значајно заостаје за земљама региона а посебно за развијеним земљама како у погледу бројног стања сточног фонда тако и по укупној производњи сточних производа. Смањење броја женског приплодног подмладка узроковано је клањем и неповољним стањем на тржишту сточарских производа што умањује могућност бржег опоравка сточног фонда. Капацитети прехранбене индустрије у Србији су предимензионирани и недовољно искоришћени. Прерадни капацитети већине бивших државних предузећа су застарели и имају низак степен искоришћености. Млекаре са већинским учешћем страног капитала као и један број малих приватних млекара имају модерну савремену опрему и својим технолошким поступцима теже константном унапређењу. Производни асортиман прерадне индустрије млека и меса је скроман и примерен куповној моћи потрошача.



**Графикон 13:** Бројно стање стоке у Србији 2015.године(.000)

**Извор:** Статистички-годишњак-Републике-Србије-2016.-године:-графикон-самостална-обрада-аутора

**Могућности извоза пољопривредно-прехранбених производа из Србије** - На основу расположивих капацитета и могућности бољег коришћења резултата научно-технолошког прогреса, истражености светског тржишта пољопривредно-прехранбених производа, објективно је у Србији могуће произвести довољне количине квалитетних производа за обезбеђење домаће прехранбене сигурности становништва, испуњење стратешких резерви и пласирање значајних вишкова за извоз.

Према резултатима глобалног истраживања понуде и тражње на светском тржишту, степеном достигнутог нивоа производње и спољнотрговинске размене пољопривредне и прехранбене индустрије као и пројекције стопа раста пољопривредне производње, могу да се детерминишу потенцијални извозни производи као и потенцијална тржишта:

**Пшеница**—има тржишну оријентацију на земље бивше државне заједнице, Ирака, Ирана, Алжира, Марока, Египта;

**Кукуруз**—меркантилни и семенски, потенцијална тржишта представљају земље ЕУ, Руске Федерације, Украјине, Црне Горе, Босне, Македоније;

**Шећер конзумни бели**—са оријентацијом на тржишта ЕУ (преференцијална квота 180.000 тона), Македоније, Босне и Руске Федерације;

**Сунцокрето**во уље–Тржиште бивших југословенских република, земље Европе, укључујући и Руску Федерацију;

**Месо, жива стока, јунад и јунеће месо**–потенцијално тржиште ЕУ са преференцијалном квотом 8.750 тона, где би посебно били значајни – Италија и Грчка, затим тржишта Босне, Македоније, Руске Федерације и земље Средњег Истока; *Живе овце* – имају тржишну оријентацију на арапско тржиште и тржиште Блиског Истока; *Овчије месо* – са робном оријентацијом на тржишта Италије, Грчке, Швајцарске и неке земље Средњег Истока; *Конзервисано месо* – кувана јела, шунка и свињско месо термички обрађено у лименкама са оријентацијом на тржишта САД, тржиште ЕУ, Руске Федерације и Украјине;

**Воће, поврће и прерађевине**–имају тржишну оријентацију на територију ЕУ и Руске Федерације;

**Алкохолна пића и вино**–са оријентацијом на тржишта развијених земаља Немачке, САД, Јапана, Канаде;

**Лековито биље и шумски плодови**–могу се пласирати на тржишта САД, ЕУ, Руске Федерације и у земље ближег окружења.

Повећањем обима и изменом производне структуре уз доношење и примену адекватних мера аграрне политике, посебно у домену финансирања спољнотрговинске размене, могуће је да пољопривреда Србије задовољи домаћу тражњу са могућношћу да обезбеди значајан прилив девизних средства реализованих од извоза.

## 4.2. АНАЛИЗА КРЕТАЊА СТОЧНОГ ФОНДА

Народно говедарство у Србији током историјског развоја налазило се на примитивном и веома ниском нивоу. Домаћа говеда која су била слабо продуктивна искључиво су се гајила на ливадама и пашњацима. Говеда нису служила искључиво за производњу млека, него су се у мањку радних животиња користила за обраду земље и превоз терета. Дефинисати расу животиња тешко је урадити објективно. Најшире је прихватљиво формулисање да је раса већа група животиња која има један број заједничких особина што омогућава преношење из генерације у генерацију.<sup>65</sup> Међусобно се разликују по екстеријеру, физиолошким карактеристикама, морфолошким особинама или одређеним биолошким одликама.

### 4.2.1. Одгајивачки смер и производни циљ у говедарству

Смерови производње у говедарству Србије, односно одгајивачки циљеви треба да буду усаглашени са могућностима и настојањима да унапређујемо производњу млека, меса, приплодних грла и савремених технологија за задовољење како домаћег тако и иностраног тржишта. За говедарство Србије стратегијски значајно и битно представља инострано тржиште. Ту је сточарство и говедарство у предности у односу на друге гране пољопривреде и привреде јер су увозно врло мало зависни.

Имајући у виду стање и потребе развоја и унапређења сточарства, у наредном периоду говедарство Србије треба да буде развијано у следећим смеровима<sup>66</sup>:

- смер за производњу млека,
- смер гајења само за производњу меса, и
- смер за комбиновану производњу меса и млека.

Смер гајења говеда за производњу млека развијао би се и био заступљен са црно-белим холштајнфризијским говедима у равничарском делу Србије и у Војводини,

<sup>65</sup> Латинковић Д. и сар. (1997.) „Селекција, исхрана и музност говеда” Монографија.

<sup>66</sup> Ромчевић Љ., Трифуновић Г., Лазаревић Љ., (2007.) „Говедарство Србије”, Пољопривредни факултет, Земун, „Младост-биро“, Београд.,

где се одвија интензивна ратарска житна производња и могуће је обезбедити велики удео концентрованог дела оброка у специјализованој производњи. Са овим начином гајења млечних говеда задовољиле би се домаће тржишне потребе у квалитетном млеку за потрошњу у свежем стању и прераде у млечно-киселинске производе и сиреве. Гајење говеда за производњу меса могуће је организовати у сеоским подручјима Западне, Источне и Централне Србије. Објекти, радна снага и расположиве земљишне површине за производњу кабасте сточне хране постоје, док је потребно пронаћи и остварити најбоље уговорно пословне интересе уз дугорочну оствариву производњу. Комбиновани смер производње може да се реализује у низијским и брежуљкастим пределима Србије где је могуће остварити делимично интензивнију производњу уз реализацију укрупњавања газдинства и примену савремених научних и технолошких достигнућа производње.

Одгајивачки циљ говедарске производње у сточарству јесте константно побољшање ефикасности рада што у крајњем исходу треба да резултира повећањем оствареног профита. Профит се и у сточарству остварује на бази уложених и зарађених средстава. Оно што у многоме издваја пољопривредну, а нарочито сточарску производњу, од других грана привређивања јесте чињеница да се за остваривање свеукупне профитабилности морају уважавати бројне биолошке претпоставке и законитости које се морају међусобно усклађивати са принципима економског пословања. Да би сточарска производња била успешна мора се јасно дефинисати одгајивачки циљ који се жели постићи, као и начин како ће се он реализовати. Постављање одгајивачког циља од примарног је значаја, јер од њега директно зависи у ком ће се правцу реализовати програм развоја говедарске производње.

Одгајивачки циљ потребно је дефинисати на нивоу индивидуалне фарме, када сваки одгајивач дефинише свој сопствени правац гајења. На овом нивоу дефинисања уочавају се разлике које зависе од тога да ли се одгајивач бави гајењем музних, приплодних или комерцијалних животиња. На нивоу асоцијације одгајивача једне расе и на нивоу националног стада неопходно је дефинисати програм гајења, селекције и економске исплативости.

Без обзира о ком нивоу организације се ради потребно је јасно знати шта се жели постићи и начин на који ће се то реализовати. За производњу млека, економски релевантне особине увек ће да буду количина и хемијски састав млека, здравствена исправност, просечна млечност, проценат млечне масти и протеина.

Поједине расе говеда селекционисане су на производњу млека, за разлику од других раса које су усмерене на производњу меса. Расе комбинованих производних особина не разкликују се драстично од ускоспецијализованих раса већ се оне могу успешно гајити или за један смер или други оквир производње.

Није могуће установити постојећи број раса говеда које се гаје. Претпоставка је да постоји више од 400 признатих раса. Због велике заступљености неке представљају светски значај, док су са друге стране неке од локалног значаја. Данас се у свету гаји преко милијарде и двеста милиона говеда. Ситнија и телесно мања гаје се у пределима која оскудевају у квалитетној сточној храни, док се она продуктивнија и крупнија гаје у условима који омогућавају реализовање производних потенцијала. Приликом формирања продуктивне расе велики утицај има човек, обезбеђењем адекватних услова држања, исхране и неге затим оплемењивања, селекције и здравствене заштите.

У историји нашег народног говедарства остало је забележено да је још књаз Милош из Европе увезао прва приплодна грла говеда Сименталске и Подолске расе. После ослобођења Србије од турског ропства долази до убрзаног развоја привреде, пољопривреде, занатства и индустрије, трговине и просвете. То је подстакло

формирање градова и стварање нових насеља, чије су потребе за пољопривредним производима стално расле, што је стимулисало пољопривредне произвођаче да на тржиште износе своје производе, посебно млечне и меснате. Све већи захтеви за овим производима тражили су потискивање домаћих, ситних и ниско продуктивних раса говеда и ослобађање места продуктивнијим, крупнијим и специјализованим грлима. За ту сврху куповано је доста европских раса, а највећи утицај имале су сименталска и холштајн раса, док нешто мањи смеђа и сива. Потискивање домаћих раса, увезеним грлима у Србији чињено је на два начина:

- ◇ укрштањем домаћих крава са увезеним биковима ради претапања и
- ◇ куповином женских и мушких грла, претежно из Швајцарске а касније и из других земаља ради оплемењивања.

Процес замене и смењивања домаћих раса говеда увезеним, специјализованим и оплемењеним је дуготрајан и спор. У Србији овај процес није завршен и још увек се у извесној мери одвија.

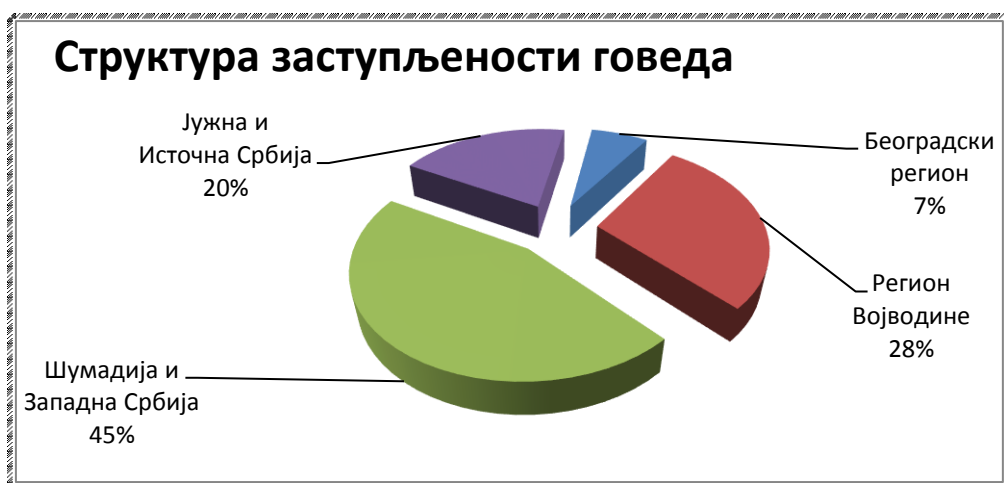
У другој половини двадесетог века, осим сименталских говеда, увожене су и друге расе, углавном млечне, као што су европска црно бела говеда, црвена данска, холштајн фризијска и неке друге племените или оплемењене расе. Увезена говеда била су смештена на државним пољопривредним добрима и комбинатима, на којима су држана у већим агломерацијама. Међу њима се најбоље одржала холштајн фризијска раса, као најмлечнија и најекономичнија. Ова раса се све више гаји и на индивидуалним пољопривредним домаћинствима, нарочито у Војводини док се задњих година полако шири и по Јужној, Централној и Западној Србији.

#### **4.2.2. Структура заступљености говеда у Србији**

Од укупног броја говеда у Централној Србији се гаји око 71,5%, док у Војводини преосталих 28,5% (графикон 14). Посматрајући по регионима говеда су најзаступљенија у Шумадији и Западној Србији где се гаји 45%, затим Регион Војводине 28%, регион Јужне и Источне Србије 20% и у Београдском региону гаји се укупно 7%. У поређењу на број говеда из осамдесетих година, њихов број се смањио за више од 50%.

На сименталску домаћу шарену расу и њене продукте укрштања са домаћим говедима, по процени долази око 85% у целој земљи, док на холштајн фризијску расу и продукте укрштања са сименталском око 15%. За велики пад броја говеда у последњих четрдесет година постоје објективни разлози. Пре свих представља пласман и тржиште млека, млечних производа и меса. Оно не може да покрије трошкове држања крава ниске производње млека а извоз меса је годинама био заустављен. Држава није увек правовремено интервенисала неопходним стимулативним или подстицајним мерама, тако да су се произвођачи више пута осећали оштећеним, нарочито у сегменту откупних цена. Низак животни стандард и ниска куповна моћ потрошача ограничава потрошњу млека и меса.

Државни програми унапређења говедарске производње морају да буду усклађени са могућностима тржишта сточарских производа. То изискује усаглашеност рада удружења, која заступају произвођаче испред млекара и кланица као откупљивача и прерађивача, уз активно учешће Министарства за пољопривреду Србије.



**Графикон 14:** Заступљеност говеда у Републици Србији 2015.године

Извор: РЗС, -биланс-стоке-2015.-године: -графикон-самостална-обрада-аутора

Мењање састава говеда постигнуто је, поред увоза племенитих раса и високо продуктивних грла, увођењем технике вештачког осемењавања, применом усмерене селекције, а у мањем обиму укрштањем и претапањем различитих раса. Томе је такође допринело домаће тржиште млека, изградња савремених млекара и кланица као и извоз квалитетног јунећег меса.

#### 4.2.3. Бројно стање говеда у Србији

Укупан број говеда у Србији у посматраном периоду од 1950. до 2005. године веома је нестабилан и подложен великим колебањима. Почетно бројно стање од 1.630.000 говеда 1950. године постепено је увећавано у шездесетим годинама за 5,5% односно 14,2%, затим следи увећање у седамдесетим годинама за 12% односно 39% да би достигао свој максимум 1975. године од 2,26 милиона музних крава у Србији. Од тада креће негативни тренд нашег сточарства. Постепени пад у другој половини осамдесетих и већи пад у деведесетим годинама условљен је кризном економском ситуацијом у земљи. Укупно бројно стање смањено је до 2005 године за преко 1,2 милиона грла говеда. Тренд смањења сточног фонда упоредо је пратио и тренд урушавања села и сеоских домаћинстава.

**Табела 45:** Укупан број говеда у Србији у периоду 1950.-2005.године

Бројно стање говеда у Србији од 1950. - 2005. године (хиљада)									
	Србија	Базни	Ланчани	Ц.Србија	Базни	Ланчани	Војводина	Базни	Ланчани
1950	1630	100.0	100.0	1383	100.0	100.0	247	100.0	100.0
1955	1630	100.0	100.0	1396	100.9	100.9	234	94.7	94.7
1960	1719	105.5	105.5	1295	93.6	92.8	424	171.7	181.2
1965	1861	114.2	108.3	1437	103.9	111.0	424	171.7	100.0
1970	1826	112.0	98.1	1448	104.7	100.8	378	153.0	89.2
1975	2264	138.9	124.0	1817	131.4	125.5	447	181.0	118.3
1980	1997	122.5	88.2	1659	120.0	91.3	338	136.8	75.6
1985	1845	113.2	92.4	1548	111.9	93.3	297	120.2	87.9
1990	1559	95.6	84.5	1323	95.7	85.5	236	95.5	79.5
1995	1354	83.1	86.9	1132	81.9	85.6	221	89.5	93.6
2000	1246	76.4	92.0	1024	74.0	90.5	223	90.3	100.9
2005	1079	66.2	86.6	867	62.7	84.7	212	85.8	95.1

Извор: РЗС-Биланс стоке: -табела-самостална-обрада-аутора

Централна Србија претрпела је девастирање сточног фонда за близу 40%. Од првобитног помака усмереног према побољшању сточарства од почетка седамдесетих



до нешто већег побољшања средином седамдесетих година када је забележен максимум од 1.817.000 долази до благог пада у осамдесетим и почетком деведесетих година. Крајем деведесетих и почетком двехиљадитих година дошло је до суноврата сточарства Централне Србије када је за 53% крива мање у односу на продуктивне осамдесете године.

Говедарска производња у Војводини има перспективу и вишегодишњу традицију. Овај регион Србије претрпео је најмања варирања и колебања. Од почетка шездесетих, затим и у седамдесетим годинама урађен је велики увоз млечних крива које су значајно повећале бројно стање. Након овог следи период мировања и без већих померања. Током двехиљадитих година нису примећена већа колебања што није карактеристика Централне Србије. Одступања која су се дешавала на годишњем нивоу последица су систематично селекцијског рада саветодавних служби, уматичења основног стада и поправке расног састава. У Војводини је бројно стање говеда на приближно истом нивоу као и са почетка двехиљадитих година или из педесетих и шездесетих година двадесетог века.

**Табела 46:** Укупан број говеда у Србији у периоду 2006.-2015.године

Бројно стање говеда у Србији од 2006. - 2015. године (хиљада)									
	Србија	Базни	Ланчани	Ц. Србија	Базни	Ланчани	Војводина	Базни	Ланчани
2006	1098	100.0	100.0	867	100.0	100.0	212	100.0	100.0
2007	1106	100.7	100.7	843	97.2	97.2	263	124.1	124.1
2008	1087	99.0	98.3	818	94.3	97.0	269	126.9	102.3
2009	1057	96.3	97.2	794	91.6	97.1	263	124.1	97.8
2010	1002	91.3	94.8	754	87.0	95.0	248	117.0	94.3
2011	938	85.4	93.6	713	82.2	94.6	225	106.1	90.7
2012	937	85.3	99.9	717	82.7	100.6	220	103.8	97.8
2013	921	83.9	98.3	670	77.3	93.4	251	118.4	114.1
2014	913	83.2	99.1	666	76.8	99.4	247	116.5	98.4
2015	920	83.8	100.8	658	75.9	98.8	262	123.6	106.1

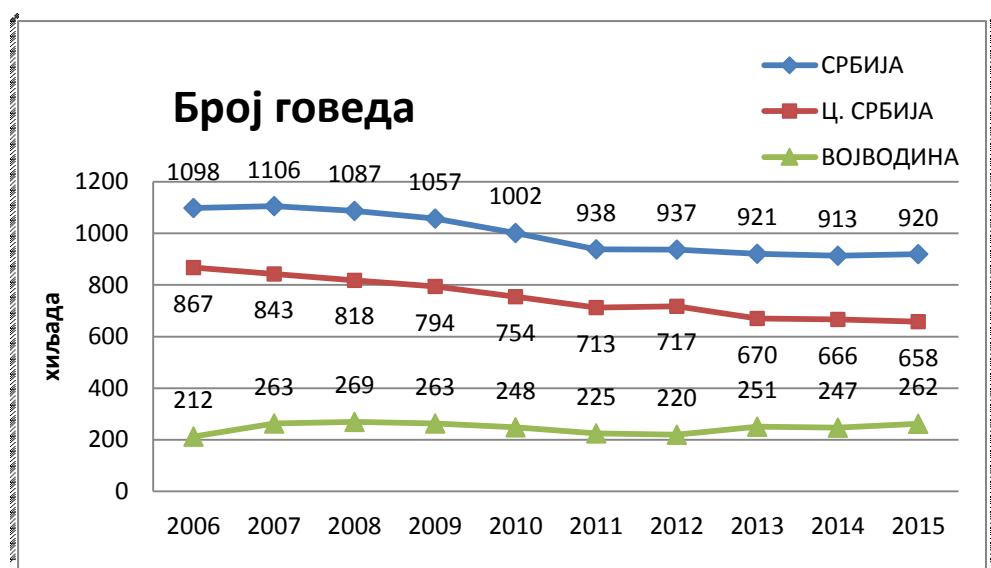
Извор: РЗС-Биланс-стоке:-табела-самостална-обрада-аутора

Анализирајући укупан број говеда у Србији за последњих десет година изражен је константним годишњим падом током целог посматраног периода. Број говеда је смањен за близу двеста хиљада или у односу на базну 2005. годину за 16,2%. Смањење укупног стада у Србији поредећи са седамдесетим годинама које су биле просперитетне за сточарство мање је за 60% или за преко 1,3 милиона говеда.

Централна Србија прати тренд Србије укупно, само са још израженијом негативном тенденцијом. Укупно смањење за последњих десет година износи близу 25% (графикон 15) или у односу на седамдесете године преко 64%.

У Војводини се током претходних десет година бројно стање одржава на око 225.000 грла. Ако је за утеху заустављен је негативни тренд и кренуло се са увећањем укупног стада говеда.

Задњу деценију анализираног периода карактерише уједначен годишњи пад целокупног сточног фонда. У периоду 2006.-2008. године тренд смањења успореније се кретао што је био резултат повољних кредита намењених пољопривредницима као и стимулативнија улагања у аграрни сектор. Након покушаја заустављања негативних кретања, сва следећа дешавања била су без успеха и јасних визија. Сваке године бројно стање се смањи за бизу 30.000 говеда.



**Графикон 15:** Кретање бројног стања сточног фонда 2006.-2015. године  
**Извор:** РЗС-сточарство-бројно-стање-сточног-фонда:-графикон-самостална-обрада-аутора

#### 4.2.4. Условна грла стоке

Укупно смањење сточног фонда у Србији негативне карактеристике представља и сагледавањем стања условних грла током посматраног периода. Условно грло представља стандардну јединицу за обрачун где се грла различитих животињских врста доводе на вредност која се може поредити. Тежина једног условног грла износи 500кг<sup>67</sup>. За ово прерачунавање користе се званични коефицијенти који су примењиви у ЕУ.

Укупно стање у Србији са аспекта условних грла бележи годишња колебања са растом до деведесетих година. У овом периоду стадо је увећано близу 18%. Наредни период и на даље бележи укупно смањење. Током прве деценије двадесетпрвог века следи смањење укупног броја условних грла просечно за 1,5%. Негативни тренд једино је, поредећи се са претходном годином, заустављен 2005. али се одмах наредне године наставља константни пад уз мања одступања до данас.

**Табела 47:** Укупан број условних грла у Србији у периоду 2006.-2015. године

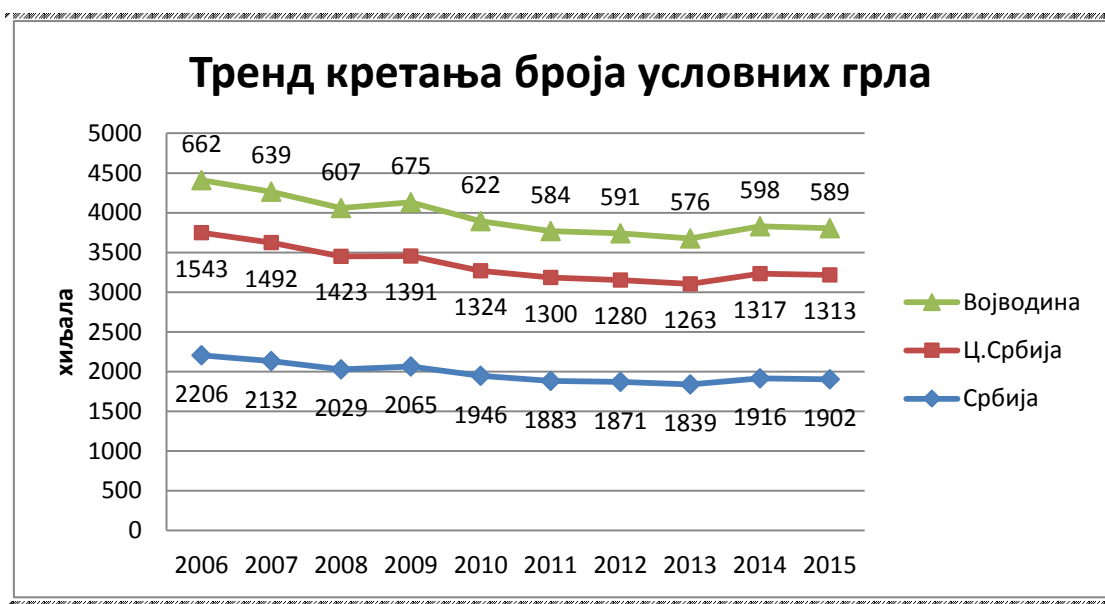
	Србија укупно		Централна Србија		Војводина	
	Број	Индекс	Број	Индекс	Број	Индекс
<b>2006</b>	2206	100.0	1543	100.0	662	100.0
<b>2007</b>	2132	96.6	1492	96.7	639	96.5
<b>2008</b>	2029	95.2	1423	95.4	607	95.0
<b>2009</b>	2065	101.8	1391	97.8	675	111.2
<b>2010</b>	1946	94.2	1324	95.2	622	92.1
<b>2011</b>	1883	96.8	1300	98.2	584	93.9
<b>2012</b>	1871	99.4	1280	98.5	591	101.2
<b>2013</b>	1839	98.3	1263	98.7	576	97.5
<b>2014</b>	1916	104.2	1317	104.3	598	103.8
<b>2015</b>	1902	99.3	1313	99.7	589	98.5

**Извор:** РЗС-пољопривреда-Број-условних-грла:-табела-самостална-обрада-аутора

<sup>67</sup> Попис пољопривреде, 2012. године „Сточни фонд и пчеле“, књига 5 стр. 76

Слика стања сточног фонда преко броја условних грла у Централној Србији карактерише се падом што је одраз преусмеравања говедарске производње на неке друге категорије животиња. Задњих десет година тренд смањења прати годишњи пад од преко 2%, док ако је за утеху 2014. забележен је минимални пораст 4,3% који је можда знак бољим временима. Графикон бројног стања условних грла стоке у Србији, Централној Србији и Војводини јасније приказује ово кретање.

Војводина има много израженија колебања тренда смањења условних грла. Осликан је преоријентацијом производње, већим делом са свињарске и овчарске на говедарску. Од 312.000 условних грла 1950. године овај век почет је са 160.000 што је смањење од 48,7%. У наредном десетогодишњем период успостављен је континуитет производње и заустављен негативни тренд са годишњим колебањима. Бројно стање условних грла приближно је исто за последњих пет узастопних година уз мала годишња одступања што треба да представља мали помак ка стабилизацији структуре сточарства.



**Графикон 16:** Кретање броја условних грла у Србији

Извор: РЗС-пољопривреда-Број-условних-грла:-графикон-самостална-обрада-аутора

Разлоге смањења сточног фонда треба тражити и у самом државном уређењу као и политичким збивањима на простору бивше државне заједнице. Велика друштвена предузећа услед великих тешкоћа пословања довођена су до стања неликвидности и немогућности остваривања обртних средстава тако да су била принуђена да смањују обим производње или су у потпуности престајала са радом. Стечајеви и неуспеле приватизације такође су условиле престанак рада једног броја државних и друштвених предузећа док су друга налазила решење у промени производне структуре. Од укупног броја стоке тренутно се већина гаји на приватним газдинствима а незнатан број у државним предузећима и задругама.

Учешће сточарства са малим бројем производних или условних грла по хектару обрадивих површина, указује на велику екстензификацију пољопривредне производње. Посматрано у међународним оквирима, удео броја грла говеда из Србије у светским оквирима креће се од око 0,2%, односно удео од 1,2% у европском броју, указује на релативно маргиналан међународни значај који има говедарска производња Србије.

Узроке овако лошем стању треба тражити између осталог и у нарушеним паритетима цена, губитку тржишта, смањеној куповној моћи становништва, нарушеном систему финансирања, недовољним средствима у аграрном буџету итд. У циљу превазилажења постојећих проблема као неопходност јавља се потреба за дефинисањем целовитог програма развоја сточарства Републике Србије.

Програм мора да подразумева одређене мере аграрне политике, као што су пореске олакшице у производњи сточне хране, подстицајне мере које се односе на извоз, премије за млеко и регресе за приплодну стоку као и обезбеђивање средстава из Фонда за развој кроз пројекте у области унапређења сточарске производње. Основа развоја пољопривредне и прехрамбене индустрије Србије треба да има извозно оријентисани концепт. Најзначајнији партнери пољопривредно прехрамбене индустрије Србије могу бити, поред земаља ЕУ и земаља ЦЕФТА споразума, азијске земље и Руска Федерација. Тржишта земаља Блиског истока су такође значајна за извоз пољопривредно-прехрамбених производа. Само дугорочно планирана и добро организована сточарска производња допринеће бржем развоју сточарства и тако омогућити да Република Србија постане конкурентна на међународном тржишту сточних производа.

### **4.3.ПРОИЗВОДЊА И ТРЖИШНОСТ СТОЧАРСКИХ ПРОИЗВОДА**

Продуктовност у пољопривреди Србије доста је ниска и заостаје за европском или светском, првенствено услед недостатка финансијских средстава код индивидуалних пољопривредних произвођача и немогућности праћења савремених технолошких достигнућа у процесу иновативне пољопривредне производње. У укупној аграрној производњи сточарство је основ укупног развоја. Нема пољопривредног развоја без савремене технологије, без запослења младе образоване популације, која живи у пољопривредно развијеним срединама и која би била носилац свеукупног пољопривредног развоја.

Највећа вредност, ако се укупно посматра целокупна производња од домаћих животиња, добија се у производњи меса. У нашој земљи анализирано према врстама гајених животиња, од свиња и говеда остварује се највећа производња меса током године. Производња меса има велике производне осцилације и нема стабилну годишњу производњу. По економској важности након производње меса следи производња млека која је по захтевима финалних потрошача на примарном месту.

Сточарство као најзначајнији део пољопривредне производње Србије у новије време даје све веће количине прерађених производа. Производња која се остварује у ратарству и оплемени путем сточарства добија већу вредност и економску добит пољопривредног газдинства.

#### **4.3.1. Регионална производња анималних производа**

Европска унија (ЕУ 12) основана је 01.11.1993. године. Приликом оснивања ЕУ чинило је 12 држава чланица (Француска, Белгија, Немачка, Грчка, В. Британија, Италија, Португалија, Холандија, Данска, Луксембург, Шпанија и Ирска). Прво проширење уследило је 01.01.1995. године, када су се прикључиле 3 нове чланице и настаје ЕУ 15 (Аустрија, Финска и Шведска). Следеће проширење било је 01.05.2004. године и тада је учлањено десет нових чланова ЕУ 25 (Словенија, Естонија, Мађарска, Малта, Летонија, Литванија, Чешка, Пољска, Словачка и Кипар), затим 01.01.2007. прикључују се две нове чланице Бугарска и Румунија када настаје ЕУ 27 и на крају, састав који има и данас формиран је уласком Хрватске 01.07.2013. године ЕУ28.

**Табела 48:** Преглед чланица Европске Уније

Аустрија	(AT)	Ирска	(IE)	Малта	(MT)	Финска	(FI)
Белгија	(BE)	Италија	(IT)	Немачка	(DE)	Француска	(FR)
Бугарска	(BG)	Кипар	(CY)	Пољска	(PL)	Холандија	(NL)
ВеликаБританија	(UK)	Летонија	(LV)	Португалија	(PT)	Хрватска	(HR)
Грчка	(EL)	Литванија	(LT)	Румунија	(RO)	Чешка	(CZ)
Данска	(DK)	Луксембург	(LU)	Словачка	(SK)	Шведска	(SE)
Естонија	(EE)	Мађарска	(HU)	Словенија	(SI)	Шпанија	(ES)

Извор: Табела-самостална-обрада-аутора

### *Производња млека у Европској Унији*

Сектор млекарства у Европској унији анализиран је за период од 30 година (1983-2013). Од оснивања 1983. године ЕУ прати тренд хиперпродукције млека и млечних производа где је унија гарантовала за цене млека које су биле знатно више него на другим тржиштима Европе или на светском тржишту. Тако развијеним стимулативним мерама, ЕУ је имала утицај на светске цене из разлога константног субвенционисања извоза на инострана тржишта. Од 1984. године државама чланицама ЕУ уведене су квоте на испоруку млека: једне мере су дефинисале максималну испоруку млекарама док су друге мере дефинисале продају на нивоу фарме. Уколико су премашене одобрене квоте следиле би казнене мере у виду принудне наплате пољопривредницима или газдинствима. Ове мере допринеле су стварању великих залиха млека трансформисаног као млеко у праху или маслац.

Након првих ограничавајућих мера ЕУ уводи пливајуће квоте са мерама повећања од 1% годишње које се примењују до 1. априла 2015. године када се након 31 годину од увођења, рестриктивне мере укидају. Ове мере омогућиле су пољопривредницима флексибилност производње, алтернативу проширења и остваривање профита од растуће потражње за млечним производима на тржишту изван Европске уније. Мере ограничења представљају главни инструмент развојне политике у млекарском сектору ЕУ. Статистичко праћење производње млека зависи од мера проширења уније и анализирају се кроз два агрегатна сектора ЕУ 10 који обухвата чланице осниваче и ЕУ-28 агрегате који се могу анализирати само у новијим доступним подацима.

Анализирајући период од 1973. до 1983. године производња крављег млека на фармама у ЕУ-10 порасла је са 92,3 милиона тона на 111,8 милиона тона. Поред стимулативних или ограничавајућих мера у одржавању стабилности производње крављег млека, високу производњу из раних 1980-их година Европска унија никада није поново достигла нити поновила. И поред бројних проширења производњу млека у ЕУ прати укупно смањење.

Број млечних крава значајно је опао за последњих 30 година. У 2014. години, ЕУ која броји 28 чланица има 24,0 милиона грла музних крава што је ниже од ЕУ-10 из 1983. године када је било 25,7 милиона говеда. Смањење стада млечних крава заједно са стабилним нивоом производње, указују на велико побољшање приноса млека по грлу, за последње три деценије.



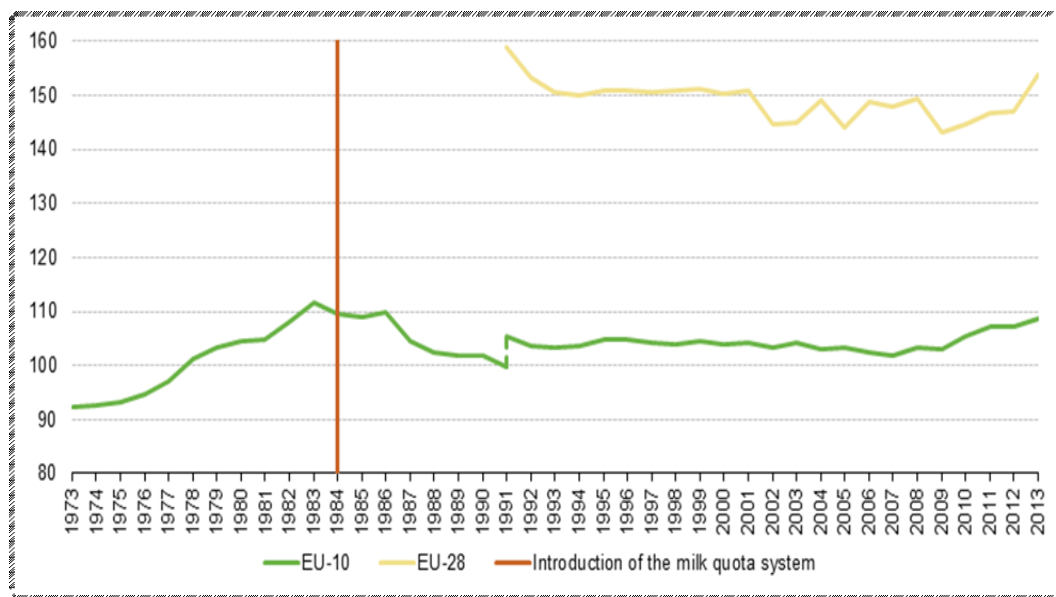
**Слика 10:** Мапа Европске уније

**Извор:** <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics>

Током 1983. године или годину дана пре увођења квота за млеко, производња крављег млека у ЕУ-10 достигла је 111,8 милиона тона. Скоро половина тадашње производње дошла је из Француске и Немачке које су учествовале са 25% и 24% укупне производње млека ЕУ-10.

Од 1973. до 1983. године производња млека порасла је за 21% у ЕУ-10 што указује на потребу да се смањи прекомерна производња млека и млечних производа. Мере ограничења које су уведене 1984. године, своје непосредне ефекте дају исте године падом производње крављег млека на 109,6 милиона тона<sup>68</sup>.

<sup>68</sup> Milk-and-milk-products-30-years-of-quotas-Historical-data-on-the-milk-sector-(1983-2013)

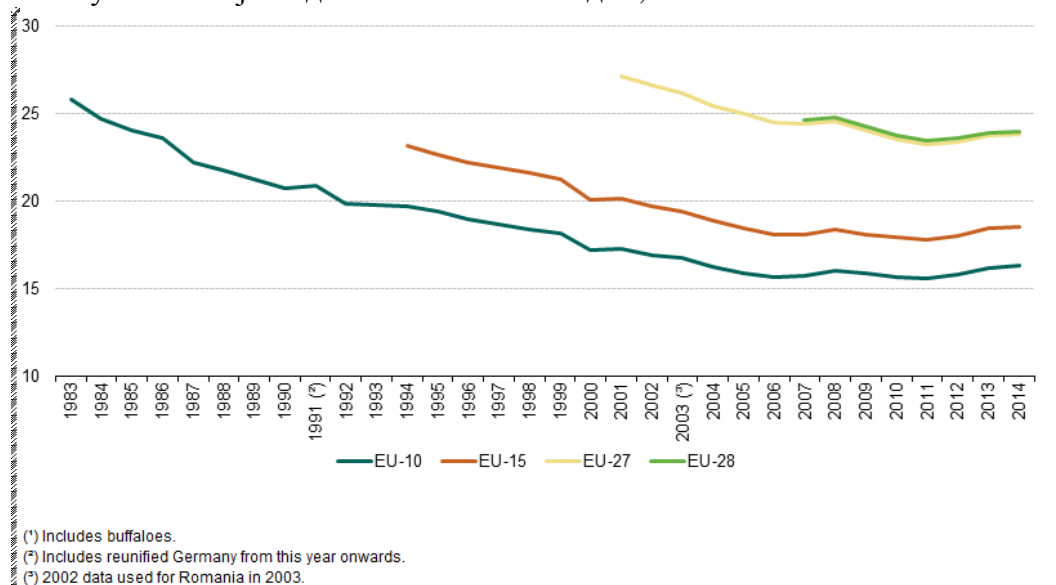


**Графикон 17:** Производња крављег млека у Европској унији 1973.-2013.(милион тона)  
**Извор:** Еуростат-(apro-mk-farm)

Уведене квоте биле су веома ефикасне у стабилизацији и контроли раста производње млека. Током наредне три деценије ниво производње млека у ових 10 земаља чланица ЕУ никада више није достигао ниво из 1983. године. У ЕУ-10 од 1984. до 2013. године, производња крављег млека пала је за 1,0%, а просечна годишња стопа раста износи -0.03%. Поред различитих проширења Европске уније, ЕУ-10 од 1991. године држи двотрећински део укупне до данас ЕУ-28 производње млека.

Анализирајући податке о производњи крављег млека у ЕУ-28 који су доступни од 1991. године па надаље пратио је тренд укупног опадања производње. Производња је смањена са 159,0 милиона тона из 1991. године на 153,8 милиона тона у 2013. што је годишњи тренд промена од -3.0%.

Значајан пад десио се од 2008. до 2009. године који је уследио највећим делом услед глобалне финансијске и економске кризе. Ово смањење значајаније је у ЕУ-28 од -4,2% него у ЕУ-10 које се десило минимално од -0,2%.



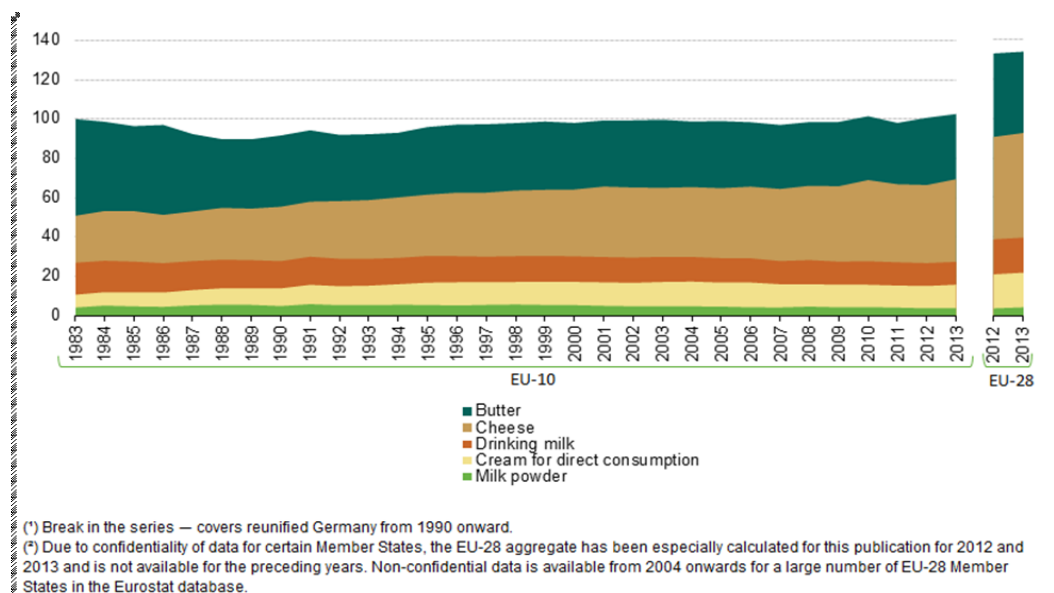
(\*) Includes buffaloes.  
 (\*) Includes reunified Germany from this year onwards.  
 (\*) 2002 data used for Romania in 2003.

**Графикон 18:** Број млечних крава у Европској унији 1983.-2014.(милион грла)  
**Извор:** Еуростат-(apro-mt-lscatl)

Развој сточарства праћен је низом значајних техничких достигнућа која су примењена током последњих неколико деценија. Повећање производње млека није повезано само са порастом укупног броја млечних крава, већ зависи и од других производних фактора, као што су побољшање начина држања и одгоја, оптимализација исхране, примена савремених начина муже и повећање техничке и просторне величине фарми.

Као што је приказано, број млечних крава у ЕУ смањен је током трајања периода примене квота за млеко. У овом временском периоду, државе чланице ЕУ-10 рестриктивно су прибегле смањењу бројног стања стада за 38% од броја млечних крава, којих је било 25,8 милиона у 1983. години на 16,3 милиона у 2014. години. Број грла млечних крава ЕУ-27 био је близу ЕУ-10 бројног стања из 1983. године. Од 2001. до 2014. године дошло је до пада од 12% у броју млечних крава. ЕУ-28 има 24,0 милиона грла млечних крава 2014. године, што је за 1,8 милиона мање од броја ЕУ-10 пре 31 годину.

Трговина млеком и млечним производима у ЕУ порасла је последњих неколико година како у трговини унутар саме уније тако и у трговини са земљама где се остварује спољнотрговинска размена. Очекивања су да ће трговина овим прехранбеним производом наставити да расте током наредног периода.



**Графикон 19:** Прерада млека у млекарарама, према врсти производа, ЕУ 1983.-2013.(мл.т.)  
 Извор:Еуростат-(apro-mk-pobta)

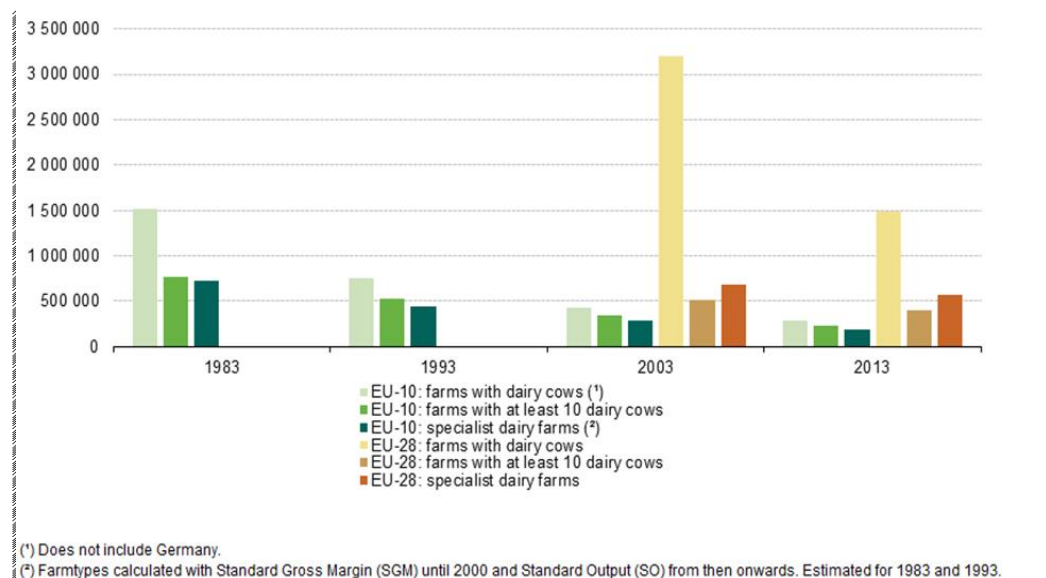
Производња млечних производа директно је повезана са расположивости свог главног производног ресурса тј. млека. Представљена је хронолошка еволуција употребе млека и млечних производа за период од 1983. до 2013. године. Овај тренд уз мале варијације прати сличан тренд током читавог посматраног периода. Приказани податци показују веома мала одступања према укупним произведеним количинама млека током три деценије.

Удео млека за сваку поједину врсту прерађених производа показало је значајна одступања током посматраног периода. Процент млека које се користи у производњи путера смањено је са 49% у 1983. на 32% током 2013. године. Млеко за бутер производе, у двехиљадитој години изгубило је своју доминацију у односу на млеко које се користи у производњи сира чији је удео од 24% у 1983. повећао своје учешће на 40%



укупног млека коришћеног за прераду. Млеко које се користи у производњи млека у праху, варирало је од 3% до 6%.

Током 1983. године, конзумно млеко чини 20 милиона тона, или 16% од укупне производње млека. У 2013. години ово учешће смањено је на 13% или 18 милиона тона. У истом периоду, млеко које се користи за производњу намаза за директну потрошњу повећани су за 7 процентних поена. Учешће ових производа на млечне производе пореклом из ЕУ, достижу 13% у 2013. години.



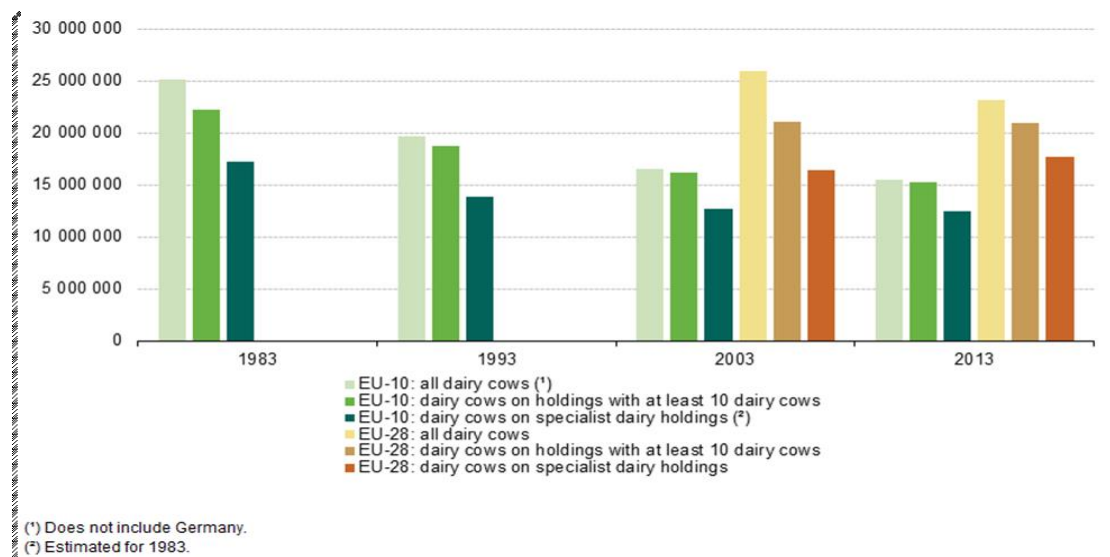
**Графикон 20:** Број млекарских фарми у Европској унији, 1983.-1993.-2003. и 2013.године  
**Извор:** Еуростат-(ef-ls-ovaareg)-(ef-ls-gzdcow)-(ef-olslsuft)-and-(ef-lscow)

Од 1983. до 2013. године, број фарми за млечно говедарство смањен је за 81% у ЕУ-10. Структура производних фарми прошла је кроз значајне промене у периоду од 30 година примена квота за млеко. Када се посматра структура газдинстава у раздобљу 1983.-2010. године примећујемо да је дошло до смањења -55% од 3,6 милиона фарми у ЕУ-10. У просеку у земаљама чланицама Европске уније, 326 газдинстава дневно престану са својом активности током последњих 30 година.

Када се гледа посебно на фармаме музних крава приметно је још израженије смањење 81% од броја угашених газдинстава (1,2 милиона). Укупан број фарми за млечно говедарство у ЕУ-10 опао је од 1.514.441 из 1983. на 288.600 у 2013. години, што значи да је четири од постојећих пет фарми за млечно говедарство нестало у периоду од 1983. до 2013. године.

Процент специјализованих млечних фарми повећао се током посматраног периода од 1983. године. Око 0,7 милиона газдинстава у ЕУ-10 специјализована су за производњу млека. Ове фарме представљају 48% фарми које се користе за узгој музних крава а узгајају 69% грла млечних говеда. У 2013. години број специјализованих фарми за производњу млека пао је за 0,2 милиона. Ове фарме представљају 65% од фарми са музним кравама и већи је за 81% од фарми музних крава у ЕУ-10.

ЕУ-28 имала је близу 0,6 милиона специјализованих фарми за производњу млека током 2013. године, од којих се близу једне трећине налазе у земаљама чланицама ЕУ-10 (33%). У истом периоду, те специјализоване фарме имале су 17,7 милиона крава, од којих је 71% припадало фармама првих 10 држава чланица ЕУ.



**Графикон 21:** Број музних крава у Европској унији 1983.-1993.-2003. и 2013. године  
**Извор:** Еуростат-(ef-ls-ovaareg)-(ef-ls-gzdcow)-(ef-olslsuft)-and-(ef-lscow)

Током 2013 године произведено је 61 литар свежег млека по особи у земљама Европске уније 28. Производња млека износила је 112 милиона тона у ЕУ-10 током 1983. (табела 49). Након 30 година под утицајем политике квота на производњу млека, у ових 10 земаља произведено је 109 милиона тона што чини смањење од 2,8% у укупној производњи млека.

Са уделом од 71% државе чланице ЕУ-10 доминирају у укупној производњи млека ЕУ-28 током 2013. године. Немачка чини 20% од укупно произведеног млека у ЕУ-28, затим следе Француска са 16%, Велика Британија 9%, Пољска и Холандија свака по 8%. Удео земаља ЕУ-10 остао је стабилан због крутог система квота у Европској заједници. Ово омогућава Немачкој да повећава свој удео, од 24% производње у ЕУ-10 током 1983. године на 29% у 2013. години. Квоте код осталих великих произвођача смањило је производњу млека од 1983. до 2013. године у Француској на 22%, Великој Британији на 13% и Холандији на 11%.

Млеко произведено на фармама ЕУ-28 током 1983. године око 93% предато је млекарима за даљу обраду. Овај проценат порастао је код земаља чланица ЕУ-10 где достиже 97% током 2013. године. У земљама ЕУ-28 у 2013. години учешће млека које је предато млекарима износило је 92%. Ирска, Малта и Шведска су готово 100% млека предале млекарима, на супрот Румунији 22% и Бугарској 44% које су са најнижим вредностима предаје млека.

Само мали проценат млека у специфичним регионима ЕУ произведен је од других врста и категорија животиња оваца, коза и бивола.

У смислу обима, млеко за конзум представља највећу производњу у производима од укупно произведеног млека током 1983. године са уделом од 69% у ЕУ-10. 30 година касније, ЕУ-28 представља веома сличан удео конзумног млека од 71%. У 2013. години, близу 32 милиона тона конзумног млека произвеле су чланице ЕУ-28, што је одговарало производњи од око 61 литара млека по становнику у ЕУ.

Производња других производа од млека, као што су млеко у праху или маслац, пала је са 33% на 24%. Производња сира готово је утростручена и достигла 9,3 милиона тона у 2013. години. Велика Британија је највећи произвођач конзумног млека са уделом од 22%, док је Немачка водећа у другим млечним производима. Укупно производи 25% млека у праху, 28% путера и 23% сира.

Табела 49: Пољопривредна производња и производња млечних производа у Европској унији 1983. и 2013.(хиљ.тона)

	Production			Dairy products			
	Cows' milk production	Ewes', goats' and buffaloes' milk collection	Cows' milk collected	Production of drinking milk	Production of milk powders	Production of butter	Production of cheese
<b>1983</b>							
<b>EU-10</b>	111 785	2 414	103 569	20 137	3 157	2 254	3 807
Belgium	3 872	0	3 178	736	177	80	43
Denmark	5 427	0	5 227	607	134	131	251
Germany (*)	26 913	22	25 176	3 637	854	627	847
Ireland	5 491	0	5 341	524	192	162	52
Greece	784	998	451	200	:	2	103
France	27 650	603	26 080	3 427	965	622	1 212
Italy	10 858	791	8 169	2 967	2	74	562
Luxembourg	290	0	246	31	13	8	3
Netherlands	13 240	0	12 914	991	484	306	489
United Kingdom	17 261	0	16 787	7 016	337	241	245
<b>2013</b>							
<b>EU-28</b>	153 774	5 084	141 243	31 925	2 105	1 707	9 300
<b>EU-10</b>	108 619	2 959	105 564	20 989	1 710	1 700	7 190
Belgium	3 528	0	3 475	747	165	53	79
Denmark	5 082	0	5 026	492	138	135	325
Germany	31 324	14	30 301	4 931	530	473	2 182
Ireland	5 601	0	5 581	494	98	202	183
Greece	731	1 087	607	441	:	:	187
France	24 426	865	23 994	3 640	368	398	1 936
Italy	11 281	759	10 397	2 563	:	98	1 158
Luxembourg	296	3	287	20	0	:	:
Netherlands	12 408	232	12 213	508	297	199	793
United Kingdom	13 943	0	13 687	6 981	116	145	349
<b>Other EU-28</b>	<b>45 156</b>	<b>2 125</b>	<b>35 679</b>	<b>10 900</b>	<b>365</b>	<b>433</b>	<b>2 060</b>
Bulgaria	1 149	157	511	71	0	1	68
Czech Republic	2 849	0	2 358	620	31	29	118
Estonia	772	0	706	88	2	4	44
Spain	6 559	1 072	5 949	3 662	24	36	315
Croatia	588	22	504	294	:	5	33
Cyprus	163	43	157	71	0	0	20
Latvia	912	3	736	61	:	:	:
Lithuania	1 720	4	1 339	96	23	13	113
Hungary	1 773	5	1 364	399	:	9	68
Malta	41	3	41	:	:	:	:
Austria	3 393	32	2 933	788	5	34	158
Poland	12 718	17	9 922	1 616	137	161	732
Portugal	1 848	103	1 777	834	15	26	70
Romania	3 966	653	882	219	2	10	70
Slovenia	596	1	517	153	:	2	16
Slovakia	912	10	827	320	5	9	9
Finland	2 328	0	2 287	735	:	53	102
Sweden	2 870	0	2 870	864	80	35	89

(\*) Germany excluding the German Democratic Republic.

Извор:Еуростат-(apro-mk-farm)-and-(apro-mk-pobta)

### Производња млека у Свету

Светска производња млека од 2009. до 2013. године креће се узлазном путањом тако да је на крају посматраног периода увећана за 49.336.002 милиона литара. Већа преоизводња остварена и код десет највећих светских произвођача који у укупној светској производњи константно учествују са 55-56%. Једино је Руска Федерација у укупној производњи остварила пад производње од 6%.

Највећи Светски произвођач млека је САД са годишњом производњом од 91 милион тона. Други највећи произвођач је Индија са далеко мањом производњом од 60,6, затим следе Кина 36, Бразил 34 и Немачка са 31 милион тона. Од Европских

земаља највећи произвођач је Немачка са преко 31, затим следи Француска са 23,7 и Велика Британија са 14 милиона тона.

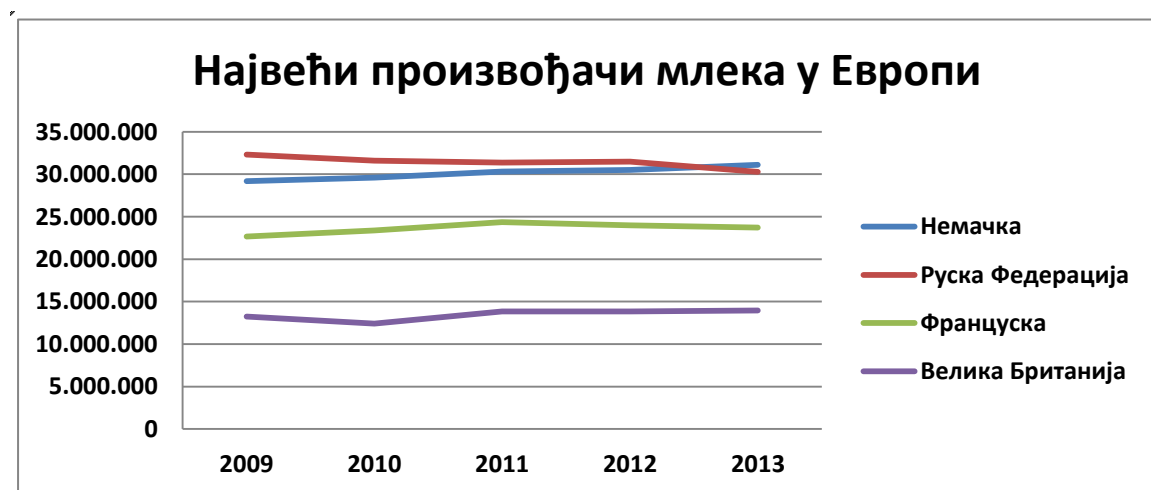
**Табела 50:** Највећи произвођачи крављег млека у Свету

Десет земаља највећих произвођача крављег млека у свету (тона)					
	2009	2010	2011	2012	2013
САД	85,880,500	87,474,400	89,015,235	90,865,000	91,271,058
Индија	47,825,000	49,960,000	57,770,000	59,805,250	60,600,000
Кина	35,509,831	36,036,043	36,928,896	37,784,491	35,670,002
Бразил	30,007,800	30,715,500	32,096,214	32,304,421	34,255,236
Немачка	29,198,700	29,593,900	30,323,465	30,506,929	31,122,000
Руска Федерација	32,325,800	31,585,200	31,385,732	31,500,978	30,285,969
Француска	22,653,100	23,374,300	24,361,095	23,998,422	23,714,357
Нови Зеланд	15,667,400	17,010,500	17,339,000	19,129,000	18,883,000
Турска	11,583,300	14,081,000	13,802,428	15,977,837	16,655,009
Велика Британија	13,236,500	12,418,500	13,849,000	13,843,000	13,941,000
Σ	323,887,931	332,249,343	346,871,065	355,715,328	356,397,631
<b>Учешће у укупно %</b>	<b>55.25</b>	<b>55.69</b>	<b>56.22</b>	<b>56.45</b>	<b>56.07</b>
СВЕТ укупно	586,239,893	596,560,884	616,956,092	630,183,853	635,575,895

Извор: <https://dairy.ahdb.org.uk/market-information/supply-production/milk-production/world-milk-production/#.WAFXxskutZi>

Највећи Светски произвођачи млека током посматраног периода САД у укупној светској производњи учествује са преко 14% док у укупној производњи десет највећих произвођача учествује са 25,6%.

Европске земље које су са највећом светском производњом Немачка, Руска Федерација, Француска и Велика Британија укупно производе током 2013. године 90.063.326 милиона литара што представља 27,8% укупне производње десет највећих произвођача или 14,2% укупне светске производње.



**Графикон 22:** Највећи произвођачи крављег млека у Европи

Извор: Графикон-самостална-обрада-аутора

**Производња млека у одабраним светским регионима** - Анализирани су региони Аргентине, Аустралије, ЕУ-28, Новог Зеланда и САД. Сви региони

представљају признате светске произвођаче и извознике млека и млечних производа. Подаци су анализирани за период календарске године. Обједињавање и анализа података на северној земљиној хемисфери траје од априла до марта, док се на јужној хемисфери анализирају за период јуни - мај.

**Табела 51:** Укупна производња млека у одабраним регионима

Производња млека (билион литара)	2011	2012	2013	2014	2015
Аргентина	10.4	10.6	10.3	10.3	10.4
Аустралија	9.3	9.5	9.0	9.5	9.7
Нови Зеланд	18.4	19.9	19.6	21.2	20.9
САД	86.4	88.2	88.6	90.8	91.9
ЕУ 28	136.0	136.0	137.5	144.1	147.3

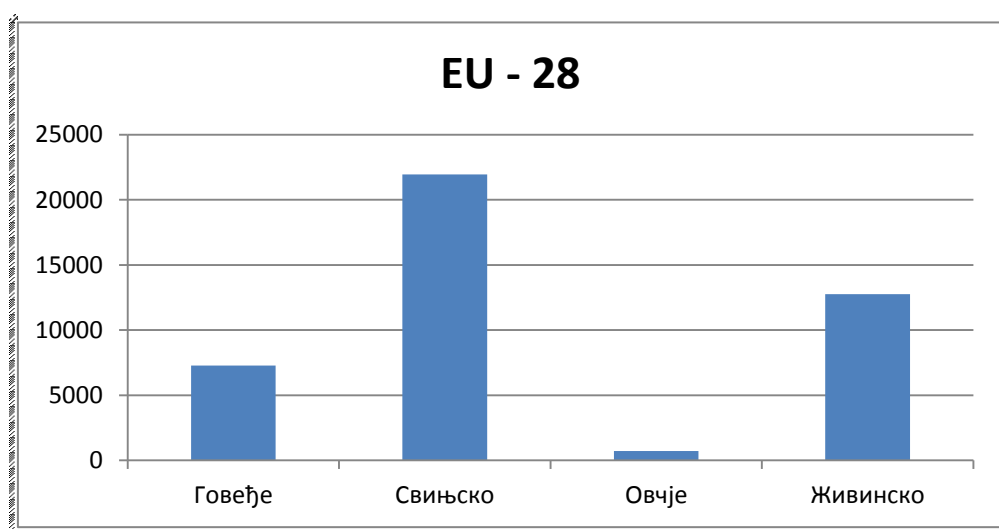
Извор: CLAL,-Dairy-Australia,-CSO,-DCANZ,-Understanding-Dairy-Markets

За четири анализирана региона забележен је пораст између 2014. и 2015. године, осим Новог Зеланда. Највеће повећање укупне производње 2014. у односу на 2015. годину забележен је у земљама ЕУ 28 за 3,2 милијарде литара или 2,2%.

САД такође су оствариле рекордну производњу млека 2015. у односу на 2014. годину са порастом од 1,3% или 1,1 милијарду литара тако да су укупно произвеле 91,9 милијарди литара. Ово представља повећање од 8,2% или 7,0 милијарди литара у односу на претходних 5 година.

#### **Производња меса у Европи**

Европска унија током последњих година претрпела је велике структурне реформе у сточарству. Земљоредничка газдинства малих обима замењена су већим и специјализованим газдинствима већих капацитета. Током 2013. године нису се десиле значајније промене у произведеној количини меса по врсти животиња. Производња свињског меса незнатно је опала за 0,14%, и била је на 21,9 милиона тона. Производња говеђег меса мања је за 4% када је пала на 72,7 милиона тона. Производња овчјег и живинског меса незнатно је повећана у односу на 2012. годину односно за 0,7 и 0,8%.<sup>69</sup>



**Графикон 23:** Производња појединих врста меса 2013.године у ЕУ-28

Извор: Eurostat: -Agriculture-forestry-and-fishery-statistics,-2014-edition

<sup>69</sup> Eurostat: Agriculture, forestry and fishery statistics, 2014 edition стр. 104

У оквиру категорије говеда за клање, телеће месо одржава стални континуитет производње као и старија говеда која се искључују из производње. Говеће месо се претежно добија од специјално гајених говеда за клање или оних која се искључују из интензивне производње.

Немачка производи око 1/4 или 5,5 милиона тона од укупно произведеног свињског меса у ЕУ-28. Шпанија производи 15,6% или 3,4 милиона тона. Остали велики произвођачи јесу Француска, Италија и Пољска са производњом од 1,6 до 1,9 милиона тона.

**Табела 52:** Производња меса у Европи према врсти животиње 2013.год.(000.тона)

		Говеђе	Свињско	Овчје	Живинско
	<b>ЕУ-28</b>	7271.7	21940.1	710.5	12765.0
<b>1</b>	<b>Белгија</b>	249.9	1130.6	2.3	388.1
<b>2</b>	<b>Бугарска</b>	5.7	52.1		94.7
<b>3</b>	<b>Чешка</b>	64.8	234.3	0.2	148.2
<b>4</b>	<b>Данска</b>	125.2	1589.4	1.6	160.3
<b>5</b>	<b>Немачка</b>	1106.0	5474.0	20.0	1456.0
<b>6</b>	<b>Естонија</b>	7.6	34.6	0.1	
<b>7</b>	<b>Ирска</b>	517.6	239.3	57.5	
<b>8</b>	<b>Грчка</b>	50.1	108.6	60.9	180.5
<b>9</b>	<b>Шпанија</b>	580.8	3431.2	118.3	1342.6
<b>10</b>	<b>Француска</b>	1407.9	1938.8	80.0	1695.0
<b>11</b>	<b>Хрватска</b>	47.3	79.8	0.7	55.7
<b>12</b>	<b>Италија</b>	855.3	1625.5	35.3	1223.5
<b>13</b>	<b>Кипар</b>	5.2	48.7	3.0	22.0
<b>14</b>	<b>Летонија</b>	15.7	26.2	0.2	26.7
<b>15</b>	<b>Литванија</b>	36.8	67.0	0.1	89.8
<b>16</b>	<b>Луксембург</b>	8.0	10.9		
<b>17</b>	<b>Мађарска</b>	22.6	336.7	0.3	394.5
<b>18</b>	<b>Малта</b>	1.1	5.9	0.1	4.1
<b>19</b>	<b>Холандија</b>	379.1	1307.0	12.1	
<b>20</b>	<b>Аустрија</b>	227.2	528.2	7.7	
<b>21</b>	<b>Пољска</b>	339.0	1684.3	0.6	1652.0
<b>22</b>	<b>Португалија</b>	84.1	345.9	10.0	291.7
<b>23</b>	<b>Румунија</b>	29.3	308.4	3.2	325.6
<b>24</b>	<b>Словенија</b>	32.1	19.0	0.1	57.1
<b>25</b>	<b>Словачка</b>	9.5	52.4	0.5	
<b>26</b>	<b>Финска</b>	80.4	194.5	0.9	111.1
<b>27</b>	<b>Шведска</b>	135.7	234.1	4.9	124.8
<b>28</b>	<b>Енглеска</b>	847.7	832.9	290.1	1662.2

Извор: Eurostat: -Agriculture, -forestry-and-fishery-statistics,-2014-edition-стр.-105

Француска, Немачка и Велика Британија производе 49,4% укупне производње говеђег меса у ЕУ-28. У свим овим земљама производња током 2013. године била је нижа него претходне за интервал од 4,2 до 5,2%.

Велика Британија и Шпанија производе преко 50% укупне производње овчјег меса у ЕУ-28.

Живинско месо највише се производи у Француској, Великој Британији, Пољској и Немачкој које са 11-13% учествују у укупној производњи. Повећање производње приметно је код Пољске и Италије у односу на претходну годину.

### **Производња меса у Свету**

Укупна производња меса у свету током 2010. године износила је 269.107 хиљада тона што је повећање од 2,6% упоређујући са две хиљаде година. Укупна производња посматрано за све врсте меса прати повећање од 2 до 4% зависи од врста и категорија животиња.

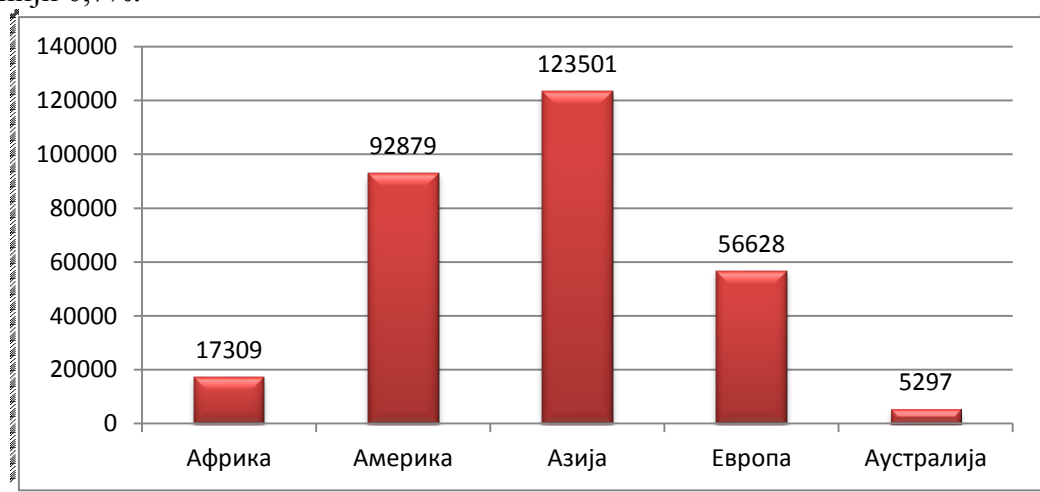
Највећи произвођач меса у Свету је Азија са укупном производњом од 123.501 милиона тона, затим следи Америка са 92.879, Европа 56.628, Африка 17.309 и Океанија са 5.789 хиљада тона.

**Табела 53:** Производња меса у Свету (хиљада тона)

	укупно	%00/10	говедина	%00/10	свиње	%00/10	овце	%00/10	живина	%00/10
Свет	296107	2,6	67776	1,8	109370	2,2	13459	2,1	99050	4,3
Африка	17309	4,4	6684	5,6	1239	6,0	2872	3,2	4769	5,2
Америка	92879	2,4	30704	1,3	18664	2,0	531	0,2	42110	3,7
Азија	123501	3,2	16623	2,8	62054	2,8	7716	2,8	34858	4,7
Европа	56628	1,3	11011	-0,4	26939	1,1	1287	-1,2	16222	4,8
Океанија	5789	0,7	2764	0,7	474	-0,3	1053	-1,5	1092	3,6

**Извор:**FAO-STATISTICAL-YEARBOOK-2013-World-Food-and-Agriculture-Food-and-Agriculture-Organization-of-the-United-Nations-Rome,-2013-стр.-172-(табела-самостална-обрада-аутора)

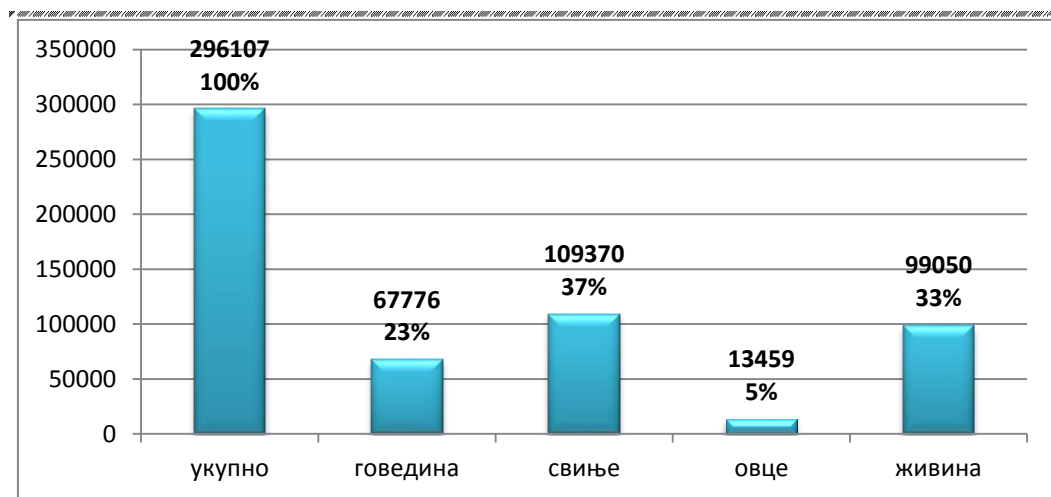
Поређећи са базном две хиљаде година укупна производња меса по регионима већа је у Африци за 4,4%, Азији за 3,2%, Америци 2,4%, Европи 1,6% и Океанији 0,7%.



**Графикон 24:** Светска производња меса по регионима (хиљада тона)

**Извор:**FAO-STATISTICAL-YEARBOOK-2013-World-Food-and-Agriculture-Food-and-Agriculture-Organization-of-the-United-Nations-Rome,-2013-стр.-172-(графикон-самостална-обрада-аутора)

Велика је разлика у количинама произведеног меса по врстама и категоријама животиња од којих се добија. Висока производња појединих врста у одређеним регионима условљена је традицијом производње, културолошким или верским приступом као и природним или географским одликама средине.



**Графикон 25:** Светска производња меса по врстама животиња (хиљада тона)  
**Извор:**FAO-STATISTICAL-YEARBOOK-2013-World-Food-and-Agriculture-Food-and-Agriculture-Organization-of-the-United-Nations-Rome,-2013-стр.-172-(графикон-самостална-обрада-аутора)

Производња меса по категоријама веома је различита. Свињско месо учествује са 37% укупне производње, затим следи живинско са 33%, говеђе месо 23% и најмање се производи овчје и јагњеће месо свега 5%. Свињско месо највише се производи у Азији и Европи, говеђе у Америци и Азији, овчје у Африци и Европи док се највише живинског меса производи у Америци и Азији.

#### 4.3.2. Производња млека у Србији

У светској производњи млека Србија нема значајнију улогу, док и у европској такође има маргинални значај од 0,9%. Носиоци млекарске производње Србије представљају породична домаћинства, која дају преко 95% укупне производње, док су велики агроиндустријски комбинати током протеклих транзиционих година скоро сви угашени, а они преостали дају знатно мање него раније и имају подређену улогу.

Производња млека у Србији током посматраног периода од 1950. до 2005. године кретала се узлазном путањом. Од почетних 469 милиона литара колико је производња износила 1950. године, укупна производња млека повећана за 242% и на крају периода 2005.године била је 1.602 мил.литара што уједно представља и рекордну производњу. Током деведесетих година производња је услед бројних фактора имала негативан тренд који је поново имао позитивну стопу раста почетком двехиљадитих година и све на даље.

Централна Србија остварила је приближно сличну производњу као Србија укупно. Тренд раста за посматрани период износио је 286% повећања у односу на базну годину. Негативан тренд остварен је такође током деведесетих година, након чега следи стабилизација производње и устаљени ниво од око 1.250 милиона литара.

Војводина приказује променљиви тренд током седамдесетих, осамдесетих и деведесетих година. За разлику од Србије где су колебања узрокована економском кризом или смањењем производње због нерентабилности у Војводини промене нивоа производње уследиле су као последица промена у врсти гајених животиња или промене расног састава производних животиња.

Од почетних 144 милиона литара, производња је променљиво расла све до кризних деведесетих када је укупно намужено 263 милиона литара. Од тада креће стабилизација производње са константним годишњим повећањем које је на крају посматраног периода износило 142%.



Табела 54: Производња млека у Србији 1950.-2005.године

Производња крављег млека у Србији од 1950. - 2005. године (мил.л)									
	Србија	Базни	Ланчани	Ц.Србија	Базни	Ланчани	Војводина	Базни	Ланчани
1950	469	100.0	100.0	325	100.0	100.0	144	100.0	100.0
1955	530	113.0	113.0	385	118.5	118.5	145	100.7	100.7
1960	751	160.1	141.7	450	138.5	116.9	301	209.0	207.6
1965	810	172.7	107.9	475	146.2	105.6	335	232.6	111.3
1970	851	181.4	105.1	585	180.0	123.2	266	184.7	79.4
1975	1362	290.4	160.0	998	307.1	170.6	364	252.8	136.8
1980	1511	322.2	110.9	1187	365.2	118.9	324	225.0	89.0
1985	1594	339.9	105.5	1266	389.5	106.7	328	227.8	101.2
1990	1455	310.2	91.3	1192	366.8	94.2	263	182.6	80.2
1995	1437	306.4	98.8	1145	352.3	96.1	292	202.8	111.0
2000	1567	334.1	109.0	1265	389.2	110.5	302	209.7	103.4
2005	1602	341.6	102.2	1254	385.8	99.1	348	241.7	115.2

Извор: РЗС-сточарство-производња-млекаи,-табела-самостална-обрада-аутора

Производња крављег млека током 2015. године од 1.501 милион литара млека, за 100 милиона литара мања је него 2005. године. Производња крављег млека за анализирани период 2006.-2015. године у Србији, осцилирајуће се кретала. Од 2006. године бележи просечни пад од око 2% годишње све до 2012. године, када је завршен негативни тренд и бележи се благи пораст производње. Србија Југ бележи тренд са падом сличним оном на нивоу Србије док у се у региону Србија Север са Војводином бележи стабилност млекарске производње током претходних десет година од око 1.000 милиона литара годишње.

Регион Србија Југ има тенденцију повећања и смањења производње млека скоро исту као и за цела Србија, што је очекивано, с обзиром да се у овом делу Србије производи око 70% укупне количине млека, док се у северном региону Србије са Војводином и Београдским регионом производи око 30%.

Табела 55: Производња млека у Србији 2006.-2015.године

Производња крављег млека у Србији од 2006. - 2015. године (мил.л)									
	Србија	Базни	Ланчани	Србија СЕВЕР	Базни	Ланчани	Србија ЈУГ	Базни	Ланчани
2006	1587	100.0	100.0	529	100.0	100.0	1058	100.0	100.0
2007	1571	99.0	99.0	516	97.5	97.5	1055	99.7	99.7
2008	1561	98.4	99.4	520	98.3	100.8	1041	98.4	98.7
2009	1505	94.8	96.4	494	93.4	95.0	1012	95.7	97.2
2010	1485	93.6	98.7	482	91.1	97.6	1003	94.8	99.1
2011	1462	92.1	98.5	468	88.5	97.1	994	94.0	99.1
2012	1465	92.3	100.2	482	91.1	103.0	983	92.9	98.9
2013	1451	91.4	99.0	483	91.3	100.2	968	91.5	98.5
2014	1492	94.0	102.8	513	97.0	106.2	979	92.5	101.1
2015	1501	94.6	100.6	476	90.0	92.8	1025	96.9	104.7

Извор: РЗС-сточарство-производња-млека,-табела-самостална-обрада-аутора

Висока млечност по музној крави својствена је свим развијеним земљама са савременом и ефикасном производњом млека. У сточарски развијеним земљама у

расном саставу доминирају изразито млечна говеда холштајн-фризијска и европска црно-бела раса са високим процентом наследне основе холштајна. У западној Европи Немачка има бројне популације сименталске расе и донекле Француска са монтебелијарском и нормадијском расом говеда које су усмерено селекциониране на високу производњу млека. Треба истаћи да Србија упркос врло ниском националном просеку млечности, није тако лоша са сименталским а нарочито црно-белим говедима. Број тих говеда треба стручним и селекцијским радом повећати и на њима применити дугорочне мере унапређења за високу и квалитетну производњу млека. О томе постоје искуства развијених земаља у Европи и Северној Америци, која се морају искористити и треба се учити на њиховом примеру.



**Графикон 26:** Производња млека по помуженој крави 2000.-2015.године

Извор: РЗС-сточарство-производња-млека-по-крави,-графикон-самостална-обрада-аутора

Током свих анализираних година, посматрајући са тачке гледишта производње млека по помуженој крави за лактациони период, ова производња имала је узлазну путању и тренутно је 3.477 литара по помуженој крави. За посматрани период 2000.-2015. године производња је увећана за преко 1.400 литара по једној музној крави. То је резултат дугорочног селекцијског рада стручних служби, побољшања генетског потенцијала животиња, увоза високо млечних крава и јуница, искључења из производње лоших непроизводних грла и исхране квалитетним хранивима.

Тржишност млека у Србији доста је ниска, јер се мање од половине произведених количина млека испоручује млекарима, а већи део троши у домаћинствима произвођача или се прерађује у млечне производе као што су сир или кајмак и даље се продају на месним пијацама.

Производња млека других врста и категорија животиња у Србији је занемарљиво мала. Од других врста млека највише се користи овчје млеко које у анализираном периоду и у новије време све више добија на значају (табела 56). Од 2006. па све до 2015. године производња је увећана за око 30% што се већ пар година одржава на приближно истом нивоу. Производња у региону Северна Србија након почетних 3 милиона литара смањена је на један милион без тенденције скорог повећања. Јужни део Србије, Шумадија, Западна и Источна Србија бележе прво благи а затим и интензивнији пораст овчарске производње млека. Овај пораст условљен је променом одгаивачке структуре пољопривредних газдинстава, заменом гајене врсте

животиња, одласком младих из села или смањењем удела говедарске производње у производној структури домаћинства.

**Табела 56:** Производња овчјег млека у Србији 2006.-2015.године

Производња овчјег млека у Србији од 2006. - 2015. године (мил.л)									
	Србија	Базни	Ланчани	Србија СЕВЕР	Базни	Ланчани	Србија ЈУГ	Базни	Ланчани
2006	15	100.0	100.0	3	100.0	100.0	12	100.0	100.0
2007	14	93.3	93.3	4	133.3	133.3	9	75.0	75.0
2008	14	93.3	100.0	4	133.3	100.0	10	83.3	111.1
2009	10	66.7	71.4	2	66.7	50.0	8	66.7	80.0
2010	10	66.7	100.0	2	66.7	100.0	7	58.3	87.5
2011	11	73.3	110.0	2	66.7	100.0	9	75.0	128.6
2012	12	80.0	109.1	1	33.3	50.0	11	91.7	122.2
2013	18	120.0	150.0	1	33.3	100.0	17	141.7	154.5
2014	20	133.3	111.1	1	33.3	100.0	19	158.3	111.8
2015	19	126.7	95.0	1	33.3	100.0	18	150.0	94.7

Извор: РЗС-сточарство-производња-млека,-табела-самостална-обрада-аутора

#### 4.3.3. Производња меса у Србији

Поред изразито повољних услова сточарство у Србији се налази у великој кризи. Током последње деценије 20. века сточни фонд у Србији готово је преполовљен. Смањен је број грла свих категорија стоке и укупна производња меса, што као последицу проузрокује пад потрошње меса по становнику. Доказ неадекватне аграрне политике треба тражити и у чињеници да од 1996. године Србија не може да испуни одобрени контингент за извоз јунећег црвеног меса у Европску Унију.

**Табела 57:** Производња говећег меса у Србији за период 1950.-2005.године

Производња говећег меса у Србији од 1950. - 2005. године (хиљ.т)									
	Србија	Базни	Ланчани	Ц.Србија	Базни	Ланчани	Војводина	Базни	Ланчани
1950	46	100.0	100.0	37	100.0	100.0	9	100.0	100.0
1955	42	91.3	91.3	32	86.5	86.5	10	111.1	111.1
1960	43	93.5	102.4	32	86.5	100.0	11	122.2	110.0
1965	68	147.8	158.1	44	118.9	137.5	24	266.7	218.2
1970	106	230.4	155.9	65	175.7	147.7	41	455.6	170.8
1975	146	317.4	137.7	91	245.9	140.0	55	611.1	134.1
1980	147	319.6	100.7	107	289.2	117.6	40	444.4	72.7
1985	142	308.7	96.6	115	310.8	107.5	27	300.0	67.5
1990	139	302.2	97.9	113	305.4	98.3	26	288.9	96.3
1995	104	226.1	74.8	84	227.0	74.3	20	222.2	76.9
2000	104	226.1	100.0	81	218.9	96.4	23	255.6	115.0
2005	90	195.7	86.5	69	186.5	85.2	21	233.3	91.3

Извор: РЗС-пољопривреда-производња-меса:-табела-самостална-обрада-аутора

Када се анализира производња говећег меса у Србији за период 1950.-2005. године примећује се нестабилност производње коју обележава укупни пад задњих двадесетак година посматраног периода. Производња у региону Централна Србија имала је тренд раста до осамдесетих година када наступа стабилизација производње која је износила између 145 и 150 хиљада тона. Након овог периода наступају економски кризне године које нису мимоишле говедарску производњу тако да се

стрмоглаво креће тренд смањења производње који се током двехиљадитих година полако зауставља. Укупна производња меса од 46 хиљада тона из педесетих година и свих наведених осцилација у двехиљадитим годинама усталила се 2005. на 90 хиљада тона.

Централну Србију прати тренд стања на укупном нивоу земље са незнатним одступањима и варијацијама. Војводина после великог повећања производње која је узлазном путањом ишла све до половине седамдесетих година имала је изражен пад производње меса током осамдесетих и деведесетих година који је карактеристика промена смера производње и врсте гајених животиња.

Производња говеђег меса од 2005. до 2015. године имала је мања осцилаторна кретања него током претходних година. Од 83 хиљаде тона колика је производња била 2006. године узлазно се кретала до 2008., 2009. и 2010. године када је достигла максимум од сто хиљада тона. Од тада креће постепено да опада тако да је 2014. године укупни пад износио 27%. У 2015. години производња је незнатно порасла за 4.000 тона што може да представља заустављање негативних кретања у говедарској производњи.

**Табела 58:** Производња меса у Србији по категоријама животиња

Производња меса у Србији од 2006. - 2015. године (хиљ.т)					
	ГОВЕЂЕ	СВИЊСКО	ОВЧЈЕ	ЖИВИНСКО	Σ Србија
2006	83	255	20	75	433
2007	95	289	20	70	474
2008	99	266	23	76	464
2009	100	252	24	80	456
2010	96	269	23	84	472
2011	81	271	24	103	479
2012	82	252	22	94	450
2013	70	249	30	92	441
2014	73	258	27	94	452
2015	77	278	30	86	471

Извор: РЗС-пољопривреда-производња-меса:-табела-самостална-обрада-аутора

Највећа вредност у сточарству остварује се у свињарској производњи, гајењем товних свиња и производњом меса. Годишња производња није уједначена и са приметним је јасним осцилацијама. Свињско месо традиционално се највише производи у Србији са укупном производњом од 255-280 хиљада тона. Учешће свињског меса у укупно произведеном креће се просечно 57,5%.

Живинско месо последњих година све више заузима место у укупној производњи. Просечно учешће у укупно произведеном месу Србије креће се током претходних десет година од 17 до 20%.

Овчје месо све више добија на значају и заузима посебно место у исхрани људи. Од 2005. године учешће ове врсте меса повећало се у укупној производњи за 2% тако да је производња усталила на 30 хиљада тона.

Укупна производња меса током анализираних година имала је изразито нестабилна кретања. После мањих осцилација свој максимум достигла је 2011. године од 479 хиљада тона. Након овог периода уследио је стрмоглави пад до 2013. године када је производња била мања за 38.000т и износила је 441.000 т. Након овог минимума следи постепено повећање и враћање на претходни ниво тако да током 2015. износи 471.000 тона.



**Графикон 27:** Укупна производња меса у Србији 2006.-2015. године (000. тона)  
Извор: РЗС-пољопривреда-производња-меса:-графикон-самостална-обрада-аутора

Као што је истакнуто укупна годишња производња нема уједначен карактер већ су осцилације доста изражене. Обим и врсту производње у сточарској делатности, а са тим и обим укупне производње меса условљава бројни склоп фактора. Међу овим неповољним факторима издвајају се велика цикличност производње, неусклађени тржишни односи, велики диспаритет цена на релацији жива стока у почетним фазама производње-сточна храна-цена утовљених грла спремних за испоруку-тржишна цена меса у продајним објектима. Физички обим сточарске производње показује извесну колебљивост, променљивост и цикличност које се периодично правилно понављају.

Финансијски резултат представља основни покретач газдинства који утиче на обим, структуру, динамику, понуду и потражњу. Државним мерама може се утицати на смањење последица цикличних кретања и великих колебања на тржишту основних и појединих производа сточарске производње.

**Табела 59:** Укупно заклана говеда у Србији 2006.-2015. године

Укупно заклана говеда у Србији од 2006. - 2015. године (хиљада)						
	СРБИЈА УКУПНО	Базни	Ланчани	КЛАНИЦЕ	Базни	Ланчани
2006	479	100.0	100.0	199	100.0	100.0
2007	491	102.5	102.5	226	113.6	113.6
2008	440	91.9	89.6	206	103.5	91.2
2009	448	93.5	101.8	180	90.5	87.4
2010	436	91.0	97.3	174	87.4	96.7
2011	368	76.8	84.4	153	76.9	87.9
2012	387	80.8	105.2	143	71.9	93.5
2013	318	66.4	82.2	147	73.9	102.8
2014	320	66.8	100.6	151	75.9	102.7
2015	302	63.0	94.4	162	81.4	107.3

Извор: РЗС-пољопривреда-производња-меса:-табела-самостална-обрада-аутора

Укупан број закланих грла говеда, током претходних десет година, колебљив је и нестабилан а карактерише се укупним смањењем током целог посматраног периода.

Број закланих грла говеда од 2006. године када је износио 479 хиљада смањен је за 37% тако да је током 2015. године досегао свој минимум од 302.000 укупно закланих.

Податак се нешто разликује ако посматрамо укупан број закланих грла говеда у кланицама, које представљају легалне токове прометних услуга. После колебљивог периода до 2010. године долази до уређења тржишног промета и стабилности рада кланичне индустрије која се повећава на годишњем нивоу за око 2 до 4 процентна поена. Од почетних 199 хиљада грла што је представљало 41,5%, промет у кланицама достигао је обим од 51,6% што представља велики успех и систематичан рад државних органа.

**Табела 60:** Просечна маса закланих говеда у кланицама

Просечна маса закланих говеда у кланицама (кг)						
	БРУТО	Базни	Ланчани	НЕТО	Базни	Ланчани
2006	497	100.0	100.0	260	100.0	100.0
2007	497	100.0	100.0	261	100.4	100.4
2008	462	93.0	93.0	243	93.5	93.1
2009	455	91.5	98.5	239	91.9	98.4
2010	473	95.2	104.0	249	95.8	104.2
2011	478	96.2	101.1	250	96.2	100.4
2012	470	94.6	98.3	244	93.8	97.6
2013	462	93.0	98.3	242	93.1	99.2
2014	468	94.2	101.3	244	93.8	100.8
2015	473	95.2	101.1	247	95.0	101.2

Извор: РЗС-пољопривреда-производња-меса: -табела-самостална-обрада-аутора

Тежина утовљених грла која су испоручивана на клање месној и кланичној индустрији кретала се током последњих десет година од 460 до 500 килограма. Просечна тежина закланих грла у посматраном период износила је 473,5 кг док је просечна нето маса износила 247,9 кг.

#### **Тржишност производње јунећег меса**

Говедарска производња испоручује кланичној индустрији живу стоку велике тежине али малих јединичних вредности. Размештај капацитета прехранбене индустрије за прераду меса, опремљеност капацитета и присуство у производним регионима утичу на обим, динамику и структуру откупа утовљених грла која су спремна за клање. У регионима који су добро опремљени и организовани размештајем откупних места брже се развија робна производња и повећава број испоручених утовљених грла.

Рок трајања свежег меса и месних прерађевина условљавају примену ветеринарско санитарних норматива и правила, испуњеност хигијенско-техничких захтева, поштовање прописа прераде, складиштења, промета, продаје и потрошње. Физичко хемијске особине свежег меса и месних прерађевана захтевају посебан третман и скраћивање временских операција у транспортном и прометном систему. Захтеви купаца постављају нормативе у производним и прометним токовима сточарских производа. Индустријски прерадни погони, откупна места и кланице директним контактима или уговорним обавезама обезбеђују основне сировине и своје купопродајне односе. У прометним односима појављују се „накупци“ који обављају јединичне набавке од приватних произвођача без уговорних и дугорочних обавеза. Набавка стоке са великих фарми обавља се системом предуговора или давањем млађих грла подмлатка за даљи услужни тов.

Основно обележје промета сточарских производа је трговина живим грлама као специфичност ове гране производње. Утовљена стока се продаје на комад или према тежини утовљених грла спремних за испоруку. Откуп и промет пољопривредних производа у целости био би бољи уколико се подстакну сами фармери на неки вид удруживања у удружења, асоцијације или задруге ради заједничког наступа на тржишту или изласка из локалних оквира.

Уколико анализирамо цену товних јунади просечне тежине преко 480 килограма за период мај 2005. до маја 2016. године примећује се умерена стабилност до 2008. године што не може да се каже за друге врсте и категорије животиња. Током 2009. године на тржишту је направљен велики поремећај цене товних јунади скоком од 21% која уз већа или мања колебања наставља да расте све до 2016. године. Основни разлози поремећаја тржишта су пад броја сточног фонда током 2008. године услед временских и сушних непогода. Ове неприлике највише су погодиле сектор говедарства из разлога дугог потребног времена за обнављање ове гране сточарске производње.

**Табела 61:** Преглед курса динара у односу на долар и евро у периоду 2004.-2016.год.

Валута	Мај 2005	Мај 2006	Мај 2007	Мај 2008	Мај 2009	Мај 2010	Мај 2011	Мај 2012	Мај 2013	Мај 2014	Мај 2015	Мај 2016
\$	63,50	68,80	60,00	52,20	71,60	75,00	67,10	84,40	84,40	83,80	108,40	108,20
€	81,70	87,00	81,40	83,00	95,60	99,30	99,60	111,90	110,50	115,70	120,20	122,60

Извор: <https://www.raiffeisenbank.rs/pocetna.849.html>.-табела-самостална-обрада-аутора

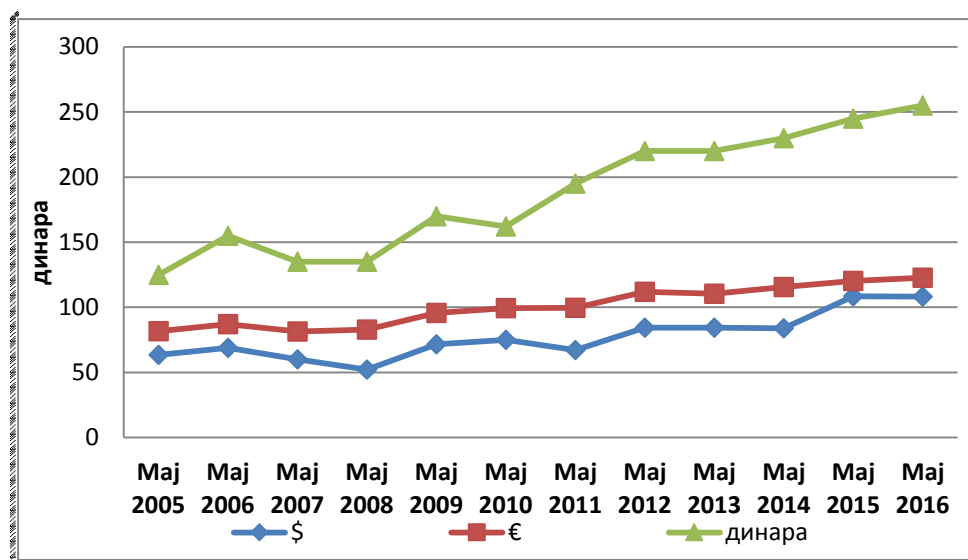
Ове поремећаје на тржишту товних јунади великим делом условио је пад реалног курса динара у односу на страну валуту евро или долар. Ценовни диспаритет највише се одразио приликом трговине на пијацама где се размена роба великим делом обавља у еврима што условљава ценовни поремећај на тржишту стоке.

**Табела 62:** Преглед цене товних јунади, кланице Београд у периоду 2004.-2016.год.- (у динарима)

Категорија тов. јунад	Мај 2005	Мај 2006	Мај 2007	Мај 2008	Мај 2009	Мај 2010	Мај 2011	Мај 2012	Мај 2013	Мај 2014	Мај 2015	Мај 2016
Београд	125	155	135	135	170	162	195	220	220	230	245	255

Извор:СТИПС-Систем-тржишних-информација-пољопривреде-Србије.-табела-самостална-обрада-аутора

Проблематиком тржишта живе стоке поред државних органа баве се и организације, удружења и задруге. Од 2004. године почело је извештавање и саопштавање о ценама свих категорија живе стоке на пијацама Србије. Пољопривредне информације приближиле су се пољопривредној јавности преко пројекта „Система тржишних информација пољопривреде Србије СТИПС“ који прикупља, анализира, обрађује и доставља информације о ценама, кретањима, понуди и тражњи за основним пољопривредним производима.



**Графикон 28:** Упоредно кретање цене товних јунади у односу на курс динара за ЕУР и УСД током периода мај 2005.-мај 2016.године

Извор:СТИПС-Систем-тржишних-информација-пољопривреде-Србије:-графикон-самостална-обрада-аутора

Захваљујући овом пројекту фармери могу да упореде цене стоке како на својој тако и на другим пијацама Србије. Захваљујући аргументима сада и у свако време произвођачи могу да дођу до повољније цене својих производа, ураде анализу краткања тржишних цена понуде и тражње, донесу одлуку о врсти инвестиција, планирају обим и начин производње и на крају одреде време када ће свој производ пласирати на тржишту.

#### 4.4.ПОДСТИЦАЈИ РАЗВОЈУ СТОЧАРСТВА

Узимајући у обзир на географски положај Србије и тредиционални приступ пољопривреди ова привредна грана која је дуги низ година запостављана и стављана у други план морала би да се развија много брже, успешније и квалитетније од других привредних грана којима је историјски давана предност. Подстицајним средствима треба да се помогне развоју непосредне пољопривредне производње, биљне производње, сточарства, опреме и механизације или прераде сточарских производа.

Подстицаји представљају новчана средства која су обезбеђена у буџету, исто тако и средства обезбеђена из неких других извора. Она се расподељују индивидуалним газдинствима као и лицима која остварују право усклађено са законом, све са циљем реализовања државне аграрне политике.<sup>70</sup>

Скупштина Србије сваке године усваја Закон о подстицајним средствима која су намењена пољопривредној производњи и развоју села. Овим законом у пољопривредној индустрији гарантују се минимални износи који се расподељују сваке календарске године, а влада неће бити у могућности да их умањи. Сваке календарске године, након усвајања буџета, влада прописује највеће износе намењене пољопривредној производњи.

Усвојеним правним нормама подстицаји су намењени и власницима и закупцима земље. Овом регулативом сваки пољопривредни произвођач може да добије средства, невезано на власнички или правни статус.

<sup>70</sup> „Закон о подстицајима пољопривреди и руралном развоју“ - Службени гласник РС“, бр. 10/13



Закон уређује врсту подстицаја, начин њихове употребе и услове потребне ради остваривања права за коришћење подстицаја у аграру. Висина новчаних средстава, која се налазе у буџету министарства, не могу ићи испод 5% укупног буџета.

Према закону право да оствари подстицаје, имају индивидуална и породична газдинства ако су уписана у Регистар. Породично пољопривредно газдинство класификовано је на: Комерцијално које је усмерено према тржишту и некомерцијално које није усмерено ка тржишту. У оквиру Министарства уредно се води званични Регистар пољопривредних подстицаја где су уписани сви подаци који се тичу врсте и висине подстицаја. Ови подаци су јавно објављени и користе се ради спровођења аграрних мера и аналитичке статистике при министарству. У саставу годишњих извештаја надлежно министарство Влади ставља на увид извештај из претходне године о стању у аграру који су обједињени у Зеленој књизи. Овај документ садржи анализирану структуру економског стања и положаја домаће пољопривреде, као и могуће начине спровођења аграрних мера за следећи календарски период. Све се заснива на стручним економским анализама и утврђивању тренутног аграрног стања.

Подстицаји су раврстани на директна аграрна плаћања, мере подстицаја руралном развоју и посебне подстицаје. Средства намењена као директна плаћања разврставају се на: **Премије** - што су средства за испоручену прописану количину и одређене производе. **Подстицаји за производњу** јесу средства која се додељују према прописаној мерној јединици тј за посејан усев или вишегодишњи засад док се у грани сточарства исплаћују за одговарајуће врсте стоке. **Регреси** представљају средства предвиђена за исплату купљене робе, количину производа (набављено ђубриво, гориво или семе), осигурање производње, складиштење у званичним магацинима. **Кредитна подршка** јесте могућност да се произвођачима прилагоде повољна кредитна задужења.

#### 4.4.1. Директни подстицаји за сточарску производњу

**Премије за млеко**, намењене су се за овчије, кравље или козје млеко. Обрачун и исплата обавља се за количину млека која је испоручена током претходног квартала. Право да оствари премију имају правно или физичко лице, затим предузетник и носилац домаћинства који треба да је уписан у Регистар, пријавио категорију и матични број обележене и регистроване животиње.

За сирово кравље млеко премију може остварити онај произвођач који у кварталу преда минимално 3.000 литара, или 1.500 литара млека које је произведено у брдско планинском подручју где су услови за рад доста отежани. Најмањи износ премије јесте седам динара за један литар млека.<sup>71</sup>

**Подстицаји за приплодне и квалитетне млечне краве** који је установљен у новчаној вредности од 20.000 динара, може да се оствари за исто грло само једном у току календарске године.

**Подстицај за дојиље-краве** установљен је у минималном износу од 20.000 динара за дојиљско грло. Може се остварити за грла товна расе, гајена у стаду телади чија је намена производња меса.

**Подстицаји за тов јунади** током календарске године реализују се у новчаном износу од 10.000 динара минимално по једном товном грлу. Може да се оствари за сопствени запат или екстерно набављено товно грло у календарској години када се подноси захтев. Након завршетка това утовљено грло мора бити предато у кланицу или се извозно реализовати.

**Подстицаји за одгајивачке програме**, додељују се за контролне мере продуктивности, избор елитних мушких или женских приплодних грла, генетско тестирање наследних особина, контролисана репродукција домаћих животиња, уредно

<sup>71</sup> „Закон о подстицајима у пољопривреди и руралном развоју“ за 2013. годину

вођење основне књижне матичне евиденције, као и производњу нових хибрида гајених домаћих животиња.

#### 4.4.2. Подстицаји за биљну производњу

У пољопривредној-биљној производњи подстицаји остварују се на основу сетвене површине који минимално износе 6.000 динара по једном обрађеном хектару. Ова средстава може остварити правно, физичко лице, као и предузетник носилац газдинства које је уписано у Регистар. Наведени подстицаји могу се остварити за, засејане, засађене и пријављене пољопривредне површине а све до максималних 100ха обрађених парцела. Подстицаји могу бити остварени само по катастарској површини ако се остваре минимални приноси по једном хектару за појединачну културу аграрних производа.

**Регресе** може да користи правно и физичко лице или предузетник који је уписан у Регистар. Средства која су предвиђена аграрним буџетом биће исплаћена за набављено семе, ђубриво, гориво, материјал за репродукцију, премије осигурања вишегодишњих засада, расадника, плодова, складиштења у званичним магацинима. Износ од 6.000 динара намењених за регресе исплаћују се по хектару површине које су испуниле право подстицаја. Регреси за премије осигурања плодова, усева, вишегодишњих засада, исплаћују се у износу 40% уплаћене вредности премије осигурања до највише 100ха. Трошкови складиштења могу бити исплаћени у вредности од 40% укупних трошкова складиштења биљног производа.

#### 4.4.3. Подстицаји руралном развоју и органској производњи

Подстицаји као мера подршке развоја руралних средина прописало је надлежно Министарство и усмерени су према **унапређењу економије руралних средина**. Ове мере се реализују са циљем побољшања квалитета живота у сеоским подручјима. Подстицаји су могућности потпоре и подршке програма, који се односе на спровођење стратегија локалног развоја, спровођења одређеног циља локалних учесника да побољшају своје производне потенцијале на дугорочној основи или изради и подршци локалним заједницама у спровођењу стратегија развоја на локалном нивоу.

Сви програми односе се на потенцијалне инвестиције у аграру или ка побољшању конкурентности испуњењу прописаних стандарда квалитета, мерама одрживог развоја руралне средине, или побољшања заштите животне средине.

Средства која су намењена за **унапређење села**, могу се доделити унапређењу производње или поправци расног састава, набавци опреме и машина, поправку објеката који се користе за смештај и држање стоке, набавку нове опреме, изградњу производних и складиштених објеката или унапређење пласмана производа.

Овом мером подржана је изградња нових, поправка већ постојећих објеката, адаптација или доградња простора коришћених за држање стоке, изградња нових фарми, објеката за тов јунади или заснивање овчарске, свињарске и живинарске производње, магацинског простора за чување воћа и поврћа, силоса, хладњача, сушара и подрума вина. Мере подршке подразумевају и набавку нове механизације, обнову пољопривредне опреме, изградњу пластеника, набавку машина за паковање, сортирање, наводњавање, нове опреме за мужу и расхладних уређаја за хлађење сировог млека.

Средства могу бити додељена и ради обнове инфраструктуре сеоске средине, развоја и промоције сеоских производних области, заштите животне средине, промоције и развоја органске производње.

Средства која су у износу 30-60 одсто укупне вредности додељују се као бесповратна, корисницима који су инвестирали сопствена средства приликом реализације иницијалног пројекта. Износ средстава зависи од територијалног подручја

на којој се пројекти реализују. Могу бити означена као маргинална или остала подручја. Маргинална подручја представљају општине где постоје природне препреке (лош бонитет земљишта, велика надморска висина, екстремни нагиби коришћеног терена, ерозија, плављење и клизиште) или препреке резервата природе и изворишта воде које онемогућавају развој интензивне производње на великим јединичним површинама.

Подстицајна средства могу бити употребљена као подршка аграрним произвођачима у оснивању, осавремењавању производње, као суфинансирање служби чија је делатност матична евиденција, селекцијским радом у сточарству, субвенционисање неповољних камата узетих као краткорочна задуживања индивидуалних произвођача.

**Подстицајна средства која су намењена органској производњи** обухватају премије, подстицаје, регресе за утрошено гориво, минерално ђубриво и органско семе, а све у новчаној вредности од 40%, код произвођача који имају производњу у фази конверзије, затим произвођаче са завршеним поступком конверзије са фазом издавања органског сертификата и све произвођаче са сертификованом производњом биљном или сточарском.

Бесповратна средства намењена пољопривредној производњи за 2016. годину предвиђена су кроз подршку унапређења конкурентности достизања квалитета у примарној биљној производњи и кроз унапређење и достизање квалитета кроз сточарску производњу<sup>72</sup>.

Субвенције које се користе за набавку квалитетног приплодног подмлатка у говедарству подразумевају набавку јуница старости 17 до 27 месеци. Основне услове које подносилац захтева мора да испуни јесте да има обележену животињу одговарајуће категорије која је обележена и заведена у регистру а све у складу са вежећим законом о ветеринарству и да власник има пријављен сточни фонд. Субвенције може да оствари лице које има регистровано највише 600 грла говеда. Износ средстава за подстицај зависи од места пребивалишта корисника, налази ли се у маргиналном подручју које је означено са отежаним условима рада или не. Потенцијални корисници из маргиналних подручја имају право повраћаја средстава 55% цене без пореза.

Подручја која су са отежаним условима рада у аграрној производњи регулисани су важећим правилником<sup>73</sup> који се примењује у периоду од три године. Субвенције које се односе на маргинална подручја износе минимално 45% од набавне цене. Да би се стекао статус подручја са отежаним условима рада на једној територији општине мора да се испуни један од предвиђених критеријума: да се налазе у планинским подручјима преко 500 метара надморске висине или у границама националног парка, да имају радно запослених мање од 100 на 1.000 пописаних становника. Средства може да оствари физичко лице, предузетник или правно лице. Највиши бонитет који може да се оствари по једном захтеву износи 3.000.000 динара. Сваки рачун мора бити појединачни док износ не сме бити мањи од 50.000 динара.

<sup>72</sup> „Правилник о подстицајима за инвестиције у пољопривреди за унапређење конкурентности достизање стандарда квалитета кроз подршку у примарну производњу биљних култура и сточарску производњу“ „Службени гласник РС“, број 38/16

<sup>73</sup> „Правилник о одређивању подручја са отежаним условима рада у пољопривреди“, - „Службени гласник РС“, број 39/16, 15. април 2016. године

**Табела 63:** Подстицајна средства МПЗСШ Републике Србије за 2016.годину

<b>БИЉНА ПРОИЗВОДЊА</b>	<b>Износ</b>
Основни подстицај за биљну производњу	2000 дин./ха
Регрес за ђубриво	до 2.000,00 дин/хА
Регрес за премију осигурања	40%-45% од трошкова
Регрес за трошкове складиштења у јавним складиштима	40% од висине трошкова
<b>СТОЧАРСТВО</b>	
Премија за млеко	7 дин./л.
Квалитетне приплодне млечне краве	25.000 дин./грло
Товна јунад	10.000 дин./грло
Краве дојиље	20.000 дин./грло
<b>ОРГАНСКА ПРОИЗВОДЊА</b>	
Премија за млеко произведено - органска производња	9,80 дин./л.
Основни подстицаји у органској биљној производњи	2.800 дин./ха
Квалитетне приплодне млечне краве у орг. производњи	35.000 динара/грло
Товна јунад у органској производњи	14.000 дин./грло
Краве дојиље у органској производњи	28.000,00 динара/грло
<b>СУБВЕНЦИОНИСАНИ КРЕДИТИ</b>	
Субвенција каматне стопе	Каматна стопа 3%
Увођење сертификата	Макс. износ 350.000

Извор: Република-Србија-МПЗСШ,-Подстицајна-средства-2016.-Београд,-април-2016.

#### 4.5. СТАНДАРДИЗАЦИЈА И ЕФЕКТИ РАЗВОЈА СТОЧАРСТВА

Агропрехрамбена сигурност становништва и стабилна снабдевеност тржишта у потпуности је остварена моментом обезбеђивања довољних количина здравствено исправне хране на целокупном националном тржишту уз постизање најприхватљивије цене како за произвођаче и прерађиваче тако и за потрошаче. Квалитетна и здравствено прихватљива понуда хране гарантује здравље целокупне нације. Питање прехрамбене сигурности данас је доминантно и незаобилазно у неразвијеним економијама, док се обезбеђење са питањем прехрамбене безбедности истиче са посебном пажњом у економски развијеним тржишним економијама.

Крајњи циљ примарне пољопривредне производње представља финални производ или сировина намењена за даљу прераду. Основа за могућност размене добара је чињеница да ли је нека производња или производ могуће стандардизовати или не. Стандардизација са специјализацијом производње остварује јаку везу која је окарактерисана производњом по спецификацијама које су утврђене пре самог започињања. Унифицирање производње и уједначавање производа омогућава да се ограничи појава некорисно и неблагонамерно дистрибуираних производа, као и да се нестандардизовани производи умножавају на тржишту. Стандардизација производа представља тржишни првац рационализације у целокупној репродукционој сфери и рефлектује се на све производне области, промет и потрошњу. Овим процесом доводе се у директни и непосредни контакт произвођачи, трговци и потрошачи, који директним контактом и сарадњом учествују у реализацији задатог квалитета, обима и начина потрошње финалних производа. Производи стандардног квалитета поједностављују функције набавке, дистрибуције, складиштења и продаје што се најјасније види како једноставна и брза набавка потпомаже продају и убрзавају репродукцију трговинских предузећа.

Продуктивност и профитабилност у гросистичкој и детаљистичкој фази промета стандардизацијом производних процеса и производа постају вишеструки. Послови физичке дистрибуције су најбољи пример анализе и реализације ефеката стандардизације. У свом технолошком циклусу обухватају сегменте наручивања, држања залиха, пријема робе, складиштења, паковања, транспорта, испоруке као и маркетинг функција, истраживање тржишта, развој и слично. Синхронизовање свих ових чинилаца омогућава елиминисање непотребног броја посредника, стабилизацију цена и уједначеност снабдевености тржишта. Ефекти стандардизације такође се одражавају у повећању степена уједначености и толеранције механизма тржишта као и јавности кретања на целокупном тржишту.

Вредност финалних производа повећава се процесом стандардизације, што подразумева јединствен квалитет, сортирање, калибрирање, паковање, амбалажирање, дистрибуирање и обележавање производа. Амбалажирање производа повећава не само вредност и асортиман производа, већ усмерава правце промета путем већег броја посредника. Крајњи потрошачи очекују широку разноврсност производа упакованих у малим количинама, што значи да ће у наредном периоду све више прехранбених производа бити упаковано и унапред измерено чиме се смањује несклад квантитета и квалитета инпута. Паковање и амбалажа чине једнак међу најважнијим производним и дистрибутивним деловима пошто заједно чине саставни део производа. Амбалажа карактерише производ тако што утиче да добије специфичан и препознатљив тржишни изглед чиме се прилагођава финалној дистрибуцији и потрошњи.

Нестандардни производи ограничени су на локални ниво што подразумева блискост произвођача и потрошача и ограничава могућности директног укључивања већег броја дистрибутивних посредника.

Стандардизација и стандарди представљају природан процес стар колико и људска историја. Историјски посматрано усвајане су активности и начини којима је човек могао да усклади и поједностави одређене феномене и процесе из свог окружења а који су били доста сложени и препуштени сами себи.

Процес стандардизације треба да представља поједностављење одређених поступака који доводе до смањења трошкова, повећања ефикасности и квалитета. **Предмет** стандардизације одређује материју која се стандардизује (житарице, месо, млеко, дрво итд.), док **област** стандардизације обухвата групу одговарајућих предмета (пољопривреда, грађевинарство, здравство, образовање...).

Стандарди представљају документа која прописују правила, смернице или карактеристике за одређени материјал, производ, или производни процес. Према дефиницији Међународне организације за стандардизацију (ISO), стандарди представљају документоване споразуме у којима су садржане техничке спецификације или неки други прецизно одређени критеријуми који се морају стално користити како би се осигурало да су материјали, производи, производни процеси или услуге у складу са прописаним упутствима. Стандард јесте документ унапред утврђен већим консензусом и који је донет од признатог верификационог тела где се у циљу опште и вишекратне употребе утврђују одговарајућа правила, карактеристике или смернице за активности или крајње производне резултате а све ради постизања задовољавајућег степена уређености у некој области сертификације. Стандарди се односе на широки спектар питања од квалитета, безбедности хране, техничких захтева, правила паковања, па све до разних етичких, еколошких и социјалних питања.

Стандарди играју кључну улогу како у локалној тако и у међународној трговини, у свим деловима ланца снабдевања. Они омогућавају размену производа као и основне услове за ефикасно функционисање на тржишту. Ако пословни партнери поседују исти стандард, то им омогућава да лакше комуницирају, имају заједничка

очекивања и остварују компатибилност заједничке производње. Постоје различити нивои стандардизације: **међународна стандардизација** – у оквиру које могу бити укључене одговарајуће владине организације одређених земаља, међународне организације за стандардизацију: ISO, IEC; **регионална стандардизација** – у овим ове стандардизације могу се укључити одговарајуће институције одређеног економског подручја, географског или политичког региона; европска организација за стандардизацију, европски комитет за стандардизацију и стандардизација у електротехници; **национална стандардизација** – на нивоу одређене земље. У Србији је то Институт за стандардизацију Србије а стандарди имају ознаку SRPS; **покрајинска стандардизација** – заснована је на одређеној територији или границама једне земље; У оквиру земље или територијалног дела земље стандардизација може бити на нивоу гране или сектора, локалном нивоу, на нивоу удружења и предузећа у индустрији.

Стандарди се могу поделити према доносиоцима стандарда на јавне и приватне стандарде: **Јавни** стандарди утврђују се од стране националних и међународних институција као и од стране EU. Ови стандарди су обавезни, из разлога уске повезаности са одговарајућим међународним и националним прописима и законима. Уколико се непоштују ови стандарди долази до забране дела или целокупне производње, продаје одрђеног производа или одређених услуга на тржишту. Најчешће познати у употреби јавни стандарди укључују: фитосанитарне стандарде, стандарде који се односе на безбедност хране, оцењивање и стандарде квалитета, садржај загађивача пестицида, итд. Произвођачи и трговци који желе да извозе морају да буду упознати са јавним стандардима који су на снази на тржишту где се планира извоз производа. **Приватни** стандарди могу бити постављени од стране купаца, добављача, институција за нормирање, институција за инспекцију и сертификацију или невладиних организација. Они нису у законској обавези већ су добровољни. Њихов циљ је да се омогући продаја производа са додатом вредношћу или да се испуне захтеви одређене групе клијената тј. крајњих потрошача.

**Табела 64:** Подела стандарда према доносиоцима

ЈАВНИ		ПРИВАТНИ
<b>ОБАВЕЗНИ</b>	Закони, регулативе, правилници, DPP, DHP, (НАССР)	НАССР
<b>ДОБРОВОЉНИ</b>	PDO/PGI, Органска производња, IP/IPM	ISO, Global G.A.P., BRC, IFS

Стандарди се још деле према: **Циљу сертификације:** на стандарде за сертификацију процеса производње или сертификацију производа; **Циљевима стандарда:** испуњавање минималних захтева за безбедност хране, квалитет хране, очување животне средине (GLOBAL GAP, ISO, BRC, GOST-R, НАССР sistem), или диференцирање производа - стварање производа врхунског квалитета на тржишту који представља скуп значајних разлика по чему се производ одваја од производа који су му конкуренција (органско, географско порекло, HALAL, Kosher).

Подела по **циљаној комуникацији**, коме се обраћају стандарди: комуникација са пословним партнерима где у већини случајева није дозвољено стављање лога на крајњем производу (НАССР sistem, ISO, BRC, IFS), или комуникација са корисницима где је дозвољено постављање лога на крајњи производ. Односи се на диференциране производе, попут органских, са географским пореклом, HALAL, KOSHER али и на GOST-R, на основу дела ланца снабдевања који покривају: производњу, прераду и дистрибуцију.

Табела 65: Најчешћи стандарди у употреби и њихова област примене

СТАНДАРД	ПРИМЕНА
<b>ISO 9001</b>	Све организације
<b>ISO 22000</b>	У ланцу снабдевања храном
<b>ISO 14001</b>	Смањење штетног утицаја организације на животну средину
<b>ISO 17000</b>	Оцена усаглашености
<b>ISO 18001</b>	Високоризичне делатности по здравље и повреде на раду
<b>ISO 27000</b>	Информационе технологије и потреба очувања поверљивости информација
<b>ISO 31000</b>	Управљање ризицима
<b>ISO 50001</b>	Ефикасно управљање енергијом
<b>HACCP sistem</b>	Све производње и прераде воде за пиће; Све прехранбене производње и прераде; Организације за паковање и препакивање прехранбених производа; Складиштење, транспорт и дистрибуција прехранбених производа; Припрема и дистрибуција хране; Објекти јавне и колективне исхране; Трговине, сви велепродајни и сви малопродајни објекти; Угоститељски објекти, кетеринг и услуге испоруке готове хране.
<b>HALAL</b>	Производња и припрема хране
<b>Organic sertifikat (BIO)</b>	Фарме произвођачи хране
<b>GLOBAL GAP</b>	Билна производња; Сточна производња; Аквакултура
<b>IFS</b>	Прерада хране
<b>FSC</b>	Дрвна индустрија
<b>BRC Standard</b>	Услужне компаније
<b>GOST-R</b>	Све области индустријске производње
<b>CMMI</b>	Примена у било којој индустрији
<b>CE Znak</b>	Индустријска производња, прерада и дијагностика

**Сертификација** је званично признавање при којој тело задужено за сертификацију после обављених поступка даје сагласност и потврду да је одређени процес или предмет у складу са одредбама стандарда. Процес се окончава добијањем потврде или сертификата који одобрава усклађеност. Предмет сертификације може бити: производ или услуга; систем или процес; појединац. После потврде овлашћеног тела није обавезно али је потребно да проверу и потврду ураде непристрасне и независне организације које су уско специјализоване за одређен процес, поступак или посао. Ове провере могу бити од акредитованог или неакредитованог тела. Ако је сертификационо тело акредитовано то значи да је и само под проверама. Овај процес обављају тела најчешће на нивоу државе, код нас је у питању Акредитационо тело Србије–АТС. Регистар свих акредитованих тела која су у функцији оцене усаглашености налази се у бази АТС-а.

Како би се побољшао квалитет као и сама конкурентност Српских пољопривредних и прехранбених производа, неопходна је имплементација неког од захтеваних стандарда. Произвођачи и прерађивачи који имају имплементиран

захтевани стандард имаће доминантну позицију, продуктивност и конкурентност биће боље што све омогућава једноставнију продају на иностраном и светском тржишту.

Како се тежи прогресивном усклађивању и поједностављивању стандарда квалитета који се користе у ланцу исхране, укључујући и примарне произвођаче, данас су добављачи условљени од стране трговинских ланаца да имплементирају низ стандарда квалитета.

#### 4.5.1. Стандарди у функцији агробизнис система

**ISO 9001** представља међународни стандард којим је дефинисан начин уређивања квалитета тако да је могућа примена у свим организацијама које се баве производњом или услугама. Овај стандард олакшава међуорганизацијско пословање. Примена наведеног стандарда омогућава лакше пословање где су прецизно дефинисане обавезе и одговорности. Сировине које учествују у производњи као и крајњи производи одређују суштину планирања, што је темељна основа потрошачима о реализацији очекиваних услова.

**ISO 14001** стандард дефинише захтеве управљања заштитом животне средине. Успостављањем наведеног стандарда, његови корисници стављау еколошке елементе у службу своје производне предности тако што животна средина није угрожена а успостављени процеси не штете окружењима природе.

Стандард ISO 14001 у законским оквирима није обавезан тако да је примена добровољна. У служби је свих организација са разноврсним делатностима и може се примењивати заједно са ISO 9001 чија примена је намењена сертификацији.

**OHSAS 18001** намењен је дефинисању система који управљају заштитом и безбедности здравља на раду. Основни задатак јесте да се неконтролисани ризици искључе и све опасности постану контролисане тако да се запослени одговарајуће заштите и тиме омогући сталност пословања.

Примена OHSAS 18001 стандарда није обавезна законом. Његова употреба заступљена је у предузећима где је производни циклус под високим ризиком а самим тим здравље и безбедност на раду немогућа без практичне примене.

**ISO 27000** представља стандард новије примене ради управљања системом квалитета информација. Значај добија на основу све убрзанијег развоја технологија и информационих система. Информације се у стандарду третирају као имовина које имају правце за чување, употребу и управљање.

**ISO 22000:2005** јесте стандард међународних оквира са применом у безбедности хране-Food safety management systems. Већи број земаља у Европи све више уступају место овим стандардима уместо HACCP-а у делатности прехранбене индустрије. ISO 22000 стандард се односи на скоро све производне јединице у ланцу исхране и дефинише основне захтеве управљања безбедношћу производње хране. Основа овог стандарда су принципи HACCP система за пружање безбедног крајњег прехранбеног производа. Он у себи интегрише не само HACCP и ISO 9001 већ се бави предвиђањима и анализом великог броја спољних фактора и опасности који не само што могу да угрозе безбедност хране, већ могу негативно да утичу и на производни процес, финансије предузећа и запослене.

ISO 22000 је први стандард који могу користити сви чланови ланца снабдевања храном, од „фарме до трпезе“. Стандард је намењен сертификацији а може да се имплементира самостално или интегрално са другим системима квалитета са којима је потпуно компатибилан.



**НАССР-Hazard-Analysis-and-Critical-Control-Points**<sup>74</sup> Анализа Ризика и Критичних Контролних Тачака је развијен од стране Codex Alimentarius Commission како би се поставио стандард за безбедност хране.

НАССР концепт је први пут примењен шездесетих година прошлог века у компанији Pilsbury, у сарадњи са Natick лабораторијом војске САД и националном агенцијом за аеронаутику и свемирска истраживања. Задатак овог пројекта је био да се у пуној мери обезбеди хигијенско-токсиколошка исправност хране намењене астронаутима, а био је познат под шифром „нулта грешка“.

Седамдесетих година XX века, НАССР систем квалитета прихватила је и препоручује Светска здравствена организација, док се одлуком америчке агенције за храну и лекове НАССР концепт примењује у прехранбеној индустрији САД од 1973. године.

НАССР је систем за контролу, који је успостављен тако да идентификује и спречи микробиолошке, хемијске и физичке опасности у току производње хране. Систем укључује кораке уз помоћ којих ће се спречити проблеми пре него што се појаве и да се исправе одступања чим се уоче. Такав систем за контролу заједно са документацијом и верификацијом је интернационално признат као најефикаснији приступ за производњу безбедне хране.

НАССР систем дефинише захтеве за ефикасну контролу како би се произвео безбедан производ. Сам НАССР систем је изграђен од седам принципа: Спровођење анализе биолошких, хемијских и физичких опасности; Дефинисање критичних контролних тачака; Утврђивање критичних контролних граница, на пример, минимална температура и време кувања; Утврђивање система праћења и контроле (мониторинг); Утврђивање корективних мера; Утврђивање процедура за потврђивање да је НАССР систем ефикасан; и Утврђивање потребне документације и чување докумената.

Пре самог спровођења НАССР система, потребно је испунити пет пред активности: Формирање НАССР тима; Описивање карактеристика и намеравање употребе производа; Описивање и приказивање производних процеса; Верификација производних процеса и услова на лицу места; и Програм подршке НАССР систему.

Поред надзорног оцењивања, које се обавља сваке године, ресертификација се обавља сваке треће године.

**Global G.A.P.** је стандард који је првенствено креиран да увери потрошача да храна која је произведена на фарми, има минималан утицај на животну средину, смањену употребу хемијских инпута и да обезбеђује одговоран приступ за добробит и сигурност радника као и добробит животиња.

Циљ овог стандарда је, да се поред повећања бриге за безбедност производа, очувања животне средине и добробити радника, развије систем управљања квалитетом за примарну пољопривредну производњу. Као резултат ове иницијативе долази до хармонизације и развоја стандарда и процедура за Добру Произвођачку Праксу (G.A.P. - Good Agricultural Production).

Global G.A.P. је приватни стандард, који се не обраћа директно крајњим потрошачима, већ представља комуникацију између пословних партнера. Стандард не покрива цео ланац снабдевања већ је фокусиран на примарну пољопривредну производњу.

<sup>74</sup> Савић М. (2005.) „Значај и подручје примене НАССР система“, Зборник резимеа са симпозијума сточарство, ветеринарство и агрономија у транзиционом процесима, Херцег Нови

За Global G.A.P. сертификацију се може конкурисати на следећа два начина: индивидуални пољопривредник подноси захтев за сертификацију или група пољопривредника, као правно лице, подноси захтев за сертификацију.

**Табела 66:** Поређење стандарда GLOBAL G.A.P / ISO 22000 / BRC / IFS

	GlobalGap	ISO 22000	BRC	IFS
Систем управљања	±	+	+	+
Принципи хигијене	+	+	+	+
Контрола процеса и производа	±	+	+	+
Сруштвена одговорност	+	-	-	-
Очување животне средине	+	-	-	-
Одржива пољопривредна пракса	+	-	-	-

**Легенда:** + Потпуно испуњава захтев; ± Делимично испуњава захтев; –Не испуњава  
**Извор:** Водич-за-сертификацију-пољопривредне-производње-и-прехранбене-индустрије,-захтев;

**BRC стандард**, овај стандард је развијен како би се помогло трговцима и власницима брендова да осигурају безбедност и квалитет хране. Поред ове сврхе, стандард се од стране многих предузећа користи као шема за оцењивање добављача, као и за оцену производње.

Стандард се односи на део ланца снабдевања који обухвата прераду хране, припрему примарних производа и сировина за снабдевање угоститељских објеката, ресторана и прерађивача.

Због успеха и глобалног прихватања BRC стандарда за храну, данас постоје BRC стандарди за следеће четири области:

- Безбедност хране,
- Крајњи производи,
- Паковање и амбалажа,
- Складиштење и дистрибуција.

**International Food Standard (IFS) International Featured Standard**, Овај приватни стандард су развили немачки и француски трговачки ланци како би уједначили и уобличио захтеве према добављачима у односу на систем квалитета и безбедност хране. Као основа овог стандарда коришћен је BRC стандард, а структура је преузета из ISO 9001:2008 стандарда.

Примена овог стандарда заједно садржи квалитет и безбедну производњу хране. Све је засновано на принципима праћења тако са се увек може утврдити квалитет на релацији произвођач, дистрибутер, финални потрошач.

**HALAL стандард** контролише производњу, припрему и дистрибуцију хране која је усклађена са обичајима верске исламске заједнице. Захтеви Halal-а потичу из Курана и Шеријатског закона, који прописују шта је *halal*, тј. дозвољено, а шта је *haram* тј. забрањено. Halal између осталог забрањује употребу: свињског меса, крви, алкохола, меса мртвих животиња, месождера, магарца, паса, птица грабљивица; хране припремљене са вином, слаткиша који имају садржај алкохола, хране са емулгаторима или мастима пореклом од свиња.

Сертификате за стандард установљавају верске исламске заједнице које су за овај поступак овлашћене. Званична организација која у Србији обавља доделу HALAL сертификата, јесте Агенција Исламске Заједнице.

**KOSHER** сертификат гарантује да је производња и припрема хране према јеврејским прописима и обичајима. KOSHER сертификат (heb. Kashrus – одговарајући, исправан) обезбеђује да одређени прехранбени производ испуњава захтеве прописане

Torahom (познатијим као пет пророка Мојсијевих књига). Torah прописује који производи су прихватљиви за исхрану и начин на који морају бити припремљани како би били дозвољени за конзумирање.

Сертификат који гарантује да су производи у складу са Kosher захтевима издаје овлашћени Rabin, док одлуку о одобрењу Kosher сертификата доноси ЕСК (European Central Kashrut). За време важења сертификата, ЕСК врши проверу како би се одржао кредибилитет сертификата.

**СЕ знак** - није стандард али је битан услов за успешно пословање на тржишту ЕУ. СЕ знак у оквиру ЕУ јесте једини одобрени знак који показује да је производ усаглашен са европским захтевима о безбедности крајњих производа. Поседовање овог знака представља једину могућност да би овај производ се нашао на тржишту ЕУ.

СЕ знак може да буде стављен само на производе који су одобрени европским прописима тако да се на други производи не смеју бити обележени овим знаком. Обележавање и означавање знаковима који су слични или личе на СЕ знак није дозвољено уколико постоји могућност довођења купаца у сумњу. Производ обележен (СЕ) представља потврду да је одобрен и да се законски може ставити у промет.

Процедуре које су усаглашене са доделом СЕ знака разврстане су у осам група или модела које се могу комбиновати зависно од произвођача или производних дозвољених опција.

- ✓ модел А – унутрашња контрола производње;
- ✓ модел Б - испитивање основног усаглашеног типа директиве;
- ✓ модел Ц - подударност са одређеним типом директиве;
- ✓ модел Д – осигурање производног квалитета;
- ✓ модел Е - осигурање квалитета финалног производа;
- ✓ модел Ф - оверавање производа;
- ✓ модел Г - јединачна овера сваког производа;
- ✓ модел Х – целокупно обезбеђење укупног квалитета.

**GOST-R**-услов за Руско тржиште, је сертификат који обезбеђује усклађеност са стандардима и техничким прописима Русије који представља основни захтев неопходан за континуирани гранични пролаз за приступ на тржиште Русије.

Сертификат може бити додељен било ком произвођачу из било које земље, уз обавезну инспекцију и контролу производног процеса, хигијенских услова и лабораторијско испитивање производа.

Сертификовани производ треба да буде обележен регистрованим GOST-R знаком (тзв. знак усклађености производа).

Постоје две врсте овог сертификата у зависности од обима извоза:

- а) Сертификат за појединачну испоруку
- б) Сертификат за серијску производњу

#### **Географско порекло производа**

Сертификацијом производа са ознаком „географско порекло“ потврђујемо и гарантујемо потрошачима, да је специфичност производа јединствена комбинација локалних природних ресурса: климе, земљишта, различитих животињских врста или биљних сорти, традиције, знања и вештина које се често преносе с колена на колена, а све то је обједињено на одређеној територији.

Процес сертификације је обавезан за све производе који имају регистровану и заштићену ознаку географског порекла коју произвођачи желе да користе на тржишту.

Према закону, у Србији постоје две врсте ознака географског порекла за пољопривредне производе. Алкохолна пића, вина и ракије су регулисани посебном евиденцијом.

**Име порекла** (ПДО) представља географски назив једне земље, затим локалитета или одређеног региона чиме је означено одакле потиче производ, са посебним квалитетом, својствима или карактеристикама географске средина.

**Географска ознака** (ПГИ) представља ознаку која карактерише производ који је пореклом из одређене земље, територије, локалитета или региона.

ЕУ уврстила је и трећи знак стандарда, заштите карактеристика према географском пореклу-**Традиционални специјалитет** који подразумева израду јела по традиционалном рецепту или од традиционалних састојака у току генерацијског периода (минимум 25 година).

Заштита ознаке која представља географско порекло у комплексној процедури обједињава поступке: потврде географског порекла и потврде употребе знака географског порекла.

У Заводу за интелектуалну својину укупно има 67 регистрованих ознака географског порекла. На име домаћих лица регистровано је 52 ознаке географског порекла док је на име страних лица уписано 15 ознака.

#### **Заштита квалитета**

Када је реч о многим пољопривредним производима посебно прехранбеним, брине се Министарство за науку и заштиту животне средине, које подржава програме који за циљ имају заштиту географског производа. Надалеко познати српски производи ајвар и шљивовица иако се одлично припремају нису заштићени као наши производи. Тога су се пре досетили словенци и ајвар заштитили као свој национални бренд, а са шљивовицом то су урадили Немци.

Током прераде млека треба задржати традиционалне принципе, који морају бити строго контролисани. То подразумева израду занатских радионица са циљем стандардизације квалитета производа. Млеко мора бити одличног квалитета, када је реч о микробиолошком и хемијском саставу.

Добијање заштите ознаке порекла и заштите ознаке географског порекла, или бренда, од највећег је значаја за могућност извоза наших прехранбених производа. Подразумева се да брендирани производ, поред тога што носи ознаку земље из које потиче, испуњава и тачно прописане стандарде квалитета, што је најбитнији предуслов који мора да задовољи да би се нашао у промету на иностраним тржиштима.

#### **Органска производња**

Органска производња подразумева природно одржавање здравља пољопривредног земљишта, природних екосистема и становништва. Она се ослања на еколошку производњу, биолошку разноврсност и производњу прилагођену локалним условима, уместо коришћења инпута са штетним ефектима. Сами захтеви стандарда се односе на коришћење, где је то могуће, културних, биолошких и механичких материјала и метода, супротно од употребе синтетичких и хемијских материјала.

Органска производња подразумева добијање производа под строго контролисаним условима производње, који су законом регулисани. Закон о органској производњи и органским производима у Србији усвојен је у јулу 2006. године. Нови закон усвојен је током маја 2010. године, док је на снагу ступио 1. јануара 2011. године.

Циљ стандарда је заштита потрошача и тржишта против неоснованих тврдњи о одређеном производу и заштита произвођача органских производа од пољопривредних производа произведених на други начин. На амбалажи производа који је добијен органском производњом мора да постоји знак „органски производ“ као и лого сертификационе куће која прати и контролише цео процес производње. У Републици Србији, Министарство пољопривреде је гарант да је сваки производ који носи овај знак, произведен по принципима органске производње. Пре него што се добије статус

и знак органског производа, производња је у периоду конверзије и такви производи имају на себи ознаку „Производ из периода конверзије“.

Стандард се примењује на следеће производе, који носе, или су намењени да носе знак органски произведених производа: непрерађених биљака, животиња и биљних производа, прерађених биљних и животињских производа.

Предности органске производње су вишеструке. Она остварује позитиван утицај на биљни или животињски екосистем уз производњу здравствено безбедног производа. Нутритивни садржај крајњег производа је очуван у потпуности и вредност производа је већа у односу на конвенционално добијен производ. Финални производ не садржи ароме, конзервансе и штетне хемикалије. Улагања у репроматеријал, ђубрива или пестициде су мања, док се климатски, земљишни и људски ресурси у потпуности користе.

#### 4.5.2. Стандарди квалитета сировог млека

Развијеност млекарства у нашој земљи мери се количином произведеног млека по становнику, процентом индустријски обрађеног од укупно произведеног млека, асортиманом производа и најзад могућношћу искоришћавања секундарних производа од млека или на други начин. Тотална је искоришћеност млека као сировине.

У људској исхрани млеко се користи пре свега у облику конзумних производа, конзумна млека и павлака, затим киселомлечни производи, маслац, сир, млеко у праху и остали млечни производи, млечне конзерве, сладолед, казеинати и слично.

Под крављим млеком се подразумева непромењени секрет млечне жлезде, добијен непрекидном и потпуном мужом здравих, нормално храњених и редовно мужених крава најмање 30 дана пре и 8 дана после тељења, коме се ништа не сме додати нити одузети. Млеку се не сме додавати вода, нити друге стране материје са циљем фалсификовања и постизања неке тренутне економске користи. Млеко мора да буде природно, онакво како га је створила здрава крава, са свим својим састојцима. Млеко је комплетна намирница, јер у свом саставу има све потребне елементе за раст и одржавање организма.

Произвођач сировог млека је физичко лице или предузетник које млеко хлади и предаје га лицима са којима има уговор о откупу тј. откупљивачу. Откупљивач откупљује сирово млеко ради термичке обраде или прераде у производе од млека. У циклусу између производње и прераде млеко се узоркује а узорак представља целокупну количину сировог млека. Обележени узорак испитује се у овлашћеној лабораторији ради контроле квалитета млека. Откуп сировог млека врши се само, после провере квалитета у овлашћеној лабораторији.

Сирово млеко мора да има својствен изглед, боју и мирис и одмах после muže мора да буде охлађено на температури до  $+6^{\circ}\text{C}$ , ако сакупљање није дневно, односно на температури до  $+8^{\circ}\text{C}$ , ако је сакупљање дневно.

Кравље сирово млеко мора испуњавати следеће захтеве и то:<sup>75</sup>

да садржи минимално 3,2% млечне масти;

да садржи минимално 3,0% протеина;

да садржи минимално 8,5% суве материје без масти;

да има густину  $1,028-1,034\text{g/cm}^3$  на температури  $20^{\circ}\text{C}$ ;

да има рН 6,5-6,7;

да буде минималне киселости  $6,6-6,8^{\circ}\text{SH}$ ;

да тачка мржњења није изнад  $-0,520^{\circ}\text{C}$ ;

да су урађене алкохолне пробе негативне.

да је број бактерија на  $30^{\circ}\text{C}$  до 400.000; (у једном милилитру<sup>3</sup>)

<sup>75</sup> „Правилник о квалитету сировог млека“ сл Гласник РС 21/09

Треба да укупан број соматских ћелија буде мањи од 400.000. (у једном мл.<sup>3</sup>)

У сировом млеку није дозвољено присуство остатака пестицида, метала, металоида, отровних супстанци, остатака хемиотерапеутика, анаболика или неких других штетних материја, изнад дозвољених количина. Дозвољене количине резидуа и штетних материја одређују се прописима којима се уређује здравствена заштита животиња. У млеку не смеју да се налазе механичке нечистоће или додата вода.

Сирово млеко може да се откупљује само ако је добијено од здравих и обележених млечних грла, са регистрованих имања.

На основу резултата испитивања квалитета сировог млека у овлашћеној лабораторији кравље сирово млеко се, у зависности од броја организама, разврстава на класе:

- млеко Е класе – садржи до 100.000 cfu/ml микроорганизама;
- млеко I класе – садржи од 100.001 до 400.000 cfu/ml микроорганизама;
- млеко II класе – садржи више од 400.000 cfu/ml микроорганизама.

Стандарди у производњи сировог млека у земљама чланицама ЕУ дефинисани су директивама европске комисије<sup>76</sup>. Све земље које су чланице заједнице у обавези су да примењују прописане стандарде. Све законске мере мораће ускоро да спроводи и наша земља. Примена ових стандарда захтева потпуно нову организацију у производњи и зато је то веома дуг и скуп процес, али ће наше млекаре бити принуђене да их примењују како би што пре изашле на друга тржишта.

#### **Стандарди ЕУ који се примењују на квалитет млека:**

- тачка смрзавања млека до -0.53°C (у Србији -0,520°C);
- садржај суве материје без масти не сме да буде мањи од 8.50% (исто у Србији);
- садржај протеина не сме да буде мањи од 2.90% (у Србији 3,0%);
- присуство антибиотика у млеку највише до 0.004 микрограма;
- соматске ћелије највише до 400.000 у једном ml млека (исто у Србији);
- бактерија до 1 милион у ml млека (исто у Србији);

Наши произвођачи су упознати са прописаним каренцама (прописани најкраћи рок који мора проћи од последње примене антибиотика или хемијског средства) приликом испоруке млека после завршене здравствене терапије животиња којих се углавном придржавају.

Соматске ћелије – јесу леукоцити, макрофаги и епителне ћелије саме животиње које су пореклом из вимена и које чине одбрамбене ћелије организма у случају појаве болести. Уколико је број соматских ћелија преко 400.000 у једном милилитру млека, знак је присуства болести. У земљама ЕУ број соматских ћелија утиче на цену млека. Уколико млеко садржи мање од 200.000 соматских ћелија у једном милилитру млека, произвођач стиче могућност да оствари премију 3-5% на основну цену; уколико млеко садржи 250.000–400.000 соматских ћелија произвођач добија умањење 5-10% на основну цену млека, уколико млеко садржи преко 400.000 соматских ћелија остварује се само 40% основне цене млека.

Већина европских земаља према важећим законима придржава се да број бактерија не пређе 50.000. Велики произвођачи млека код њих, обично врше рутинску контролу бактерија при откупу млека, а код мањих произвођача и прерађивача млека контролу бактерија врше посебне инспекцијске службе.

Велики број земаља из ЕУ забрањује употребу и куповину сировог млека директно од производних јединица. Закони у ЕУ који се тичу стандарда производње и прераде млека доста су ригорозни. Према правилима мора бити заштићено здравље

<sup>76</sup> Direktive evropske komisije br.89/362/EEC i 92/46/EEC

животиња, произведено млеко и млечни производи морају бити најбољег квалитета што има највећи утицај на здравље потрошача. Код нас највећи проблем у придржавању ових стандарда представља чињеница да произвођачи не могу финансијски да испуне све услове, а постоји и недостатак стручних служби које воде фармере ка достизању ових стандарда.

#### 4.5.3. Контаминенти хране

Најчешће изоловани загађивачи хране која је у употреби при исхрани људи или гајених животиња јесу гљиве. Њихов раст на храни или у храни проузрокују промене које негативно утичу на квалитет и искоришћеност тог производа. Неке врсте гљива представљају потенцијалну опасност по здравље људи и животиња јер излучују токсичне продукте – микотоксине.

Утврђено је преко 400 продуката микотоксина који су потенцијално токсични за животиње и људе. Од утврђеног броја микотоксина знатно мањи број се сматра штетним, а само 20-30 према учесталости појављивања и штетним ефектима, имају медицински, нутритивни, еколошки и економски значај. Контаминенти се у организам људи или животиња у највећем броју случајева уносе храном.

Штете у сточарству које настају услед микотоксикоza могу да буду велике. Испољавају се у виду директних губитака због угињавања животиња или, још чешће, настају индиректно услед пада производних и репродуктивних способности животиња. Најчешћи микотоксини су: aflatoxin, ochratoxin, zearalenon, deoxynivalenol, T-2 and HT-2 toxins и fumonisins.

Код домаћих животиња микотоксини могу проузроковати: смањене производне резултате; одбијање конзумирања хране; лошију конверзију хране; смањен прираст; слабост имунитета; поремећаје у репродукцији; резидуе у производима животињског порекла које користи човек.

Негативни ефекти дејства микотоксина најизраженији су код високо производних животиња у фармском начину држања. Микотоксини су подједнако токсични и за животиње и за људе. Откривање присуства резидуа микотоксина у месу, млеку, органима и јајима животиња има непроцењиви значај када је у питању здравље људи, јер се њиховом детекцијом и искључењем таквих намирница из употребе могу спречити фаталне последице по здравље људи.

**Адсорбенти микотоксина** су супстанце које у кратком року треба да вежу микотоксине а затим да их преко излучевина елиминишу из организма. Производи су базирани на природном минералу зеолиту и клиноптилолиту. Ови производи поседују активне центре који су високо ефикасни у адсорпцији микотоксина, које адсорбују у преко 85%. Поседују ефикасност код адсорпције Афлатоксина, Зеараленона, Охратоксина А и Т-2 токсина.

## 5. ПОЉОПРИВРДА БЕОГРАДСКОГ РЕГИОНА У ФУНКЦИЈИ АГРОПРЕХРАМБЕНЕ СИГУРНОСТИ СРБИЈЕ

### 5.1.ЗНАЧАЈ И СПЕЦИФИЧНОСТИ ПОЉОПРИВРЕДЕ РЕГИОНА ГРАДА БЕОГРАД

Географски положај Београда је изразито специфичан. Налази се у југоисточној Европи, централно је постављен на Балканском полуострву где лежи на ушћу две реке Саве у Дунав. Историјски представља изузетно привлачно место за живот и становање. Велику вредност приликом проучавања историјског настанка поткрепљују очувани материјални докази у виду фрагмената и богата архивска грађа. Координате града Београд налазе се у Кнез Михаиловој улици где је записано да се налази на 44°49'14" СГШ и 20°27'44" ИГД са просечном надморском висином од 132м.

Својим положајем налази се на раскршћу путева који повезују Источну и Западну Европу, док речним сливом допиру до Егејског мора, Мале Азије и Блиског истока. Река Дунав својим пловним путем, повезује западну и средњу Европу са земљама југоисточне и источне Европе. Лука Београд велико је пристаниште бродова који долазе из Црног мора што је постало још значајније пуштањем у промет пловног саобраћаја Рајна-Мајна-Дунав где се наша престоница нашла у средишту пловног пута од Северног мора и Атлантика ка Црном мору.

Околина Београда подељена је на две различите природне целине које чине: северно Панонска низија са једне стране, која је под индустријским биљем и житарицама (пшеница и кукуруз) и јужно је Шумадија где се налазе воћњаци и виногради. Од југа рељеф се постепено спушта према северу где се простиру велика пространства пољопривредног и обрадивог земљишта. Највиша кота на ужем подручју Београда налази се на Вождовцу – Торлак 303,1м, док је најнижа на Ади Хуји 70,15м. Територијом Београда река Дунав протиче у дужини од 60км и Сава дужином 30км што представља велико природно богатство током летњих сушних месеци приликом мелиоративних активности на пољопривредним површинама.<sup>77</sup>

Београд као и у целу Србију обухвата умерено континентална клима са јасно диференцирана четири годишња доба. Током јесени јавља се период продуженог лета што изузетно повољно утиче на вегетативни период биљних култура. Зиме нису јако хладне где је јануар најхладнији месец. Период пролећа је доста кратак са повременим кишама после чега долази лето брзо и нагло без јасног прелаза ова два годишња доба.

Производња хране и пољопривредна производња имају значајну улогу у економском и привредном развоју града Београда. Пољопривреда је један од начина за економско одржавање, у времену изражених економских промена. Појава повећаног бављења пољопривредом, присутна је у приградском општинама поготово у подручјима где су друге могућности запошљавања веома сужене.

Анализирајући спроведени попис становништва 2011. године, на простору Београда живи 1.639.121<sup>78</sup> становник. Територију града Београда са укупном површином од 3.226 км<sup>2</sup> чини 17 општина од чега 10 градских и 7 приградских са 166 насеља и 174 катастарске целине. Највећа градска општина је Палилула са 44.661ха док је најмања Врачар са 292ха.

<sup>77</sup> Стратегија развоја пољопривреде града Београда до 2015. године

<sup>78</sup> РЗС Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. „Први резултати“



**Табела 67:** Упоредни преглед броја становника са пописним индексима-(%)

	1991	2002	2011	Разлика 2011-1991	Индекс 1991/2002	Индекс 2002/2011	Индекс 1991/2011
Град Београд	1552151	1576124	1693121	140970	101.5	107.4	109.1
Барајево	20846	24641	27036	6190	118.2	109.7	129.7
Вождовац	156373	151768	157152	779	97.1	103.5	100.5
Врачар	67438	58386	55463	-11975	86.6	95.0	82.2
Гроцка	65735	75466	83398	17663	114.8	110.5	126.9
Звездара	135694	132621	148014	12320	97.7	111.6	109.1
Земун	141695	152950	166292	24597	107.9	108.7	117.4
Лазаревац	57848	58511	58224	376	101.1	99.5	100.6
Младеновац	54515	52490	53050	-1465	96.3	101.1	97.3
Нови Београд	218633	217733	212104	-6529	99.6	97.4	97.0
Обреновац	67654	70975	71419	3765	104.9	100.6	105.6
Палилула	150208	155902	170593	20385	103.8	109.4	113.6
Раковица	96300	99000	108413	12113	102.8	109.5	112.6
Савски Венац	45961	42525	38660	-7301	92.5	90.9	84.1
Сопот	19977	20390	20199	222	102.1	99.1	101.1
Стари Град	68552	55543	48061	-20491	81.0	86.5	70.1
Сручин	34463	38695	42012	7549	112.3	108.6	121.9
Чукарица	159257	168505	179031	19774	105.8	106.2	112.4

**Извор:** Попис-становништва-1991.,-2002.-и-2011.-године:-табела-самостална-обрада-аутора

Анализирајући упоредне резултате пописа становништва запажен је неуравнотежен тренд пораста или пада укупног броја становника на територији града. Поједине општине имају пораст броја становника док поједине претежно градске имају негативан тренд. Раст укупног броја запажен је значајно на територијама ван градског подручја. Највећу промену укупног броја становника имале су општине Барајево 129,7%, Гроцка 126,9% и Сурчин 121,9% док је значајно смањење укупног броја становника било на територији општина Стари Град 70,1%, Врачар 82,2% и Савски Венац 84,1%.

На територији Града Београд током 2011. године било је 606.433 домаћинства што представља пораст од пописа 1991. године од 17,7%. Током претходних 10 година пораст броја домаћинства износио је 7% или за 3% мање поредећи период од претходног пописа. Кризне деведесете године довеле су до миграционих кретања која су условила промене код укупног броја становника и код броја домаћинства. Београд представља највећи популациони, културни и привредни регион Србије. Економска и друштвена криза условили су интензивирање негативних тенденција и миграционих процеса који су везани за број и структуру становништва. Општине са највећим порастом домаћинастава од 1991. до 2011. године биле су Барајево 135,6%, Чукарица 134,7% и Раковица 130,2% док је смањење запажено у општинама Стари Град 21%, Савски Венац 8,4% и Врачар 7,4%.

**Табела 68:** Упоредни преглед броја домаћинства са пописним индексима-(%)

	1991	2002	2011	Разлика 2011-1991	Индекс 1991/2002	Индекс 2002/2011	Индекс 1991/2011
Град Београд	515040	567325	606433	91393	110.2	106.9	117.7
Барајево	6577	8254	8920	2343	125.5	108.1	135.6
Вождовац	53259	56936	59370	6111	106.9	104.3	111.5
Врачар	27256	25241	25236	-2020	92.6	100.0	92.6
Гроцка	19216	24313	27134	7918	126.5	111.6	141.2
Звездара	46818	49907	58527	11709	106.6	117.3	125.0
Земун	46167	53050	57845	11678	114.9	109.0	125.3
Лазаревац	17640	18802	18862	1222	106.6	100.3	106.9
Младеновац	15801	16399	17512	1711	103.8	106.8	110.8
Нови Београд	69933	79649	81073	11140	113.9	101.8	115.9
Обреновац	20571	22836	23712	3141	111.0	103.8	115.3
Палилула	51259	57634	65245	13986	112.4	113.2	127.3
Раковица	30756	35139	40036	9280	114.3	113.9	130.2
Савски Венац	17788	17220	16288	-1500	96.8	94.6	91.6
Сопот	6227	6664	6864	637	107.0	103.0	110.2
Стари Град	27217	24040	21492	-5725	88.3	89.4	79.0
Сручин	9987	11509	12877	2890	115.2	111.9	128.9
Чукарица	48568	59732	65440	16872	123.0	109.6	134.7

Извор: Попис-становништва-1991.,-2002.-и2011.-године:-табела-самостална-обрада-аутора

Један од доминантних негативних фактора представља старење становништва. Број становника старијих од 65 година значајно је порастао у другој половини двадесетог века и тај негативни тренд наставио се до данас. На градској општини од укупно регистрованих 606 хиљада домаћинстава највеће учешће је оних са једним или два члана што у укупном броју учествују са преко 50%. Најмање бројна домаћинства су вишечлана где са пет, шест или више чланова има их тек нешто преко 11%. Просечно домаћинство у Београду има 2,73 члана са тенденцијом смањења.

**Табела 69:** Упоредни преглед броја чланова домаћинстава

Регион Област	Укупно	Са 1 чланом	2	3	4	5	Са 6 и више чланова	Просечан број чланова
Београдски регион	606433	148973	156006	123973	110341	40265	26875	2,73
%	100	24,57	25,73	20,44	18,20	6,64	4,43	

Извор: Попис-становништва-према-броју-чланова-2011.-године-Књига-10

Од укупно регистрованих домаћинстава у Региону града Београд има 33.244 регистрованих газдинстава која се баве пољопривредом од чега 33.117 породична газдинства и 127 правних лица и предузетника.

Површина града Београд од 322.268ха заузима 3,65% у односу на целокупну територију Републике Србије. Пољопривредна површина града износи 217.374ха што у односу на укупну пољопривредну површину Србије (5.056.830ха) заузима 4,3%<sup>79</sup> док површина коришћеног пољопривредног земљишта Београдског региона 136.389ха у односу на коришћено пољопривредно земљиште Србије 3.437.423 учествује са 3,98%.

<sup>79</sup> Годишњи програм заштите, уређења и коришћења пољопривредног земљишта на територији града Београда за 2012. годину

Пољопривредне површине у укупној површини града заузимају 42,32%. Оранице заједно са баштама заузимају 78,25%, виногради 0,56%, воћњаци 9,25%, ливаде и пашњаци 10,56% и остало коришћено земљиште пластеници и рибњаци 1,77%. На укупним пољопривредним површинама у укупној сетвеној структури доминантну производњу чине житарице затим сточно крмно биље и повртарске културе.<sup>80</sup>

У државној својини на територији Београда налази се 36.560ха пољопривредног земљишта што је 17% укупних пољопривредних површина.

**Општина Младеновац**, простире се на површини 33.900ха. У свом саставу има 22 насеља са 53.096 становника (по км<sup>2</sup> 156 становника). У односу на попис 2002. године број становника се увећао незнатно (2002.-52.490). У градској средини живи 4.833 становника док је у сеоским или по начину систематизовања „осталим“ срединама 32.829 што показује да је ово једна типично пољопривредна општина. Број домаћинстава у општини је укупно 17.521 од чега 8.251 градских и 9.261 осталих са просечно 2,87 чланова по домаћинству. Коришћено пољопривредно земљиште заузима 19.376ха, што је у односу на укупну површину општине 57,2% са 5.221 пољопривредним газдинством. Пољопривредно земљиште у општини Младеновац поредећи са укупним пољопривредним земљиштем града Београда учествује са 14,2%, док у укупним обрадивим површинама Србије 0,56%. Највеће је учешће ораница и башти у пољопривредном земљишту 76,64%, воћњаци 7,63% и ливаде 13,38%, док у структури ораничних површина најприсутније су житарице, поврће и сточно крмно биље. Заступљена су газдинства која користе површине од 1-3ха земљишта. Површине које су у својини државе налази се на 427ха или 1,2%.

Општина Младеновац има развијену сточарску и воћарску производњу. Од гајених животиња у укупно гајеним животињама на територији града најзаступљеније су свиње 15,2%, говеда 12,46%, овце и живина. Сточарска производња развија се у смеру това јунади на мини фармама док је мањим делом заступљено млечно говедарство. У воћарству се гаје брескве, јабуке, шљиве и грожђе.

Пласман производа лоше је организован тако да су произвођачи принуђени самосталном сналажењу. Млеко откупљују млекаре „Имлек“, „Границе“ као већи откупљивачи и већи број мањих приватних млекара. Део млека произвођачи прерађују на сопственом газдинству и даље пласирају на пијацама. У откупу стоке нема уговорне повезаности тако да их кланице и угоститељски објекти откупљују према својим потребама. Воће се пласира на зеленим пијацама Београда у свежем стању или складишти у мини хладњачама и продаје откупном центру Делта Аграра.

На територији општине Младеновац налази се 11 задруга. Ниједна од наведених не бави се откупом пољопривредних производа док се један број бави обављањем обавезних мера селекције које се спроводе у сточарству.

Сточарство је развијено на индивидуалним пољопривредним газдинствима. Тов јунади организован је на мини фармама где се гаји 25-30 грла. Регистроване су и фарме за тов свиња са по 200 грла у турнусу. Постоје три инкубаторске станице, фарме за тов пилића и фарме за производњу јаја.

Од прерађивачких капацитета налази се кланица и прерада меса „Дамјановић“, млекара „Границе“ као већи откупљивач и мини млекаре „Рог“ и „Јагњило“.

**Општина Лазаревац**, простире се на површини 38.351ха. У саставу општине налазе се 34 насеља са 58.622 становника (152 по км<sup>2</sup>). У градској средини живи 26.006 становника док је у осталим насељено 32.616. Укупан број домаћинстава је 18.862 од чега 8.473 градских и 10.389 осталих са просечно 3,11 чланова по домаћинству. У

<sup>80</sup> Попис пољопривреде 2011. Књига 1

односу на укупну површину општине 12.384ха је коришћено пољопривредно земљиште или 32,29% са 4.831 пољопривредним газдинством. У укупном пољопривредном земљишту града учествује са 9,08%. Највише су заступљене оранице и баште 67,14%, воћњаци 7,05% и ливаде 23,72% а у ораничним површинама житарице, поврће и производња сточног крмног биља. Заступљена су газдинства која користе 1-3ха земљишта. У државној својини на територији општине налази се 3.233ха пољопривредног земљишта или 8,8%.

У општини Лазаревац пољопривредом се бави највећи број људи као допунском делатношћу док се мали број бави професионално. Сточарско воћарска производња присутна је на територији целокупне општине. У сточарству су заступљене музне краве, тов јунади, овчарство, козарство и свињарство, док су у воћаској производњи шљиве, јабуке и лешник. У укупном броју на територији града, говеда учествују са 6,03%, свиње 8,27%, овце 24,02% и живина 8,47% а пољопривредна домаћинства поседују укупно 2.973 трактора.

Пласман производа из аграра одвија се преко сточних пијаца и купаца, док се млеко испоручује млекари „Имлек” а део прерађује на газдинству и продаје на пијацама или угоститељским објектима.

Регистроване су три земљорадничке задруге које послују са минималним обимом производње. Од пољопривредних предузећа регистрован је расадник „Колубара” који се бави ратарском, воћарском и производњом садног материјала. Индивидуални пољопривредни произвођачи баве се производњом млека, товом јунади, товом свиња, узгојем оваца за тов и приплод.

**Општина Гроцка**, простире се на површини 28.923ха. У оквиру општине налази се 15 насеља са 83.907 становника (по км<sup>2</sup> 288) од чега 8.441 становник живи у градској а 75.466 становника живи у осталим срединама. На територији Гроцке има укупно 27.134 домаћинства где је 2.911 у градској а 24.233 у осталим срединама са просечно 3,09 становника по домаћинству. Ово је типично пољопривредна општина, где пољопривредно коришћено земљиште заузима 12.150ха што је 42% укупне површине. У односу на укупну површину града општина чини 8,91%, а у укупном пољопривредном земљишту града учествује са 5,59%, где је регистровано 4.043 пољопривредна газдинства. Највеће је учешће ораница 26,76%, воћњака 62,76% а осталих 14,97% површина чине виногради, ливаде и остале обрадиве површине у укупном пољопривредном земљишту. Највећи број газдинстава користи 1-3ха док се као државно води 940ха или 2,6%.

У производној структури општине Гроцка доминира воћарска производња а у њој брескве, јабуке, кајсије, јагоде и трешње. За потребе складиштења воћа регистровано је више приватних хладњача.

Сточарска производња мало је заступљена где се највише гаје свиње 3,77%, говеда 1,59% и овце 2,82% са укупно коришћених 3.566 трактора који су заступљени 15,80% у укупном броју Града Београд.

Општина има регистрованих пет задруга али само једна ради док су остале неликвидне или не раде. ПКБ Воћарске плантаже Болеч налазе се у процесу приватизације а поседују изузетно велику хладњачу која није у функцији. Пољопривредна станица „Космај” у свом саставу поседује три инкубаторске станице и родитељска јата за живинарску производњу. Индустрија меса „Голија” успешно ради а бави се производњом свежег меса и прерађевина од меса. На подручју општине Гроцка налази се још погон пекарске индустрије и расадник садног материјала „Радмиловац”.

**Општина Сопот**, налази се на површини од 27.075ха. У саставу се налази 17 насеља. Број становника 20.367 или 75 становника на 1км<sup>2</sup>, где у градској средини живи 1.920 становника а у осталим 18.447. Регистрован број домаћинстава је 6.864 од

чега је 701 у градској а 6.163 домаћинства у осталим срединама са 2,97 члана по домаћинству. Пољопривредно коришћено земљиште простире се на 10.056ха и у укупној површини општине учествује са 37,14% где је регистровано 2.708 пољопривредних газдинстава. У укупном пољопривредном земљишту града присутно је са 7,37%. Оранице и баште су са највећим учешћем у пољопривредном земљишту 64,47%, воћњаци 10,16% и ливаде 23,12%, док је у ратарској производњи најзаступљенија производња житарица и сточног крмног биља. Највећи број газдинстава користи површину од 1-3ха. У државној својини на територији општине налази се 686ха пољопривредног земљишта или 1,9%.

На територији општине Сопот гаји се 3.200 говеда 6,02% од укупно гајених у Граду Београд, свиња 13.462 или 6,64%, оваца 11,07% и живине 5,76% што подмирује ратарску и сточарску производњу где се користи 1.937 трактора.

У производној структури основу производње представља тренутна тражња на београдском тржишту. У општини је заступљена ратарска производња са производњом жита и сточног крмног биља, сточарска производња са млечним говедарством и почетком развоја козарства, воћарска и повртарска производња. Пољопривредом се бави највећи број пољопривредника као додатном делатношћу.

На простору општине Сопот налазе се четири земљорадничке задруге и ниједна не функционише. Откуп стоке обављају кланице из Младеновца и Вранића као и појединачни накупци. Млеко откупљују млекаре „Имлек” и „Границе”, док један део произвођача млеко прерађује у сир и кајмак и продају га на београдским пијацама.

На подручју општине налазе се мини индивидуалне фарме говеда, фарме за тов јунади, фарме за тов пилића док је у развоју козарство и производња козјег млека. Воћарске плантаже из Болеча своје воћњаке дају пољопривредницима у закуп.

**Општина Барајево**, налази се на површини 21.312ха. Општину чини 13 насеља са 27.110 становника или 126 по км<sup>2</sup>, где су сви становници регистровани ван градске средине. Укупан број домаћинства је 8.920 што са просечно 3,03 члана представља једну од ретких општина која је изнад просека града по овом статистичком параметру. Пољопривредно коришћено земљиште заузима 8.357ха или 39,2%, док у пољопривредном земљишту града учествује са преко 6,12%, где је регистровано 2.668 пољопривредних газдинстава. У пољопривредном земљишту највеће учешће је ораница и башти 67,17%, и ливаде 25,33%, док су у ораничној структури најзаступљеније житарице и сточно крмно биље. Највећи број пољопривредних газдинстава користи површину 1-3ха, док је као државно 617ха или 1,7%.

У производној структури развијена је сточарска и ратарска производња али се све више унапређује и повртарство. Воћарство је заступљено у мањем обиму.

Сточарска производња заступљена је у мањем обиму и није интензивног карактера. Од гајених животиња говеда има 4,64% или 2.468 грла, свиња 5,11% или 10.367 грла и оваца 8.962 или 11,35%. Ратарску и сточарску производњу опслужује 1.674 трактора што представља 7,42% од укупних на територији Београда.

Ратарска производња претежно је усмерена за потребе сопственог газдинства као сточна храна док се тржишни вишак ратарске производње пласира на сточној пијаци у Барајеву или у међусобној размени међу пољопривредним газдинствима. Реализација пласмана стоке обавља се преко накупаца, сточне пијаце или преко регистрованих кланица. Задњих година интензивира се у извесној мери козарска производња, кроз производе: козје млеко, козји млечни производи и јаретина који су веома цењени на прехранбеном тржишту града Београд. Повртарска производња се развија у пластеницима и на отвореном док се производи реализују на београдским пијацама и кванташкој пијаци. Воћарство се највећим делом користи за сопствене потребе или мањим делом се реализује на пијацама.

На подручју општине имају три задруге које се претежно баве мерама селекције у сточарству, продајом репроматеријала и откупом млека за млекурау „Имлек”. У саставу општине налази се велика фарма кока носиља, затим два млина са складиштем простором за житарице и две кланице за курупну стоку.

**Општина Земун**, простире се на површини од 15.058ха, има 168.170 становника са два насеља где у градској средини живи 157.363 становника док у осталим 10.807. Земунска општина има 57.845 домаћинстава од којих у градској средини живи 54.790 а у осталим (Угриновци) 3.055 домаћинстава. Просечно по домаћинству заједно живе 2,89 чланова. По густини насељености убраја се међу густо насељене са 1.104 становника по 1 км<sup>2</sup>. Пољопривредно земљиште заузима 7.947ха, 52,78% у односу на укупну површину општине и 5,83% учествује у укупном пољопривредном земљишту града Београд. Пољопривредна газдинства су доста уситњена са површинама 0,11-0,5ха земљишта. У државној својини на територији општине налази се 1.972ха пољопривредног земљишта или 5,4%.

У производној структури општине углавном је заступљена ратарска и сточарска производња. Коришћено пољопривредно земљиште највише заузимају орнице са 97,91% док су остале категорије маргинализоване. У ратарству доминирају житарице и крмно биље. Ратарска производња представља основ за сточарску производњу где се и највећим делом користи. Иако је ово некада био сточарски крај, сточарство због насељености и урбанизације све више губи на значају. Повртарство је мало заступљено и углавном је природног типа. Мање количине ових производа се износе на локално тржиште. Последњих година интензивира се пчеларство са 40 до 50 кошница по пчелару.

Говедарство са 2.403 грла заступљено је са 4,52% у структури града, свињарство 8.422 или 4,15%, овчарство и живинарство су на маргини 1-2%. Укупно је ангажовано 669 трактора што је заступљеност 2,96%.

Откуп и пласман стоке углавном је усмерен на закупце, и сточне пијаце. Млеко откупљују млекаре „Имлек”, „Сирибела” и млекара из Шапца. Млеко се делимично прерађује на газдинству.

Регистроване су 4 задруге, док само једна ради и функционише. Од удружења имају коњички клубови, удружења голубара и ловачко друштво. Општина од важнијих субјеката има ПИК Земун, Институт за сточарство Земун, Институт за кукуруз „Земун Поље”, Ветеринарски завод, Пољопривредни факултет универзитета у Београду, „Полимарк”, „Кока Колу”, „Навип”, „Гомбит”, „Београдску пекарску индустрију”, „Биопротеин”, расаднике и млинове.

**Општина Вождовац**, простире се на површини 14.864ха, има пет насеља и 158.213 становника. У градској средини живи 145.124 док у осталим 13.089 становника. Вождовац има 59.370 домаћинстава од чега 55.226 градских и 4.144 остала, са просечно 2,65 чланова по домаћинству а регистровано је 1.675 пољопривредних газдинстава. Број становника по км<sup>2</sup> је 1.057. Пољопривредно земљиште заузима 2.573ха, што на укупну површину општине износи 17,31% док у укупном пољопривредном земљишту града учествује са 1,89%. Газдинства у највећем броју користе 1-3ха земљишта док је као државно 525ха или 1,4%.

У структури коришћеног обрадивог земљишта ораничне површине имају највеће учешће 52,62% где су најзаступљеније житарице, затим сточно крмно биље и повртарске културе, ливаде су заступљене 38,09%, воћњаци 6,41% а остало представљају баште, пластеници и остале коришћене површине. Пољопривреда се заснива преко произвођача који су претежно пензионери, викендаши или су запослени са сталним занимањем у граду. Доминантна је природна или полуприродна производња. У ратарској производњи најзаступљеније су житарице које чине основ

сточарске производње где највише има музних крава. Општину Вождовац карактеристише земљиште лошег квалитета и претежно је четврте до седме бонитетне класе. Из наведених разлога велике површине убрајају се у категорију необрађено земљиште. Општина је слабо снабдевена механизацијом што карактерише 875 трактора или 3,88% од укупних на територији Београда.

На подручју општине налазе се две земљорадничке задруге са минималним активностима. Од прерађивачких капацитета налази се „Соко Штарк” као једно од највећих кондиторских предузећа у региону, погон за производњу хлеба „Клас”, расадник ЈКП „Зеленило” Београд и расадници ЈП „Србијашуме”.<sup>81</sup>

**Општина Чукарица**, налази се на површини 15.650ха. Има 8 насеља са 181.231 становника (1 км<sup>2</sup>-1.143) где 151.919 становника живи у градској средини а 29.312 у осталим срединам. На територији општине регистровано је 65.440 домаћинстава од чега 56.680 је градских а 8.760 осталих. Укупно је регистровано 1.326 пољопривредна газдинства. Пољопривредно земљиште заузима 2.959ха или у односу на укупну површину општине 18,91% што представља 2,17% у укупном пољопривредном земљишту града. Највећи број пољопривредних газдинстава користи 1-3ха земљишта док је као државно 102ха или 0,3%.

У производној структури доминира ратарска производња са 79,69% где су заступљене житарице, соја и уљана репица. Воћарство је заступљено 4,06% док су велике површине под ливадама 13,45% које се користе за потребе сточарства које углавном није заступљено на овом простору. У мањем обиму од грана сточарства заступљено је говедарство и живинарство. Регистровано је 699 трактора што чини 3,99% од укупно регистрованих на територији Београда. Пласман пољопривредних производа није организован, тако да се млеко и млечни производи продају на газдинству или на пијацама. Откуп житарица врши се у млиновима у Шиду, Старој Пазови, Вранићу и Батајници. Од прерађивачких погона налазе се погони „Београдске пекарске индустрије”, и погон за прераду шпиритуса и квасца „Врење”.

**Општина Звездара**, налази се на површини од 3.165ха са једним насељем. Има 151.808 становника који су сви регистровани као градско становништво или на 1км<sup>2</sup>-4.676. Укупно има 58.527 домаћинстава која су такође сва регистрована као градска са 2,59 чланова по домаћинству. На територији Општине регистровано је 224 пољопривредна газдинства. Пољопривредно земљиште простире се на 212ха што је на укупну површину 6,7%, док у укупном пољопривредном земљишту града учествује са 0,16%. Газдинства су уситњена и користе 0,11-0,5ха земљишта.

Пољопривреда је заступљена у малом обиму јер је општина Звездара градски оријентисана. Из тог разлога је велика густа насељеност са уситњеним и испарцелисаним земљишним поседом, што је главна одлика ове општине. Мали број већих пољопривредних произвођача бави се ратарском производњом који у укупно коришћеној површини пољопривредног земљишта учествују са 50,47% где су заступљене претежно житарице, воћарство 26,89% и ливаде 19,34%, док у оквиру сточарске производње заступљено је млечно говедарство и гајење осталих врста животиња претежно за сопствене потребе а продаја производа обавља се на самом газдинству или на локалним пијацама. Скоро сва газдинства се баве натуралном производњом. Велики део необрађене земље налази се у градској средини где се врши претварање пољопривредног у грађевинско земљиште, парцелисање и уситњавање.

**Општина Нови Београд**, простире се на 4.074ха, има једно градско насеље и 214.506 становника. Изражена је велика густина насељености из разлога урбанизације 5.206 становника на 1км<sup>2</sup>. На територији општине има 81.073 домаћинстава са

<sup>81</sup> Стратегија развоја пољопривреде града Београда до 2015. године

просечно 2,64 члана. Пољопривредно земљиште је на 333ха и у односу на укупну површину општине налази се на 8,17% док у укупном пољопривредном земљишту града учествује са 0,24%. У општини Нови Београд мали је удео пољопривредног у укупном становништву, док највећи број пољопривредних газдинстава којих је регистровано 85 користи површину од 1-3ха.

Пољопривредно земљиште налази се претежно на ободу општине које се претежно прекатегоризује у грађевинско. Од укупног коришћеног земљишта 97% чине ораничне површине. На подручју општине налази се једна земљорадничка задруга „Бежанија” која обрађује око 120ха земље. Основна делатност је ратарство и производња житарица. Сточарство на Општини Нови Београд скоро да није заступљено и налази се на маргинама од 0,1 до 0,2% укупно гајених животиња.

Као важнији прерађивачки капацитети из области пољопривреде на територији Новог Београда налазе се: „Делта Аграр”; компанија „Фоодланд”; индустрија меса „Агримес”; „Слап груп” и „Зеленило” - Београд.

**Општина Раковица**, простире се на површини 3.036ха, са једним градским насељем, има 108.641 становника, на 1 км<sup>2</sup> 3.571 и укупно 40.036 домаћинстава са просечно 2,71 чланом. Пољопривредно земљиште заузима 267ха или у односу на укупну површину општине 0,08%, док у укупној пољопривредној површини града учествује занемарљиво. Регистровано је укупно 202 пољопривредна газдинства. Највеће учешће је ораница 158хектара, воћњака 19 и башти са окућницама 49хектара. У ораничним површинама највеће учешће имају житарице. Газдинства у највећем обиму користе површину од 0,11-0,5ха земљишта док је државног 0,6%.

Ратарска производња огледа се у производњи житарица а говедарством, претежно за своје потребе, бави се мали број становника. Млеко прерађују на производном газдинству и као сир или кајмак у малим количинама продају на београдским пијацама.

Прерађивачки капацитети који се налазе на територији општине Раковица су погон „Београдске пекарске индустрије”, „Полимарк” и предузеће за производњу хлеба и пецива „Купиник”.

**Општина Врачар**, налази се на 292 ха са једним насељем, 56.333 становника (1км<sup>2</sup>-18.994) и укупно 25.236 домаћинстава са просечно 2,33 члана. Укупан број домаћинстава у односу на претходни попис смањен је за 7.6% Општина нема пољопривредног земљишта.

Предузећа која обављају прехранбено-пољопривредну делатност су: „Београдска пекарска индустрија” као највећи произвођач хлеба у Србији, „Клас”, „Либертас” предузеће за производњу, прераду и дистрибуцију воћа, „Хибрид” са делатности у трговини семенском робом и „Агровет” у области живинарске производње.

**Општина Стари град**, налази се на 698ха са једним градским насељем и 48.450 становника, на 1км<sup>2</sup> 6.886 становника и 21.492 домаћинства. Општина нема пољопривредног земљишта.

На општини се налазе предузећа из области пољопривредно-прехранбене производње: „Жито млин” а.д. предузеће које се бави производњом млинских производа, компанија „Александрија”, „Југокока” са основном делатности узгој живине, „Атле” предузеће за скупљање и извоз јагодичастог воћа, „Royal Eco Food” предузеће које се бави органском производњом прехранбених производа, „Cornu” са основном делатности производња корнета за сладоледе, „Ayrelia Company” – производња торти и колача.



**Општина Савски венац**, налази се на површини од 1.400ха са једним градским насељем, 39.122 становника, 16.288 домаћинстава која имају просечно 2,38 члана и на 1км<sup>2</sup>-2.761 становника.

Правна лица регистрована у области пољопривредно-прехрамбене производње на територији општине јесу: „БИП Београд” београдска индустрија пива, слада и безалкохолних пића, „Про Беком” производња прерађевина од меса, „Кооператива” предузеће са хладњачом и сушаром за воће, „Марбо Продукт” фабрика за производњу чипса, производа од брашна, концерн „Swisslion – Таково” компанија за производњу кондиторских производа, „Семе” предузеће за производњу, паковање и дистрибуцију семенске робе, расадник „Београд” за узгој шумског биља.

## **5.2. ПОЉОПРИВРЕДА БЕОГРАДА НА ПРИМЕРУ ИЗАБРАНИХ ОПШТИНА**

### **5.2.1. Општина Палилула**

Општина Палилула заузима површину од 451км<sup>2</sup>, на којој живи 173.521<sup>82</sup> становник. Граничи се са 9 општина Звездара, Врачар, Стари град, Земун, Гроцка и Нови Београд које су београдске општине, затим Панчево и Опово које су Банатске и на сремској страни граничи се са Старом Пазовом. Простире се на обе обале Дунава што представља огромно природно богатство и отвара велике могућности пољопривредог развоја.

Палилула се налази на месту где се спајају Панонска низија и Балканско полуострво. На северном делу општине налазе се низије Панчевачког рита, док се на југу распростиру брежуљкасти предели. Поједини предели претежно уз реку Дунав који су били под водом култивисани су и на њима се налазе плодне ритске црнице са огромним аграрним потенцијалом.

На јужном делу десне обале Дунава простиру се брдовити терени Шумадије. Панонски одсек чине стрми обалски усеци током целог тока Дунава и распрострањени су од Београда све до Смедерева. Висина усека доста је различита и на појединим местима износи до 50м са нагибиом и до 60%.

Општина се простире на северној територији града Београд са крајњим тачкама од 45°06' северне ширине и 20°23' источне дужине. Према површини Палилула је највећа Београдска општина која учествује са 14% градске територије Београда, 48% или 21.586ха је коришћено пољопривредно земљиште и 7.085ха укупне шумске површине.

Територија општине Палилула састоји се из три дела-градски који је смештен у центру Београда, приградски и сеоски. Спој три целине представља садејство урбане и руралне средине, по чему се општина разликује од осталих београдских општина што представља основни могући развојни потенцијал.

Општина у свом саставу има 8 насеља: Палилула, Падинска Скела, Борча, Овча, Велико Село, Ковилово, Дунавац и Сланци, где се налази 65.245 домаћинстава. Пошто је општина која у себи садржи градске, приградске и сеоске целине мала је насељеност која износи 350 становника по квадратном километру.

Број домаћинстава на општини Палилула у порасту је са мањим колебањима током осамдесетих година до данас. У односу на попис из 1991. године број домаћинстава увећан је за 27% док је у односу на попис 2002 за 13,2%. Велику већину од 92,2% чине градска домаћинства док само 7,8% су остала.

<sup>82</sup> РЗС „Попис становништва, домаћинстава и станова у Републици Србији“ Београд, 2011.

**Табела 70:** Упоредни преглед броја домаћинстава и становника 1948.-2011.године у Општини Палилула-по насељима

	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
<b>Број домаћинстава</b>								
Палилула	16452	19592	30358	42328	52453	51259	57634	65245
Градска	15569	16724	26893	38622	47901	46890	52960	60793
Остала	883	2868	3465	3706	4552	4369	4674	4452
<b>Број становника</b>								
Палилула	47168	59085	89141	126380	150484	156587	155902	173521
Градска	41292	48903	76740	113117	134917	141032	140978	159465
Остала	5876	10182	12401	13263	15567	15555	14924	14056

**Извор:** Становништво,-Упоредни-преглед-броја-домаћинстава-и-становника-1948-2011.-Подаци-по-насељима,-Књига-21,-Упоредни-преглед-броја-становника-1948-2011.-Подаци-по-насељима,-Књига-20:-табела-самостална-обрада-аутора

Број становника на општини Палилула у порасту је током посматраног периода од 1948. до 2011. године. Успоренији раст броја становника дешавао се током деведесетих година од 3,8% док је израженије миграторно кретање током двехиљадитих година довело до укупног пораста становника од 13,6%. Број градског становништва знатно је израженији и чини 92% укупног становништва а само 8% или 14.056 становника живи у сеоким срединама.

На територији општине Палилула живи 173.521 становник, 82.342 мушкараца 47,5% и 91.179 жена 52,5% у 65.245 домаћинстава. Ова општина је по броју становника четврта од свих београдских општина.

Општина је веома хетерогена посматрано по структури становништва, густини насељености и месту привређивања. Насељеност од 350 становника/км<sup>2</sup> доста је различита тако да је доста већа у градском делу поређећи је са приградском или сеоском територијом.

**Табела 71:** Број становника и домаћинстава по насељима-упоредни преглед 2002. и 2011.године

	2002. Број становника	2011. Број становника	2002. Број домаћинстава	2011. Број домаћинстава
<b>Укупно</b>	155.902	173521	57.634	65245
<b>Градско насеље</b>	140.978	159465	52.960	60793
<b>Остала насеља</b>	14.924	14056	4.674	4452
<b>Београд-Палилула</b>	103.326	110637	40.507	43999
<b>Борча</b>	35.150	46086	11.668	15971
<b>Велико Село</b>	1.676	1594	388	389
<b>Дунавац</b>	603	496	203	181
<b>Ковилово</b>	1.039	920	369	335
<b>Овча</b>	2567	2742	785	823
<b>Падинска Скела</b>	9836	9263	3314	3126
<b>Сланци</b>	1770	1783	400	421

**Извор:** Попис-становништва-и-домаћинстава-2002.-година-Књига-10,-2011.-година-књига-10,-стр-44:-табела-самостална-обрада-аутора

Старост становништва просечно током 2011. године износи 40,7 година. Посматрано према старосној структури која је битно промењена за претходних 10 година, број младих испод 19 година смањен је за преко 6%, до 40 година смањен је преко 6% док је старосна структура померена у корист особа старијих од 60 година за преко 13% у односу на попис из 2002 године.

**Табела 72:** Старост становништва општине Палилула-2002. и 2011. године(%)

	2002	2011
до 19 година старости	26%	19,96%
од 20 до 39 година старости	36%	29,97%
од 40 до 59 година старости	30%	28,6%
преко 60 година старости	8%	21,49%

**Извор:** Попис-становништва-и-домаћинства-2002.-и-2011.-година:-табела-самостална-обрада-аутора

**Привреда** Општина Палилула има активних 2.974 привредна субјекта као и 5.216 радњи предузетника<sup>83</sup>. Наведено активно привредно стање чини 1,57% анализирајући према укупном броју предузетника који су регистровани у Србији.

Привредне активности које су раширене у градској општини јесу: консалтинг, трговина на велико, трговина на мало, менаџерски послови, фризерске делатности, козметичарске и угоститељске услуге.

Просечан број чланова домаћинства на општини Палилула износи 2,64 што је нешто ниже од просека Србије и Београда. У градској средини просек је још мањи 2,61 док је у осталим срединама којих је испод 8% 3,15 чланова. Најбројнија су домаћинства са јеним или два члана а домаћинства са преко 6 чланова налазе се на маргини.

**Табела 73:** Општина Палилула,-домаћинства према броју чланова, типу насеља

Општина/ тип насеља	Укупно	Са 1 чланом	2	3	4	5	Са 6 и више чланова	Просечан број чланова
<b>Палилула</b>	65245	17234	17094	12927	11644	3935	2411	2,64
%	100	26.41	26.20	19.81	17.85	6.03	3.70	
<b>Градска</b>	60793	16420	16060	12098	10738	3488	1989	2,61
%	100	27.01	26.42	19.90	17.66	5.74	3.27	
<b>Остала</b>	4452	814	1034	829	906	447	422	3,15
%	100	18.28	23.23	18.62	20.35	10.04	9.48	

**Извор:** Становништво,-Домаћинства-према-броју-чланова,-Књига-10:-табела-самостална-обрада-аутора

**Пољопривредно земљиште** На подручју општине Палилула налази се 32.219ха пољопривредног земљишта, или 71,4% што је још један показатељ да је ово највећа београдска општина којој је једна од примарних делатности пољопривреда. Ако се посматра укупна пољопривредна површина града, пољопривредно земљиште општине Палилула, заузима 14,4%. Коришћено пољопривредно земљиште заузима 21.586ха што представља 47,87% укупне површине општине или 5,1% од укупно коришћеног пољопривредног земљишта у граду. Према укупном пољопривредном земљишту општине оранице и баште имају највеће учешће и обухватају 20.968ха, воћњаци 270ха, виногради 11ха, ливаде и пашњаци 260ха, рибањаци и окућнице 77ха. Пољопривредни

<sup>83</sup> Републички завод за статистику – Агенција за привредне регистре

комбинат „Београд“ простире се на близу 63%, а приватни сектор на 37%.<sup>84</sup>У државној својини на територији општине налази се 17.241ха пољопривредног земљишта или 47,1%. Према структури ораничних површина житарице имају највећи удео, затим следи сточно крмно биље које се претежно у целисти користи за исхрану стоке. Током године просечно се произведе 60.000т кукуруза, 130.000т репе и 35.000т поврћа.

**Табела 74:** Површине пољопривредног земљишта-по класама

Култура	Класа пољопривредног земљишта у ха				
	I	II	III	IV	Остало
<b>Њиве и вртови</b>	2.497,64	5.813,39	8.461,17	3.527,70	1.492,02
<b>Воћњаци и виногради</b>	42,31	75,29	82,14	25,25	0,00
<b>Ливаде и пашњаци</b>	143,64	651,65	780,89	164,93	53,21
<b>Трстици и мочваре</b>	5,38	5,04	0,69	0,00	0,00
<b>Укупно</b>	2.688,97	6.545,37	9.324,89	3.717,88	1.545,23

**Извор:** Годишњи-програм-заштите,-уређења-и-коришћења-пољопривредног-земљишта-на-територији-града-Београда-за-2012.-годину

Палилула на својој широј територији има изграђене индустријске јединице за прераду житарица, млека, меса, поврћа и воћа као и савремене фарме за примарну сточарску производњу. Регистровано је 1.705 пољопривредних газдинстава.

**Гране пољопривредне производње** - Општина Палилула из области аграра има развијену сточарску, ратарску и повртарску производњу.

**Сточарска производња** развијена је на целом делу територије приградског и сеоског подручја општине. Посебно је изражена у насељима Падинска Скела, Ковилово и Дунавац, на чијем подручју се налази највеће пољопривредно предузеће коме је и основна делатност сточарство, као и већи број индивидуалних пољопривредних газдинстава.

**Ратаску производњу** општине Палилула карактерише производња пшенице, кукуруза, јечма, сунцокрета и шећерне репе. Ова производња најзаступљенија је у местима Овча и Борча. Аграрна делатност на индивидуалним земљорадничким газдинствима обавља се у селима: Борча на 2.200ха обрадивог земљишта, Овча са 3.100ха, Велико Село око 1.300ха обрадивог земљишта, Сланци 1.100ха, Вишњица 600ха, Падинска Скела 500ха и Крњача 300ха обрадивог земљишта.

**Повртарство** је посебно изражено у Дунавацу, Великом Селу и Сланцима. Производња је организована на индивидуалним газдинствима док посебна карактеристика ове производње је пластенички начин узгоја. Просечна величина пластеника креће се између 0,5-2ха.

Инфраструктуру која општини даје велике развојне могућности чине 90км изграђених насипа, близу 1.000км дренажних, мелиорационих, или неких других канала који служе за одводњавање-наводњавање или заштиту од изливања и 12 црпних станица. Систем канала значајан је током летњих сушних месеци за интензивно наводњавање ораничних површина.

**Пласман пољопривредних производа** - Градска Општина Палилула располаже великим привредним потенцијалом и једна је од ретких општина у којој су заступљене готово све привредне гране, као и пољопривреда и занатство. Многе палилулске компаније су носиоци српске привреде у пољопривреди, грађевинарству, индустрији, трговини и занатству. Реформе које се спроводе широм Србије такође су присутне и међу привредницима Општине Палилула. Велики број друштвених фирми

<sup>84</sup> Градска општина Палилула – Стратегија одрживог развоја градске општине Палилула 2012.-2022.

трансформисао се у приватна предузећа која имају јасан развојни пут а усмерен је углавном према развоју саме општине Палилула.

Када се узме у обзир да је званично преко 12.000 привредних субјеката регистровано на општини Палилула и да је уложено преко 70.000 лица, са великим респектом се води рачуна не само о привредном развоју већ и о запосленим и незапосленим лицима. Општина Палилула основала је „Клуб привредника Општине Палилула“, канцеларију за младе и инвалидна лица, чиме је схватила озбиљност ситуације у Србији.

На територији општине Палилула регистровано је 34 привредна субјекта која делују у области пољопривредно производних и прерађивачких капацитета.

**Земљорадничке задруге:** откуп и пласман ратарских производа највећим делом обавља се преко земљорадничке задруге „Тера Вива“ у Овчи. У свом пословању задруга сарађује са 250–300 произвођача који су са територија Борче и Овче. Основана је 2005. године, активно је привредно друштво а делатност пословања је гајење жита, легуминоза и уљарица. Поред наведене, на територији општине Палилула успешно раде и земљорадничке задруге „Земљорадник“ и „ПКБ Повртар“.

**„Имлек“** је регионални лидер млекарске индустрије. Постоји од 1953. године а чине га фабрике на простору Србије, Босне и Херцеговине, Црне Горе и Македоније. Откупљује млеко од преко 14.000 фармера-коопераната у Србији. Са својим кооперантима успоставља трајнију економску сарадњу са циљем постизања европских стандарда и критеријума квалитета. Основни производи фирме су млеко свеже и дуготрајно (УХТ), кисело млечни производи, маслац, сиреви и десерти. Фирма је трансформисана у снажну и успешну компанију са признатим регионалним брендovima.

**„Фриком“** је тржишни лидер у производњи сладоледа и дистрибуцији смрзнуте хране. Производни асортиман састоји се из великог производног програма сладоледа, асортимана смрзнутог воћа и поврћа, смрзнутог теста и рибе. Током неколико деценија постојања, Фриком је развио познат и препознатљив имиџ на тржишту Србије и региона. Уз обogaћивање и проширивање домаћег тржишта, проширује се и организација продаје у иностранству. Због различитих афинитета потрошача континуирано мења свој асортиман како би удовољио жељама свих па и најзахтевнијих потрошача.

**„Имес“** предузеће основано 1952. године, некада највећа кланична индустрија Београдског Региона и Србије, данас због проблема у власничкој структури ради смањеним капацитетима. У свом производном програму поред свежег јунећег и свињског меса има велики асортиман прерађевина и сухомеснатих производа.

**Биље Борча** тренутно је једна од највећих приватних компанија у области производње, прераде и трговине ароматичним и зачинским биљем и биљним производима као што су тинктуре, екстракти и уља лековитог и ароматичног биља. У производном програму има преко 40 готових производа на биљној бази. Широки спектар полупроизвода чини ову компанију једном од главних добављача биљних полупроизвода свих великих фармацеутских и прехранбених компанија у региону.

**Расадник Црвенка** налази се у саставу Србијашума и простире на укупној површини 23,33ха (18,50ха продуктивне површине). У расаднику се производе саднице декоративног и садног материјала за хортикултуру.

**„ПКБ Корпорација“** представља основни извор сировина у индустрији млека, меса, поврћа, индустрије шећера и база за снабдевање млинско пекарске индустрије. Сматра се и генетским расадником, највећим и најзначајнијим произвођачем приплодних јуница, семенске робе за делатност ратарство и база генетске основе за свињарство и овчарство. У систему „ПКБ Корпорације“ поред делатности примарне

производње послују и предузећа на принципима капитал односа „Пољопривредна авијација”, Институт ПКБ „Агроекономик”, „Еко ЛаБ”- контрола квалитета, „ПКБ Инсхра” – фабрика сточне хране, Сирпак, Ветеринарска станица, „ПКБ Воћарске плантаже”. Предузеће користи 21.611 хектара обрадивих површина. Сточарство послује са 8 фарми капацитета 8.800-9.500 музних крава, припадајући подмладак неопходан за ремонт матичног стада, фармаме за тов јунади капацитета 3.700 до 4.000 грла, фарма за 2000 оваца свих категорија, фарма свиња са 400 крмача и припадајућим бројем товљеника, тестна станица свиња, биковски центар и станица за вештачко осемењавање.

**Пласман**-сточарство које је интензивно у градском предузећу „ПКБ Корпорацаја” своје производе пласира преко великих млекара, док индивидуални произвођачи млеко предају млекари „Имлек”. Мањи део се прерађује на газдинству и као прерађени производи односе на тржиште.

Пласман поврћа у значајној мери се обавља преко београдских пијаца. Један мањи део индивидуалних произвођача који остварују већи обим производње своје производе пласирају водећим трговинским ланцима, великим маркетима или државним институцијама.

Општина Палилула представља добро организовану, модерну и равномерно развијену локалну самоуправу са повољним привредним амбијентом. У области инвестиција успостављено је јавно-приватно партнерство, добро изграђена инфраструктура, развијена пољопривреда, предузетништво и индустрија.

Општина поседује еколошко заштићено природно добро „Миоценски спруд на Ташмајдану”, са два подручја од значаја за птице Дунавски одсек и Ушће Саве у Дунав укупне површине 15.112ха. Оно представља еколошки огранак и подручје у коме је покренут поступак израде студије заштите животне средине са неколико локалитета и подручја која су значајна са аспекта квалитета очувања биодиверзитета.

### 5.2.2. Општина Сурчин

Градска општина Сурчин је најмлађа београдска општина, формирана 24. новембра 2004. године од дела градске општине Земун као 17. општина Града Београда. Обухвата површину од око 28.814ха и чине је седам села (Сурчин, Бечмен, Бољевци, Добановци, Јаково, Петровчић, Прогар,) са 43.819 становника.

**Табела 75:** Упоредни преглед броја становника и домаћинстава 1948.-2011.-године, Општина Сурчин по насељима

	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
<b>Број становника</b>								
<b>Сурчин</b>	15650	16107	21099	28081	33704	35636	38814	43819
Градска	7360	7158	11225	17461	20278	20275	22539	26708
Остала	8290	8949	9874	10620	13426	15361	16275	17111
<b>Број домаћинстава</b>								
<b>Сурчин</b>	3312	3974	5613	7835	9851	9987	11509	12877
Градска	1458	1804	3092	4925	6013	5738	6709	7888
Остала	1854	2170	2521	2910	3838	4249	4800	4989

**Извор:** Становништво, -Упоредни-преглед-броја-домаћинстава-и-станава-1948-2011.-Подаци-по-насељима,-Књига-21,-Упоредни-преглед-броја-становника-1948-2011.-Подаци-по-насељима,-Књига-20:-табела-самостална-обрада-аутора

Број становника општине Сурчин у константном је порасту од 1948. године до данас. Од пописа 2002. године до 2011. укупно становништво увећано је за преко 5

хиљада или 8,6% док је у односу на 1991. годину промена броја становништва увећана за 22%. У градској средини живи 26.708 становника или 60,95% а у сеоским срединама 17.111 или 39,05%.

Број домаћинстава остварује константни раст током целог посматраног периода и у 2011. години било је 12.877 од чега 61,26% или 7.888 живи у градској средини док 4.989 или 38,75% живи у осталим срединама.

Општина Сурчин заједничке границе има са општинама Земун, Обреновац, Нови Београд и Чукарица, док се на северозападу налази општина Пећинци. Налази се на просечној надморској висини од 73 метра.

Сурчин се простире у Панонској низији тако да је његова јужна граница река Сава дужином 46км. Својом површином налази се на најзападнијем делу територије Београда где се простиру земљишта најбоље бонитетне класе целокупне територије града. Општину пресецају важне путне саобраћајнице које Сурчин повезују на истоку са Новим Београдом, на северу Земуном, западу Пећинцима, југоистоку Савским мостом, Западном и Централном Србијом и на југу са Шумадијом.

Зона пољопривредног земљишта уз обилазни аутопут и аеродром од изузетне су територијалне и локацијске важности за развој трговинских, привредних и индустријских активности које потражују добру путну инфраструктуру ради велике транспортне фреквенције, локацијске повезаности и земљишних пространа.

Кроз јужни део општине протиче река Сава где се налази ада у Прогару која је највеће савско острво и велики број канала од којих су најпознатији Јарчина и Галовица. Најзначајнија географска обележја Сурчина представљају шумска пространства, најпознатија је шума у Бојчину као и рибњаци на Живачи и Бечмену.

Општину Сурчина карактерише пољопривредно-прерађивачки сектор, трговина са угоститељским делатностима и сектор услуга. Предузетничка делатност се задњих година интензивно развија тако да је број новооснованих предузећа у сталном порасту. Мала и средња предузећа доминирају у привреди општине.

**Табела 76:** Општина Сурчин-домаћинства према броју чланова, типу насеља

Општина/ тип насеља	Укупно	Са 1 чланом	2	3	4	5	Са 6 и више чланова	Просечан број чланова
Сурчин	12877	1802	2647	2690	2873	1476	1389	3,36
%	<b>100</b>	<b>13.99</b>	<b>20.56</b>	<b>20.89</b>	<b>22.31</b>	<b>11.46</b>	<b>10.79</b>	
Градска	7888	1112	1614	1691	1814	863	794	3,33
%	<b>100</b>	<b>14.10</b>	<b>20.46</b>	<b>21.44</b>	<b>23.00</b>	<b>10.94</b>	<b>10.07</b>	
Остала	4989	690	1033	999	1059	613	595	3,42
%	<b>100.00</b>	<b>13.83</b>	<b>20.71</b>	<b>20.02</b>	<b>21.23</b>	<b>12.29</b>	<b>11.93</b>	

Извор: Становништво,-Домаћинства-према-броју-чланова,-Књига-10:-табела-самостална-обрада-аутора

Просечан број чланова домаћинства у Сурчину је 3,36 што је бројније од просека Србије 2,88 или Београдског региона 2,73. У градској средини просек је незнатно мањи 3,33 што је бројније од просека Србије 2,77 или Београдског региона 2,66. У осталим срединама општине Сурчин просечно у домаћинствима живи 3,42 што је бројније од просека Србије 3,05 или просека Београда 2,95. Најбројнија домаћинства су она са 3 и 4 члана док су за разлику од просека Србије или просека Београда домаћинства са преко 6 чланова заступљена и у градској и у руралној средини са преко 10%.

Пољопривредна производња у општини Сурчин има огромне могућности за даљи развој. Општинске пољопривредне површине износе 15.247ха, што је 11,18%

укупних аграрних површина града Београд и 0,44% укупног коришћеног земљишта територије Србије. Пољопривредно земљиште у односу на укупну територију Сурчина износи 52,92%. Регистрованих пољопривредних газдинстава има 2.131 што је 6,4% од укупно регистрованих на територији Града Београд. Сремска равница пружа повољне услове за развој ратарства, воћарства и сточарства. У државној својини на територији општине налази се 7.333ха пољопривредног земљишта или 48,09%. Под ораницама и баштама је 97,84% обрадивог земљишта, док је под шумама 2.453ха. Житарице се налазе на 54%, индустријско биље 12%, поврће 9% и сточно-кормно биље 14% ораничног земљишта. Пшеница је најзаступљенија ратарска култура, затим кукуруз, соја и уљана репица која се све више гаји последњих година. У оквиру сточарске производње, развијено је говедарство, свињарство и живинарство. Тржишна привреда Сурчина јесте мешовита, где се посебно издваја гајење једногодишњих биљака, велика заступљеност крупних пољопривредних организација са значајним површинама у коришћеној структури, ниским степеном људског рада, високим капиталним улагањем, савременом механизацијом и интензивним минералним ђубрењем.

Пољопривредно земљиште по квалитету угрожено је неодговарним депоновањем отпадних материја, интензивном применом хемијских препарата, вештачких ђубрива и пестицида у реонима интензивног агара. Отпадне воде испуштају се на обрадиве површине или у водене токове што проузрокује загађење површинских вода и пољопривредног земљишта. Визију општине чине одводни системи који би требало да се трансформишу мелиорационе системе у служби за наводњавање и одводњавање пољопривредних површина. Пољопривредни отпад заједно са индустријским не складишти се на посебним одређеним местима што представља највећи проблем очувања животне средине. Брзи развој чистијих технологија имаће битног утицаја на интензитет мањег загађења човекове околине.

У одрживом развоју општине Сурчин, животна средина јесте међу приоритетним циљевима који обухватају заштиту животне средине и унапређења услова живљења уз оптималну употребу природних богатстава. Сви нормативи морају бити усклађени у производним и привредним делатностима. Обале реке Саве које су током целе дужине свог речног пута изузетно природно богатство представљају регион означен са посебним значајем.

Обрадиво земљиште у општини Сурчин у највећем делу намењено је интензивној ратарској производњи. Од типова земљишта најзаступљенија су алувијална са учешћем 22%, затим чернозем и црнице са 15% и гајњаче са 63%.

Новији развојни приоритет представљају млади шумски засади. Планска сеча старих шума уз негу и одржавање већ формираних основни су послови поред формирања нових засада на оголелом земљишту. Засади се подижу као нове зелене површине, појас уз магистралне и регионалне путеве, зеленило у деловима дивљих депонија и у насељеним, индустријским и грађевинским регионима.

Привреду Сурчина карактерише интензивни развој пољопривредне делатности, прерађивачког, трговинског и услужног сектора. У време транзиционих промена порасло је интересовање за предузетничке делатности што се одражава кроз велики број новоформираних привредних субјеката који претежно обављају транспортне, угоститељске, занатске или трговинске делатности.

Будућност привредне орјентације ове општине представља пољопривреда која од укупних 28.814ха има могућност да се обавља на 20.928ха док се тренутно обрађује 15.247ха као коришћено пољопривредно земљиште. У пропорционалном односу укупних површина, коришћено пољопривредно земљиште заузима 52,92% док је пољопривредно знатно веће и простире се на 72,7%. Оранично земљиште према



обрадивој структури највише је подређено житарицама 51,7% и сточном крмном биљу 14,3%.

Површине које су намењене пољопривредној производњи анализирајући учешће типова и класа земљишта најпогодније су за ратарску делатност. Према квалитету, који је доста различит, најпродуктивније површине су у Сурчину, Добановцима, и Јакову, за разлику од слабије продуктивних која се налазе у Бечмену, Петровчићу, Прогару и Бољевцима.

Пољопривредно становништво поредећи га са укупним није на високом нивоу и заступљено је са 3,7% или 1.433 произвођача са регистрованих 935 индивидуалних газдинстава од чега 9 у својству правног лица.

На територији општине Сурчин послује већи број правних субјеката који се баве пољопривредном производњом. Од значаја како за саму општину тако и за град Београд су:

**Газдинство „ПКБ – 7. Јули” из Јакова**-које послује у склопу „ПКБ Корпорације”. На простору Сурчина и села која су у његовом саставу ово газдинство обрађује преко 4.000ха земљишта, од чега се у власништву налази 2.550ха а као државна својина 1.450ха. Основна делатност предузећа је ратарско-сточарска производња. Поседује фарму за одгој јуница или тов јунади у Бечмену са капацитетом од 1.000 испоручених грла у производном циклусу, фарму за производњу млека или турнусно држање товне јунади у Сурчину укупног капацитета 600 грла и репродуктивну фарму одгоја оваца у Доњем пољу капацитета преко 2.000 грла свих категорија. Предузеће у својим погонима има и фабрику луцеркиног брашна као и машинску радионицу. Заливни системи урађени су на преко 600ха обрадивих површина. Опремљено је савременом механизацијом, прикључним машинама и радионицом за њихово одржавање.

**„Аграр-Сурчин”**-послује као јавно предузеће које је основано од стране општине 2007. године из разлога како би се обновили бивше земљорадничке задруге. Ово предузеће обавља уговарање производње са коперантима на основу размене, према паритетима ратарских производа за семена пшенице или кукуруза, заштитних средстава или минералних ђубрива а све по гарантованим условима, ценама и квалитету. На простору Бојчинске шуме и у Прогару започет је пројекат одгоја и чувања аутохтоне расе свиња-ласасте мангулице. Првобитно стадо имало је 27 назимица, једног нераста и две крмаче. На простору од 670ха где су гајене током прве године бројно стање је увећано за више од 250 грла различитих категорија. Све свиње су уматичене и са маркицама обележене како налажу званични законски прописи. Помоћ произвођачима који се баве овом делатношћу учињена је тако да су добили по три прасета на даљи одгој уз уговорну обавезу да за две године врате утовљена грла у истој тежинској вредности. Предузеће има своју матичну службу која обавља и консултативну услугу својим уговорним произвођачима.

**„БД АГРО” а.д., Добановци**-је пољопривредно предузеће са учешћем мешовитог капитала. Ово предузеће опремљено је увозном најмодернијом опремом. Основна производна делатност је одгој музних крава и производња млека уз одгој приплодних јуница, телади и товне јунади. Сви програми производње одрађују се према стандардима ИСО 9001:2000.

**Пољопривредне делатности-Ратарство** Од житарица у општини Сурчин највише се гаји кукуруз чија сетвена површина износи преко 59%. Пшеница је следећа житна култура гајена на 28%, затим следе раж, овас и јечам које се сеју на 10% укупних површина. Од индустријског биља највише се гаји соја, на 53% површина које се сеју индустријским културама, сунцокрет на 20%, шећерна репа на 23% и уљана

репица на 3%. Од крмног биља најзаступљенија је луцерка после које долази гајење кукуруза као силажне хране.

**Сточарство**-укупно сточарство територије општине Сурчин усмерено је према производњи крављег млека и меса, јаја и товних пилића. Говедарство је поред млека орјентисано према тову јунади, преко већег броја мањих произвођача који у својим објектима држе до десет музних крава или мањи број товних јунади. Током последње деценије услед економске кризе, ниских откупних цена живих грла и високих цена сточне хране приметно је осетно смањење укупног броја говеда.

**Свињарство**-је заступљено у мањем обиму код већег броја индивидуалних произвођача, није тржишно орјентисано, неорганизованоје и без праћења од стране селекцијских стручних служби.

**Овчарство**-на територији општине није развијена овчарска производња, осим на пар пољопривредних домаћинстава са мањим бројем оваца. Једино интензивно и планско овчарство заступљено је на фарми оваца газдинства „7. Јули” где се одгајају расе оваца мешовитог тип које се користе за тов и производњу меса.

**Живинарство**-у општини Сурчин доста је развијено. Тов конзумних пилића одвија на фармама у Бољевцима, Јакову, Петровчићу и Сурчину где се налазе веће фарме гоје гаје 5.000-20.000 бројлера по једном производном циклусу. Фарма за тов пилића „Пиљан комерц“ поседује и сопствену кланицу а свеже месо пласира на целокупној територији града.

**Коњарство**-представља једну од водећих грана сточарства општине. Број регистрованих коња у контролисаном одгоју највећи је поредећи се на нивоу целе Републике. Липицанерска раса је најбројнија са преко 200 регистрованих коња, затим долазе Арапски и Босански брдски.

**Воћарство**-је данас слабо развијено са спорадичним мањим бројем засада вишања. Иако је ова општина не тако давно била далеко позната по виноградима са производњом конзумног грожђа и вина у данашње време виногради су доста ретки.

**Повртарска производња**-претежно је орјентисана на гајење поврћа у пластеницима који се подижу кредитним средствима од стране општине или државе док се спорадично појављују и бескаматни кредити који се користе ради заснивања нове производње.

**Пласман производа**-прерађивачки капацитети налазе се на завидном нивоу где се откуп, прерада и складиштење обавља све на једном месту. Велики утицај има непосредна близина кванташке пијаце као и великог броја мањих локалних пијаца које представљају огроман потенцијал при реализацији пласмана агропроизвода.

Млеко већим делом испоручује се млекари „Имлек“, затим „Сирибела“ и „Муза“ док се мањи део директно преради у производном домаћинству.

Товна јунад, свиње и товни пилићи пласирају се кланицама „Амбар“, „Пиљан-комерц“, „Котекс“, „Миљуш“ и „Вукеновић“ док се товна јагњад већим делом директно продају печењарама или другим угоститељским радњама.

Откуп житарица највећим делом се одвија преко силоса где се посебно издваја „Силос Јаково“ који има капацитет око 36.000т житарица. Од већих откупљивача издваја се млин „Сурчин“ у чијем саставу се је и фабрика сточне хране. Тржишне вишкове кукуруза, пшенице и јечма откупљују и индивидуалне фарме за сопствени тов и производни циклус.

### 5.2.3. Општина Обреновац

Територија општине Обреновац има повољан географски и стратешки положај у оквиру административног подручја града Београд. Територијално је удаљен 27км од града Београд, простире се на површини од 411км<sup>2</sup> и захвата средишњи део

Доњоколубарског басена. Шумадија и реке Колубара и Тамнава налазе се на југу и истоку, запад је ограничен ораницама Поцерине а на северу река Сава која својим током прави велики број меандара. Обреновац је у састав Београдских општина укључен 1957. године.

Највећи део општине оивичен је природним границама док је само мањи део административно уређен. Северна граница према Срму у потпуности је природна и представља је река Сава. Источно се граничи са општинама Чукарица и Барајево где је веома мала граница према општини Лазаревац. Јужно се граничи са Лајковцем што је такође природна граница од река Колубаре и Тамнаве. Једна од ретких административних граница је према општини Уб.

Градска општина Обреновац у свом саставу обухвата 29 насеља која се налазе, дуж сливова Колубаре и Тамнаве. Сама градска општина представља административни, економски и културни центар овог подручја. Ова индустријска област производи преко једне половине од укупне електричне енергије произведене у Србији.

Територијално Обреновац се налази у умерено топлом појасу са блажом климом од типично панонске и континенталне. Просечна годишња температура овог региона је око 11<sup>0</sup>С са годишњом количином падавина 640л/м<sup>2</sup>. Падавине су изражене током пролећа, крајем лета и јесени. Територију општине одликује умерено континентална клима, са карактеристикама где су лета топла док су зиме хладне. Локацијски општина Обреновац пружа Београду велику могућност ширења индустријских и производних капацитета са широким еколошким подручјима за развој локалног туризма уз огромне потенцијале за даљи развој.

Положај општине посматрано са аспекта заштите и загађења животне средине веома је неповољан. Положај депонија пепела које су лоциране у њеном северном и западном делу је такава да ветрови који дувају из ових праваца директно угрожавају градску средину и велики део општине. Овај простор директно је изложен опасним ваздушним струјањима која угрожавају животну средину и здравље становништва.

**Табела 77:** Упоредни преглед броја становника и домаћинства 1948.-2011.године, Општина Обреновац-по насељима

	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
<b>Број становника</b>								
<b>Обреновац</b>	41024	44484	48228	53260	62612	70234	70975	72524
Градска	6106	7206	10414	14785	18489	22748	23929	25429
Остала	34918	37278	37814	38475	44123	47486	47046	47095
<b>Број домаћинства</b>								
<b>Обреновац</b>	8800	10224	12522	15093	18369	20571	22836	23712
Градска	1917	2284	3340	4769	5965	7103	7844	8711
Остала	6883	7940	9182	10324	12404	13468	14992	15001

**Извор:** Становништво,-Упоредни-преглед-броја-домаћинства-и-станава-1948.-2011.-Подаци-по-насељима,-Књига-21,-Упоредни-преглед-броја-становника-1948.-2011.-Подаци-по-насељима,-Књига-20,-табела-самостална-обрада-аутора

Током посматраног периода 1948.-2011. године број становника се повећао са 41.024 на 72.254. Популациони раст карактерише се смањењем интензитета последњих двадесет година. Након интензивног популационог раста седамдесетих и осамдесетих година који има везе са изградњом фабричких постројења и индустријским просперитетом током деведесетих и двехиљадитих година овај раст је доста мањег

обима. Раст броја становника израженији је у градској средини док је приметно опадање у насељима која се налазе у периферном простору општине.

Географски положај, повољни природни услови, добра инфраструктурна опремљеност, велика индустријска и пољопривредна традиција, обим, величина и снага тржишта, и туристички потенцијал, представљају факторе који ову општину чине једном од најатрактивнијих локација за пословање на територији Београдског региона.

На простору општине Обреновац регистровано је 23.712 домаћинстава. У градском насељу број домаћинстава увећао се преко 4,5 пута док је у сеоским срединама тај коефицијент знатно мањи и износи тек нешто преко 2.

**Табела 78:** Општина Обреновац-домаћинства према броју чланова-по типу насеља

Општина/ тип насеља	Укупно	Са 1 чланом	2	3	4	5	Са 6 и више чланова	Просечан број чланова
Обреновац	23712	4818	5670	4517	4486	2155	2066	3,04
%	<b>100</b>	<b>20.32</b>	<b>23.91</b>	<b>19.05</b>	<b>18.92</b>	<b>9.09</b>	<b>8.71</b>	
Градска	8711	1778	2142	1920	1785	663	423	2,88
%	<b>100</b>	<b>20.41</b>	<b>24.59</b>	<b>22.04</b>	<b>20.49</b>	<b>7.61</b>	<b>4.86</b>	
Остала	15001	3040	3528	2597	2701	1492	1643	3,14
%	<b>100</b>	<b>20.27</b>	<b>23.52</b>	<b>17.31</b>	<b>18.01</b>	<b>9.95</b>	<b>10.95</b>	

Извор: Становништво,-Домаћинства-према-броју-чланова,-Књига-10:-табела-самостална-обрада-аутора

Просечна величина домаћинства је 3,04 члана, у градским срединама 2,88 чланова до 3,14 чланова у сеоским срединама.

Резултат популационе динамике доводи до промене густине насељености где је са 100,1 ст/км<sup>2</sup> из 1948. године драстично повећан број становника на 180,7 ст/км<sup>2</sup>. У градској средини коефицијент насељености повећао се пет пута, у приградским 2,7 пута док је у сеоским срединама остао исти.<sup>85</sup>

Аграрна производња у општини Обреновац задњих година налази се у веома брзом транзиционом процесу који се састоји у суштеним и стратешким променама фаворизовања ове привредне гране која је од виталног значаја за развој једне општине, региона и државе. Аграрна политика дефинисана је у складу са укупном аграрном политиком Србије што треба да омогући дугорочни одрживи пољопривредни и рурални развој.

Демографске промене, и индустријализација условиле су промене у начину коришћења земљишта. Ова дешавања одразила су се на пољопривредно земљиште, обрадиве површине и гајене културе. Може се уочити изражен негативан тренд смањивања пољопривредних површина на простору општине Обреновац од 31.714ха или 77,9% из 1981. на 22.940ха или 55,82% током 2012. године.

Обрадиво земљиште заузима 22.940ха, што је 55,8% поредећи са укупном пољопривредном површином општине док у укупном пољопривредном земљишту града учествује са 16,82% а у укупним обрадивим површинама Србије 0,67%. На подручју ове општине има највише регистрованих пољопривредних газдинстава 5.536 од свих регистрованих на подручју територије града где учествују са 16,7%.

На подручју општине преовлађују дубока и плодна земљишта где се постижу високи приноси ратарских и воћарских култура. Доминирају алувијална, флувијална, ливадска и ритска земљишта друге до пете бонитетне класе.

<sup>85</sup> Стратегија одрживог руралног развоја ГО Обреновац, за период 2012-2022. године

Доходак пољопривреде на нивоу општине има учешће од око 16%. Пољопривредно земљиште углавном се користи за ратарску производњу са примарним житним културама пшеница и кукуруз и велику развијеност повртарске производње.

У структури коришћеног пољопривредног земљишта највеће је учешће ораница и башти 20.160ха-87,88%, затим ливаде и пашњаци 1.902ха-8,29%, воћњака и винограда 479ха-2,09% и остало земљиште представљају баште, пластеници и окућнице. Структура ораничних површина са највећим је учешћем житарица, сточног крмног биља и луцерке које су у функцији сточне хране. У државној својини на територији општине налази се 2.881ха пољопривредног земљишта или 7,9%. Последњих година расту површине под ливадама и пашњацима које имају важну улогу у заштити земљишта угроженог ерозијом и интензивним сточарством на одређеним површинама.

У сточарству доминантно је говедарство са сименталском и холштајн расом док у свињарству најзаступљеније су расе шведски и немачки ландрас. Говедарство је заступљено са 9.650 грла крупне стоке што представља значајно учешће на нивоу града од 18,15%. Свињарство је веома развијено тако да општина Обреновац има најразвијенију свињарску производњу од свих београдских општина са 56.031 свињом што је учешће од 27,64%. Последњих година успешно се развија овчарска производња са млечним типом оваца које дају квалитетне производе млеко и сир који се даље прерађују на производном газдинству.

Пласман пољопривредних производа од индивидуалних произвођача усмерен је према закупцима за крупну стоку или директно кланицама, зависно од њихових тренутних потреба. Откуп млека и млечних производа обављају млекаре „Шабац“ „Имлек“ и млекаре у приватном власништву.

На подручју општине Обреновац налази се мањи број фарми за тов свиња и јунади које су власништво индивидуалних пољопривредних произвођача.

Простор Обреновца обележава карактеристика разноврског биодиверзитета. Од укупно идентификованих биљних врста утврђено је 16 угрожених аутохтоних врста дрвећа и 53 ретких биљних врста. Идентификоване биљне врсте разврстане су на хранљиве, лековите и медоносне.

На територији општине Обреновац велики је број регистрованих правних лица и предузетника у области прераде и производње аграрних производа. Највеће предузеће је „Драган Марковић“ које поседује 2.171ха земљишта где је 30% у власништву државе. Од 2011. године ово предузеће променило је власничку структуру од када је град Београд већински власник. Основна делатност предузећа је ратарска производња са доминантном структуром житарица, производња млека и производња приплодних и товних свиња. Капацитети говедарске фарме су око 1.000 музних крава са годишњом производњом од 7 милиона литара. Свињарска фарма има производни капацитет 1.500 приплодних крмача.

Прерадни капацитети овог предузећа су погони:

- Пекара за производњу хлеба и пецива, силоси за складиштење жита, млин;
- Фабрика сточне хране за сопствене потребе и продаје на тржишту;
- Кланица за производњу свежег меса и полутрајних производа.

Фабрика протеина и уља „Биопротеин“ послује од 1969. године. Основна делатност је прерада соје за људску употребу и исхрану животиња. Прерада се одвија на потпуно природни начин помоћу водене паре без употребе хемијских растварача. Примарни производи ове фабрике јесу хранива на бази соје за исхрану животиња, производи од соје за исхрану људи, производи од соје за индустрију млека, сировинске базе за сладолед, витаминско минералне предсмеше и премикси.

Мала и средња предузећа носиоци су прераде примарних пољопривредних производа. Млекара „Фризи“ послује по стандардима квалитета и у савременим објектима. Основни акценат стављен је на прераду млека и јогурт.

Прерада млека обавља се на већем броју пољопривредних газдинстава где произвођачи у својим прерадним објектима млеко прерађују у сир и кајмак које продају на самом газдинству или на пијацама у Београду и Обреновцу. Ниједан индивидуални произвођач нема уведене стандарде квалитета нити веће прерадне капацитете који су неопходни за пласман производа у веће трговинске ланце.

Прерада и промет меса одвија се у неколико регистрованих кланица и објеката за производњу меса и месних прерађевина. Најзначајнији привредни субјект у овој делатности је месара „Тулимировић“. Бави се производњом меса и прерађевина а пласман је усмерен на сопствене продајне објекте и према мањим трговинским кућама. Ово предузеће има уведен систем контроле квалитета НАССАР. Све друге месаре и кланице су мањег производног капацитета који подмирује производњу за сопствене потребе.

Објекти за производњу кондиторских производа су: „Cands D“ d.o.o. које производи чоколадне десерте, „Тодор“ производња еурокрема и „Макини“ производња кекса и штрудли.

Бројни проблеми прате област прераде пољопривредних производа иако постоје значајне развојне могућности у делокругу предузетништва и занатских радњи. Приликом стратешког планирања развоја производно, прерадно, трговинског сектора ове општине треба имати у виду следеће одлике: значај и величина Београда као урбаног и потрошачког центра; све привредне делатности недовољно плански или стихијски се развијају на целој територији општине; неравномерност развоја при чему је евидентно заостајање периферних општина у односу на централни део града; уситњеност капацитета; недовољан уплив страног капитала; потреба реорганизације и реструктурирања производних, прерадних и трговинских мрежа на нивоу општине, града и Републике.

Општина Обреновац има само једну задругу „Саће“ која успешно функционише. Обједињава 20 задругара и 15 придружених произвођача као чланова. Основна делатност задруге је трговина и промет меда која је проширена на набавку репроматеријала за производњу, припрему радионица, едукацију чланова, изложбе и сајмове.

У општини Обреновац уз подршку Управе града Београд основано је више кластера у области пољопривредне производње и трговине пољопривредним производима.

„Агро кластер Обреновац“ формиран је ради унапређења и подстицања пољопривредне производње а као циљну групу чланица има повртаре, гљиваре и пчеларе. Кластер је основало 13 повезаних привредних субјеката са територије Обреновца.

„Кластер цвећа Обреновац“ представља удружење произвођача цвећа, украсног биља и садног материјала. Кластер има 31 члана од чега је велики број пољопривредних газдинстава, предузетника и произвођача.

„Вео food 5“ чији је основач општина Обреновац са београдским општинама Лазаревац, Раковица, Барајево и Чукарица. Кластер је окупио мала и средња предузећа и предузетнике из области трговине пољопривредним производима, произвођаче пољопривредно прехрамбених производа, произвођаче амбалаже, организације и институције за пружање стручне помоћи.

У области ратарске и сточарске производње која је доминантна у пољопривредној структури Обреновца нема регистрованих удружења ових произвођача, задруга ни кластера.

### 5.3. СПЕЦИФИЧНОСТИ БЕОГРАДСКОГ ТРЖИШТА ХРАНЕ

Конкурентност сектора пољопривреде у оквиру Републике Србије и града Београд могуће је анализирати само на основу конкурентности целокупне националне привреде. Очекивања убрзаног привредног раста уз помоћ сектора пољопривреде који поседује изванредне потенцијале нису реална све док њено окружење карактерише неповољан и нестимулативан пословни амбијент. Неповољна конкурентност привреде и сектора пољопривреде анализира се и исказује кроз индикаторе бруто друштвеног производа по глави становника, кретања спољнотрговинског дефицита и степена задужености земље.

Конкурентност привредног сектора одсликавају подаци о дефициту у спољнотрговинској размени Србије. Сектор пољопривреде ретка је грана привреде која остварује суфицит у размени са светом. Оно што изражајније приказује неконкурентност сектора пољопривреде јесте структура извоза у којој доминирају сировине као што су пшеница, кукуруз, свеже воће, сирово млеко а веома мало производи виших фаза прераде чија препознатљивост на иностраним тржиштима практично не постоји.

Сектор пољопривреде приказују бројни фактори који ограничавају конкурентност овог сектора:

- мање субвенције које сектор пољопривреде остварује у Србији у односу на ЕУ;
- мале инвестиције у неову технологију, агротехнику, опрему и модернизацију производње, чиме се постиже већа продуктивност и нижа цена;
- нестабилна и мала извозна понуда;
- минимална имплементација стандарда квалитета и сертификације система безбедности;
- неразвијене маркетиншке стратегије;
- неразвијено тржиште пољопривредних производа.

У ситуацији каква је тренутно, где домаћа пољопривреда није у могућности да користи претприступне фондове ЕУ који су намењени модернизацији и осавремењавању сектора пољопривреде, слободна трговина пољопривредним производима са тржиштем Европске уније и даље ће угрожавати сектор домаће производње што се манифестује кроз неповољне резултате спољнотрговинске размене.

Концепција дугорочног развоја пољопривреде Србије и града Београд нема и не може имати уже производне него шире економско-еколошке и социо-демографске садржаје. Потенцијали и развојне предности београдског тржишта хране могу се разврстати у групе:

- Обиље и разноврсност агроколошких, економских и природних капацитета и укупних наследних добара и економских ресурса;
- Близина великог производно-продајног пољопривредног тржишта, диференцијалнорентна предност и повољан однос физичког и финансијског капитала на територији града где је развијена тржишна инфраструктура, малопродаја, велетржнице, складишта и тржиште капитала;
- Повољни услови за оснивање и репродуковање хуманог капитала у пољопривреди која се састоји од бројних агроекономских и биотехнолошких институција.

Тржиште пољопривредним производима у Србији и у региону града Београд карактерише се посебним одликама и специфичностима. Посебно се истиче слаба

уређеност контролних институција и неефикасност законодавног и судског система. Системом успостављања и спровођења одређених правних регулатива треба да се осигурају повољни услови за поштenu размену што треба да спречи монополско понашање на тржишту. Држава је одговорна за успостављање и примену правила у овој области.

Велики број ситних пољопривредних произвођача у свом поседу има мале земљишне површине. Њихова газдинства карактерише натурална или полунатурална производња и мала могућност инвестирања.

У Србији и Београду слаба је организованост произвођача, прерађивача или дистрибутера кроз разне асоцијације и удружења. Велики број произвођача нема довољно сопствене производње за самостално појављивање код великих купаца, док уједно имају велику понуду за пласман на локалном тржишту. У местима где постоје задружна удружења она не функционишу по систему заједничке понуде и пласмана производа<sup>86</sup>.

На тржишту доминира мали број великих прерађивача пољопривредних сировина. Они кроз систем директне сарадње и нижих откупних цена улазе у систем сигурног извора улазних инпута у своју индустрију.

Главна одлика организовања пољопривредне производње на територији града Београда истиче неизвесност производње и непознате услове и канале пласмана производа. На домаћем тржишту не постоји повезаност примарних произвођача и прерађивача око организованог откупа и уговорних обавеза. Нарочито је изражено код произвођача у сточарству, воћарству и повртарству. Ова неповезаност огледа се у неизвесности око откупних цена и услова откупа, из разлога што до самог тренутка откупа произвођачи незнају коме и по којој цени ће пласирати свој производ. У областима где постоји уговорна обавеза уговори су краткорочни, несигурни и неизвесни. Цене и уговоре откупа одређују откупљивачи. У интересу најбољег могућег пласмана и дистрибуције производа недостају откупно – дистрибутивни центри који би преузели и обављали прометну функцију.

Канали откупа и плаћања роба одвијају се избегавањем овлашћених институција за пренос и трансфер новца и крећу се кроз нерегуларне токове. Велико је учешће купаца и прекупаца нарочито код воћа и поврћа који робу плаћају готовински. Места откупа представљају откупне станице, које су најчешће без минималних техничко санитарних услова.<sup>87</sup>

Инспекцијски органи који су задужени за регулисање тржишта, успорени су а свој део посла обављају са минималним бројем оперативаца који су директно на терену. Пољопривредна, санитарна, ветеринарска, финансијска и царинска инспекција делује са закашњењем док је приметна недовољна синхронизованост и са правосудним органима.

Велики обим промета пољопривредно-прехранбених производа налази се у сивој зони. Овим начином пословања избегава се плаћање пореза на додату вредност чиме се наноси штета произвођачима и држави. Велики трговински ланци својом пословном политиком омогућавају начин одложеног плаћања које се креће до 180 дана чиме се значајно умањују обртна средства неопходна пољопривреди и тиме се доприноси преливању великог дела финансијских средстава из сектора пољопривреде у друге секторе привреде који од тога извлаче велику економску корист.

Доминантан извор финансирања и улагања у пољопривреду потиче из аграрног буџета. Последњих година висина новчаних средстава која се ангажују у аграрном

<sup>86</sup> Миладин Ш.. (2006.) „Све више закона за задругама све мање задружне својине”

<sup>87</sup> Стратегија развоја пољопривреде града Београд до 2015. године



буџету остварују склоност апсолутног и релативног смањења. Аграрни буџет у националном буџету учествује осцилаторно са распоном 3-5 процената.

Пољопривреду Србије карактерише велика диверсификованост пољопривредних газдинстава и њихова велика испарцелисаност. Просечна величина пољопривредног газдинства креће се испод три хектара које су раздвојене у 7 парцела. Газдинства су недовољно опремљена пољопривредном механизацијом, која је, технолошки превазиђена и застарела. Просечна старост механизације и трактора је преко 20 година. Мала употреба минералних ђубрива и изузетно ниска продуктивност у свим областима ратарске производње основна су одлика већине индивидуалних произвођача где су просечни приноси за поједине културе у биљној производњи 1-2,5 пута нижи у односу на поједине земље у ЕУ.

Поред свих проблема у функционисању тржишта пољопривредним производима до изражаја долазе погодности које су специфичне за ово подручје. Код једног дела становништва присутна је висока куповна моћ где велики број потрошача и велики потенцијал тржишта осигуравају сигуран пласман већем делу производа од директних пољопривредних произвођача. Пољопривредницима се на Београдском тржишту нуди велики број пијаца, кванташка пијаца и велетржница које се налазе у близини града тако да на њима могу пласирати своје производе свеже воће, поврће, млечне, сухомеснате и пекарске производе. Већи произвођачи могу да рачунају на пласман своје робе преко хипермаркета са којима треба да развијају дугорочну сарадњу.

Близина београдских пијаца посебно је значајна малим пољопривредним произвођачима који због недовољне количине производа нису успели да развију сарадњу са хипермаркетима, трговинама на велико или извозним предузећима. Мали произвођачи своје производе могу пласирати на кванташкој пијаци и бројним зеленим пијацама, које се налазе у центру града или градским општинама.

Кванташка пијаца налази се на Новом Београду и у саставу је ЈКП „Градске пијаце”. Заузима површину 125.600 квадратних метара и на овој пијаци се обавља највећи промет робе. Снабдевање на њој обављају самосталне трговинске радње, грађани и велики број купаца. Пијаца нема складиштене просторе нити простор за претовар и паковање робе. Од 2007. године у општини Младеновац налази се још једна кванташка пијаца али знатно мањег обима.

У саставу ЈКП „Градске пијаце”<sup>88</sup> налази се 31 зелена пијаца у 10 београдских општина. Поред ових и у другим општинама налазе се зелене пијаце које су у надлежности јавних комуналних предузећа тих општина.

Посебно важно за бројне потрошаче јесте близина и снабдевеност великих хипермаркета. Са учешћем страног капитала најзначајнији су „Меркатор С”, „МБ Родиф”, „Веропулос”, „Metro cash&carry”, „Idea”, „Делта М Група” док од домаћих се издваја „Дис”, „Аман”, „Темпо”.

Основни канали пласмана појединих производа одвијају се по групама пољопривредних култура.

**Ратарске културе**-пшеница, кукуруз, индустријске културе највећим делом базиране су на сточарску производњу. Тржишни вишкови пласирају се силосима, млиновима, фабрикама сточне хране, трговцима, међусељачким разменама и сл.

**Крупна стока** се пласира кланицама, месарама, угоститељским објектима, накупцима и преко сточних пијаца.

**Сирово млеко** откупљују бројне велике млекаре, приватне млекаре мањег капацитета, пласира се на самом газдинству или прерађује у кисело – млечне производе.

<sup>88</sup> <http://bgpijace.co.yu>

**Поврће** се пласира преко пијаца, трговинских предузећа, хипермаркета или јавним тендерима за државна и јавна предузећа.

**Воће** се углавном пласира у свежем стању на пијацама, делом прерађује на газдинству у ракију, док се индустријским прерађивачима пласира мала количина, а као главни разлог се истичу ниске откупне цене.

### 5.3.1. Велетржница Београд

Реализација пројекта „Велетржница-Београд” започет је 2010. године. Регулисањем имовинско правних односа између града и власника мањих парцела у околини Кванташке пијаце. Конверзија коришћења право јавне својине земљишта, у корист града реализован је 2011. године.

Привредно друштво „Велетржница-Београд” д.о.о. регистровано је 2012. године<sup>89</sup> и од тада послује као тржишна институција. Делатност је организовање трговине и промета робе, уз обављање специјализованих услуга из области промета. У непосредној функцији велетржнице су услуге промета, отпремања, допремања, испоруке, складиштења, сортирања, мерења, паковања, калибрирања и друге функционалне подршке које подразумевају посредовање у промету робе, посредничке, агенцијске, комисионе, берзанске, контроле квантитета и квалитета робе, контроле безбедносних параметара, осигурања производа, маркетиншке и друге посредовне услуге.

Промет роба и услуга обављају лица која испуњавају услове за обављање делатности из области производње и трговине. Пољопривредно-прехранбени производи (воће, поврће и јаја) могу се продавати само на простору и платоу велетржнице који је за то одређен и обележен. Пословни простор на коме се обављају делатности велетржнице, по важећим прописима подразумевају обележен простор на коме се обавља пословна делатност а ту се убрајају стални објекти, монтажни објекти, продајна и паркинг места. Велетржница је посебна тржишна институција за промет пољопривредно-прехранбених производа поврћа, воћа, рибе и меса. На Велетржници Београд послује преко 500 трговаца, располаже са 870 продајних места на 7ха и 3.000м<sup>2</sup> пословно-складишног простора где се разврстава 28 магацина, 18 локала, 87 надстрешница, и 24 складишна простора.<sup>90</sup>

По власничкој структури налази се 100% у власништву града Београд. Величина тржишта у пречнику од 80 км чини тржиште од преко 3 милиона људи. Сви простори који су изграђени или ће тек бити изграђени, раде се у складу са најстрожијим стандардима безбедности хране.

Изузетна локацијска важност је место које се налази директно уз Коридор 10, на 5км удаљености од београдског аеродрома. Она обезбеђује директан приступ тржишту Београда и региона, уз побољшан пласман и продају домаће и увозне робе. Дневно је посети 2.000 пословних купаца а очекивања су да се тај број удвостручи по завршетку друге и треће фазе. Број купаца у порасту је због близине града и других трговинских центара.

## 5.4. КОНЦЕПТ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ПОЉОПРИВРЕДЕ БЕОГРАДА

Идеја концепта одрживог развоја последњих година добија све већи значај. Светска комисија за заштиту животне средине и развој формирана 1983. године од стране Уједињених нација своје циљеве усмерила је према дугорочним вештинама које омогућавају да се постигне просперитетни економски развој који не сме угрозити

<sup>89</sup> 13.01.2012 регистровано у АПП-у

<sup>90</sup> info@veletrznica.co.rs

производни капацитети земље у погледу опстанка свих облика живота. Bruntland-комисија своје закључке 1987. године објавила је у извештају „Наша заједничка будућност“ где је указано на потенцијалне последице неконтролисаног индустријског и јединичног раста на ток наредних дешавања и стања у животној средини. Идеја концепта одрживог развоја поникла је из бриге за проблеме природног окружења, прекомерну експлоатацију природних ресурса и загађивања животне средине. У извештају Брундланд комисије<sup>91</sup>, захваљујући коме је термин одрживи развој ушао у широку употребу, одрживи развој дефинише се на начин задовољења потреба садашњих генерација које не угрожавањају потенцијалне могућности будућих генерација у подмирењу личних потреба. У центру пажње концепта одрживог развоја налази се људска популација са благостањем, како из садашњости, тако и у будућности.

Основа дефиниције одрживог развоја садржи два концепта деловања:

- ПОТРЕБЕ, где је у суштини садржана основна потреба најсиромашнијих којима би се требао дати највиши приоритет; и
- ОГРАНИЧЕЊА, овај концепт наметнут је стањем и убрзаним развојем технологије који прати друштвена организација која све више умањује могућности средине да задовоље тренутне и будуће потенцијалне потребе.

Основна суштина потреба заговара једнакост генерација, постизање и одржавање нивоа животног стандарда за све, где се једнако истиче неопходност смањења сиромаштва садашњих генерација са међугенерациском правичности.

Често се концепт одрживог развоја погрешно тумачи и изводи закључак да је он против привредног раста. Раст је важан са становишта одрживог раста, али не сваки раст и не раст по сваку цену. Он не поставља баријере за повећање производње, већ само покреће питање карактера тог повећања и расподеле резултата тог повећања производње.

Одрживи развој покушава ограничити дугове садашње генерације које оставља наредним генерацијама—финансијске, еколошке, социјалне. Свака земља која жели да следи пут одрживог развоја, мора да се развија на такав начин, да минимизира оне активности чији трошкови падају на терет будућих генерација. Наредна покољења заслужују прилику потенцијалних уживања на приближно сличном нивоу који данас имамо. Концепт одрживог развоја се усредсређује не само на будуће, него и на садашње генерације. Нелогично би било да се исказује забринутост за добробит наредних, а да се игнорише тешко стање садашњих генерација.

Концепти људског и одрживог развоја су паралелно изграђивани током деведесетих година. То су два сродна али не и идентична приступа развоју. Према концепту људског развоја то је развој људи, развој за људе и развој од стране људи. Одрживи развој се може окарактерисати као људски развој, који је окренут човеку и задовољавању његових потреба, како у садашњости тако и у будућности.

Финансијска подршка земљама у развоју предвиђена је Кјото протоколом<sup>92</sup>. Помоћ је намењена одрживом развоју у достизању економских, еколошких и социјалних циљева, као што су побољшање квалитета ваздуха и вода, унапређење начина коришћења земљишта и већа запосленост коју прати смањење сиромаштва.

Одрживи развој укључује три основне компоненте и то: економску, социјалну и еколошку, које заједно представљају темељ одрживог развоја. Економска одрживост усклађује висину прихода са очувањем природних залиха. Друштвена одрживост

<sup>91</sup> „Наша заједничка будућност“, 1987; Светска комисија за заштиту животне средине и развој

<sup>92</sup> Кјото протокол ступио на снагу 16. Фебруара 2005. године. 172 државе чланице УН прихватиле су протокол укључујући и Србију

покушава ускладити стабилност културних и социјалних система. Еколошки сегмент сагледава могућности животне средине са уравнотежењем физичких и биолошких екосистема.

Суштина одрживог развоја усклађује могућности задовољавања потреба људи са економским потребама, могућностима запослења, еколошком животном средином супротно од остварења профита и брзог економско-привредног раста.

Зависно од полазишта тумачења одрживог развоја подразумевају се ствари које су различите за људе и у различито време. Сви аспекти гледишта еколошки, економски, социолошки, политички или неки други прожимају се када је у питању пољопривреда. Појам одрживе пољопривреде увек има њен дугорочан циљ што представља обезбеђење довољне и стабилне производње квалитетне хране и биљних производа за људску употребу или другу техничку намену. Ниво и начин производње мора да обезбеди очување природних ресурса и енергије, заштиту животне средине а истовремено економску ефикасност, профитабилност и побољшање живота појединца и шире економске заједнице. Одрживи развој у пољопривреди има за циљ очување воде, земљишта, биљних и животињских аутохтоних резерви, не угорожавање животне средине уз развој који је економски исплатив и друштвено прихватљив (ФАО 1989. год).

Човек у савременој друштвено-економској заједници угрожава биосферу или животну средину на Земљи у мери која садашњим темпом развоја прети да угрози његов опстанак. Загађење земљишта, воде, ваздуха или хране данас има у појединим регијама драматичне последице, које су изражене како на локалном тако и глобалном нивоу.

Природна средина угорожава се и загађује на разне начине. Промена климе последица је загађења атмосфере, уништење природних екосистема и појединих биљних или животињских врста доводи до загађења река, мора или земљишта. Природа није у стању да се сама опорави и обнови од бројних промена које проузрокује човек. Опустошени и огољени предели настали су интензивном сечом шума, интензивним сточарењем, индустријализацијом као и прављењем разних депонија. Најбоља политика заштите животне средине полази од принципа који се заснива на изналажењу најсврсиходнијих решења која су у циљу очувања плодности земљишта које се користи за квалитетну производњу сточне хране а има повољан утицај на људе, фауну, флору, воду, ваздух и земљиште.

Ефекат стаклене баште има за последицу промену климе, глобално загревање, отопљавање ледених површина, подизања нивоа мора, уништавање озонског омотача, киселе кише а све је директан утицај разних физичких или хемијских фактора на глобалном нивоу. Развој тешке и црне металургије и саобраћаја узрокују испуштање огромних количина синтетисаних материја које загађују атмосферу.

Одржива пољопривреда је еколошки конципирана, економски способна за одржање, друштвено одговорна, чува природна богатства од уништења и служи као основа за будуће генерације. Ратари и сточари највише могу да допринесу одрживом развоју пољопривреде али и сви други становници на планети могу да дају свој мали допринос. Одрживи развој огледа се на следећим принципима: обновљиви ресурси могу да се користе само у мери у којој је могућа њихова обновљивост; ограничени извори сировина у аграру могу се користити само ако је условно могућа њихова замена сировинама које су обновљиве и ако њихово коришћење гарантује већу продуктивност; загађивање средине може бити само до нивоа које нуде просеци разграђивања еколошких материјала воде, ваздуха и тла; постојање временске еквиваленције између времена дохрањивања и оштећења тла и временских процеса обнављања тла. Одржива аграрна политика мора да се усмерава у правцу да омогући пољопривреднику: у

економском смислу, независност од субвенција и конкурентност; у еколошком смислу да се природни ресурси вода, ваздух и земљиште користе на начин спречавања негативног утицаја на њих; у еколошком смислу обезбеђење нових радних места у области пољопривреде; питање етике омогућава одгој животиња прописно, заштиту животиња и уматичење производних грла; и заштиту потрошача осигурањем довољних количина хране за запослене у индустрији, за државне потребе и сопствене потребе произвођача хране.

У структури развоја одрживе производње, сточарство и говедарство могли би имати примарну улогу, за разлику од биљне производње која би имала основу на коришћењу генетских могућности нових високопродуктивних хибрида, сорти и гајених биљака. Сеоско окружење треба да је лоцирано са делом еколошких постројења и индустријских делатности, везаних за органску производњу, где би се отварала нова радна места за становништво руралних средина чиме би се смањило миграциони притисак на градове, где су све израженији социјални, економски и еколошки проблеми. Разне извозне активности које обухватају производњу хране, свежег јунећег меса, лековитог биља и поврћа заједно са сеоским туризмом и пословима на берзи отварају могућност упослења већег броја радно способног становништва. У исто време, друге производне делатности, образовање, здравство или сектор услуга могле би ангажовати још један део радно способног и образованог становништва. Тиме се одрживи начин производње у пољопривреди и услови живота сеоског становништва изједначавају приближно са градским условима, док би усмерење према руралној заједници и аграру била привлачнија за школоване, младе кадрове.

Будућност развоја и усмерење пољопривреде Србије везано је за развој биотехнологије у оплемењивању биља и домаћих животиња и развоју нанотехнологије. Еколошки правци имају све већи значај нарочито у развијенијим земљама Европе и Света. Приоритети су засновани на концепту одрживог развоја пољопривреде и треба да буду усмерени на испуњење захтева за стандарде и квалитет, разноврсност са сталном подршком континуираном систему производње, агрономске и економске флексибилности, социјалне добити и приближавања сеоског и градског становништва као и на смањивању разлика између произвођача и потрошача.

#### **5.4.1. Специфичности градске пољопривреде**

Појам градска – урбана пољопривреда подразумева гајење биљака и животиња за прехранбenu и другу потребу, унутар градова или у њиховом непосредном окружењу. У вези са узгојем повезане су активности производње и снабдевања основним животним намирницама као и прерада и пласман готових производа. Унутар градске пољопривреде разликује се интра-урбана пољопривреда на малим пољопривредним подручјима која су лоцирана у ужем градском језгру и периферији урбана пољопривреда развијена на породичним газдинствима и интензивним фармама лоцираним на периферним подручјима града. Она је тржишно оријентисана, профитабилно опредељена за снабдевање градског прехранбеног тржишта али је делимично усмерена и на извоз.

Урбана пољопривреда у приградским зонама има важне економске, еколошке и социјалне функције. У широком комплексу интереса, обухвата активности од производње, прераде и продаје производа, до бројних не директно везаних користи које укључују развој предузетништва, очување животне средине, унапређење добробити заједнице до одмора и рекреације.

Највећи део свежег воћа, поврћа, меса и млека потребних за снабдевање градског становништва обезбеђује се из рубних градских зона. Близина тржишта смањује трошкове складиштења и транспорта производа што се огледа кроз уштеду у

енергентима. У рубним градским општинама знатно је присутнији еколошки начин производње и приметна је смањена употреба хемијских средстава. Социјална корист огледа се у смањењу сиромаштва, повећању дохотка, запослености новодосељеног становништва и становника са ниским квалификационим образовањем. Старањем о пољопривредном земљишту обуздава се неограничено ширење града, приводи намени оштећено земљиште и предузимају мере заштите и уређења запуштених површина.

Урбана пољопривреда има утицај на бржи развој предузетништва што је посебно значајно за напредовање малих и средњих пољопривредних предузећа, пољопривредних газдинстава, унапређење добробити друштва и очување изворних природних вредности. Овај вид пољопривредне делатности доприноси обезбеђењу прехранбене стабилности и сигурне снабдевености тржишта пољопривредним производима, материјалној сигурности становништва кроз повећање дохотка уз смањење сиромаштва локалних заједница и очување са заштитом природне средине и услова живљења.

Регулисањем просторног плана подручја града Београда дефинисано је функционисање градских целина. Окосницу представља урбана средина центра, окружена градским и сеоским срединама са урбанизацијом већег и мањег одређења које заједно представљају јединствен систем. Утицај града Београда протеже се и ван својих граница на суседне општине које су у непосредној слабијој или јачој функционалној повезаности.<sup>93</sup>

Током претходних година на ободним деловима града одиграо се интензиван процес насељавања, непланске изградње стамбених објеката, што је проузроковало пренамену категорисаног пољопривредног у грађевинско земљиште, системску инфраструктурну преоптерећеност и велико загађење природне средине. Град убрзано добија нову развојну димензију која налаже озбиљне дилеме у погледу употребне пренамене земљишта.

Неопходно је пронаћи равнотежу између очувања земљишта погодног за пољопривреду и ослобађања земљишта за друге облике развоја. При одлучивању о промени намене пољопривредног у грађевинско земљиште треба водити рачуна да се ради о иреверзибилном процесу са еколошким и социјалним последицама.

Значају развоја периурбане пољопривреде све више се даје на нивоу Европске уније из разлога могућности економских, социјалних и еколошких ефеката за унапређење животне средине и квалитета живота.

Правци развоја урбане пољопривреде у Србији треба да буду усмерени на:

- повећање конкурентности органске у односу на конвенционалну пољопривреду;
- побољшање услова и квалитета живота, стања природних ресурса и животне средине;
- диверсификација економских активности на релацији урбано-рурално подручје;
- подршка утемељењу стратегије руралног развоја локалних заједница.

Као стратешки циљеви развоја урбане и периурбане пољопривреде града Београд могу да се издвоје: повећање продуктивности и конкурентности аграрног развоја на принципима одрживог развоја; изградња квалитетног прехранбеног сектора за конкурентни наступ на европском тржишту; очување, заштита и ревитализација деградиране околине; институционална и правна подршка развоју урбане и периурбане пољопривреде усклађене са принципима ЕУ.

<sup>93</sup> Стратегија развоја пољопривреде града Београда до 2015. године

## 6. НОВА УЛОГА ВЕЛИКИХ КОРПОРАЦИЈА У АГРОСИСТЕМУ СРБИЈЕ

### 6.1. ИСКУСТВА ТРАНСФОРМАЦИЈЕ ВЕЛИКИХ АГРОСИСТЕМА

#### 6.1.1. Јавни сектор

Јавни сектор или јавно власништво, јесте државни, градски, општински или неки други сегмент који обједињени са људским и материјалним ресурсима омогућавају државном апарату да спроводи званичну политику на својој територији. Национални, регионални и локални ресурси заједно сачињавају јавни сектор.

Величина и снага јавног сектора умногоме зависи од друштвеног или економског уређења земље, затим модела, система или начина управљања државом. Невезано за одређени концепт државног или друштвеног уређења, најбољи систем јесте онај који има функционалан јавни сектор, са потенцијалима где се уз минимално ангажовање постижу максимални резултати.

Најважнији део државе представља јавни сектор који својим највећим делом заокружује надградњу друштва, чиме умногоме доприноси нивоу друштвене развијености. Способност, функционалност и ефикасност јавног сектора карактерише степен развијености производних односа и производних снага.

Суштинска ефикасност јавног сектора условљава, а самим тим од њега и зависи привредни, индустријски, културни или економски развој, затим потрошња јавних добара, укупна производња, снабдевеност домаћег тржишта основним прехрамбеним намирницама, јавне резерве, социјална и здравствена заштита, спољнотрговинска размена, међународни углед државе, образовање, саобраћај, макроекономска стабилност, економска, правна и имовинска сигурност, животни стандард, унутрашња и спољашња безбедност. Јавни сектор и привреда представљају систем који у међусобној повезаности подстиче укупну ефикасност државе, која доприноси економском, социјалном, друштвеном и политичком развоју.

Развијеност функција друштва и основа на чему оно почива, представља устројен и функцијалан јавни сектор док његов континуирани напредак зависи од квалитетног менаџмента и материјалних ресурса са којима располаже.

Анализа јавног сектора захтева стручну, научну и свеобухватну анализу која не може садржати само просто сабирање материјалних и људских ресурса. Величина овог сектора не одговара нивоу остварене вредности тако да висина трошкова у знатном обиму прелази оптималну повезаност са бруто домаћим производом. Велики број запослених у јавном сектору Србије додатно оптерећују разне агенције, канцеларије и службе које се највећим делом финансирају из буџета.

Јавни сектор Србије и руководећи менаџмент карактеришу следећи чиниоци:

1. Превелик број запослених;
2. Мали број одговорних, креативних и стручних кадрова на руководећим позицијама;
3. Одговорност и дисциплина на лошем нивоу;
4. Значајни трошкови јавних служби и јавне управе са великим учешћем у БДП;
5. Висока бирократизованост администрације;
6. Велики број прописа који успоравају и негативно утичу на ефикасност рада;
7. Низак квалитет и мали обим услуга који сектор пружа;
8. Пословање са губитком већине јавних предузећа;
9. Отварање непотребних агенција, институција, служби и канцеларија;

10. Урушавање институција државних робних резерви, војске, полиције и здравства;
11. Отуђење профитабилних државних компанија;
12. Гашење великих привредних производних система;
13. Затварање домаћих уз фаворизовање страних банака са високим каматним стопама;
14. Непримењивање стратегије аграрног развоја примарне производње, прераде и финализације готових производа;
15. Ономогућавање бржег развоја домаће прехранбене индустрије и трговине.

### 6.1.2. Јавни сектор Србије

Анализирајући јавни сектор Републике Србије у целини, може се констатовати да је у основи преобиман. Састављен је из непрофитног дела – надградње и профитног дела – привреде. Запосленост у јавном непрофитном делу износи 32% од укупног броја запослених радника Србије док у профитном делу јавних предузећа ради 14% укупног броја запослених. Успешним процесом реструктурирања који прати рационализација пословања јавних предузећа, ефикасност и профитабилност пословања овог државног дела знатно би се побољшала.

После двехиљадитих година приказана је погрешна слика о јавним предузећима како су она друштвени баласт, непрофитна а да је држава као њихов оснивач лош власник. Устаљена перцепција да јавна предузећа нису довољно ефикасна, профитабилна и да су терет државе поткрепљују тврдње да их је из тих разлога требало приватизовати. Ни у најразвијенијим економијама света не постоји потпуна слобода тржишта, где се размена добара може равноправно одвијати између истих нивоа економске развијеност, а никако између различитих степена тј. високо и мање развијених земаља. Земље где је економија слабије развијена своје тржиште и привреду морају да осигуравају разним мерама заштите. Свака национална па и економија Србије има своје посебне одлике и специфичности. Нови тржишни концепт привређивања потребно је изградити уређеним законским решењима, која ће бити подржана од стране струке и науке а темељиће се на принципима који могу одговорити свим садашњим и будућим изазовима привређивања.

Државна предузећа послују са опште прихваћеним закључком који је садржан у мишљењу да су неуспешна, неодржива и да праве непроценљиве штете друштву. Овим ставом знатно се умањује њихова тржишна вредност и углед међу конкуренцијом. Постоје многи примери који демантују неодрживост јавног сектора и њихову неефикасност. Распоживост капитала заједно са обимом не одређује тржишну успешност пословања одређеног привредног субјекта. Његова величина у највећој мери зависи од стручности и посвећености менаџмента који је у директној повезаности са предусретљивошћу власника капитала без обзира да ли је он као власник приватник или држава. Уколико је предузетник заједно са пословним менаџментом способан са јасном визијом према постављеним циљевима а изабрани руководећи кадар адекватан и стручан тада ће резултати бити неизоставни и остварени. Све ово указује да у великом броју делатности предузећа која су у јавном могу бити подједнако успешна као и она која су приватном власништву. Није битно где се налази, јер само рационално и добро усмерен капитал биће ефикасан. Сектор јавних делатности није у довољној мери отпоран на негативне друштвене појаве у делатностима где не постоји одговорна контрола радних тела. Већина државних предузећа има монополски положај на тржишту који доста лоше делује на степен ефикасности пословања и остварени квалитет пружених услуга.



Јавна предузећа могу се класификовати према намени и начину стицања прихода на:

1. Јавна предузећа која имају улогу задовољења општих потреба грађана: снабдевање водом, јавно зеленило, чистоћа, пошта, превоз;
2. Јавно-тржишна предузећа која испуњавају опште јавне потребе: градски превоз, железница, телеком, радио и телевизија, електропривреда;
3. Тржишно-профитна предузећа – ПКБ „Београд“, РТБ Бор, рудници угља Колубара;

Јавни сектор Србије налази се у стању које изискује и указује на хитност корених реформи са оптимализацијом броја радно ангажованих лица. Пре почетка реформи неопходно је одредити основне принципе државне политике, правце будућег економског и тржишног развоја, поступке доношења и дефинисања предвиђених стратегија, начин остварења зацртаних циљева као и области, планове и динамику стратешких принципа.

Државна регулатива мора прецизно да утврди који ресурси и предузећа остају у власништву државе, која природна и рудна богатства, обрадиве површине, индустрија, произвођачи и прерађивачи хране представљају значај од јавног интереса. Битно је прецизно утврдити начин, поступак и правила приликом избора пословног менаџмента, њихову одговорност а самим тим и методе надзора, контроле и санкционисања несавесног пословања јавних предузећа.

Основу успешног и развијеног друштва представља одржив јавни сектор. Од ефикасности и развијености државних институција зависи ниво развијености производних односа и снага, односно степен државне уређености и напредности. Из наведеног разлога не би се смело дозволити даље урушавање и умањење важности и значаја овог сектора у друштву.

Обим и величина јавног сектора условљена је бројним факторима и зави од мноштва чинилаца међу којима је најизраженија техничко-технолошка опремљеност и ефикасност. Нашој земљи је по обиму, квантитету и квалитету потребан јавни сектор који ће постизати максималне ефекте, имати реализацију којом ће грађани у потпуности бити задовољни и имати њихову пуну подршку.

Стварање јавног сектора који ће бити ефикасан и компетентан условљен је процесом реформисања тренутног постојећег стања. Овај процес може се одвијати на два начина: корпоратизацијом јавних предузећа и реструктурирањем јавних предузећа.

Корпоратизација подразумева процес стварања тржишних услова поступком којим јавна предузећа одређеним законским процесима постају правни субјекти који се организују као привредна друштва са ограниченом одговорношћу или акционарска друштва. Имовина коју користе јавна предузећа према постојећим законским прописима налази се у власништву државе која би се одрађеним прописима регистровала као средство које користи и у власништву је правних субјеката. Државни капитал био би регистрован као капитал акционарског друштва или друштва са ограниченом одговорношћу чиме би се стекли услови да се њихов капитал и акције тржишно котирају на берзама. У тако регулисаним условима пословања држава би имала улогу власника док би јавна предузећа добила менаџмент који ће бити самосталан, креативан, предузимљив, ефикасан и профитабилан а јавна предузећа би имала органе управљања примерене корпоративним предузећима.

Процес реструктурирања јавних предузећа подразумева радикално реформисање сектора са циљем што бољег оспособљавања за тржишни наступ са ефикасним и квалитетним деловањем ради задовољења циљних потреба грађана. Током наведеног поступка предузимају се радње које подразумевају: издвајање нефункционалних и непрофитних делова који не задовољавају функцију неопходних

услуга, неопходну организациону оптимализацију и реорганизацију предузећа ради постизања што бољих резултата, утврђивање вишка радника са оптимализацијом запослених и неопходну финансијску консолидацију.

Сва јавна предузећа имају одређене специфичности које се морају детаљно анализирати а све са циљем што веће ефикасности и проналажења могућности демонополизације. У свим деловима где год је то могуће треба увести што више нових правних субјеката у службу обављања одређених јавних делатности. Увођењем и приливом приватног капитала значајно би се обезбедила средства за модернизацију и обнављање застарелих техничких средстава.

### **6.1.3. Реструктурирање великих агросистема**

Реструктурирање великих агросистема у најширем контексту подразумева обезбеђивање нове структуре пословања. Реч је о низу процеса који обухватају велики број промена на нивоу агрокомбината: пословног управљања, консолидација финансијске структуре, консолидација структуре капитала и људских ресурса, технологије производње, организационе форме, продаје дела предузећа, откуп акција и приватизација. Савремене услове пословања у агробизнису Србије карактерише стање вишегодишње кризе. У таквим условима пословања, агробизнис може бити успешан само ако своју активност фокусира на оне сегменте и делатности које се најбоље могу обављати у смислу остваривања највеће ефикасности. Неопходно је напустити оне сегменте и делатности који нису у складу са визијом будућег развоја. Из тог разлога реструктурирање се не сме посматрати као једнократно дешавање, већ као процес који траје и који нема краја. Непрекидно се дешавају промене у свим привредним делатностима окружења, те је зато неопходно да се промене дешавају и у самом субјекту реструктурирања. Због тога се реструктурирање сматра као континуиран и непрекидни процес. Реструктурирање је процес који је у функцији опстанка свих интересних група од којих су најзначајнији: акционари који улажу свој капитал, менаџери који управљају пословањем, запослени који остварују егзистенцију за себе и породице и пословно окружење купци, добављачи, банке.<sup>94</sup>

Реструктурирање се може односити на промену власничке структуре или на промену финансијске структуре предузећа. Оно што се дешава и забрињава током процеса реструктурирања јесте отпор променама, који је снажан и прети неуспеху процеса транзиције и реструктурирања. Разлози неуспеха транзиције могу бити многобројни. Несигурност и страх од промена доводе до непостојања јасне визије и стратегије трансформације што доводи до стања кризе и још израженијих отпора према променама. У неким ситуацијама боље је ући у стање кризе да би пословодство почело да размишља о променама.

Укључивање у међународне економске токове неминовно намеће потребу за променама у начину пословања домаћих предузећа, сходно савременој светској пракси. Тржишно реструктурирање се, стога, може описати као редефинисање циљних тржишта, преуређивање структуре понуде, прилагођавање стратегије њене презентације, као и репозиционирање маркетинга пословних функција са циљем да се стекне и одржи конкурентска предност и тржишна атрактивност понуде предузећа. Уз помоћ тржишног реструктурирања треба обезбедити полазне основе да се кроз иновирање пословног менаџмента, структуре циљних тржишта и комбинације инструмената маркетинга, побољша тржишна позиција, односно вредност предузећа.

<sup>94</sup> Бусарац Р., Кастратовић М., Мрдак Г. (2008.) „Практикум Корпоративно управљање”, Институт за пословна истраживања, Београд.

Процес трансформације читаве економије започиње се са темељним променама на марко и микро нивоу. Стабилизација, либерализација и приватизација – представљају оквир транзиције. На микро нивоу или нивоу субјеката, реструктурирање представља процес који подразумева комплекс промена. Неке од њих су отпочеле, док је већина још у фази намера. Као привредно и економски усмерено друштво, неопходно је мењати се у смислу прилагођавања светским економским променама. Од мноштва прилагођавања најзначајније су промене у самим нама, тј. у погледима, схватањима и понашањима на индивидуалном и колективном нивоу. Немамо времена ни резерви из којих би се, као до сада, покривали пропусти и промашаји.

Процес транзиције доводи до: јасне власничке структуре предузећа, корпоративног управљања и реструктурирања предузећа, ради постизања његове конкурентности и ефикасности. Нова власничка структура треба да омогућава развој тржишта капитала и нове односе на тржишту рада.

Јасна власничка структура у „ПКБ Београд”<sup>95</sup> створила је могућност развоја финансијског тржишта као основног механизма за оптимализацију употребе капитала.

## **6.2. КАПАЦИТЕТИ И СТАЊЕ РЕСУРСА ПКБ КОРПОРАЦИЈЕ – „БЕОГРАД“**

### **6.2.1. Изградња агробизнис система ПКБ Корпорације**

**Положај-**Пољопривредна Корпорација Београд представља једног од највећих произвођача примарних пољопривредних производа који је уједно и њихов прерађивач и добављач целокупног Београдског тржишта и многих других градова у Србији.

О Панчевачком риту, ствараоцима и градитељима Пољопривредног комбината „Београд” (ПКБ) у другој половини двадесетог века стоје само речи похвале, постављени и остварени циљеви успеха. Препреке у току стварања „Пољопривредног комбината Београд” биле су огромне, које је човек успео да савлада благодарећи свом уму, вољи, раду и упознавању природе, као и драгоцену помоћ друштвене заједнице.

Место настанка ПКБ-а је мочварна равница Панчевачког рита. Ту се афирмисао, развијао, али истовремено и мењао слику овог краја. Под Панчевачким ритом подразумева се предео западно од Панчева, смештен између Дунава и доњег тока реке Тамиш. Територија овог предела има издужен облик, са највећом дужином од 30 км и ширином 18 км. Надморска висина му је од 71 до 80 метара, а укупна површина 40.696 хектара.

Ритско земљиште у прошлости је припадало банатским и сремским насељима из ближе и даље околине које је као својина појединих општина добијало своје локалне називе: Глогоњски рит, Јабучки рит, Бесни Фок и слично. Пошто већина тих насеља гравитира према Панчеву, за овај предео одомаћио се назив Панчевачки рит.

Данас, Панчевачки рит има изванредно важан стратешки и привредни значај, обзиром да се налази у непосредној близини метрополе наше земље – Београда. Чинећи њену најужу гравитациону сферу, као природно залеђе главног града, он има виталан значај за снабдевање тржишта аграрним производима.

**Настајање и развој ПКБ Корпорације** - пољопривредни систем ПКБ-а има дуг исторјски развој и традицију пословања, која је започета у далекој прошлости пре више од 70 година. Привредни систем почео је пословање давне 1945. године, 27. децембра, одлуком тадашње Владе Републике Србије. Првобитни назив Пољопривредно добро „Панчевачки Рит”, имало је примарни циљ снабдевање Београда основним

<sup>95</sup> Закључак Владе РС 05 број 023-2059/2005 и 46-3586/2009-1 државна својина, Закључак Скупштине града Београда број 463-769/10 S и 463-3608/10 пренос власничких права са Републике Србије на град Београд

прехрамбеним производима: хлебним пшеничним и кукурузним житом, воћем поврћем, млеком и месом.

Ради ефикасније организације рада на великом простору, Пољопривредно добро „Панчевачки Рит” организовано је у 7 пољопривредних газдинстава, и то: Падинска Скела, Бесни Фок, Врбовско, Дунавац, Ковилово, Глогоњски Рит и Јабучки Рит. Већ до 1951. године, ове организације дале су значајне количине пољопривредних производа граду Београду.

Године 1953. већ организована пољопривредна газдинства координирају свој рад и развој на јединственим програмским основама и Пољопривредно добро прераста у индустријски комбинат „Панчевачки Рит”.

Изградња магистралног пута Београд – Зрењанин, преко Панчевачког Рита, значајно је допринела привредном и социјалном развоју овог простора. За овај путни правац, повезана су сва газдинства индустријског комбината „Панчевачки Рит”.

Будући да је Комбинат основан од стране државе Србије, са јасним циљем да снабдева Београд производима исхране, у Комбинату се предузимају активности и раде програми на специјализацији производње, унапређењу сточарства и развоју индустријске прераде производа.

Према подацима из тог периода<sup>96</sup> Комбинат је задовољавао једну трећину потреба Београда за млеком и месом и око 15% за поврћем.

Крајем 1957. године, Раднички савет Индустријског комбината „Панчевачки Рит”, донео је одлуку о промени имена предузећа у Пољопривредни комбинат „Београд”, скраћено ПКБ, под којим именом ће израсти и опстати, као најснажнији систем у сфери агробизниса у бившој Југославији и Србији, познат и са значајним референцама које нису биле цењене само на домаћем тржишту већ су биле познате и код бројних ино партнера.

**Капитал као систем агробизниса** - Почети рада и развоја Пољопривредног добра почивали су на скромним основама. Добро је располагало са 17.000 хектара неуређеног земљишта, од чега је 4.787 хектара било могуће обрађивати. Полазну основу Пољопривредног добра „Панчевачки Рит” чинила су радна грла: 479 коња, 51 мазга, 21 радни во и 5 магараца. Радници су становали у сојеницама и колибама, путева и других инфраструктурних објеката на терену није било.

Основни проблеми у почетном периоду рада Пољопривредног добра били су:

- недостатак и одсуство механизације;
- неизграђеност капиталне инфраструктуре;
- неуређеност земљишта за пољопривредну производњу;
- недостатак квалификоване радне снаге;
- неповољни услови живота и рада запослених.

У првим послератним годинама у Пољопривредном добру „Панчевачки Рит” ратарска производња организована је 1945. на 1.769ха док је већ 1948. култивисано 10.160ха земљишних површина које је било могуће обрађивати уз интензивне мелиорационе радове.

Развој пољопривредне производње на целој територији Панчевачког Рита, као и мере државне економске политике, створили су услове и потребе развоја прехрамбене индустрије у ПКБ-у.

Током 1955. године, урађени су урбанистички пројекти за развој будуће индустријске зоне у Падинској Скели где је 1958. године изграђена млекара, 1960. године кланица, 1964. године фабрика сточне хране, 1967. године фабрика за прераду

<sup>96</sup> Интерна документација ПКБ Корпорације „Београд“ – сектор за план и развој

сиришта и црева, нова зграда дирекције ПКБ-а, машинско технички сервис и други производни и пратећи објекти.

У периоду од 1960. до 1964. године формира се и региструје Институт за научна истраживања „Агроекономик“, који ће дати значајан печат унапређењу пољопривредне науке и њеној примени у производној пракси ПКБ-а и агрокомплексу Југославије.

Половином шездесетих година, ПКБ развија сопствену трговачку делатност кроз систем великопродаје и мрежу малопродајних објеката као и угоститељску и туристичку делатност чиме се у потпуности реализује концепт „од њиве до трпезе“, односно интегрисаност примарне производње, прераде и промета производа исхране у један равнотежан систем, усклађених и оптимално капацитираних фаза у репро ланцу.

Реализовањем концепта развоја „од њиве до трпезе“, ПКБ се заокружује у систем агробизниса, структуриран и организован за услове тржишне привреде, отворен и интересантан за партнере на домаћем и иностраном тржишту, економски снажан и способан за даљи сопствени развој и модернизацију постојећих капацитета.

### **6.2.2. Развој правног статуса и организационих форми**

Од оснивања 1945. године, ПКБ је често мењао пословну физиономију што је условљавано:

- сопственим растом и развојем,
- интеграционим и дезинтеграционим процесима,
- постојећим законским оквирима и нужношћу њихове примене.

Током историјског развоја ПКБ је променио неколико организационих и производних форми:

- од 1945. и оснивања па све до 1975. године, носио је назив јединствено предузеће,
- од 1975. до 1989. године назив је промењен у СОУР, или сложена организација удруженог рада,
- Сложено предузеће од 1989. до 1991. године,
- Холдинг Корпорација од јуна 1991. до краја 1993.
- и назив ПКБ Корпорација од 1994. до данашњих дана.

Убрзо након оснивања ПКБ је израстао у снажан систем агрокомплекса, привлачан за друге привредне субјекте, који су у њему видели, најчешће могућност за санацију пословања и перспективу сопственог напретка, а исто тако као велики производно-промети субјект интересантан за носиоце економске политике. Као такав био је предмет низа интеграционих и дезинтеграционих процеса, често утемељених изван економских, технолошких и организационих принципа.

У периоду од 1952. до 1990. године било је 95 интеграција и дезинтеграција ПКБ-а и других предузећа, често насталих из самог ПКБ-а. Из свих ових процеса ПКБ је изашао у највећој мери као очувана технолошка и организациона целина, способан за даљи раст и развој.

Дезинтеграција ПКБ-а као јединственог предузећа, почела је доношењем Закона о удруженом раду, када су технолошке и економске целине сегментиране и од појединих фаза производње формирану ООУР-и и РО као посебни правни субјекти.

Законом о предузећима из 1991. године, укидају се сложена предузећа и ПКБ се организује као Холдинг корпорација.

Елаборатом и Уговором о оснивању ПКБ Холдинг корпорације, пошло се од принципа:

- основа и носилац развоја ПКБ је примарна производња, која се заснива на ратарству и сточарству. Ова производња одвијала се у Панчевачком Риту из кога су се развили нови прерадни, трговачки и угоститељски капацитети ПКБ-а,

- сва предузећа из СОУР-а ПКБ која чине технолошке, економске, пословне и социјалне целине, део друштвеног капитала номинирају на ПКБ Холдинг корпорацију, и то:
- предузећа примарне производње и делатности везаних за њу у износу 100%;
- предузећа из делатности: прерадне индустрије, трговине, угоститељства у износу од 30%.

Уговор о номинирању друштвеног капитала на ПКБ Холдинг корпорацију, прихватила су зависна предузећа из ПКБ-а, и то у износу од 30% до 100% номираног капитала.

Значајан број предузећа, носилаца појединих делатности или делова производних програма нису прихватили Елаборат и Уговор о оснивању холдинга и номинирању капитала на ПКБ Холдинг корпорацију.

Законом о водама и Законом о шумама, из 1991. године, објекти водопривредне инфраструктуре са припадајућим земљишним површинама и шумски засади, чак и пољозаштитни појасеви, са одговарајућим површинама, изузети су из имовине ПКБ-а и пренети на газдовање јавним предузећима „Србијаводе” и „Србијашуме”.

Промене у статусу предузећа, настале формирањем ПКБ Холдинг корпорације, изазвале су тензије у неким предузећима.

Повратком у ПКБ, „ПКБ Имес” је припојен матичној компанији ПКБ-а, а половином 1996. године је поново основан као посебно предузеће „ПКБ Имес” СОО са 100% капитала „ПКБ Корпорације”.

1991. године, из примарне производње „ПКБ Јединство” издвојила се фарма за тов стоке „ПКБ Визел” иако није имала својство правног лица. Привредни суд је прихватио регистрацију „ПКБ Визел” – а као самосталног друштвеног предузећа. Издвајањем фарме „ПКБ Визел” и усмеравањем стоке за клање у друге каланице, изазвана је криза делатности у „ПКБ Имес” – у и индустрији меса.

Почетком 1994. године, ПКБ је променио назив па је уместо Пољопривредни комбинат „Београд” - Холдинг корпорација, регистрован као „Пољопривредна Корпорација Београд” – скраћени назив: „ПКБ Корпорација” – Београд под којим именом и данас послује као матична компанија система ПКБ.

Овом организационом и статусном променом, примарна производња из које је настао и развио се цео систем, постала је матично предузеће и власник капитала а сразмерно томе и носилац управљачких права у зависним предузећима. Не прихватајући настале организационе и статусне промене и формирање управљачке структуре у ПКБ-у на бази успостављених капитал односа између Корпорације и зависних предузећа у систему, 1994. године руководство шећеране „Димитрије Туцовић”, једнострано је раскинуло уговор о повезивању са ПКБ-ом и шећерану регистровало као друштвено предузеће.

Половином 1995. године, у договору са Корпорацијом, у систем се вратио истраживачки и лабораторијски део Института „ПКБ Агроекономик” од чега су формирана посебна предузећа са већинским капиталом „ПКБ Корпорације”:

- Институт за научна истраживања „ПКБ Агроекономик”, коме је припојен „ПКБ Вестол”,
- „ЕКО-ЛАБ”, Центар за контролу квалитета.

Половином 1995. године, због кризе пословања, „ПКБ 7. Јули” – Сурчин, номинирао је на „ПКБ Корпорацију” 25% капитала и пренео 100% управљачких права. Од 01.01.1999. године, „ПКБ 7. Јули” – Сурчин припојен је „ПКБ Корпорацији” и као предузеће брисан из судског регистра.

Због кризе делатности и пословања, октобра 1997. године, Предузеће за пружање транспортних услуга АТП „ПКБ Пољотранспорт”, подељено је између

главних корисника услуга овог предузећа. Део предузећа, транспортна средства, објекти и запослени у функцији транспорта млека и млечних производа пренети су и припојени „ПКБ Имлек”-у. Остатак предузећа припојен је ПКБ Корпорацији и наставио да послује као погон у саставу ПКБ Корпорације.

„ПКБ Имлек” је 1998. године, једнострано раскинуо Уговор о повезивању са „ПКБ Корпорацијом”, и из својих књига избрисао „ПКБ Корпорацију” као власника 30% капитала и регистровао се као АД. Привредни суд у Београду је крајем 2000. године регистровао „Имлек АД”, а у фебруару 2003. године објављен је оглас и спроведен први круг својинске трансформације „Имлека АД”, по Закону о трансформацији из 1997. године.

**Табела 79:** Учешће акционара у власништву „Имлек АД“

ИМЕ	% акција	Акција
DANUBE FOODS GROUP	84,99%	6.831.086
АКЦИОНАРСКИ ФОНД АД БЕОГРАД	1,50%	120.456
ИМЛЕК - АД	1,14%	92.000
ИНСТИТУТ ЗА ЕК. ИСТРАЖИВАЊА	0,88%	70.607
БАНКА ИНТЕСА АД	0,55%	44.139

Извор: <http://kapital.rs/belex/969/IMLK/>-приступ-31.10.2016.-године

Иако је пролазио кроз различите организационе промене ПКБ није мењао своје име. Они који су се удруживали радо су прихватили знак са три позната слова, чиме су се на многим местима успешно представљали. И они који су се раздруживали нису се његовог имена одрицали. Иако су га неки више користили него што су му доприносили, ромб ПКБ са црвеном бојом траје, чиме би се подичиле и многе светске компаније.



**Слика 11:** Знак „Пољопривредне Корпорације Београд“

### Статус и организациона структура

Данашњи Систем ПКБ-а чине: „Пољопривредна Корпорација Београд” а.д.-Београд, скраћени назив: „ПКБ Корпорација - Београд”, и зависна предузећа у којима је „ПКБ Корпорација” власник дела капитала или носилац адекватног дела управљачких права.

„ПКБ Корпорација” је акционарско друштво а већински власник капитала је град Београд који своје власништво одлуком скупштине града преноси на државу. Од 27 зависних предузећа, за која у својим пословним књигама води да има финансијске пласмане, односно у којима је власник капитала, „ПКБ Корпорација” није у могућности да реализује своја оснивачка права у 19 предузећа.

**Табела 80:** Учешће правних субјеката и малих акционара у капиталу „ПКБ Корпорације”

Име власника	Акција	Удео	Вредност РСД	Вредност €
1. ГРАД БЕОГРАД	6.334.663	99,55%	15.836.657.500	138.379.824
2. ПКБ КОРПОРАЦИЈА-БЕОГРАД	14.288	0,22%	35.720.000	312.119
3. ФОНД ЗА РАЗВОЈ РЕП. СРБИЈЕ	2.648	0,04%	6.620.000	57.845
4. ДУНАВ ОСИГУРАЊЕ А.Д.О.	256	0,00%	640.000	5.592
5. Радосављевић Драган	238	0,00%	595.000	5.199
6. Ђорђевић Боби	221	0,00%	552.500	4.828
7. Илић Желимир	187	0,00%	467.5000	4.085
8. Миливојчевић Драган	182	0,00%	455.000	3.976
9. Јовановић Витомир	136	0,00%	340.000	2.971
10. Николић Драган	133	0,00%	332.500	2.905

Извор: <http://kapital.rs/belex/1644/PKBK/akcionari/-приступ-31.10.2016>.

Систем ПКБ Корпорације је секторски организован по организационим и производним деловима. Основна организациона структура садржи:

**1. Производни блок, који чине:**

- Газдинства, као основне производне јединице ратарско сточарске делатности.
- Погони техничке подршке и инфраструктуре у функцији производње, организовани по специјалностима и специфичностима делатности.

Газдинства су организована по територијалном принципу, са економским центром и управом лоцираном у центру производних површина. Погони техничке подршке и инфраструктуре, налазе се у индустријској зони ПКБ Корпорације, где је смештена и администрација са управом, односно све пословне функције предузећа.

**2. Организациони делови, у којима се обављају пословне функције организоване су кроз секторе:**

- План и развој;
- Финансије;
- Комерцијални послови;
- Информатика;
- Општи послови.

Функција руковођења у ПКБ Корпорацији постављена је сходно организационој структури, нормативним актима предузећа и законском регулативом. Сходно организационој структури и различитим нивоима организационих делова, руководну структуру, односно пирамиду руковођења чини руководни тим са генералним директором на врху предузећа, директор за производњу са извршним директорима



сектора и извршни одбор директора као консултативно и оперативно тело генералног директора.

Газдинствима и погонима руководе директори газдинстава, односно погона. Нижим организационим јединицама у оквиру газдинстава и погона руководе руководиоци радних јединица и служби, а у секторима руководиоци служби и одељења.

Организација управљања састављена је од органа управљања који су у ПКБ Корпорацији:

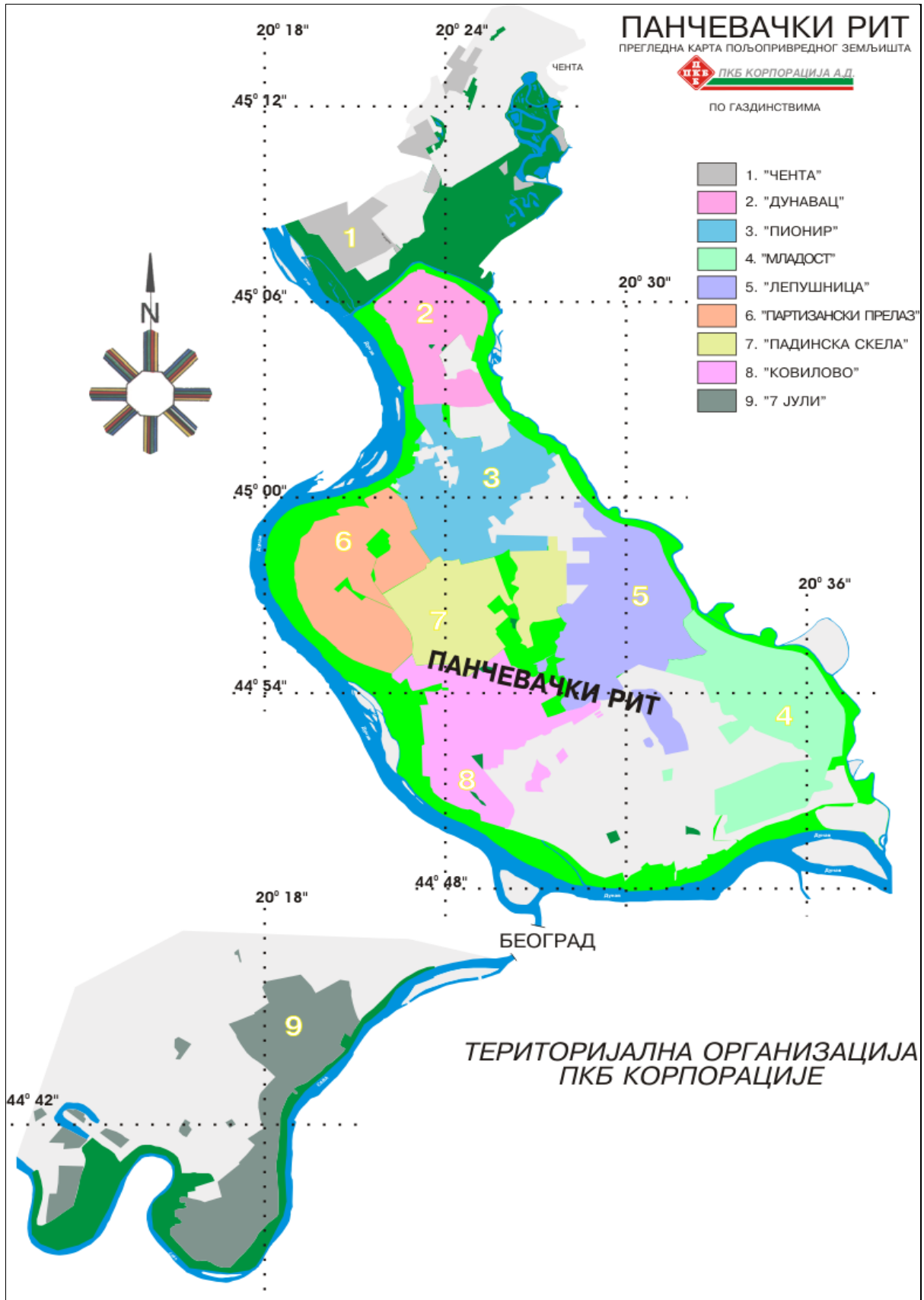
- Скупштина и
- Извршни одбор.

Сходно власништву капитала, састав органа управљања постављен је сходно закону и нормативним актима предузећа. Скупштину чине:

- представници друштвеног капитала;
- представници запослених;
- представници акционара.

Скупштина бира Управни одбор, Надзорни одбор и комисије предвиђене Статутом пословања. Управни одбор Корпорације чине:

- представници запослених;
- представници друштвеног капитала; и
- спољни експерти.



Слика 12: Место и локација ПКБ „Београд”

Извор: <http://www.pkb-sr.com/organizacija.htm>

### 6.3.ПРОИЗВОДЊА И МЕТОДЕ УНАПРЕЂЕЊА ПОСЛОВАЊА

Са мање од пет стотина, скупљених крава углавном из откупа, ПКБ је започео говедарску производњу. У таквим условима краве су дневно давале два до три литра млека. Производни састав говедарства није омогућавао производњу са којом се могло ићи напред. Говедарска производња ПКБ „Београд” датира од првих увоза крава црно-беле фризијске и црвено-данске расе из 1954. године. Први увоз је обављен 5. фебруара 1954. године из Данске, односно 14. фебруара 1954. године из Холандије. У времену од 1954. до 1959. године увезено је око 7 хиљада крава и стеоних јуница.

**Табела 81:** Увоз говеда, крава и јуница у ПКБ Корпорацију „Београд”-по годинама

Година	Црвена Данска	Црно-бела	Свега
1954	18	98	116
1955	244	186	430
1956	529	855	1.384
1957	893	240	1.133
1958	1.535	315	1.850
1959	1.538	506	2.044
Укупно	4.757	2.200	6.957

**Извор:** Интерна-документација-ПКБ,-Сектор-за-план-и-развој:-табела-самостална-обрада-аутора

Поред увоза женских производних грла увезено је још 10 приплодних бикова. По расном саставу увезено је 4.757 крава црвено-данске расе или 68,4% и 2.200 крава црно – беле фризијске расе, односно 31,6%. По земљама извозницама: из Данске је увезено 5.692 грла 81,7%, а из Холандије 1.275 грла 18,3%, односно укупно 6.967 говеда.

Увоз високовредних производних грла учињен је са циљем да се развија интензивна индустријска производња млека и меса, по чему је ПКБ посебно карактеристичан а који је даље захтевао нови приступ у одгоју, организацији производње, исхрани, смештају и здравственој заштити стоке.

Одлуком о увозу високомлечних грла ПКБ је поставио темеље савремене индустријске производње у говедарству Србије. Овај подухват наишао је на оспоравање тадашњих еминентних научника, који су сматрали да се селекцијом и оплемењивањем домаће расе може доћи до говечета боље продуктивности. Други аргумент био је да се увезена грла из Данске и Холандије тешко могу прилагодити нашим климатским условима.

Ветеринарски стручњаци ПКБ-а пронашли су најбоља решења за очување здравља сточног запата. 1954. године отпочело се са новим системом оплемењивања говеда и вештачким осемењавањем крава. Оперативна служба на газдинствима може да интервенише свих 24 сата дневно и свих 365 дана у години. Развојем бројног стања сточног фонда расте и број ветеринарских стручњака. Садашња служба достигла је преко 50 ветеринара, магистара и специјалиста ветеринарске медицине, као и техничара теренских оперативаца на фармама.

#### 6.3.1. Производни сектор сточарство

За оцену успешности говедарске производње млека најпоузданији податак је кретање просечне производње млека по крави. Табела број 82 указује на тенденцију раста млечности по крави, укупне производње млека и кретање броја грла у периоду 1960-2015. године.

Анализирајући податке из табеле долази се до констатације која показује да је просечна млечност крава повећана од 2.937 литара млека колика је била у 1960. години,

када је забележена и минимална производња, на 7.753 литара млека у 2014. години, када је остварена највећа производња што чини повећање од 4.816 литара или чак од 236% (графикон 31). У прилог томе интересантно је истаћи да је у 1960. години произведено 18.374.000 литара млека, што је и најмања производња у дугој историји ПКБ-а док је 1980. године произведено чак 81.717.000 литара, односно за 4,4 пута више (графикон 30).

Из података Сектора за план и анализу ПКБ Корпорације уочљиво је да се од 1960. године повећава број музних крава на фармама ПКБ-а у Панчевачком риту да би 1977. године достигао ниво од 17.143 грла, што је био максималан број млекуља (графикон 29).

Детаљнијом анализом производње млека, броја музних крава и укупне количине млека у периоду од 1960.–2015. године пирметан је константни узлазни тренд. У периоду 1960.–1970. године производња млека по крави повећана је од 2.937 литара 1960. до 4.368 литара 1969. године. Укупно у односу на базну годину то је повећање од 43%. У овом периоду производња млека по крави није равномерно пратила укупну производњу. Знатно повећање стада музних крава за 129% условило је укупну производњу млека већу за 226% тако да је на крају 1970. године износила 59.901.000 литара. За овај период значајно је истаћи да се број крава, млеко по крави и укупно млеко повећавало константно сваке године у односу на претходну годину.

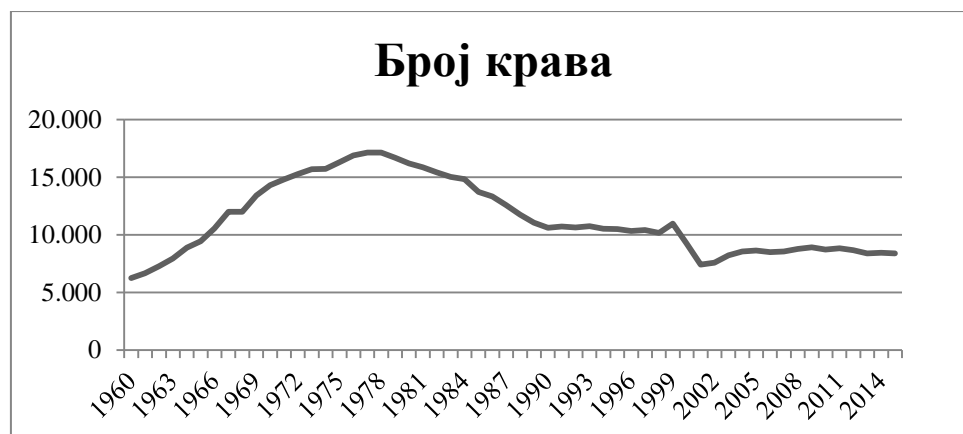
Период од 1970. до 1980. обележава наставак увећања стада што прати и стално повећање производње млека. Број крава 1980. већи је за 13% у односу на 1970. док је за 159% повећано у односу на 1960. годину. У овом периоду млеко је повећано како на укупном тако и на јединичном нивоу. Произведено млеко по крави повећано је за 20% док повећање на укупној количини износи 36%. У односу на 1960. годину то повећање износи по грлу за 72%, док укупно млеко повећано је чак за 345%. Овај период обележен је максималном попуњеношћу производних капацитета. Број музних крава кретао се око 17.000 од 1976. до 1979. када је забележен и максимални број крава у Корпорацији, 1977. године 17.143 грла.

Последње деценије двадесетог и првих година двадесетпрвог века број музних крава се постепено смањивао да би се потом усталио и углавном одржава на нивоу од око 8,5 хиљада грла. Стоји чињеница да је управо на подручју Панчевачког рита производња млека по крави имала узлазну тенденцију, што се види из података да је 1980. године млечност по крави износила 5.043 литра, да би се наредних година производња млека одржавала на том нивоу, док се задњих година повећала на близу 8 хиљада литара на нивоу целе Корпорације а на појединим газдинствима чак и прешла ову количину.

Табела 82: Просечан број крава са просечном и укупном производњом млека 1960.-2015. године

ПОКАЗАТЕЉИ ПРОИЗВОДЊЕ МЛЕКА У ПКБ КОРПОРАЦИЈИ ЗБИРНО ОД 1960 ДО 2015. ГОДИНЕ															
		1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	макс.	мин.	
Број крава	грло	6,256	6,665	7,272	7,951	8,896	9,457	10,567	12,013	12,013	13,420	14,297	14,297	6,256	
Млека по крави	лит.	2,937	3,095	3,291	3,396	3,040	3,309	3,391	3,550	4,170	4,368	4,190	4,368	2,937	
Укупно млека	у 000 лит.	18,374	20,628	23,932	27,000	27,048	31,293	35,835	42,642	50,094	58,625	59,901	59,901	18,374	
Број крава БАЗНИ	грло %	100	107	116	127	142	151	169	192	192	215	229			
Млека по крави БАЗНИ	лит. %	100	105	112	116	104	113	115	121	142	149	143			
Укупно млека БАЗНИ	у 000 лит. %	100	112	130	147	147	170	195	232	273	319	326			
Број крава ЛАНЧАНИ	грло %	100	107	109	109	112	106	112	114	100	112	107			
Млека по крави ЛАНЧАНИ	лит. %	100	105	106	103	90	109	102	105	117	105	96			
Укупно млека ЛАНЧАНИ	у 000 лит. %	100	112	116	113	100	116	115	119	117	117	102			
		1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	макс.	мин.	
Број крава	грло	6256	14,297	14,822	15,282	15,691	15,728	16,302	16,886	17,143	17,135	16,700	16,204	17,143	14,822
Млека по крави	лит.	2937	4,190	4,228	4,492	4,462	4,493	4,269	4,341	4,401	4,606	4,830	5,043	5,043	4,228
Укупно млека	у 000 лит.	18374	59,901	62,663	68,643	70,010	70,655	69,598	73,299	75,443	78,924	80,660	81,717	81,717	62,663
Број крава БАЗНИ 1960	грло %	229	237	244	251	251	261	270	274	274	267	259			
Број крава БАЗНИ 1970	грло %	100	104	107	110	110	114	118	120	120	117	113			
Млека по крави БАЗНИ 1960	лит. %	143	144	153	152	153	145	148	150	157	164	172			
Млека по крави БАЗНИ 1970	лит. %	100	101	107	106	107	102	104	105	110	115	120			
Укупно млека БАЗНИ 1960	у 000 лит. %	326	341	374	381	385	379	399	411	430	439	445			
Укупно млека БАЗНИ 1970	у 000 лит. %	100	105	115	117	118	116	122	126	132	135	136			
Број крава ЛАНЧАНИ	грло %	107	104	103	103	100	104	104	102	100	97	97			
Млека по крави ЛАНЧАНИ	лит. %	96	101	106	99	101	95	102	101	105	105	104			
Укупно млека ЛАНЧАНИ	у 000 лит. %	102	105	110	102	101	99	105	103	105	102	101			
		1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	макс.	мин.	
Број крава	грло	6256	16,204	15,860	15,429	15,030	14,834	13,721	13,324	12,578	11,743	11,053	10,608	15,860	10,608
Млека по крави	лит.	2937	5,043	5,131	5,236	5,236	5,303	5,725	5,755	5,740	5,902	6,079	6,301	6,301	5,131
Укупно млека	у 000 лит.	18374	81,717	81,384	80,792	78,691	78,669	78,547	76,684	72,203	69,305	67,188	66,840	81,384	66,840
Број крава БАЗНИ 1960	грло %	259	254	247	240	237	219	213	201	188	177	170			
Број крава БАЗНИ 1980	грло %	100	98	95	93	92	85	82	78	72	68	65			
Млека по крави БАЗНИ 1960	лит. %	172	175	178	178	181	195	196	195	201	207	215			
Млека по крави БАЗНИ 1980	лит. %	100	102	104	104	105	114	114	114	117	121	125			
Укупно млека БАЗНИ 1960	у 000 лит. %	445	443	440	428	428	427	417	393	377	366	364			
Укупно млека БАЗНИ 1980	у 000 лит. %	100	100	99	96	96	96	94	88	85	82	82			
Број крава ЛАНЧАНИ	грло %	97	98	97	97	99	92	97	94	93	94	96			
Млека по крави ЛАНЧАНИ	лит. %	104	102	102	100	101	108	101	100	103	103	104			
Укупно млека ЛАНЧАНИ	у 000 лит. %	101	100	99	97	100	100	98	94	96	97	99			
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	макс.	мин.	
Број крава	грло	6256	10,608	10,735	10,650	10,740	10,522	10,517	10,330	10,414	10,160	10,984	9,265	10,984	9,265
Млека по крави	лит.	2937	6,301	6,444	6,283	6,084	6,142	6,155	5,631	5,450	6,150	5,657	5,309	6,444	5,309
Укупно млека	у 000 лит.	18374	66,840	69,180	66,917	65,342	64,623	64,738	58,164	56,762	62,482	62,140	49,193	69,180	49,193
Број крава БАЗНИ 1960	грло %	170	172	170	172	168	168	165	166	162	176	148			
Број крава БАЗНИ 1990	грло %	100	101	100	101	99	99	97	98	96	104	87			
Млека по крави БАЗНИ 1960	лит. %	215	219	214	207	209	210	192	186	209	193	181			
Млека по крави БАЗНИ 1990	лит. %	100	102	100	97	97	98	89	86	98	90	84			
Укупно млека БАЗНИ 1960	у 000 лит. %	364	377	364	356	352	352	317	309	340	338	268			
Укупно млека БАЗНИ 1990	у 000 лит. %	100	104	100	98	97	97	87	85	93	93	74			
Број крава ЛАНЧАНИ	грло %	96	101	99	101	98	100	98	101	98	108	84			
Млека по крави ЛАНЧАНИ	лит. %	104	102	98	97	101	100	91	97	113	92	94			
Укупно млека ЛАНЧАНИ	у 000 лит. %	99	104	97	98	99	100	90	98	110	99	79			
		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	макс.	мин.	
Број крава	грло	6256	9,265	7,427	7,595	8,230	8,551	8,638	8,497	8,565	8,790	8,914	8,721	8,914	7,427
Млека по крави	лит.	2937	5,309	5,406	6,539	6,690	6,888	7,242	7,268	7,431	7,560	7,728	7,400	7,728	5,406
Укупно млека	у 000 лит.	18374	49,193	40,202	49,664	55,061	58,906	62,555	61,763	63,649	66,637	68,897	64,519	68,897	40,202
Број крава БАЗНИ 1960	грло %	148	119	121	132	137	138	136	137	141	142	139			
Број крава БАЗНИ 2000	грло %	100	80	82	89	92	93	92	92	95	96	94			
Млека по крави БАЗНИ 1960	лит. %	181	184	223	228	235	247	247	253	257	263	252			
Млека по крави БАЗНИ 2000	лит. %	100	102	123	126	130	136	137	140	142	146	139			
Укупно млека БАЗНИ 1960	у 000 лит. %	268	219	270	300	321	340	336	346	363	375	351			
Укупно млека БАЗНИ 2000	у 000 лит. %	100	82	101	112	120	127	126	129	135	140	131			
Број крава ЛАНЧАНИ	грло %	84	80	102	108	104	101	98	101	103	101	98			
Млека по крави ЛАНЧАНИ	лит. %	94	102	121	102	103	105	100	102	102	102	96			
Укупно млека ЛАНЧАНИ	у 000 лит. %	79	82	124	111	107	106	99	103	105	103	94			
		2010	2011	2012	2013	2014	2015						макс.	мин.	
Број крава	грло	6256	8,721	8,837	8,670	8,395	8,434	8,398					8,837	8,395	
Млека по крави	лит.	2937	7,400	7,587	7,602	7,400	7,753	7,435					7,753	7,400	
Укупно млека	у 000 лит.	18374	64,519	67,050	66,086	62,116	65,384	62,436					67,050	62,116	
Број крава БАЗНИ 1960	грло %	139	141	139	126	116	106								
Број крава БАЗНИ 2010	грло %	100	101	99	95	97	100								
Млека по крави БАЗНИ 1960	лит. %	252	258	259	239	236	219								
Млека по крави БАЗНИ 2010	лит. %	100	103	103	98	102	100								
Укупно млека БАЗНИ 1960	у 000 лит. %	351	365	360	301	273	231								
Укупно млека БАЗНИ 2010	у 000 лит. %	100	104	102	93	99	101								
Број крава ЛАНЧАНИ	грло %	98	101	98	97	100	100								
Млека по крави ЛАНЧАНИ	лит. %	96	103	100	97	105	96								
Укупно млека ЛАНЧАНИ	у 000 лит. %	94	104	99	94	105	95								
												Број крава макс-мин	17,143	6,256	
												Млека по крави макс-мин	7,753	2,937	
												Укупно млека макс-мин	81,717	18,374	

Извор: Интерна-документација-ПКБ,-сектор-за-план-и-развој-производни-блок-сточарство



**Графикон 29:** Просечан број крава у ПКБ „Корпорацији“ 1960.-2015. године

**Извор:** Интерна-документација-ПКБ,-сектор-за-план-и-развој,-производни-блок-сточарство

Сваки наредни период и свака наредна година остаје збележена све интензивнијим радом селекцијских служби, како на млечност тако и на производност и побољшање квалитета млека.

Период осамдесетих година доноси уједначавање производње. Број музних крава смањује се из године у годину, производња млека по крави се годишње повећава, док укупна количина намуженог млека остаје на приближно истом нивоу. У овом периоду остаје забележена максимално намужена количина млека која је износила преко 81.384 милиона литара. Остварио је сан селекцијских служби и млечност по крави прешла је 6.000 литара 1989. године. Период је завршен са 25% повећања намуженог млека по крави или повећање за 115% од пре двадесет година. За овај период први пут се бележи благи пад укупно намуженог млека од 18% док за цео посматрани период повећање износи 264%. Карактеристика периода: број музних крава се смањује из године у годину, укупно намужено млеко незнатно се смањује док се производња по грлу значајно повећава.



**Графикон 30:** Укупна производња млека у ПКБ „Корпорацији“ 1960.-2015. године

**Извор:** Интерна-документација-ПКБ,-сектор-за-план-и-развој,-производни-блок-сточарство

Период деведесетих година подељен је на два дела, период успона и период пада производње. Кризна деценија одразила се како на свеукупно страње у предузећу тако и на саму производњу. Ресурси предузећа због опште кризе почели су да се топе. Било је тешко одржати ниво и квалитет производње. У овом периоду матично стадо је

сачувано тако да се број крава кретао око десет хиљада. Прва половина деведесетих година имала је производњу преко шест хиљада литара млека по грлу, док је у другој почео благи пад услед одређених рестрикција које су због кризе увођене у технологију производње. Укупно намужено млеко од близу седамдесет милиона литара пало је на педесет милиона, или пад од 26%.



**Графикон 31:** Просечна производња млека у ПКБ „Корпорацији“ 1960.-2015.године  
**Извор:** Интерна-документација-ПКБ,-сектор-за-план-и-развој,-производни-блок-сточарство

Почетак двехиљадитих година прати исти тренд као и крај деведесетих. Рестриктивна исхрана, немогућност набавке опреме за мужу и почетак примене нових закона у области здравствене заштите условили су наставак пада свеукупне производње. Бројно стање сточног фонда долази на ниво шездесетих година<sup>97</sup>. Објективни су разлози због којих је дошло до смањења броја крава. Тражено је оптимално решење како би се број грла усагласио са билансом сточне хране уз повећање продуктивности по грлу. Поред тога, криза која је захватила сточарство и нестабилни услови привређивања недвосмислено су утицали на кретање броја грла, па и на изванредан пад производње млека. Млеко намужено по једној крави после почетне кризе враћа се на узлазне путање. Бележи се повећање из године у годину. 2002. године поново се враћа на ниво од преко шест хиљада литара по грлу и тај тренд се наставља на даље. Генетски потенцијал, квалитетна исхрана, бољи услови држања неге и муже уз појачан селекцијски рад доводе производњу на завидан ниво. Први пут 2005. године производња прелази седам хиљада литара. Број крава се враћа и устаљује на нивоу од 8,5 до 9 хиљада грла, док се укупно намужено млеко са мањим одступањима из године у годину повећава. Укупно намужено млеко приближава се поново количини од седамдесет милиона литара. 2009. године намужено је 68.897.000 литара што је максимум са овим бројем крава и овим нивоом производње<sup>98</sup>. Највећа млечност по крави у ПКБ-у током прве деценије двадесетпрвог века достигнута је 2009. године и износила 7.728 литара. Млечно стадо ПКБ-а генетски је све способније да подари 8 хиљада литара млека годишње по крави на нивоу свих производних јединица целе Корпорације.

<sup>97</sup> Радивојевић М., Радомир Б., Самоловац Љ., Бескоровајни Р., Стојић П., Јовановић М., (2012.) „Резултати говедарске производње у ПКБ Корпорацији у 2011. години” Зборник научних радова Института ПКБ Агроекономик, вол. 18, бр. 3-4, стр. 7-13,

<sup>98</sup> Радивојевић М., Стојић П., Јелушић Д. (2010) „Резултати производње млека у ПКБ Корпорацији у 2009. години“, Зборник научних радова Института ПКБ Агроекономик, вол. бр. 3-4. стр 9-19

Након 2010. године и почетка процеса реструктурирања предузећа приметна је већа нестабилност и осцилације у производњи. Број музних грла незнатно је смањен што је покушано да се компензује јединичном производњом по музној крави. Укупна количина намуженог млека после раста током 2011. и 2012. године услед смањења откупне цене млека опала је за преко четири милиона литара на годишњем нивоу или по музној крави од 100 до 150 литара за лактациони период.

Током 2015. године на газдинствима ПКБ Корпорације гајило се 21.311 грла говеда холштајн – фризијске расе, од којих је крава било 8.398, телад до 4 месеца 2.794, приплодних јуница 6.199 и товних јунади 3.481. У односу на претходну годину, просечан број говеда је смањен за 257 грла, при чему је број крава остао на скоро истом нивоу са разликом од 36 грла.

Пракса високе и квалитетне производње млека настављена је и у 2015. години. Произведено је 62.436 милиона литара млека тј. 2.948 милиона литара млека мање у односу на 2014. годину. Укупно предато и испоручено млеко испуњавало је услове екстра класе, што значи да је имало мање од 100.000 микроорганизама и мање од 400.000 соматских ћелија. Просечна масноћа млека је била 3,36%, а садржај протеина 3,29%. У односу на претходну годину остварено је 540 телења мање.

У току 2015. године из това јунади на тржиште је реализовано 3.528 грла, просечне телесне масе од 448 кг, а у тову је остварен прираст од 0,931 кг. Продато је екстерно 317 високостеноних јуница, са производних фарми Корпорације.

### **6.3.2. Јединична производња млека**

По обиму, а и по резултатима оствареним у говедарској и млекарској производњи, „ПКБ Корпорација” је један од највећих пољопривредних произвођача у Европи. Говедарска производња се одвија на 7 газдинстава у Панчевачком Риту, и на једном газдинству, на сурчинској страни у Јакову.

Производња млека се одвија у 67 музних објеката. Штале су капацитета 120-130 крава музара, које се држе везано, док се део музних крава на новој фарми држи у слободном систему. Овакав систем држања, ограничава могућности примене савременијих технолошких решења, везаних пре свега за исхрану и мужу крава. Исхрана крава се заснива на микс оброцима прилагођеним производним групама и категоријама говеда<sup>99</sup>.

Посматрани период од 1965. до 2005. године одликује се великим успоном укупних резултата остварених у производњи. Укупна производња млека имала је осцилаторна кретања која су се на годишњем нивоу значајно разликовала међу производним јединицама. Минималне производње кретале су се у великим распонима који су износили и до чак три милиона литара предатог млека годишње. Фарма Дуанвац забележила је минималну производњу 1965. године 2.676 хиљада литара док је исте године фарма Ковилово имала производњу већу за 105% и износила 5.412 хиљада литара. Максимална производња остварена је 1975. године на газдинству Лепушница 16.271 милион литара што је за 201% више него максимална производња у анализираном периоду остварене на газдинству Падинска Скела.

Количина помуженог млека по крави захваљујући стручном и селекцијском раду током посматраног периода кретала се узлазном путањом тако да је од минималних 3.121 литар који је остварен 1965. године на фарми Партизански Прелаз

<sup>99</sup> Стојковић М., Самоловац Љ., Јовановић М., Јеремић И. (2013.) „Резултати говедарске производње у ПКБ Корпорацији у 2012. години”, Зборник научних радова Института ПКБ Агроекономик, вол. 19, бр. 3-4, стр. 7-16



увећана за 144% током 2005. године на фарми Ковилово када је произведено 7.603 литра по једној помуженој крави.

**Табела 83:** Економски показатељи производње млека у ПКБ Корпорацији по газдинствима 1965.-2005.године

ПОКАЗАТЕЉИ ПРОИЗВОДЊЕ МЛЕКА У ПКБ КОРПОРАЦИЈИ ПО ГАЗДИНСТВИМА ОД 1965. ДО 2005. ГОДИНЕ												
			Младост	Лепушница	Ковилово	П.Скела	Пионир	П.Прелаз	Дунавац	УКУПНО	макс.	мин.
Број крава	грло	1965	1,712	1,699	1,164	1,191	1,371	1,377	847	9,457	1,712	847
Млека по крави	лит.		3,161	3,225	3,517	3,478	3,423	3,121	3,159	3,309	3,517	3,121
Укупно млека	у 000 лит.		5,412	5,480	4,094	4,142	4,693	4,298	2,676	31,293	5,480	2,676
Број крава	грло	1970	2,387	2,573	1,717	1,910	1,788	2,215	1,351	14,297	2,573	1,351
Млека по крави	лит.		4,189	4,181	4,065	4,062	4,290	4,232	4,129	4,190	4,290	4,062
Укупно млека	у 000 лит.		9,999	10,758	6,980	7,760	7,670	9,375	5,579	59,901	10,758	5,579
Број крава	грло	1975	2,785	4,075	626	1,746	1,861	2,603	1,921	16,302	4,075	626
Млека по крави	лит.		4,588	3,992	4,212	3,976	4,306	4,296	4,485	4,269	4,588	3,976
Укупно млека	у 000 лит.		12,778	16,271	2,637	6,942	8,041	11,182	8,615	69,598	16,271	2,637
Број крава	грло	1980	2,933	3,363	577	1,446	2,458	2,655	1,740	16,204	3,363	577
Млека по крави	лит.		5,291	4,796	5,029	4,930	5,040	5,018	5,234	5,043	5,291	4,796
Укупно млека	у 000 лит.		15,518	16,129	2,902	7,129	12,389	13,323	9,107	81,717	16,129	2,902
Број крава	грло	1985	2,519	2,757	1,116	1,264	2,155	2,255	1,625	13,721	2,757	1,116
Млека по крави	лит.		5,373	5,373	5,456	6,080	5,767	5,855	5,953	5,725	6,080	5,373
Укупно млека	у 000 лит.		14,469	14,814	6,089	7,685	12,433	13,204	9,853	78,547	14,814	6,089
Број крава	грло	1990	1,855	1,921	828	1,113	1,674	1,849	1,367	10,608	1,921	828
Млека по крави	лит.		6,762	6,102	6,411	6,284	6,093	6,050	6,502	6,301	6,762	6,050
Укупно млека	у 000 лит.		12,543	11,722	5,308	6,994	10,199	11,186	8,888	66,840	12,543	5,308
Број крава	грло	1995	1,809	1,378	1,331	1,152	1,522	1,929	1,396	10,517	1,929	1,152
Млека по крави	лит.		6,292	6,261	6,219	6,269	5,918	5,885	6,353	6,155	6,353	5,885
Укупно млека	у 000 лит.		11,383	8,627	8,277	7,222	9,007	11,353	8,869	64,738	11,383	7,222
Број крава	грло	2000	1,505	1,172	1,221	1,143	1,274	1,535	1,072	9,265	1,535	1,072
Млека по крави	лит.		5,365	5,231	5,224	5,372	5,372	5,526	5,009	5,309	5,526	5,009
Укупно млека	у 000 лит.		8,073	6,130	6,377	6,141	6,846	8,482	5,368	49,193	8,482	5,368
Број крава	грло	2005	1,467	1,353	1,095	1,106	1,176	1,398	1,043	8,638	1,467	1,043
Млека по крави	лит.		7,329	7,391	7,603	7,326	6,931	6,975	7,154	7,242	7,603	6,931
Укупно млека	у 000 лит.		10,757	10,001	8,326	8,101	8,150	9,755	7,465	62,555	10,757	7,465
Број крава 1965-2005	грло	макс.	2,933	4,075	1,717	1,910	2,458	2,655	1,921	16,302	4,075	1,351
	грло	мин.	1,467	1,172	577	1,106	1,176	1,377	847	8,638	1,467	577
Млека по крави 1965-2005	грло	макс.	7,329	7,391	7,603	7,326	6,931	6,975	7,154	7,242	7,603	6,931
	грло	мин.	3,161	3,225	3,517	3,478	3,423	3,121	3,159	3,309	3,517	3,121
Укупно млека 1965-2005	грло	макс.	15,518	16,271	8,326	8,101	12,433	13,323	9,853	81,717	16,271	7,465
	грло	мин.	5,412	5,480	2,637	4,142	4,693	4,298	2,676	31,293	5,480	2,637

Извор: Интерна-документација-ПКБ,-сектор-за-план-и-развој,-производни-блок-сточарство

Број музних крава које су гајене на појединачним фармама веома је разнолик. Најмање музних грла било је на фарми Ковилово током 1980. године док је највише гајено на једном месту 4.075 крава што је било током 1975. године на фарми Лепушница. Ово је фарма унутар које су се десила највећа померања броја помужених грла у интервалу од 1.172 музне краве током 2000. године до већ поменутих 4.075.

Анализирајући податке за претходних десет година долази се до закључка да је производња достигла завидан ниво са оптималним бројем музних крава и уједначеним нивоом производње.

Укупна производња млека одржава се на нивоу од 61,7 до 68,8 милиона литара годишње. Појединачно највеће учешће у производњи остварује фарма Младост која током целог периода има производњу која се налази у самом врху и прелази 12 милиона литара. Изузетак прави нова фарма Партизански Прелаз која је конципирана на великом броју музних крава и током претходне три године од када је отворена надмашује производњу од чак 17 до 19 милиона литара.

Ако се посматра годишња производња млека по фармама може се установити да постоје знатне разлике. Производња се кретала у интервалу од 6.716 на фарми Дунавац

2013. године до 8.175 на фарми „Младост” – Јабучки Рит 2011. године. Резултати производње млека на газдинствима ПКБ Корпорације, још једном потврђују правило да на разлике у овој производњи највећи утицај има менаџмент. Фарме су уједначене у погледу генетике, услова држања, исхране, неге и микроклимата. Утицај менаџмента је у веома високој корелацији са бројем извршилаца током процеса производње. Продуктивност од 8 хиљада литара млека годишње по крави на нивоу Корпорације постао је остварив циљ, док су само пре две деценије прављени тенденциозни програми да се производња повећа на 6 хиљада литара млека по крави на годишњем нивоу.<sup>100</sup>

Бројно стање музних крава на засебним јединицама производње усталио се на преко хиљаду грла по једној фарми. Све производне јединице, укупне разлике унутар целина, остваривале су у минималном дијапазону од 1 до 7% што се може тумачити изузетно добро одрађеним годишњим обртом стада који подразумева планирање унапред свих промена које ће се дешавати у оквиру једне производне целине.

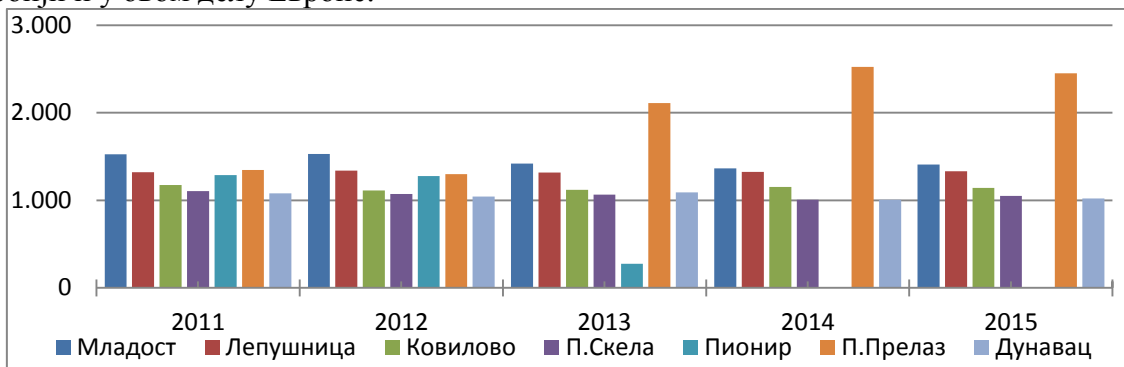
**Табела 84:** Економски показатељи производње млека у ПКБ Корпорацији по газдинствима 2006.-2015.године

ПОКАЗАТЕЉИ ПРОИЗВОДЊЕ МЛЕКА У ПКБ КОРПОРАЦИЈИ ПО ГАЗДИНСТВИМА ОД 2006 ДО 2015. ГОДИНЕ												
			Младост	Лепушница	Ковилово	П.Скела	Пионир	П.Прелаз	Дунавац	УКУПНО	макс.	мин
Број крава	грло		1,470	1,377	1,086	1,090	1,104	1,333	1,037	8,497	1,470	1,037
Млека по крави	лит.	2006	7,595	7,295	7,432	7,335	7,006	6,895	7,290	7,268	7,595	6,895
Укупно млека	у 000 лит.		11,165	10,045	8,073	7,992	7,737	9,193	7,559	61,763	11,165	7,559
Број крава	грло		1,499	1,357	1,141	1,116	1,108	1,322	1,022	8,565	1,499	1,022
Млека по крави	лит.	2007	7,675	7,573	7,387	7,524	7,338	7,089	7,372	7,431	7,675	7,089
Укупно млека	у 000 лит.		11,506	10,280	8,429	8,398	8,128	9,373	7,535	63,649	11,506	7,535
Број крава	грло		1,524	1,384	1,122	1,163	1,185	1,360	1,052	8,790	1,524	1,052
Млека по крави	лит.	2008	8,035	7,767	7,424	7,534	7,495	7,038	7,522	7,560	8,035	7,038
Укупно млека	у 000 лит.		12,284	10,780	8,355	8,783	8,906	9,598	7,932	66,637	12,284	7,932
Број крава	грло		1,539	1,378	1,180	1,168	1,244	1,334	1,071	8,914	1,539	1,071
Млека по крави	лит.	2009	8,126	7,796	7,751	7,819	7,523	7,255	7,767	7,728	8,126	7,255
Укупно млека	у 000 лит.		12,509	10,745	9,149	9,134	9,358	9,681	8,321	68,897	12,509	8,321
Број крава	грло		1,529	1,323	1,142	1,128	1,245	1,280	1,074	8,721	1,529	1,074
Млека по крави	лит.	2010	8,010	7,507	7,413	7,770	7,123	6,768	7,066	7,400	8,010	6,768
Укупно млека	у 000 лит.		12,246	9,928	8,466	8,764	8,866	8,662	7,587	64,519	12,246	7,587
Број крава	грло		1,524	1,320	1,176	1,106	1,286	1,345	1,080	8,837	1,524	1,080
Млека по крави	лит.	2011	8,175	7,519	7,518	8,061	7,443	7,013	7,321	7,587	8,175	7,013
Укупно млека	у 000 лит.		12,455	9,927	8,841	8,919	9,572	9,432	7,903	67,050	12,455	7,903
Број крава	грло		1,528	1,338	1,112	1,071	1,277	1,300	1,044	8,670	1,528	1,044
Млека по крави	лит.	2012	8,151	7,700	7,490	7,835	7,500	7,054	7,361	7,602	8,151	7,054
Укупно млека	у 000 лит.		12,488	10,334	8,351	8,414	9,603	9,194	7,703	66,086	12,488	7,703
Број крава	грло		1,420	1,318	1,118	1,066	273	2,111	1,089	8,395	2,111	273
Млека по крави	лит.	2013	7,260	7,316	7,168	7,195	7,138	8,159	6,716	7,400	8,159	6,716
Укупно млека	у 000 лит.		10,307	9,646	8,011	7,670	1,949	17,221	7,314	62,116	17,221	1,949
Број крава	грло		1,365	1,326	1,151	1,006		2,525	1,006	8,434	2,525	1,006
Млека по крави	лит.	2014	7,712	7,914	8,129	7,473		7,801	7,341	7,753	8,129	7,341
Укупно млека	у 000 лит.		10,529	10,491	9,359	7,928		19,696	7,382	65,384	19,696	7,382
Број крава	грло		1,407	1,330	1,140	1,049		2,451	1,021	8,398	2,451	1,021
Млека по крави	лит.	2015	7,523	7,675	7,847	7,443		7,038	7,486	7,435	7,847	7,038
Укупно млека	у 000 лит.		10,583	10,210	8,944	7,804		17,254	7,640	62,436	17,254	7,640
Број крава 2006-2015	грло	макс.	1,539	1,384	1,180	1,168	1,286	2,525	1,089	8,914	2,525	1,080
	грло	мин.	1,365	1,318	1,086	1,006	273	1,280	1,006	8,395	1,470	273
Млека по крави 2006-2015	грло	макс.	8,175	7,914	8,129	8,061	7,523	8,159	7,767	7,753	8,175	7,341
	грло	мин.	7,260	7,295	7,168	7,195	7,006	6,768	6,716	7,268	7,595	6,716
Укупно млека 2006-2015	грло	макс.	12,509	10,780	9,359	9,134	9,603	19,696	8,321	68,897	19,696	8,321
	грло	мин.	10,307	9,646	8,011	7,670	1,949	8,662	7,314	61,763	11,165	1,949

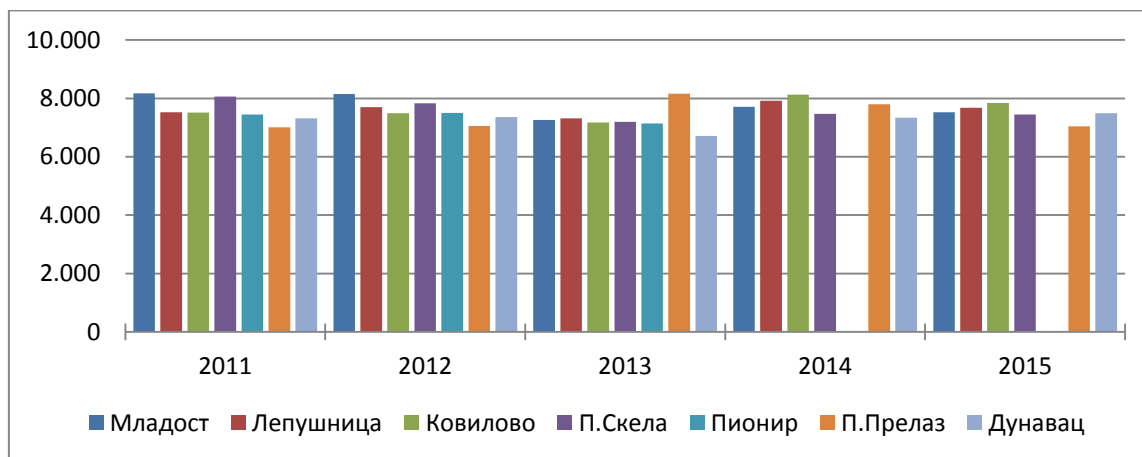
Извор: Интерна-документација-ПКБ,-сектор-за-план-и-развој,-производни-блок-сточарство

<sup>100</sup> Стојић П., Јелушић Д., Самоловац Ј., Радивојевић М., Бескоровајни Р. (2011.) „Резултати говедарске производње у ПКБ Корпорацији у 2010. години”, Зборник научних радова Института ПКБ Агроекономик, вол. 17, бр. 3-4, стр. 7-15,

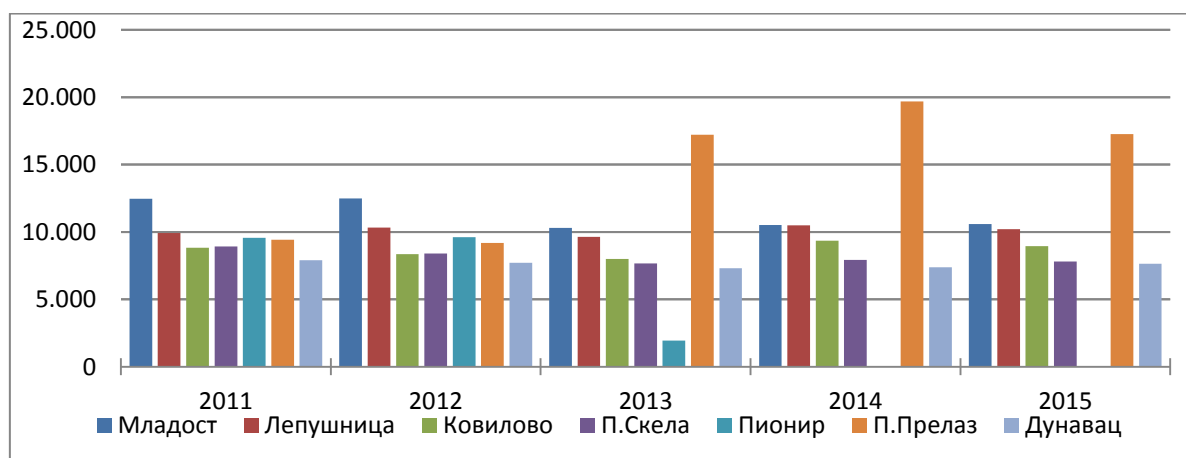
Уједначеност производње најбоље се приказује посматрањем упоредо свих производних јединица за период претходне три године што се јасно види на следећим графиконима. На графикону укупна производња млека и број крава приметно је велико одступање газдинства и фарме Партизански Прелаз што је резултат осавремењавања производних објеката и пуштања у рад једне од најсавременијих фарми у Републици Србији и у овом делу Европе.



**Графикон 32:** Број крава на газдинствима ПКБ Корпорације 2011.-2015.године  
Извор: Интерна-документација-ПКБ,-сектор-за-план-и-развој,-производни-блок-сточарство



**Графикон 33:** Производња млека по крави на газдинствима ПКБ Корпорације 2011.-2015.године  
Извор: Интерна-документација-ПКБ,-сектор-за-план-и-развој,-производни-блок-сточарство



**Графикон 34:** Укупна производња млека на газдинствима ПКБ Корпорације 2011.-2015.године  
Извор: Интерна-документација-ПКБ,-сектор-за-план-и-развој,-производни-блок-сточарство

ПКБ је управо на темељима струке и науке, што је јасно приказано за цео анализирани период, развијао и унапређивао пољопривредну производњу, посебно сточарску. Стадо увезених грла стоке селекцијским радом оплемењено је и побољшано у погледу наследних и производних особина, до нивоа који омогућава да се у целокупној популацији просечно оствари млечност по грлу годишње од 8 хиљада литара млека, што је на неким фармама већ постигнуто али се очекује у најскоријем периоду и на нивоу целе Корпорације.

За све планиране производне мере задужени су научни и истраживачки центри који као битни чиниоци имају посебно место у реализацији програма. Наведене установе у оквиру ПКБ-а јесу: Центар за одгој бикова, Центар за прогени тест на млечност и товност и Лабораторија ПКБ-а „Еко-Лаб” која врши квалитативне и квантитативне анализе млека и сточне хране, да би се испоштовали утврђени производни и хранидбени нормативи као и квалитативна и квантитативна испитивања састава млека и меса прописана одговарајућим законским актима.

### 6.3.3. Производни сектор биљна производња

ПКБ Корпорација по својим укупним производним капацитетима и обиму остварене производње, наше је највеће пољопривредно добро. На обрадивој површини од 21.611ха организује се ратарска производња превасходно са циљем да се задовоље све потребе у кабастих хранивима као и у највећој мери потребе у компонентама концентрованих хранива за сточарску производњу.<sup>101</sup>

Земљишта на којима се организује биљна производња су различитог производног потенцијала. Најзаступљенија су тешка земљишта – иловача – тзв. ритска земљишта на површини од 9.111ха (42,1%) и алувијална земљишта на 8.640 ха (40%), затим ливадска земљишта на 3.240ха (15%), а черноземи на свега 620ха (2,9%). Ораничне површине налазе се у Панчевачком Риту – 16.600ха (76,5%), Срему – 3.900ха (18,3%) и у Ченти – 1.111ха (5,2%).

Сва земљишта у највећој мери су хидрогена. Ритска црница је тешког механичког састава и са садржајем укупне глине преко 60%. Током целе године ова земљишта су под утицајем високог нивоа подземних вода. Ритске црнице се одликују знатно већим специфичним отпорима, што је нарочито изражено у годинама са екстремним дефицитом падавина као и у влажним годинама. Осим тога рит се карактерише идеалним условима за развој корова, многих биљних болести и штеточина услед високе релативне влажности ваздуха и високог нивоа подземних вода. Климатски услови у највећем обиму одређују карактер и висину могућих приноса, поред нивоа примењених агрогетничких мера, за сваку организовану биљну производњу. У специфичним условима рита знатно је сложенија обрада земљишта, нега гајених култура као и убирање усева.

Агроеколошки фактори вода, топлота, светлост и земљиште утичу на развиће, раст и принос гајених биљака а за наше географско подручје најзначајнији климатски фактори су топлота и влага. Они делују на сорту од које се очекује да испољи свој генетички потенцијал доносећи принос жељеног квалитета, што се оствари само ако сви наведени чиниоци делују у оквиру оптимума за биљну врсту. У случају да фактори спољне средине делују изван граница оптимума, нарочито у негативном правцу, тад се могу окарактерисати као стресни. Најчешћи стресни фактори у биљној производњи су суша и превелика влажност земљишта. За наше климатске услове земљиште и светлост

<sup>101</sup> Бадивук Б., Ивановић М., Ковачевић Д., Пудло А. (2011.) „Анализа производње ратарских усева у ПКБ корпорацији у 2010. години”, Зборник научних радова Института ПКБ Агроекономик, вол. 17, бр. 1-2, стр. 7-11,

готово никад се не могу дефинисати као стресни фактори. Прикупљени подаци о топлоти и падавинама важни су као најпроменљивији чиниоци у времену и обиму<sup>102</sup>.

У оквиру ПКБ Корпорације ратарском производњом бави се 9 газдинстава, која се организује према групи производних култура. Разврстана је на производњу житарица, индустријског биља, крмног биља, поврћа и пострних усева као друга годишња сетва.

Од житарица гаје се пшеница, јечам, оvas, тритикале и кукуруз (меркантилни, семенски и мушке биљке). Најважније житарице су пшеница и кукуруз које се гаје на 40% укупних површина. Индустријске културе које се узгајају су шећерна репа, соја, сунцокрет и уљана репица. Најзаступљенији су соја и шећерна репа чије површине узгоја варирају зависно од тренутног стања на тржишту и рентабилности узгоја. Узгој крмног биља организован је на 30-40% укупних површина. Ова производња целокупним својим обимом подређена је сточарској производњи. План гајења поврћа зависи од уговорних обавеза и ради се наменски за познатог купца са унапред уговореним обимом производње, начином финансирања и роком испоруке<sup>103</sup>.

У производњи **пшенице** која је реализована током 2015. године на површини од 3.019ха остварен је принос од 6,95т/ха или за 45% више од приноса из 2010. године. Анализирајући производњу пшенице (табела и графикон се налазе у прилогу рада) од 1976. године до данас примећују се велике осцилације како у засејаној површини, тако и у оствареним приносима. Принос пшенице кретао се у интервалу од минималних 4.06 т/ха из 2000. године до 7,64т/ха који је остварен 1990. године. Разлика у оствареној производњи од 88% показује да производња није стабилна и у многоме зависи од примењене агротехнике, временских услова и сорти које су сејане током године. Велике разлике примећују се у укупно засејаним површинама. Анализом прегледа укупно засејаних површина примећује се значајно смањење на деценијском и годишњем нивоу. Седамдесете године карактерише производња на површинама од преко 10.000ха када је забележена и максимално засејана површина 1977. године од 13.101ха. Тада је производња ове културе учествовала са преко 70% од укупно обрађених и засејаних површина Пољопривредног Комбината „Београд”. У каснијем периоду ова површина постепено је смањивана да би у периоду деведесетих и двехиљадитих година дошла на ниво од четири до шест хиљада хектара. Ова површина и сада је у сетвеним плановима што је показатељ да је довољна за обезбеђење неопходних количина хлебног жита за исхрану становништва и подмирење простирке за постојећи сточни фонд. Највећа укупна производња пшенице забележена је далеке 1977. године када је пожњевено 69.995т зрна док је најмања производња забележена, поред кризне 2000. године<sup>104</sup> са количином од 15.391 тоном, 2014. године са количином од 12.139 тона.

Производње **кукуруза** за зрно током 2015. године реализована је на површини од 2.276ха, где је остварен принос од 5,78т/ха што је на знатно мањем нивоу од приноса из претходне године (10,47т/ха) или реализација од 55% (табела и графикон се налазе у прилогу рада). У производњи меркантилног кукуруза постоје велике осцилације како у приносима тако и у засејаним површинама. Максимална производња

<sup>102</sup>Бадивук Б., Ивановић М., Шикић М., Ковачевић Д., Пудло Александра. (2010.) „Анализа производње ратарских усева у ПКБ корпорацији у 2009. години”, Зборник научних радова Института ПКБ Агроекономик, вол. 16, бр. 1-2, стр. 9-14,

<sup>103</sup> Бадивук Б., Пудло А., Ивановић М., Курчубић М. (2012.) „Анализа производње ратарских усева у ПКБ Корпорацији у 2011. години”, Зборник научних радова Института ПКБ Агроекономик, вол. 18, бр. 1-2, стр. 7-12,

<sup>104</sup> Бадивук Б., Пудло А., Ивановић М., Курчубић М. (2013.) „Анализа ратарске производње у ПКБ Корпорацији у 2012. години”, Зборник научних радова Института ПКБ Агроекономик, вол. 19, бр. 1-2, стр. 9-14,

од 12,02т/ха из 1986. године показује да земља као обрадива површина има производне капацитете и могућности за постизање светских приноса уз примену пуне агротехнике. Минимална производња забележена је 2000. године када је производња била на минимално засејаним површинама и рестриктивна како у обради тако и у заштити и износила је 3,9т/ха. Огромна разлика од 308% показује да је примена потпуне обраде земљишта, заштите усева и избора најпродуктивнијих сорти главни разлог овако упечатљивих производних разлика. Укупно засејана површина под кукурузом била је у распону од 309-4.014 хектара. Проузрокована је и условљена како стањем на тржишту жита, социјалним захтевом од стране државе до бројног стања сточног фонда у текућој и наредној години који треба подмирити овим хранивом кроз део основног и концентрованог оброка.

Најзначајнија индустријска култура у ратарској производњи је **шећерна репа**. У 2015. години шећерна репа (табела и графикон се налазе у прилогу рада) била је посејана на 942ха и у односу на 2014. годину добијен је за 21% мањи принос (51,24т/ха у 2015. години у односу на 65,18т/ха из 2014. године). Остварена дигестија или сласт корена репе (13,26%) била нижа за 0,33% (13,59%). Ова индустријска биљка захтева велика улагања у производњу, начину обраде земљишта, заштити усева од штеточина а највећи утицај на производњу има изграђеност заливних система и наводњавање засејаних површина. Приноси ове биљке у ПКБ "Корпорацији" кретали су се од минималних 14т/ха из 2000. године до 65,18т/ха која је остварена 2014. године. Укупно засејана површина условљена је планом реализације производње или уговарања заједничке производње. У периоду седамдесетих и осамдесетих година засејане површине биле су подређене зависности од потреба и могућности прераде фабрике шећера која је била у саставу предузећа. Каснија производња обележена је значајним годишњим колебањима у засејаној површини која су се кретала и до 1.000ха годишње. Претходних година производња се планира и реализује на површинама које су унапред уговорене и планирано одређене како по квалитету земљишта тако и по стању уређености заливног система на тим површинама.

Производња **соје**, која представља најзначајније протеинско храниво, током 2015 године сејана је на површини од 2.920ха где је остварила просечан принос од 2,31т/ха, са укупним приносом од 6.751 тоном (табела и графикон се налазе у прилогу рада). Поредом са претходном годином примећује се велика пропорционална разлика приноса према сејаним површинама. Соја се сејала на површинама од 2.113ха што је за 51% мање, просечан принос износио је 4,09т/ха што је 44% више од рода из 2015. године. Приноси соје током посматраног периода веома су разнолики и кретали су се у интервалу од 1,11т/ха која је остварена 2000. године до максималних 4,09т/ха која је остварена у 2014. години. Велика разлика у оствареним приносима од 271% основни су полазни параметар приликом одређивања сорти, начина обраде и примене агротехничких мера. Укупно сејана површина под сојом варира на годишњем нивоу и одређује се приликом прављења сетвеног плана за наредни сетвени период. Укупна површина кретала се у интервалу од 334ха 1980. године када је сејана на најмањој површини до 2.920ха која је коришћена током 2015. године. Укупни приноси требали би да обезбеде коришћење ове хране током целе године што у неком периоду није било могуће без екстерне набавке. Минимални укупни принос од 589 тона остварен је у периоду када се ова биљка експериментално уводила у основни оброк производних грла док је највећи укупни принос од 9.518 тона остварен 2010. године. Гајење соје има велики економски значај који се реализује кроз коришћење сојине сламе као простирке или мање вредног хранива, зрна као саставне компоненте концентрованих хранива, зрна које се користи за производњу уља, погача или термичку обраду. Економски ефекат производње соје је огроман на домаћем и иностраном тржишту из разлога

пошто се све више користи и у хуманој употреби као саставни део прехранбене индустрије.

**Сунцокрет** је једна од значајнијих индустријских култура. У Србији је доста распрострањен где се највећим делом користи за производњу конзумног сунцокретовог уља. Током 2015. године засејан је на површини од 763 хектара на којима је остварен просечан принос од 2,18т/ха са укупним родом 1.667 тона. Поредићи са претходном годином када је било засејано 623 хектара што је за 22% мање остварени принос био је 3,36т/ха што је за 35% већи него током 2015. године. Укупно добијеног сунцокрета иако је сејан на мањим површинама било је за 20% или 429 тона више. Ова биљна култура захтевна је према систему производње и обима примењене агротехнике што се јасно одражава кроз анализу максималних и минималних приноса. Најмањи приноси остварени су током кризних двехиљадитих година када је примена агротехнике била рестриктивна и били су 0,77 тона по хектару сејане површине која је такође била минимална и износила је 15 хектара. Максимална производња остварена је током 2014. године 3,36т/ха, док је највећа сејана површина била 1979. године од 1.636 хектара. Површине које ће бити сејане овом индустријском културом највећим обимом зависе од стања на тржишту, потреба индустрије уља или од протеинских потреба у укупном обиму сточарске производње.

Најзначајнија култура из групе крмног биља јесте **луцерка**. Могућност коришћења веома је широка, од целе зелене биљке, осушене као сено, конзервиране као сенажа и силажа или дехидрирана као луцеркино брашно. Луцерка представља најважније сточно храниво приликом балансирања кабастог дела дневног obroка. Током 2015. године остварени принос сена спремљеног од целе биљке луцерке био је 9,11 тона по хектару, укупна површина луцеришта износила је 2.494 хектара са којих је спремљено 22.719 тона (табела и графикон се налази у прилогу рада). Поредићи производњу са претходном годином просечни принос био је за 27% већи када је износио 7,18т/ха, укупна површина већа за 27% када је била 1.962 хектара док је укупни просечни принос већи за 61%. Пошто је луцерка вишегодишња биљна култура захтева велика почетна улагања која се враћају током вишегодишњег периода експлоатације. Могућности производње нису ограничене само на један крајњи производ тако да постоје велике могућности комбиновања и усклађивања производних операција са другим ратарским културама. Максимална производња остварена је током 1982. године када се са једног хектара спремило 12,25 тона док је најмања производња забележена 2000. године од 4,92 тоне. Површине под овом крмном културом кретале су се у широком дијапазону од минималних 1.649 хектара 1987. године до 4.292 хектара 1976. године што је условљавано оперативним оброцима, бројним стањем сточног фонда или временском дистанцом разаравања старих и заснивања нових луцеришта.

Пољопривредна Корпорација Београд 27. децембра 2015. обележила је 70 година рада и постојања. На укупној површини од 21.611ха, коју обухвата 9 газдинстава, ратарска производња се организује са циљем снабдевања града Београд пољопривредним производима у циљу обезбеђења прехранбене сигурности и стабилне снабдевености тржишта основним прехранбеним производима.

Обрада земљишта, основног производног ресурса у пољопривредној производњи, обавља се савременом механизацијом, прилагођеном различитим типовима земљишта и временским условима. Температура, сума и распоред падавина, значајни су параметри у реализацији пољопривредних култура. Ови фактори утичу на раст, развиће и принос гајених биљака.

Гајење крмних култура у ПКБ Корпорацији има велики значај обзиром на основну делатност предузећа, а то је сточарство, па се овој производњи поклања

изузетна пажња. У 2015. години под крмним биљем било је 5.322ха. Силажни кукуруз је пожњевен са 2.736ха где је остварен просечан принос од 27.06т/ха.

Пољопривредно земљиште у ПКБ-у није оштећено ни поред интензивне експлоатације, јер је концентрација опасних и штетних материја много мања него на сличним земљиштима истог начина коришћења. То би требало да буде велика предност у пласману производа на европско тржиште. Због тога је потребно вршити стално унапређивање стања у биљној и сточарској производњи и спровођење принципа одрживог газдовања, што би омогућило квалитетнији живот свих запослених и локалне заједнице.

#### **6.4.МОДЕЛИ САРАДЊЕ И РАЗВОЈА АГРОКОМБИНАТА И ИНДИВИДУАЛНИХ ГАЗДИНСТАВА – ПРИМЕР ГОВЕДАРСТВА И МЛЕКАРСТВА**

Неуспешне приватизације, промене власничких модела, смањење укупне пољопривредне производње и реструктурирање великих пољопривредних предузећа проузроковали су значајан губитак радних места. Током ових негативних привредних токова пољопривреда је постала значајан апсорбент и катализатор лошег стања привреде.

Привредне активности у руралним подручјима традиционално су везане искључиво за пољопривреду. Предности сектора пољопривреде састоје се у: великом броју упослених радника, постојању еколошки здравих производних зона, великом броју пољопривредне механизације која је слабо искоришћена, постојању образовних и научних институција са оспособљеним стручним кадром, постојање прерађивачких капацитета који су минимално упослени, постојање производних и прерадних капацитета за индустрију млека и меса и велики број регистрованих пољопривредних газдинстава.

Проблеми са којима се суочава сектор индивидуалних пољопривредних произвођача садржан је у лошој инфраструктури, уситњености поседа, застарелој пољопривредној механизацији, недовољно едукованом пољопривредном становништву, отежаном пласману робе на домаћем или страном тржишту, непланској производњи, недовољном броју пољопривредних удружења, недостатаку система за наводњавање, недовољној информисаности, спором прихватању међународних стандарда и неповерењу према систему разних облика сарадње или уговорних обавеза.

Развој модерног сектора примарне пољопривредне производње и прерађивачке индустрије заснован је на одржавању животног стандарда који је могуће обезбедити успешним развојем сектора индивидуалних произвођача уз очување производних капацитета индустријски развијених пољопривредних добара.

ПКБ Корпорација као јединствени систем са највећим уделом државног капитала највећи је одгајивач цено-белих говеда, источно-фризијске расе у типу холштајна, како у нашој земљи исто тако и у окружењу. Више деценија сточари предвођени ПКБ-ом и у сарадњи са свим релевантним институцијама у земљи, радили су на побољшању квалитета примарних производа, повећавању производности и генетског потенцијала сточног запата<sup>105</sup>.

Само снажан ПКБ, који је сигуран и стабилан снабдевач прехранбене индустрије Србије, може бити привлачан као економски партнер малом пољопривредном газдинству. Робни произвођачи који су у економским спонама са ПКБ-ом налазе могућност сигурне реализације на тржишту као и начине примене

<sup>105</sup> ПКБ ИНИ Агроекономик (1998.) „Истраживања и трансфер технологије у пољопривреди”, Београд-Падинска Скела.,



иновативне технологије која су неопходна у циљу унапређења производње. ПКБ се поново враћа потенцијалима индивидуалних произвођача. У оквиру Корпорације налази се служба која омогућава сарадњу са породичним газдинствима. Успостављени су обострани интереси са близу 500 домаћинстава. Корпорација као уговарач нуди домаћинствима семена пшенице, кукуруза или јечма, затим дизел гориво као могућност замене за меркантилни кукуруз у зрну. Заједничко пословање је у обостраном интересу уговорних партнера, засновано на повереничким односима и неисцрпним могућностима дугорочне сарадње.

Породично пољопривредно газдинство како је предвиђено према аграрној стратегији јесте мешовитог типа и представља основу будућег развоја<sup>106</sup>. Овај тип газдинства није могуће развијати прокламацијама, већ економским мерама. Породично па чак ни фармерско газдинство не представља економски довољно снажан субјект, који је индустријски способан да се самостално и успешно супростави оштрој конкуренцији тржишта. Извесно је да даљи развој разних облика кооперације и акционарства зависи од промена привредног амбијента.

У нашој земљи још увек нисмо успели да створимо већи број индивидуалних произвођача крављег млека у категорији млечних фарми. Почетци индустријске фармерске производње развијају се са релативно скромним стадима од 10 до 15 грла. Ретки су произвођачи који гаје преко 30 грла музних крава. Највећи број пољопривредних газдинстава гаји 1 до 9 музних грла којих је 96,79% у Републици Србији а само 3,21% произвођача гаји преко 10 говеда за производњу млека. Нешто је другачија слика посматрајући са аспекта броја гајених говеда која се највише гаје у стадима од 3 до 9 док се у новије време структура помера у смеру већих фарми која гаје око 17% укупног броја говеда у стадима преко 50 музних крава.

**Табела 85:** Пољопривредна газдинства према броју гајених говеда

Пољопривредна газдинства и број гајених говеда						
Република Србија	1 - 2 грла	3 - 9 грла	20 - 49	50 - 99	преко 100	Укупно
Број газдинастава	88457	83098	4615	810	272	177252
Број говеда	134321	488168	131300	52848	101465	908122

Извор: Попис-пољопривреде-2012.-године:-табела-самосталана-обрада-аутора

Мали и средњи произвођачи су упорни да одрже производњу и поред свих тешкоћа које их прате. Производња и обезбеђивање сировина за индустрију ослања се на два стуба снабдевања: један су крупне фарме, други – мини млечне фарме и земљорадничка газдинстава. У годинама стабилне производње у просеку се из оба извора обезбеђује по 50 одсто количина млека за прераду.

Крупна и мала газдинства немају разлога да се супротстављају једни другима. Заједнички интереси остварују кроз системско повезивање своје економије. Током претходног периода предност је била на страни крупних пољопривредних и индустријских предузећа која су представљана као продуктивнија, профитатилнија и ефикаснија. Примери са породичним произвођачима млека потврђују да они могу бити стабилни произвођачи, специјализованог усмерења.

ПКБ је на тржишту светског агробизниса био извозник, не само роба већ знања и услуга. Привредни или економски субјект који обавља функцију увоза мора да успостави повезаност преко извоза у циљу обезбеђења новчаних средства за наредне набавке. У свеукупном ланцу, производном и дистрибутивном, само јединствен и снажан Комбинат базни је ослонац индивидуалним произвођачима. Сваки наредни

<sup>106</sup> Погледати више „Стратегија развоја пољопривреде Србије“

репродуктивни циклус у свом производном делу заснован је на искуству и примени научних достигнућа до којих већим делом долази из научног института „Агроекономик“.

Приликом дефинисања и реализације програма научноистраживачког рада, ПКБ је остварио сарадњу са Министарством пољопривреде, шумарства и водопривреде, Пољопривредним факултетом у Београду и Новом Саду, Ветеринарским факултетом и Ветеринарским Институтом у Београду, Институтом за сточарство у Београду и Новом Саду, Биолошким, Шумарским, Економским факултетима и другим научним установама из области пољопривредних, биолошких и економских наука. Улога науке, са циљем развоја и унапређења пољопривредне производње, прераде и економије пословања, значајније је порасла оснивањем Института „Агроекономик“ у саставу ПКБ-а.

Научни институт ПКБ-а је од оснивања био организован у четири студијске групе и то: биљна производња, сточарска производња, индустријска прерада и економика са планирањем.

У почетку највише се бавио проблематиком усклађивања производних програма и технологијом производње. Институт је постао озбиљан чинилац заједништва и снажнијег повезивања индивидуалних произвођача и ПКБ-а, примарне пољопривредне производње, прераде и пласмана производа.

У каснијем периоду Институт се организује по заводима, и то: завод за ратарство, сточарство, воћарство, индустријску прераду биљних и сточарских производа, механизацију, економику пословања и развој истраживања. Нови програми и пројекти подразумевају стално организационо и технолошко прилагођавање.

Сви водећи научници и стручњаци, како из ПКБ-а, тако и ван њега са правом истичу да без науке не би било напретка и развоја ПКБ-а, а са њим и произвођача који су били у заједничком непосредном пословном контакту.

На пољима ПКБ-а засејавају се висококвалитетна селекционирана семена пшенице, кукуруза, соје, сунцокрета, шећерне репе, крмног биља и поврћа. Идеалне сорте нема, а временом добра сорта застарева. Наука ствара нове сорте које ПКБ проверава и даље прослеђује својим коперантима са циљем поправљања успешности и рентабилности производње. Основна карактеристика високоприносних сорти јесте да је њихов генетски потенцијал за родност изнад 10 тона по хектару.

Све што је било модерно и ново у селекцији, ратари ПКБ-а су истраживали на огледним пољима, а затим примењивали у пракси. Производња кукуруза по приносима повећана је скоро за три пута и на њему се заснива највећи део сточарства.

У производњи кукуруза највеће достигнуће јесте откриће феномена хетерозиса. Ово објашњење довело је до револуционарних промена и ефикасности у стварању нових сорти. Хибрид кукуруза забележен је као један од симбола напретка у производњи минулог столећа.

Одељење за заштиту биља, уз научно истраживачку делатност и оперативни рад на терену има задатак: проналажења појава узрока биљних болести, потенцијалних штеточина, као и предузимање мера за ефикасно сузбијање и рад на научно истраживачким пројектима. Много се ради на сарадњи са малим произвођачима, научним установама, хемијском индустријом као и извођењу огледа и експеримената. Тајна Холанђана око пилирања семена подстакла је стручњаке института да реше овај проблем. Хиљаде јединица шећерне репе су произведене не само за потребе ПКБ-а, већ и других произвођача и организација у нашој земљи.

Група за индустријску технологију, ради на дугорочном програмском развоју појединих погона, изучава проблеме везане за непосредну производњу са циљем да се

најсавременија решења, прошире и стандардизује асортиман, смање трошкови производње и освајају нова тржишта.

Завод за механизацију и стручњаци машинско-техничког центра раде на изради економске исплативости и искоришћености пољопривредне технике у ратарској производњи, која има циљ да утврди оправданост улагања у програме који ће обезбедити високу продуктивност рада и врхунски квалитет у производњи ратарских култура са најнижим утрошком импута по јединици обрадивих површина.

Институт ПКБ „Агроекономик” у својим радионицама, створио је нове сорте пшенице, хибриде кукуруза, шећерне репе и воћне културе. Резултат тог рада приказује да је створено и признато 15 хибрида кукуруза, 19 сорти пшенице, 1 хибрид шећерне репе и више сорти воћа. Све ове сорте ушле су у производњу не само на пољима ПКБ-а, већ се гаје и на њивама других произвођача у земљи, како на крупним имањима тако и код индивидуалних земљорадника.

Земље са развијеном пољопривредом карактеришу се по томе што је истраживачко – развојна делатност постала саставни део аграрне привреде. Афирмација знања доприноси променама у систему вредности, стварању нове матрице вредности и отварању нове визије будућности. Као резултат вишегодишњег рада Институт је створио традицију и популарност у земљи и иностранству засновану на научноистраживачком и стручном раду преточеном у бројне пројекте, елаборате, технологије, новостворене сорте и хибриде гајених ратарских и воћарских култура и новостворених мелеза у говедарству и свињарству.

Треба веровати у повратак самопоуздања пре свега младих људи из редова научног и стручног састава. Само способна прехранбена индустрија, односно снажан ПКБ као тржишни субјект и као пословни систем може да гарантује успешне пословне везе и сигурност робне производње на имањима малих и средњих пољопривредних произвођача.

Данас не треба много средстава за инвестиције на селу, јер има доста изграђених објеката. Проблем представља обезбеђење средства за текућу производњу. Уз услов да се оспособи прехранбена индустрија могуће је брзо обновити робну производњу на имањима индивидуалних земљорадника. Поверење се мора градити на дугорочним основама. Суштинско питање налази се у пређашњој дискриминаторској и ригорозној контроли цена примарних пољопривредних производа и сировина од стране државе.

Предузетничка пракса Комбината потврдила се као исправна и реална. Агробизнис се сматра као сума свих операција производње и услуга у области репродукционих испорука пољопривреди, производних операција на газдинству, складиштења, прераде и продаје пољопривредних сировина и робе која је од њих произведена. Концепт интегралног система, на коме се развија ПКБ, јесте модеран и значајан са становишта трансформације агроиндустријског сектора.

О производњи хране у свакодневном животу не размишља се као о технологији. Савремени концепти су најбитнији помак у области производње и прераде хране, али и нова сазнања да се ти концепти остваре, наговештавају праву револуцију у производњи и понуди хране и пића.

Извесно је да ће технологија у прехранбеној индустрији напредовати, и да ће се појављивати са новим производима намењеним за исхрану деце, спортиста, старијих особа или оних који су на дијети.

Глобални произвођачи хране удружују се на заједничким програмима да лансирају нове производе са новим функционалним наменама где се куповином једног производа остварује његова двострука намена. ПКБ је пратио шта се у свету ради и због тога је развијао програме финализације како би остваривао већи профит. Домаћа

технолошка заосталост у области агробизниспредузетништва тек ће се у скорој будућности видети.

Суочавамо се, дакле, са великим изазовима савремене технологије у прехранбеној индустрији. Зато ће бити потребна нова знања и атрактивни програми који могу привући не само банкарски, већ и приватни капитал.

Оно што је трајно то су промене и зато јединствена формула за успех гласи прилагоди се окружењу и тржишним условима. То неће бити ни лако, ни једноставно, ни брзо. Такве подухвате могу остварити способни менаџери, људи од иницијативе који ће градити тимове опредељене за сарадњу и предузетништво. Транзиција подразумева не само економске реформе, него и промену друштва, морала, културе. Њен важан део је промена у сфери мишљења и схватања.

Отварање ка свету захтева и прихватање светских стандарда. Отуда се у ПКБ-у мења пословна филозофија. Не може се остати само на социјалним робама као што су млеко, хлеб, месо и производи за широку потрошњу. Циљ је да се прошири асортиман са новим производима који ће омогућити већа улагања у производњу, више новца и већи профит. Због тога се не може мерити само тонама произведеним по хектару или бројем грла говеда и друге стоке, него на нивоу прихода који се постиже, по основу производње и њене финализације.

Ретко која метропола у свету има такве потенцијале у пољопривреди са којима располаже Београд. Ово је велико национално богатство и зато ПКБ има специјалну позицију као једно од стратешки важних предузећа. У предстојећем реструктурирању комбината, заједничким снагама државе као већинског власника, град Београд са новопостављеним менаџментом и сам ПКБ имају задатак да се направи модерна компанија за производњу хране.

Прелазак ПКБ, у складу са уредбама и законским актима, у државно власништво основни је помак урађен у правцу постанка економски стабилног и профитног јавног градског предузећа. Током претходног периода Влада Србије донела је решење којим се Комбинат даје на управљање граду Београду. Завршни пословни помак је одлука Скупштине града да преузме ПКБ и дефинише правни статус, органе управљања и менаџмент предузећа. Преласком предузећа под надлежност града започете су структурне, организационе и управљачке промене. Реструктурирање је започето са задатком да добро организовано, са предузетничким менаџментом, аграрно предузеће предузеће буде катализатор снабдевања Београда прехранбеним сировинама, свежеом храном, повртарским производима, млеком, свињским, јунећим и јагњећим месом, хлебом и зачинским биљем.

Јачање ПКБ један је од основних циљева државе и градске власти, с обзиром да је та компанија најзначајнији стуб београдске али и српске пољопривреде. Улагање у пољопривреду оцењује се као највећи развојни потенцијал, а ПКБ је компанија која може бити основ развоја пољопривреде Србије и Београда.

Циљ развоја компаније, јесте да се у наредних пар година ПКБ врати на тржишне позиције које је имао, а самим тим и изађе на светско тржиште агробизниса. Има много из претходног искуства да се користи, али заједно са кооперантима, партнерима и сарадницима из редова малих и средњих пољопривредних произвођача налазе се могућност за реализацију нових пројеката.

## 7. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Тржишни начин привређивања омогућава опстанак само оних предузећа која имају усклађен однос понуде, цене и квалитета. На све захтевнијем тржишту конкуренција условљава непосредне учеснике да непрестано унапређују начин пословања, прате захтеве крајњих корисника, стандардизују производњу и финални производ, квалитетом граде тржишну позицију и успостављају пословно-партнерски однос са осталим учесницима у производњи и промету. Слободна конкуренција има пресудан значај на будући развој пољопривредних газдинстава која добијају нову димензију и размере током процеса глобализације привреде и отварања домаћег тржишта изван локалних и регионалних граница.

Пољопривредни произвођачи на таквом тржишту своју позицију треба да граде ефикасном производњом заснованом на доброј произвођачкој пракси, еколошким стандардима и тржишном повезаношћу са дистрибутивним и прометним учесницима привређивања. Финални потрошачи све више перферирају здравствено безбедну храну са смањеним утицајем индустријских додатака и производњом на традиционални начин.

Агропрехрамбени сектор има огроман значај у економској структури и привредном развоју Србије. Важност се огледа у значајном учешћу пољопривреде у БДП-у, одржавању нивоа укупне запослености, високом учешћу у спољнотрговинској размени, обезбеђењу прехрамбене сигурности и стабилне снабдевености тржишта, унапређењу руралног развоја и даљем развоју набавног индустријског и пласманског агропрерађивачког сектора.

Истраживања и оквиру ове докторске дисертације односе се на могућности интензивног развоја сточарске производње у Србији, обезбеђење прехрамбене сигурности становништва основним пољопривредним производима и стабилности целогодишњег континуираног снабдевања тржишта свим аграрним производима. Како је Србија претежно аграрна земља која поседује значајне природне потенцијале за биљну пољопривредну производњу што даје огромне могућности интензивном развоју сточарства, може се закључити да синергијска узајамност ратарско-сточарских производних потенцијала није искоришћена у обиму којим би овај привредни сектор још значајније допринио стабилности укупног економског развоја.

Економски и производни потенцијали аграрног сектора Србије омогућавају овој привредној делатности развој у оном обиму и размерама које нема ни једна друга економска област. Превазилажење неповољног стања и недовољног економског раста могуће је уз подршку структурних мера, које би биле усмерене ка: изградњи стабилног и одрживог аграрног сектора, повећању конкурентности на домаћем и иностраном тржишту, већем извозу и значајнијем учешћу у спољнотрговинској размени, ефикасној примени и успостављању институцијаних и законодавних мера, усклађивању и примани међународних стандарда квалитета и прилагођавању својих оквира процесима интеграције у међународне организације. Тржишну структуру аграрног сектора карактерише велики број малих примарних произвођача који се налазе на страни понуде, док се на супротној страни откупа, дистрибуције и промета налази неуређено тржиште, неорганизовани откуп, неповезаност у удружења и задруге, те врло дуги рокови исплате за предате-преузете производе (од 180 до 360 дана), ниска куповна моћ и лош стандард потенцијалних потрошача.

Постојећи сточни фонд представља значајан развојни ресурс Србије, уз услов да се интензивно, систематски и плански унапређују производне особине, технологија и организација производње на производним газдинствима. Ова привредна грана

остварила је током целог истраживаног периода негативан тренд које је у различитом временском интервалу износило и преко 50% смањења у односу на почетне вредности. Интензивирање производње у сточарству и повећање учешћа ове гране у укупној структури пољопривредне производње, могуће је остварити изменом расног састава, повећањем јединичне производње меса и млека или преорјентацијом на профитабилне производне системе.

Крајем двадесетог века у аграрном извозу главни производи били су из гране сточарства утовљена стока, свеже месо, месне прерађевине и млечни производи, док последњих година у извозној структури доминирају аграрне сировине, где су најзаступљеније житарице пшеница и кукуруз, свеже воће и поврће.

Бројно стање сточног фонда током последњих година делимично се усталило и негативни тренд скоро је заустављен. Карактеристично је да северни део - Београдски Регион и Војводина учествују у укупном бројном стању говеда само са једном трећином (око 35%) док се претежан део гаји у јужном делу Републике, у регионима Шумадије и Западне Србије, односно Јужне и Источне Србије (око 65%).

Производња крављег млека се током последњих десет година одржава на годишњем нивоу од 1.500 милиона литара, са двотрећинским уделом Централне Србије и око 30% учешћа северног дела Републике. Просечна јединична производња је достигла 3.477 литара, остваривала је константно повећавање у последњих десет година које износи преко 1.400 литара по једној помуженој крави.

Укупна производња меса такође има осцилаторна кретања. Највећа вредност остварује се гајењем свиња и производњом свињског меса од 278 хиљада тона, живинског 86, говеђег 77 и овчјег 30 хиљада тона. Повећање сточног фонда и укупне сточарске производње утицало би на даљи развој целог аграрног сектора, повећање укупне запослености радне снаге а првенствено чланова пољопривредних газдинстава у радно интензивним (сточарско-прерађивачким) уместо у радно екстензивним (ратарско-сировинским) делатностима, што би допринело унапређењу обима и структуре аграрног извоза, где би сточарска производња могла да учествује у знатно већем обиму.

У руралним срединама Србије дошло је до крупних промена друштвено економске структуре становништва, смањивања укупног пољопривредног становништва, депопулације села и значајног старења становништва. Неповољна поседовна структура пољопривредних газдинстава, уситњеност поседа, низак ниво интензивности производње лоше утиче како на сточарску, тако и на укупну пољопривредну производњу, као и на пољопривредни развој.

Резултати анализе у оквиру ове докторске дисертације потврђују постављену генералну хипотезу:

**ГХ.** Применом нових модела производње долази до неминовног мењања раније пословне филозофије, прихватања нових критеријума и правила добре произвођачке праксе као и новог менаџмента оријентисаног на конкуренцију и тржиште.

Тржишни начин привређивања током посматраног периода за анализиране групе производа и системе производње није узајамно повезан са производним потенцијалима агара и могућностима тржишног пласмана. Нестабилни услови на тржишту, низак животни стандард и економска криза условили су нестабилност производње и смањену количину финалних производа на тржишту. Развојна политика усмерена ка индустријској преради, спречавању извоза сировина, подстицајем извоза готових производа и орјентацијом ка иностраном тржишту омогућава остварење веће додате вредности и материјалне основе за иноватвне производње и производе више и додате вредности.

Као **посебне хипотезе** конкретизованог предмета истраживања у овој дисертацији потврђене су:

**ПХ-1.** Успорен процес трансформације великих агросистема и њихова крајња неприлагођеност условима пословања отвореног тржишта, довели су до значајног успоравања развоја и погоршања производне структуре пољопривреде у Србији.

Промена власничког модела и неуспешне приватизације условили су процес реструктурирања великих агропрехрамбених система. Негативни привредни токови проузроковали су велики губитак радних места у сектору индустрије. Пољопривреда је постала апсорбент и катализатор лошег привредног стања. Индивидуални пољопривредни произвођачи суочавају се са проблемима који прате ову привредну делатност а садржани су у лошој инфраструктури, уситњености поседа, застарелој механизацији, слабо едукованом становништву, отежаном пласману, малом броју удружења, недостатку мелиоративних система, непланској производњи, спором увођењу међународних стандарда и неповерењу према пословној уговорној сарадњи.

**ПХ-2.** Убрзање процеса власничке и организационо-управљачке трансформације великих пољопривредних предузећа и дефинисање општезначајних функција агропрехрамбених система, значиће успостављање услова за уравнотежен развој биљне и сточарске производње, стабилније аграрно тржиште и већу агропрехрамбену сигурност у целини.

Стање аграра карактерише вишегодишња стагнација и екстензификација која је најзначајније изражена у грани сточарства. Преко 22% пољопривредних газдинстава у свом производном обиму нема ни једно условно условно грло стокe а располажу са преко 30% укупно коришћеног пољопривредног земљишта. Газдинства која се не баве сточарством орјентисана су на ратарску и воћарску производњу која у основи захтева мање ангажовање људског живог рада. Значајнији приходи могу се једино остварити целогодишњим ангажовањем расположиве радне снаге које није могуће у монокултури. Једнофазна производња доприноси екстензификацији газдинства што је у обрнутој пропорционалности са гајењем појединих врста стокe. Величина поседа представља ограничавајући фактор просперитетног развоја аграрног сектора. Највећи део пољопривредних производа потиче од малих произвођача а испод 10% долази од предузећа и задруга.

У даљој конкретизацији рада разрађене су и потврђене **појединачне хипотезе:**

**ПЈХ-1.** Темелј за успешан развој аграрног сектора представља стандардизација процеса производње и примена међународних стандарда квалитета. Брже увођење неопходних стандарда и прописа који се примењују на иностраном тржишту и тржишту ЕУ, омогућиће неопходну вертикалну повезаност примарне производње и прераде, а самим тим и већи извоз првенствено финалних агропрехрамбених, а не само примарних пољопривредних производа, што ће представљати оквир за бржи развој укупне пољопривредне и посебно сточарске производње у Србији.

Стандарди имају посебну улогу у локалној производњи, међународном промету и у свим сегментима снабдевања. Они омогућавају размену производа и основне услове за ефикасно функционисање на тржишту. Уколико пословни партнери поседују одговарајући стандард, то им омогућава лакшу комуникацију, заједничка очекивања и остварење компатибилности производње. Остварење агропрехрамбене сигурности и стабилности снабдевености тржишта у потпуности се остварује моментом обезбеђења довољних количина хране која је здравствено исправна на целокупном нацијоналном тржишту.

**ПЈХ-2.** Пољопривредна производња Србије има значајне потенцијале да постане доминантна у региону, за шта је неопходно да се изврши ревитализација

пољопривреде и успостави прагматско партнерство на релацији јавно-приватно-кооперативно (задружно) партнерство.

Пољопривредна производња није обична економска грана већ су за њу везани култура, традиција, демографска ситуација и фактори средине. Она представља највећу развојну шансу, потенцијал и стратешко опредељење већине урбаног и руралног становништва. Пољопривреда своју делатност одвија у природним условима који су у Србији захваљујући географском положају, клими, очуваном земљишту и расположивим водним ресурсима перспективни да произведу још више богатства и тако допринесу бржем опоравку и развоју земље.

**ПЈХ-3.** Ако се оствари успешан модел партнерства и удруживања свих учесника у производњи онда је брже и лакше заузимање и освајање тржишних позиција не само на домаћем тржишту већ и на просторима ширег региона.

Већину пољопривредних производа сектор агара дистрибуира на тржиште Европске уније. Удружења, дистрибутивна и прерадна предузећа на иностраном тржишту успешније се представљају ако делују заједнички са успостављеним стандардима који се користе на тржишту насупа. Сектор производње хране заснован је на устаљеним принципима који су основа надоградње и интеграције у новим моделима удруживања. Конкурентни положај на тржишту хране доводи до све значајнијег изражаја инетегрисаних система и удружених субјеката у области агробизниса.

**ПЈХ-4.** Економским повезивањем и сарадњом ПКБ Корпорације са индивидуалним, малим и средњим, пољопривредним произвођачима значајно би се поправило стање сточарства и млечног говедарства.

Велики производни системи имају предност по основу економије обима, ниже трошкове производње, уску специјализацију одређених производних делатности, лакше прилагођавање специфичностима тржишта и обезбеђење могућности континуираног снабдевања тржишта производима уједначеног квалитета. Индивидуални и мали произвођачи трансвером знања и технологија од великих пољопривредних система и применом на својим пољима рада постепено морају преузети примат у задовољењу и обезбеђењу снабдевености тржишта храном и обезбеђењу прехранбене сигурности Србије.

**ПЈХ-5.** Уколико би се ПКБ Корпорација као највећи произвођач млека у Србији и највећи расадник најквалитетнијег приплодног материјала, уз свеобухватну помоћ државе, директно укључила у пројекат поправке основног матичног стада и генетског материјала говеда код индивидуалног сектора, утолико би се уз адекватно стручно управљање могло одлучујуће допринети радикалном повећању млечности по грлу а тиме и повећању укупне продуктивности и конкурентности целог сектора.

Индивидуални произвођачи производњу крављег млека заснивају на релативно скромним потенцијалима у стадима од неколико до 10 производних музних грла. Ретки су произвођачи који гаје преко 50 говеда и таквих је у Србији једва нешто изнад 0,6%. Мали и средњи произвођачи имају тенденцију да одрже производњу и поред тешкоћа које прате ову грану пољопривреде. Крупна и мала газдинства немају разлога да се супротстављају великим произвођачима млека јер кроз заједнички економски интерес и економско повезивање могу значајно унапредити своју економију пословања. ПКБ Корпорација представља највећег домаћег и европског произвођача млека и највећи је расадник генетског материјала што значајно може допринети побољшању расног састава и јединичне производње млека у Србији.



## 8. ПРИЛОЗИ

### Прилог 1. Дефиниције и објашњења посебних статистичких обележја карактеристичних за пољопривреду и агробизнис

**Пољопривредно газдинство** – представља технички и економски самостална производна јединица која има јединствено управљање и на којој привредно друштво, земљорадничка задруга, установа или друго правно лице, предузетник или породично пољопривредно газдинство обавља пољопривредну производњу као примарну или секундарну делатност.<sup>107</sup>

**Породично газдинство** – подразумева се свака породична или друга заједница лица која заједно станују и заједнички троше своје приходе за подмиривање основних животних потреба (укључујући и самачко домаћинство), чији се чланови (један или више) баве пољопривредном производњом, било као примарном било као секундарном активношћу, која има јединствено управљање, заједнички користи средства за производњу (земљиште, машине, објекте) и рад својих чланова, чији је носилац физичко лице и при томе:

- обрађује (користи) 50 и више ари пољопривредног земљишта на којем обавља пољопривредну производњу, без обзира на то да ли је та производња намењена тржишту или не, или

- обрађује (користи) мање од 50 ари пољопривредног земљишта али обавља интензивну ратарску, воћарску, виноградарску, повртарску производњу или производњу цвећа (укључујући производњу под стакленицима и пластеницима), производњу печурака или сточарску производњу, односно обавља пољопривредну производњу која је намењена тржишту;

- на дан (пописа) гаји најмање: два грла говеда, или једно грло говеда и два грла ситне стоке (свиња, коза, оваца), или пет грла оваца, или три грла свиња, или четири грла оваца и свиња заједно, или 50 комада живине, или 20 пчелињих друштава.

**Расположиво земљиште** – подразумева се укупно земљиште у власништву свих чланова газдинства, односно у власништву правног лица / предузетника, које није дато другима у закуп, као и земљиште узето у закуп (на коришћење), којим газдинство располаже на дан 30. септембра 2012. године. Расположиво земљиште чине: коришћено и некоришћено пољопривредно земљиште, површине под шумом и остало земљиште (земљиште под зградама, путевима, двориштима, рибањацима, трстицима, барама, стеновитим површинама и другим површинама неподобним за пољопривредну производњу).

**Пољопривредно земљиште** – подразумева се коришћено и некоришћено пољопривредно земљиште у пољопривредној 2011/2012. години.

**Коришћено пољопривредно земљиште** – коришћено пољопривредно земљиште чине: пољопривредно земљиште на окућници, оранице и баште (укључујући и угаре), стални засади (воћњаци, виногради, расадници и остали стални засади), ливаде и пашњаци које газдинство обрађује – користи у пољопривредној 2011/2012. години.

**Окућница** – пољопривредна површина на којој се гаје пољопривредни производи намењени за сопствену потрошњу чланова газдинства, при чему газдинство може повремено да продаје вишак производа са окућнице. Обично је одвојена од остале пољопривредне површине и најчешће се налази поред куће. Уколико се на окућници гаје производи намењени за продају, ова површина се обухвата

<sup>107</sup> Попис пољопривреде 2012. Пољопривреда у Републици Србији, Београд 2013.

одговарајућом категоријом коришћеног пољопривредног земљишта (оранице и баште, воћњаци, виногради, расадници, остали стални засади на отвореном, стални засади у заштићеном простору). Уколико се на овој површини гаје усеви за исхрану стоке, и поред тога што ту стоку користи газдинство, ова површина се обухвата другом одговарајућом категоријом коришћеног земљишта, нпр. у оквиру крмног биља.

**Оранице и баште** – земљиште које се редовно обрађује, а усеви сеју/саде по утврђеном реду (плодореду), укључујући и земљиште под вишегодишњим усевима на ораницама, као и земљиште на одмору (угари). Уколико се неки усев налази на ораници пет и више година (нпр. мешавина трава), онда се та површина не сматра ораницом, већ се обухвата другом, одговарајућом категоријом земљишта (нпр. ливаде). Међутим, површине под одређеним вишегодишњим усевима (нпр. јагоде, руже, хмељ и сл.) укључене су у оранице и баште чак и ако заузимају земљиште дуже од пет година.

**Угари** – под угарима се подразумевају површине ораница и башта које се у периоду посматране пољопривредне године нису користиле за пољопривредну производњу, већ су остављене „на одмору“ годину дана и улазе у плодоред (црни и зелени угар). Под црним угаром подразумева се само заорана површина, а под зеленим угаром површина која је заорана и засејана усевима за зелено ђубриво (детелина, лупина и сл.).

Уколико су површине „на одмору“ под једногодишњим или вишегодишњим усевима који су се користили за исхрану стоке у периоду од једне до пет година, обухваћене су површином одговарајућег крмног биља. Уколико су се површине ораница и башта користиле пет и више година за кошење сена или испашу стоке, без обзира на то да ли су засејане или су остављене да се саме затраве (запарложе), обухваћене су у оквиру површина ливада и пашњака.

**Пашњаци** – површина земљишта која се углавном користи за прехрану и узгој стоке, најчешће испашом. Обухваћени су низијски, планински и шумски пашњаци на добром тлу или тлу средњег квалитета, као и пашњаци за оскудну испашу (пашњаци са ниским приносом, који су на земљишту слабог квалитета, и пашњаци који се налазе изнад горње границе шумске вегетације, који не могу да служе за испашу већег броја стоке нити могу да се користе више пута у току године).

**Ливаде** – површине које су обрасле травом и које се низ година (пет и више) углавном косе ради добијања сена. Заједно су исказане површине природних и засејаних (вештачких) ливада.

**Пољопривредна механизација** – под пољопривредном механизацијом подразумевају се погонске, прикључне и стационарне машине које се користе у пољопривреди, које су у исправном стању или које се уз малу поправку могу довести у исправно стање. Коришћена пољопривредна механизација представља властиту и туђу механизацију коришћену у посматраној години.

Податак о **прирасту стоке**, који је коришћен у раду, представља производњу живе мере стоке током године, као резултат приплода, пораста и гојења стоке.

Чине га: разлика тежине живе стоке на крају и на почетку године; разлика тежине продате и купљене стоке; жива тежина стоке заклане на газдинствима.

**Укупна производња меса** укључује производњу меса у земљи (клање у кланицама, пољопривредним организацијама, на приватним газдинствима и домаћинствима) и извоз живе стоке прерачунате у месо. Укупном производњом меса није обухваћено месо од живе стоке увезене за клање.

**Бруто тежина стоке** представља тежину животиња непосредно пред клање.

**Нето тежина стоке** представља тежину закланих животиња после отклањања одређених делова, у зависности од врсте и категорије стоке, тј. тежину очишћене заклане животиње.

**Произведено месо** представља нето масу заклане стоке из домаће производње (укупно клање на територији Републике Србије – увоз живе стоке + извоз живе стоке) уз одбитак сирових масноћа.

**Условно грло** је обрачунска јединица којом се број грла различитих врста и категорија своди на упоредиву вредност. Тежина условног грла је 500 кг. За израчунавање условног грла коришћени су коефицијенти који се примењују у ЕУ: Копитари – 0,800 УГ по грлу; Говеда до једне године старости – 0,400 УГ по грлу; Говеда од једне до две године старости – 0,700 УГ по грлу; Говеда старости две године и више, мушка грла – 1,000 УГ по грлу; Јунице старости две године и више – 0,800 УГ по грлу; Музне краве – 1,000 УГ по грлу; Остале краве – 0,800 УГ по грлу; Овце и козе – 0,100 УГ по грлу; Прасад масе до 20 kg – 0,027 УГ по грлу; Приплодне крмаче масе преко 50 kg – 0,500 УГ по грлу; Остале свиње – 0,300 УГ по грлу; Бројлери – 0,007 УГ по грлу; Кокошке носиље – 0,014 УГ по грлу; Остала живина (осим нојева) – 0,030 УГ по грлу;

**Краве** – женска грла говеда старости преко једне године која су се бар једном телила, тј. стеоне краве, већ отелене и јалове краве.

**Музне краве** – краве чије се млеко искључиво или углавном користи за људску исхрану и прераду у млечне производе. Укључене су и засушене музне краве, као и музне краве излучене из приплода, без обзира на то да ли се тове у периоду од последње лактације до клања.

**Пољопривредни објекти** – зграде или делови зграда коришћени у пољопривредне сврхе, с' темељима, с' најмање три самостална зида и посебним улазом. Једна зграда може имати два или више објекта уколико сваки тај објекат има засебан улаз.

**Пољопривредне активности** – подразумевају се следеће активности:

- рад на пољу (орање, сетва, сакупљање сена, жетва и сл.),
- организација производње и управљање (куповина, продаја производа газдинства, рачуноводство у вези са газдинством и сл.),
- гајење животиња (припрема и расподела хране, мужа, брига о животињама),
- сви послови на газдинству у вези са складиштењем, обрадом и припремом производа за тржиште (силирање сточне хране, чишћење, паковање и сл.),
- одржавање пољопривредних објеката и машина, транспорт робе до пијаци, припрема и продаја сопствених пољопривредних производа на пијаци и сл., и производња вина од сопственог грожђа.

**Носилац породичног газдинства** – физичко лице које је економски и правно одговорно за рад газдинства и на чије име се води газдинство, односно лице које преузима ризике рада.

**Стално запослени на газдинству** – сва лица која редовно обављају рад на газдинству и за такав рад добијају надокнаду (у виду новца или у природи) од стране газдинства, а нису чланови породице носиоца газдинства нити рођаци, без обзира на то да ли за њихово ангажовање газдинство уплаћује доприносе (да ли су пријављени одговарајућим службама или не).

**Сезонски ангажована лица** – лица која нису чланови газдинства нити су стално запослена на газдинству, која су повремено (сезонски) ангажована на газдинству, уз новчану или било коју другу врсту надокнаде или бесплатно (нпр. моба, рад ученика и студената на школским газдинствима, рад затвореника и сваки други неплаћени рад).

**Ангажована радна снага** - обухвата чланове газдинства, стално запослене на газдинству, сезонску радну снагу и радну снагу ангажовану на основу уговора, и изражена је у годишњим радним јединицама.

**Под продајом пољопривредних производа** подразумева се реализација, односно испорука пољопривредних производа који потичу из производње пољопривредних организација и пољопривредних јединица у саставу непољопривредних организација.

**Под продајом пољопривредних производа на пијацама** подразумева се продаја пољопривредних производа коју индивидуални пољопривредни произвођачи врше непосредно крајњим потрошачима на организованим пијацама (тзв. сељачким пијацама, зеленим пијацама, тржницама на мало).

**Под откупом пољопривредних производа** подразумева се куповина, односно, преузимање пољопривредних производа непосредно од приватних газдинстава, коју врше пољопривредне, трговинске, индустријске и друге организације у циљу даље продаје или прераде.

**Производња млека** – исказана је као нето производња. У ову количину није урачуната количина млека коју директно посише подмладак, а урачуната је количина помузеног млека (укључујући колострум) искоришћена за исхрану подмлатка.

**Прерада меса** – подразумева израду свежих, полутрајних и трајних месних производа за продају.

**Прерада млека** – подразумева израду сира и других млечних производа за продају.

**Обрада земљишта** – примена метода обраде ораница и башта између жетве и следећег сејања без површина под стакленицима и пластеницима и без површина коришћених ораница и башта које нису биле сејане/обрађиване у посматраној пољопривредној години. Обрада може бити: *традиционална* (дубоко орање), која подразумева превртање земљишта раоним или тањирастим плуговима, и *заштитна*, тј. плитка обрада без превртања земљишта, која подразумева остављање биљних остатака (најмање 30%) на површини земљишта.

**Објекти за смештај говеда** – односи се на смештајне капацитете за држање и смештај говеда. У оквиру смештајних капацитета разликује се: везано држање са чврстим стајњаком и осоком; везано држање са течним стајњаком; слободно држање са чврстим стајњаком и осоком; слободно држање са течним стајњаком;

**Остали објекти** спадају објекти за традиционални начин чувања говеда (везано држање уз ручно избацивање стајњака).

## Прилог 2: Показатељи производње ратарских производа

Табела 1: Показатељи производње ратарских производа – пшеница – у ПКБ Корпорацији „Београд“ од 1976. до 2015. године

ПОКАЗАТЕЉИ ПРОИЗВОДЊЕ РАТАРСКИХ ПРОИЗВОДА - ЖИРАРИЦЕ - ПШЕНИЦА														
		1976	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	макс.	мин.
Пшеница	т/ха	5.20						5.20	5.34	4.15	5.32	5.11	5.34	4.15
Површина	ха	11,979						11,979	13,101	11,700	8,957	10,382	13,101	8,957
Пшеница УКУПНО	т	62,387						62,387	69,995	48,521	47,692	53,081	69,995	47,692
БАЗНИ 1976	т/ха %	100						100	103	80	102	98		
БАЗНИ 1976	ха %	100						100	109	98	75	87		
БАЗНИ 1976	т %	100						100	112	78	76	85		
ЛАНЧАНИ	т/ха %	100							103	78	128	96		
ЛАНЧАНИ	ха %	100							109	89	77	116		
ЛАНЧАНИ	т %	100							112	69	98	111		
		1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	макс.	мин.
Пшеница	т/ха	5.11	5.21	5.46	5.75	7.16	5.79	5.80	6.29	7.25	6.19	7.64	7.64	5.21
Површина	ха	10,382	8,514	4,869	5,351	5,597	5,438	5,667	5,553	5,693	6,018	6,105	8,514	4,869
Пшеница УКУПНО	т	53,081	44,332	26,570	30,786	40,068	31,470	32,868	34,941	41,266	37,269	46,613	46,613	26,570
БАЗНИ 1976	т/ха %	98	100	105	111	138	111	112	121	139	119	147		
БАЗНИ-1980	т/ха %	100	102	107	113	140	113	114	123	142	121	150		
БАЗНИ 1976	ха %	87	71	41	45	47	45	47	46	48	50	51		
БАЗНИ-1980	ха %	100	82	47	52	54	52	55	53	55	58	59		
БАЗНИ 1976	т %	85	71	43	49	64	50	53	56	66	60	75		
БАЗНИ-1980	т %	100	84	50	58	75	59	62	66	78	70	88		
ЛАНЧАНИ	т/ха %	96	102	105	105	125	81	100	108	115	85	123		
ЛАНЧАНИ	ха %	116	82	57	110	105	97	104	98	103	106	101		
ЛАНЧАНИ	т %	111	84	60	116	130	79	104	106	118	90	125		
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	макс.	мин.
Пшеница	т/ха	7.64	6.65	6.84	6.36	5.31	5.31	5.00	5.30	5.69	4.44	4.06	6.84	4.06
Површина	ха	6,105	5,643	4,993	5,717	5,582	4,787	4,079	4,151	4,025	4,626	3,789	5,717	3,789
Пшеница УКУПНО	т	46,613	37,538	34,132	36,365	29,672	25,414	20,591	21,982	22,891	20,391	15,391	37,538	15,391
БАЗНИ 1976	т/ха %	147	128	132	122	102	102	96	102	109	85	78		
БАЗНИ-1990	т/ха %	100	87	90	83	70	70	65	69	74	58	53		
БАЗНИ 1976	ха %	51	47	42	48	47	40	34	35	34	39	32		
БАЗНИ-1990	ха %	100	92	82	94	91	78	67	68	66	76	62		
БАЗНИ 1976	т %	75	60	55	58	48	41	33	35	37	33	25		
БАЗНИ-1990	т %	100	81	73	78	64	55	44	47	49	44	33		
ЛАНЧАНИ	т/ха %	123	87	103	93	83	100	94	106	107	78	91		
ЛАНЧАНИ	ха %	101	92	88	115	98	86	85	102	97	115	82		
ЛАНЧАНИ	т %	125	81	91	107	82	86	81	107	104	89	75		
		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	макс.	мин.
Пшеница	т/ха	4.06	4.84	5.21	4.13	6.43	5.37	5.59	5.50	6.10	5.53	4.79	6.43	4.13
Површина	ха	3,789	5,101	4,590	5,393	5,431	4,219	3,958	4,667	4,174	4,882	4,344	5,431	3,958
Пшеница УКУПНО	т	15,391	24,686	23,904	22,281	34,911	22,675	22,127	25,646	25,460	26,988	20,804	34,911	20,804
БАЗНИ 1976	т/ха %	78	93	100	79	124	103	108	106	117	106	92		
БАЗНИ-2000	т/ха %	100	119	128	102	158	132	138	135	150	136	118		
БАЗНИ 1976	ха %	32	43	38	45	45	35	33	39	35	41	36		
БАЗНИ-2000	ха %	100	135	121	142	143	111	104	123	110	129	115		
БАЗНИ 1976	т %	25	40	38	36	56	36	35	41	41	43	33		
БАЗНИ-2000	т %	100	160	155	145	227	147	144	167	165	175	135		
ЛАНЧАНИ	т/ха %	91	119	108	79	156	84	104	98	111	91	87		
ЛАНЧАНИ	ха %	82	135	90	117	101	78	94	118	89	117	89		
ЛАНЧАНИ	т %	75	160	97	93	157	65	98	116	99	106	77		
		2010	2011	2012	2013	2014	2015						макс.	мин.
Пшеница	т/ха	4.79	6.24	5.97	6.70	5.15	6.95						6.95	5.15
Површина	ха	4,344	4,909	4,731	3,227	2,356	3,019						4,909	2,356
Пшеница УКУПНО	т	20,804	30,621	28,252	21,607	12,139	20,974						30,621	12,139
БАЗНИ 1976	т/ха %	92	120	115	129	99	134							
БАЗНИ-2010	т/ха %	100	130	125	140	108	145							
БАЗНИ 1976	ха %	36	41	39	27	20	25							
БАЗНИ-2010	ха %	100	113	109	74	54	69							
БАЗНИ 1976	т %	33	49	45	35	19	34							
БАЗНИ-2010	т %	100	147	136	104	58	101							
ЛАНЧАНИ	т/ха %	87	130	96	112	77	135			Пшеница т/ха макс-мин			7.64	4.06
ЛАНЧАНИ	ха %	89	113	96	68	73	128			Површина макс-мин			13,101	2,356
ЛАНЧАНИ	т %	77	147	92	76	56	173			УКУПНО макс-мин			69,995	12,139

Извор: Интерна документација ПКБ, сектор за план и развој, производни блок ратарство



**Графикон 1:** Производња пшенице у ПКБ Корпорацији „Београд од 1976.-2015. године

**Извор:** Интерна документација ПКБ, сектор за план и развој, производни блок ратарство



**Графикон 2:** Површине засејане пшеницом у ПКБ Корпорацији „Београд од 1976.-2015. године

**Извор:** Интерна документација ПКБ, сектор за план и развој, производни блок ратарство



**Графикон 3:** Укупно произведено пшенице у ПКБ Корпорацији „Београд од 1976.-2015. године

**Извор:** Интерна документација ПКБ, сектор за план и развој, производни блок ратарство

Табела 2: Показатељи производње ратарских производа – кукуруз – у ПКБ Корпорацији „Београд“ од 1976. до 2015. године

ПОКАЗАТЕЉИ ПРОИЗВОДЊЕ РАТАРСКИХ ПРОИЗВОДА - ЖИТАРИЦЕ - КУКУРУЗ															
		1976	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	макс.	мин.	
Кукуруз	т/ха	5.68						5.68	7.17	5.47	8.99	7.81	8.99	5.47	
Површина	ха	1,109						1,109	1,066	309	3,469	2,050	3,469	309	
Кукуруз УКУПНО	т	6,302						6,302	8,103	1,690	31,199	16,011	31,199	1,690	
БАЗНИ 1976	т/ха %	100						100	126	96	158	138			
БАЗНИ 1976	ха %	100						100	96	28	313	185			
БАЗНИ 1976	т %	100						100	129	27	495	254			
ЛАНЧАНИ	т/ха %	100							126	76	164	87			
ЛАНЧАНИ	ха %	100							96	29	1123	59			
ЛАНЧАНИ	т %	100							129	21	1846	51			
		1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	макс.	мин.	
Кукуруз	т/ха	7.81	6.00	6.59	9.63	11.13	8.94	12.02	10.59	9.51	8.11	8.91	12.02	6.00	
Површина	ха	2,050	1,523	981	990	1,028	892	1,309	1,354	1,787	1,762	2,209	2,209	892	
Кукуруз УКУПНО	т	16,011	9,158	6,465	9,531	11,441	7,970	15,731	14,332	16,981	14,284	19,665	19,665	6,465	
БАЗНИ 1976	т/ха %	138	106	116	170	196	157	212	186	167	143	157			
БАЗНИ-1980	т/ха %	100	77	84	123	143	114	154	136	122	104	114			
БАЗНИ 1976	ха %	185	137	88	89	93	80	118	122	161	159	199			
БАЗНИ-1980	ха %	100	74	48	48	50	44	64	66	87	86	108			
БАЗНИ 1976	т %	254	145	103	151	182	126	250	227	269	227	312			
БАЗНИ-1980	т %	100	57	40	60	71	50	98	90	106	89	123			
ЛАНЧАНИ	т/ха %	87	77	110	146	116	80	134	88	90	85	110			
ЛАНЧАНИ	ха %	59	74	64	101	104	87	147	103	132	99	125			
ЛАНЧАНИ	т %	51	57	71	147	120	70	197	91	118	84	138			
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	макс.	мин.	
Кукуруз	т/ха	8.91	9.46	7.97	7.47	5.02	6.13	6.75	7.46	6.20	5.00	3.90	9.46	3.90	
Површина	ха	2,209	3,214	2,306	1,216	1,590	588	669	1,376	1,038	1,067	1,110	3,214	588	
Кукуруз УКУПНО	т	19,665	30,404	18,379	9,086	7,984	3,605	4,516	10,270	6,436	5,335	4,323	30,404	3,605	
БАЗНИ 1976	т/ха %	157	167	140	132	88	108	119	131	109	88	69			
БАЗНИ-1990	т/ха %	100	106	89	84	56	69	76	84	70	56	44			
БАЗНИ 1976	ха %	199	290	208	110	143	53	60	124	94	96	100			
БАЗНИ-1990	ха %	100	145	104	55	72	27	30	62	47	48	50			
БАЗНИ 1976	т %	312	482	292	144	127	57	72	163	102	85	69			
БАЗНИ-1990	т %	100	155	93	46	41	18	23	52	33	27	22			
ЛАНЧАНИ	т/ха %	110	106	84	94	67	122	110	111	83	81	78			
ЛАНЧАНИ	ха %	125	145	72	53	131	37	114	206	75	103	104			
ЛАНЧАНИ	т %	138	155	60	49	88	45	125	227	63	83	81			
		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	макс.	мин.	
Кукуруз	т/ха	3.90	5.01	4.88	5.35	7.47	8.01	5.84	4.67	6.28	8.33	6.38	8.33	4.67	
Површина	ха	1,110	1,994	1,976	2,541	2,583	2,395	2,377	2,740	3,779	4,014	2,956	4,014	1,976	
Кукуруз УКУПНО	т	4,323	9,996	9,645	13,587	19,292	19,187	13,881	12,811	23,718	33,445	18,856	33,445	9,645	
БАЗНИ 1976	т/ха %	69	88	86	94	132	141	103	82	111	147	112			
БАЗНИ-2000	т/ха %	100	128	125	137	192	205	150	120	161	214	164			
БАЗНИ 1976	ха %	100	180	178	229	233	216	214	247	341	362	267			
БАЗНИ-2000	ха %	100	180	178	229	233	216	214	247	340	362	266			
БАЗНИ 1976	т %	69	159	153	216	306	304	220	203	376	531	299			
БАЗНИ-2000	т %	100	231	223	314	446	444	321	296	549	774	436			
ЛАНЧАНИ	т/ха %	78	128	97	110	140	107	73	80	134	133	77			
ЛАНЧАНИ	ха %	104	180	99	129	102	93	99	115	138	106	74			
ЛАНЧАНИ	т %	81	231	96	141	142	99	72	92	185	141	56			
		2010	2011	2012	2013	2014	2015						макс.	мин.	
Кукуруз	т/ха	6.38	7.11	4.43	6.80	10.47	5.78						10.47	4.43	
Површина	ха	2,956	2,942	2,499	2,311	2,400	2,276						2,942	2,276	
Кукуруз УКУПНО	т	18,856	20,921	11,067	15,719	25,122	13,150						25,122	11,067	
БАЗНИ 1976	т/ха %	112	125	78	120	184	102								
БАЗНИ-2010	т/ха %	100	111	69	107	164	91								
БАЗНИ 1976	ха %	267	265	225	208	216	205								
БАЗНИ-2010	ха %	100	100	85	78	81	77								
БАЗНИ 1976	т %	299	332	176	249	399	209								
БАЗНИ-2010	т %	100	111	59	83	133	70								
ЛАНЧАНИ	т/ха %	77	111	62	153	154	55						Кукуруз т/ха макс-мин	12.02	3.90
ЛАНЧАНИ	ха %	74	100	85	92	104	95						Површина макс-мин	4,014	309
ЛАНЧАНИ	т %	56	111	53	142	160	52						УКУПНО макс-мин	33,445	1,690

Извор: Интерна документација ПКБ, сектор за план и развој, производни блок ратарство



**Графикон 4:** Производња кукуруза у ПКБ Корпорацији „Београд од 1976.-2015. године  
**Извор:** Интерна документација ПКБ, сектор за план и развој, производни блок ратарство



**Графикон 5:** Површине засејане кукурузом у ПКБ Корпорацији „Београд од 1976.-2015. године  
**Извор:** Интерна документација ПКБ, сектор за план и развој, производни блок ратарство



**Графикон 6:** Укупно произведено кукуруза у ПКБ Корпорацији „Београд од 1976.-2015. године  
**Извор:** Интерна документација ПКБ, сектор за план и развој, производни блок ратарство



Табела 3: Показатељи производње ратарских производа – шећерна репа – у ПКБ Корпорацији „Београд“ од 1976. до 2015. године

ПОКАЗАТЕЉИ ПРОИЗВОДЊЕ РАТАРСКИХ ПРОИЗВОДА - ИНДУСТРИСКО БИЉЕ - ШЕЋЕРНА РЕПА														
		1976	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	макс.	мин.
Шећерна репа	т/ха	51.50						51.50	55.50	53.97	56.45	50.72	56.45	50.72
Површина	ха	2,097						2,097	2,674	2,394	2,698	2,401	2,698	2,097
Шећ. репа УКУПНО	т	108,000						108,000	148,443	129,210	152,297	121,784	152,297	108,000
БАЗНИ 1976	т/ха %	100						100	108	105	110	98		
БАЗНИ 1976	ха %	100						100	128	114	129	114		
БАЗНИ 1976	т %	100						100	137	120	141	113		
ЛАНЧАНИ	т/ха %	100							108	97	105	90		
ЛАНЧАНИ	ха %	100							128	90	113	89		
ЛАНЧАНИ	т %	100							137	87	118	80		
		1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	макс.	мин.
Шећерна репа	т/ха	50.72	48.50	40.44	41.33	54.25	52.22	51.11	49.58	41.62	51.62	52.98	54.25	40.44
Површина	ха	2,401	2,711	2,184	2,345	2,078	2,074	2,013	1,742	2,049	2,050	1,765	2,711	1,742
Шећ. репа УКУПНО	т	121,784	131,592	82,779	96,927	112,741	108,311	102,887	86,366	85,280	105,831	93,511	131,592	82,779
БАЗНИ 1976	т/ха %	98	94	79	80	105	101	99	96	81	100	103		
БАЗНИ-1980	т/ха %	100	96	80	81	107	103	101	98	82	102	104		
БАЗНИ 1976	ха %	114	129	104	112	99	99	96	83	98	98	84		
БАЗНИ-1980	ха %	100	113	91	98	87	86	84	73	85	85	74		
БАЗНИ 1976	т %	113	122	77	90	104	100	95	80	79	98	87		
БАЗНИ-1980	т %	100	108	68	80	93	89	84	71	70	87	77		
ЛАНЧАНИ	т/ха %	90	96	83	102	131	96	98	97	84	124	103		
ЛАНЧАНИ	ха %	89	113	81	107	89	100	97	87	118	100	86		
ЛАНЧАНИ	т %	80	108	63	117	116	96	95	84	99	124	88		
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	макс.	мин.
Шећерна репа	т/ха	52.98	53.37	41.97	18.30	44.42	28.34	30.46	41.39	30.42	46.16	14.00	53.37	14.00
Површина	ха	1,765	1,841	2,182	1,762	1,163	1,449	1,123	1,237	907	625	482	2,182	482
Шећ. репа УКУПНО	т	93,511	98,246	91,590	32,255	51,663	41,060	34,204	51,224	27,595	28,848	6,750	98,246	6,750
БАЗНИ 1976	т/ха %	103	104	81	36	86	55	59	80	59	90	27		
БАЗНИ-1990	т/ха %	100	101	79	35	84	53	57	78	57	87	26		
БАЗНИ 1976	ха %	84	88	104	84	55	69	54	59	43	30	23		
БАЗНИ-1990	ха %	100	104	124	100	66	82	64	70	51	35	27		
БАЗНИ 1976	т %	87	91	85	30	48	38	32	47	26	27	6		
БАЗНИ-1990	т %	100	105	98	34	55	44	37	55	30	31	7		
ЛАНЧАНИ	т/ха %	103	101	79	44	243	64	107	136	73	152	30		
ЛАНЧАНИ	ха %	86	104	119	81	66	125	78	110	73	69	77		
ЛАНЧАНИ	т %	88	105	93	35	160	79	83	150	54	105	23		
		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	макс.	мин.
Шећерна репа	т/ха	14.00	40.80	38.15	20.03	61.69	55.67	50.46	34.79	49.32	44.29	55.03	61.69	20.03
Површина	ха	482	444	731	1,490	1,109	1,602	1,118	2,342	1,200	1,251	950	2,342	444
Шећ. репа УКУПНО	т	6,750	18,114	27,889	29,845	68,415	89,179	56,413	81,470	59,184	55,403	52,279	89,179	18,114
БАЗНИ 1976	т/ха %	27	79	74	39	120	108	98	68	96	86	107		
БАЗНИ-2000	т/ха %	100	291	273	143	441	398	360	249	352	316	393		
БАЗНИ 1976	ха %	23	21	35	71	53	76	53	112	57	60	45		
БАЗНИ-2000	ха %	100	92	152	309	230	332	232	486	249	260	197		
БАЗНИ 1976	т %	6	17	26	28	63	83	52	75	55	51	48		
БАЗНИ-2000	т %	100	268	413	442	1014	1321	836	1207	877	821	775		
ЛАНЧАНИ	т/ха %	30	291	94	53	308	90	91	69	142	90	124		
ЛАНЧАНИ	ха %	77	92	165	204	74	144	70	209	51	104	76		
ЛАНЧАНИ	т %	23	268	154	107	229	130	63	144	73	94	94		
		2010	2011	2012	2013	2014	2015						макс.	мин.
Шећерна репа	т/ха	55.03	46.42	31.35	38.20	65.18	51.24						65.18	31.35
Површина	ха	950	1,012	3,009	2,287	1,339	942						3,009	942
Шећ. репа УКУПНО	т	52,279	46,976	94,337	87,356	87,274	48,269						94,337	46,976
БАЗНИ 1976	т/ха %	107	90	61	74	127	99							
БАЗНИ-2010	т/ха %	100	84	57	69	118	93							
БАЗНИ 1976	ха %	45	48	143	109	64	45							
БАЗНИ-2010	ха %	100	107	317	241	141	99							
БАЗНИ 1976	т %	48	43	87	81	81	45							
БАЗНИ-2010	т %	100	90	180	167	167	92							
ЛАНЧАНИ	т/ха %	124	84	68	122	171	79			Шећ. репа т/ха макс-мин			65.18	14.00
ЛАНЧАНИ	ха %	76	107	297	76	59	70			Површина макс-мин			3,009	444
ЛАНЧАНИ	т %	94	90	201	93	100	55			УКУПНО макс-мин			152,297	6,750

Извор: Интерна документација ПКБ, сектор за план и развој, производни блок ратарство



**Графикон 7:** Производња шећерне репе у ПКБ Корпорацији „Београд од 1976.-2015. године  
**Извор:** Интерна документација ПКБ, сектор за план и развој, производни блок ратарство



**Графикон 8:** Површине засејане шећерном репом у ПКБ Корпорацији „Београд од 1976.-2015. год.  
**Извор:** Интерна документација ПКБ, сектор за план и развој, производни блок ратарство

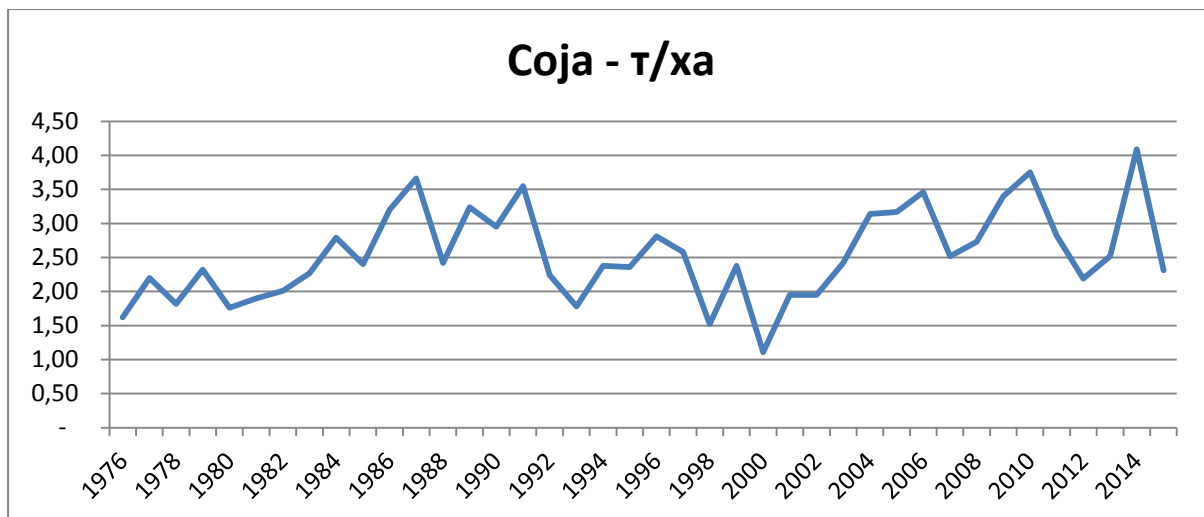


**Графикон 9:** Укупно произведено шећерне репе у ПКБ Корпорацији „Београд од 1976.-2015. године  
**Извор:** Интерна документација ПКБ, сектор за план и развој, производни блок ратарство

Табела 4: Показатељи производње ратарских производа – соја – у ПКБ Корпорацији „Београд“ од 1976. до 2015. године

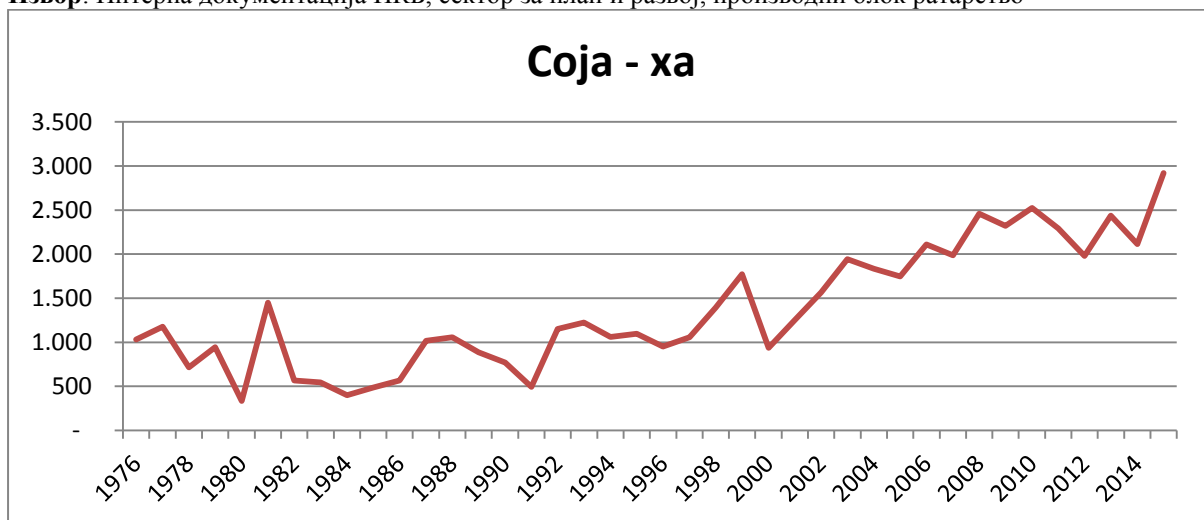
ПОКАЗАТЕЉИ ПРОИЗВОДЊЕ РАТАРСКИХ ПРОИЗВОДА - ИНДУСТРИСКО БИЉЕ - СОЈА														
		1976	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	макс.	мин.
Соја	т/ха	1.62						1.62	2.20	1.82	2.32	1.76	2.32	1.62
Површина	ха	1,031						1,031	1,178	715	945	334	1,178	334
Соја УКУПНО	т	1,670						1,670	2,608	1,302	2,198	589	2,608	589
БАЗНИ 1976	т/ха %	100						100	136	112	143	109		
БАЗНИ 1976	ха %	100						100	114	69	92	32		
БАЗНИ 1976	т %	100						100	156	78	132	35		
ЛАНЧАНИ	т/ха %	100							136	83	127	76		
ЛАНЧАНИ	ха %	100							114	61	132	35		
ЛАНЧАНИ	т %	100							156	50	169	27		
		1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	макс.	мин.
Соја	т/ха	1.76	1.90	2.01	2.27	2.79	2.40	3.20	3.66	2.42	3.24	2.95	3.66	1.90
Површина	ха	334	1,448	567	544	400	487	566	1,018	1,058	884	771	1,448	400
Соја УКУПНО	т	589	2,831	1,139	1,233	1,116	1,169	1,811	3,730	2,554	2,868	2,280	3,730	1,116
БАЗНИ 1976	т/ха %	109	117	124	140	172	148	198	226	149	200	182		
БАЗНИ-1980	т/ха %	100	108	114	129	159	136	182	208	138	184	168		
БАЗНИ 1976	ха %	32	140	55	53	39	47	55	99	103	86	75		
БАЗНИ-1980	ха %	100	434	170	163	120	146	169	305	317	265	231		
БАЗНИ 1976	т %	35	170	68	74	67	70	108	223	153	172	137		
БАЗНИ-1980	т %	100	481	193	209	189	198	307	633	434	487	387		
ЛАНЧАНИ	т/ха %	76	108	106	113	123	86	133	114	66	134	91		
ЛАНЧАНИ	ха %	35	434	39	96	74	122	116	180	104	84	87		
ЛАНЧАНИ	т %	27	481	40	108	91	105	155	206	68	112	79		
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	макс.	мин.
Соја	т/ха	2.95	3.55	2.24	1.78	2.38	2.36	2.81	2.58	1.52	2.38	1.11	3.55	1.11
Површина	ха	771	494	1,152	1,222	1,061	1,095	952	1,056	1,393	1,771	936	1,771	494
Соја УКУПНО	т	2,280	1,753	2,580	2,194	2,527	2,579	2,676	2,727	2,107	4,227	1,038	4,227	1,038
БАЗНИ 1976	т/ха %	182	219	138	110	147	146	173	159	94	147	69		
БАЗНИ-1990	т/ха %	100	120	76	60	81	80	95	87	52	81	38		
БАЗНИ 1976	ха %	75	48	112	119	103	106	92	102	135	172	91		
БАЗНИ-1990	ха %	100	64	149	158	138	142	123	137	181	230	121		
БАЗНИ 1976	т %	137	105	154	131	151	154	160	163	126	253	62		
БАЗНИ-1990	т %	100	77	113	96	111	113	117	120	92	185	46		
ЛАНЧАНИ	т/ха %	91	120	63	79	134	99	119	92	59	157	47		
ЛАНЧАНИ	ха %	87	64	233	106	87	103	87	111	132	127	53		
ЛАНЧАНИ	т %	79	77	147	85	115	102	104	102	77	201	25		
		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	макс.	мин.
Соја	т/ха	1.11	1.95	1.95	2.42	3.14	3.17	3.46	2.52	2.73	3.40	3.75	3.75	1.95
Површина	ха	936	1,253	1,566	1,944	1,834	1,746	2,110	1,985	2,459	2,321	2,524	2,524	1,253
Соја УКУПНО	т	1,038	2,433	3,051	4,703	5,764	5,533	7,293	4,999	6,709	7,900	9,518	9,518	2,433
БАЗНИ 1976	т/ха %	69	120	120	149	194	196	214	156	169	210	231		
БАЗНИ-2000	т/ха %	100	176	176	218	283	286	312	227	246	306	338		
БАЗНИ 1976	ха %	91	122	152	189	178	169	205	193	239	225	245		
БАЗНИ-2000	ха %	100	134	167	208	196	187	225	212	263	248	270		
БАЗНИ 1976	т %	62	146	183	282	345	331	437	299	402	473	570		
БАЗНИ-2000	т %	100	234	294	453	555	533	703	482	646	761	917		
ЛАНЧАНИ	т/ха %	47	176	100	124	130	101	109	73	108	125	110		
ЛАНЧАНИ	ха %	53	134	125	124	94	95	121	94	124	94	109		
ЛАНЧАНИ	т %	25	234	125	154	123	96	132	69	134	118	120		
		2010	2011	2012	2013	2014	2015						макс.	мин.
Соја	т/ха	3.75	2.82	2.19	2.52	4.09	2.31						4.09	2.19
Површина	ха	2,524	2,291	1,979	2,436	2,113	2,920						2,920	1,979
Соја УКУПНО	т	9,518	6,462	4,331	6,139	8,643	6,751						8,643	4,331
БАЗНИ 1976	т/ха %	231	174	135	156	252	143							
БАЗНИ-2010	т/ха %	100	75	58	67	109	62							
БАЗНИ 1976	ха %	245	222	192	236	205	283							
БАЗНИ-2010	ха %	100	91	78	97	84	116							
БАЗНИ 1976	т %	570	387	259	368	518	404							
БАЗНИ-2010	т %	100	68	46	64	91	71							
ЛАНЧАНИ	т/ха %	110	75	78	115	162	56			Соја т/ха макс-мин		4.09	1.11	
ЛАНЧАНИ	ха %	109	91	86	123	87	138			Површина макс-мин		2,920	334	
ЛАНЧАНИ	т %	120	68	67	142	141	78			УКУПНО макс-мин		9,518	589	

Извор: Интерна документација ПКБ, сектор за план и развој, производни блок ратарство



**Графикон 10:** Производња соје у ПКБ Корпорацији „Београд од 1976.-2015. године

Извор: Интерна документација ПКБ, сектор за план и развој, производни блок ратарство



**Графикон 11:** Површине засејане сојом у ПКБ Корпорацији „Београд од 1976.-2015. године

Извор: Интерна документација ПКБ, сектор за план и развој, производни блок ратарство



**Графикон 12:** Укупно произведено соје у ПКБ Корпорацији „Београд од 1976.-2015. године

Извор: Интерна документација ПКБ, сектор за план и развој, производни блок ратарство

Табела 5: Показатељи производње ратарских производа – сунцокрет – у ПКБ Корпорацији „Београд“ од 1976. до 2015. године

ПОКАЗАТЕЉИ ПРОИЗВОДЊЕ РАТАРСКИХ ПРОИЗВОДА - ИНДУСТРИЈСКО БИЉЕ - СУНЦОКРЕТ														
		1976	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	макс.	мин.
Сунцокрет	т/ха	2.14						2.14	2.95	2.29	2.55	2.27	2.95	2.14
Површина	ха	249						249	539	1,344	1,636	1,085	1,636	249
Сунцокрет УКУПНО	т	533						533	1,587	3,086	4,174	2,467	4,174	533
БАЗНИ 1976	т/ха %	100						100	138	107	119	106		
БАЗНИ 1976	ха %	100						100	216	540	657	436		
БАЗНИ 1976	т %	100						100	298	579	783	463		
ЛАНЧАНИ	т/ха %	100							138	78	111	89		
ЛАНЧАНИ	ха %	100							216	249	122	66		
ЛАНЧАНИ	т %	100							298	194	135	59		
		1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	макс.	мин.
Сунцокрет	т/ха	2.27	1.60	1.48				1.80	2.48	3.30	2.70	3.00	3.30	1.48
Површина	ха	1,085	652	128				186	174	220	169	168	652	128
Сунцокрет УКУПНО	т	2,467	1,075	190				335	431	726	456	486	1,075	190
БАЗНИ 1976	т/ха %	106	75	69	0	0	0	84	116	154	126	140		
БАЗНИ-1980	т/ха %	100	70	65	0	0	0	79	109	145	119	132		
БАЗНИ 1976	ха %	436	262	51	0	0	0	75	70	88	68	67		
БАЗНИ-1980	ха %	100	60	12	0	0	0	17	16	20	16	15		
БАЗНИ 1976	т %	463	202	36	0	0	0	63	81	136	86	91		
БАЗНИ-1980	т %	100	44	8	0	0	0	14	17	29	18	20		
ЛАНЧАНИ	т/ха %	89	70	93	0	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	138	133	82	111		
ЛАНЧАНИ	ха %	66	60	20	0	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	94	126	77	99		
ЛАНЧАНИ	т %	59	44	18	0	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	129	168	63	107		
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	макс.	мин.
Сунцокрет	т/ха	3.00	2.65	2.38	1.30	2.87	1.87	1.76	1.62	1.10	0.80	0.78	2.87	0.78
Површина	ха	168	221	162	290	200	196	250	176	400	338	70	400	70
Сунцокрет УКУПНО	т	486	585	386	377	574	366	440	285	439	260	55	585	55
БАЗНИ 1976	т/ха %	140	124	111	61	134	87	82	76	51	37	36		
БАЗНИ-1990	т/ха %	100	88	79	43	96	62	59	54	37	27	26		
БАЗНИ 1976	ха %	67	89	65	116	80	79	100	71	161	136	28		
БАЗНИ-1990	ха %	100	132	96	173	119	117	149	105	238	201	42		
БАЗНИ 1976	т %	91	110	72	71	108	69	83	53	82	49	10		
БАЗНИ-1990	т %	100	120	79	78	118	75	91	59	90	53	11		
ЛАНЧАНИ	т/ха %	111	88	90	55	221	65	94	92	68	73	98		
ЛАНЧАНИ	ха %	99	132	73	179	69	98	128	70	227	85	21		
ЛАНЧАНИ	т %	107	120	66	98	152	64	120	65	154	59	21		
		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	макс.	мин.
Сунцокрет	т/ха	0.78	1.51	1.62	1.93	2.10	0.77	0.79	3.20	2.13	1.11	2.12	3.20	0.77
Површина	ха	70	576	507	440	471	392	324	15	85	138	25	576	15
Сунцокрет УКУПНО	т	55	868	819	851	991	300	257	48	181	154	53	991	48
БАЗНИ 1976	т/ха %	36	71	76	90	98	36	37	150	100	52	99		
БАЗНИ-2000	т/ха %	100	194	208	247	269	99	101	410	273	142	272		
БАЗНИ 1976	ха %	28	231	204	177	189	157	130	6	34	55	10		
БАЗНИ-2000	ха %	100	823	724	629	673	560	463	21	121	197	36		
БАЗНИ 1976	т %	10	163	154	160	186	56	48	9	34	29	10		
БАЗНИ-2000	т %	100	1578	1489	1547	1802	545	467	87	329	280	96		
ЛАНЧАНИ	т/ха %	98	194	107	119	109	37	103	405	67	52	191		
ЛАНЧАНИ	ха %	21	823	88	87	107	83	83	5	567	162	18		
ЛАНЧАНИ	т %	21	1578	94	104	116	30	86	19	377	85	34		
		2010	2011	2012	2013	2014	2015						макс.	мин.
Сунцокрет	т/ха	2.12	2.17	2.44	2.71	3.36	2.18						3.36	2.17
Површина	ха	25	288	357	358	623	763						763	288
Сунцокрет УКУПНО	т	53	625	871	971	2,096	1,667						2,096	625
БАЗНИ 1976	т/ха %	99	101	114	127	157	102							
БАЗНИ-2010	т/ха %	100	102	115	128	158	103							
БАЗНИ 1976	ха %	10	116	143	144	250	306							
БАЗНИ-2010	ха %	100	1152	1428	1432	2492	3052							
БАЗНИ 1976	т %	10	117	163	182	393	313							
БАЗНИ-2010	т %	100	1179	1643	1832	3955	3145							
ЛАНЧАНИ	т/ха %	191	102	112	111	124	65			Сунцокрет т/ха макс-мин			3.36	0.77
ЛАНЧАНИ	ха %	18	1152	124	100	174	122			Површина макс-мин			1,636	15
ЛАНЧАНИ	т %	34	1179	139	111	216	80			УКУПНО макс-мин			4,174	48

Извор: Интерна документација ПКБ, сектор за план и развој, производни блок ратарство



**Графикон 13:** Производња сунцокрета у ПКБ Корпорацији „Београд од 1976.-2015. године

**Извор:** Интерна документација ПКБ, сектор за план и развој, производни блок ратарство



**Графикон 14:** Површине засејане сунцокретом у ПКБ Корпорацији „Београд од 1976.-2015. г.

**Извор:** Интерна документација ПКБ, сектор за план и развој, производни блок ратарство



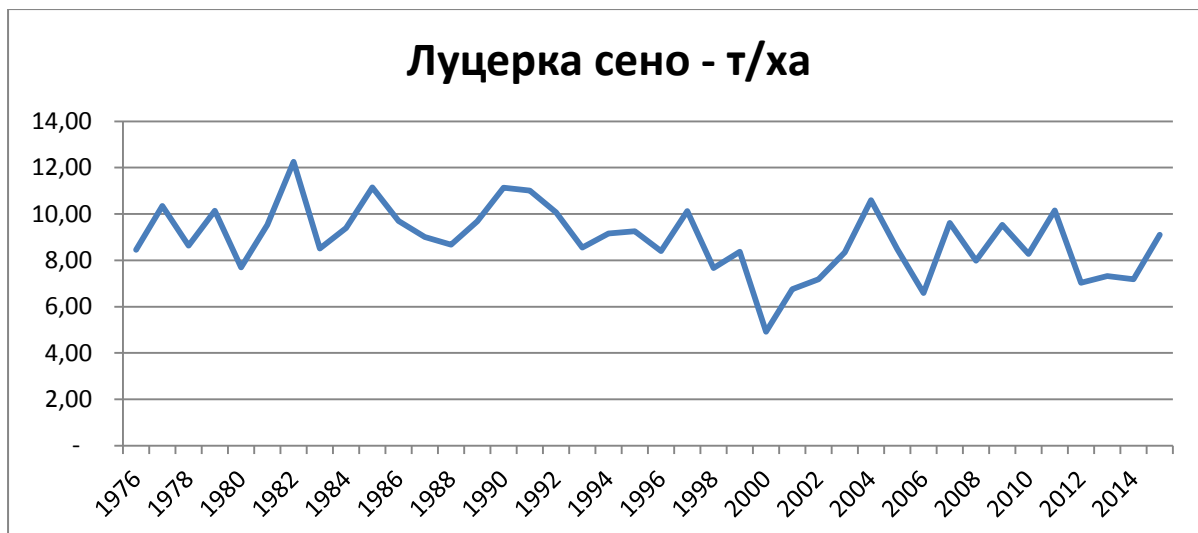
**Графикон 15:** Укупно произведено сунцокрета у ПКБ Корпорацији „Београд од 1976.-2015. г.

**Извор:** Интерна документација ПКБ, сектор за план и развој, производни блок ратарство

Табела 6: Показатељи производње ратарских производа – луцерка сено – у ПКБ Корпорацији „Београд“ од 1976. до 2015. године

ПОКАЗАТЕЉИ ПРОИЗВОДЊЕ РАТАРСКИХ ПРОИЗВОДА - КРМНО БИЉЕ - ЛУЦЕРКА СЕНО														
		1976	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	макс.	мин.
Луцерка сено	т/ха	8.45						8.45	10.35	8.64	10.14	7.69	10.35	7.69
Површина	ха	4,292						4,292	3,871	3,984	4,026	3,689	4,292	3,689
Луцерка сено УКУПНО	т	36,247						36,247	40,066	34,413	40,821	28,367	40,821	28,367
БАЗНИ 1976	т/ха %	100						100	122	102	120	91		
БАЗНИ 1976	ха %	100						100	90	93	94	86		
БАЗНИ 1976	т %	100						100	111	95	113	78		
ЛАНЧАНИ	т/ха %	100							122	83	117	76		
ЛАНЧАНИ	ха %	100							90	103	101	92		
ЛАНЧАНИ	т %	100							111	86	119	69		
		1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	макс.	мин.
Луцерка сено	т/ха	7.69	9.53	12.25	8.51	9.40	11.15	9.70	9.01	8.68	9.68	11.14	12.25	8.51
Површина	ха	3,689	3,521	2,595	2,730	2,581	2,622	2,245	1,649	1,899	1,842	1,905	3,521	1,649
Луцерка сено УКУПНО	т	28,367	33,547	31,795	23,243	24,254	29,242	21,780	14,856	16,487	17,835	21,228	33,547	14,856
БАЗНИ 1976	т/ха %	91	113	145	101	111	132	115	107	103	115	132		
БАЗНИ-1980	т/ха %	100	124	159	111	122	145	126	117	113	126	145		
БАЗНИ 1976	ха %	86	82	60	64	60	61	52	38	44	43	44		
БАЗНИ-1980	ха %	100	95	70	74	70	71	61	45	51	50	52		
БАЗНИ 1976	т %	78	93	88	64	67	81	60	41	45	49	59		
БАЗНИ-1980	т %	100	118	112	82	86	103	77	52	58	63	75		
ЛАНЧАНИ	т/ха %	76	124	129	69	110	119	87	93	96	112	115		
ЛАНЧАНИ	ха %	92	95	74	105	95	102	86	73	115	97	103		
ЛАНЧАНИ	т %	69	118	95	73	104	121	74	68	111	108	119		
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	макс.	мин.
Луцерка сено	т/ха	11.14	11.01	10.07	8.55	9.16	9.25	8.40	10.13	7.67	8.37	4.92	11.01	4.92
Површина	ха	1,905	1,831	1,777	1,839	2,074	2,486	2,524	2,485	2,459	2,838	3,102	3,102	1,777
Луцерка сено УКУПНО	т	21,228	20,153	17,892	15,729	18,993	23,005	21,192	25,179	18,869	23,768	15,261	25,179	15,261
БАЗНИ 1976	т/ха %	132	130	119	101	108	109	99	120	91	99	58		
БАЗНИ-1990	т/ха %	100	99	90	77	82	83	75	91	69	75	44		
БАЗНИ 1976	ха %	44	43	41	43	48	58	59	58	57	66	72		
БАЗНИ-1990	ха %	100	96	93	97	109	130	132	130	129	149	163		
БАЗНИ 1976	т %	59	56	49	43	52	63	58	69	52	66	42		
БАЗНИ-1990	т %	100	95	84	74	89	108	100	119	89	112	72		
ЛАНЧАНИ	т/ха %	115	99	91	85	107	101	91	121	76	109	59		
ЛАНЧАНИ	ха %	103	96	97	103	113	120	102	98	99	115	109		
ЛАНЧАНИ	т %	119	95	89	88	121	121	92	119	75	126	64		
		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	макс.	мин.
Луцерка сено	т/ха	4.92	6.76	7.19	8.35	10.60	8.48	6.59	9.61	7.98	9.53	8.28	10.60	6.59
Површина	ха	3,102	3,240	2,900	2,830	2,616	2,362	2,777	3,014	2,820	2,573	2,692	3,240	2,362
Луцерка сено УКУПНО	т	15,261	21,900	20,851	23,643	27,728	20,037	18,272	28,976	22,499	24,506	22,290	28,976	18,272
БАЗНИ 1976	т/ха %	58	80	85	99	125	100	78	114	94	113	98		
БАЗНИ-2000	т/ха %	100	137	146	170	215	172	134	195	162	194	168		
БАЗНИ 1976	ха %	72	75	68	66	61	55	65	70	66	60	63		
БАЗНИ-2000	ха %	100	104	93	91	84	76	90	97	91	83	87		
БАЗНИ 1976	т %	42	60	58	65	76	55	50	80	62	68	61		
БАЗНИ-2000	т %	100	144	137	155	182	131	120	190	147	161	146		
ЛАНЧАНИ	т/ха %	59	137	106	116	127	80	78	146	83	119	87		
ЛАНЧАНИ	ха %	109	104	90	98	92	90	118	109	94	91	105		
ЛАНЧАНИ	т %	64	144	95	113	117	72	91	159	78	109	91		
		2010	2011	2012	2013	2014	2015						макс.	мин.
Луцерка сено	т/ха	8.28	10.15	7.03	7.32	7.18	9.11						10.15	7.03
Површина	ха	2,692	2,626	2,261	2,125	1,962	2,494						2,626	1,962
Луцерка сено УКУПНО	т	22,290	26,674	15,894	15,563	14,089	22,719						26,674	14,089
БАЗНИ 1976	т/ха %	98	120	83	87	85	108							
БАЗНИ-2010	т/ха %	100	123	85	88	87	110							
БАЗНИ 1976	ха %	63	61	53	50	46	58							
БАЗНИ-2010	ха %	100	98	84	79	73	93							
БАЗНИ 1976	т %	61	74	44	43	39	63							
БАЗНИ-2010	т %	100	120	71	70	63	102							
ЛАНЧАНИ	т/ха %	87	123	69	104	98	127			Луцерка сено т/ха макс-мин			12.25	4.92
ЛАНЧАНИ	ха %	105	98	86	94	92	127			Површина макс-мин			4,292	1,649
ЛАНЧАНИ	т %	91	120	60	98	91	161			УКУПНО макс-мин			40,821	14,089

Извор: Интерна документација ПКБ, сектор за план и развој, производни блок ратарство



**Графикон 16:** Производња луц.сена у ПКБ Корпорацији „Београд од 1976.-2015. године  
**Извор:** Интерна документација ПКБ, сектор за план и развој, производни блок ратарство



**Графикон 17:** Површине засејане луцерком у ПКБ Корпорацији „Београд од 1976.-2015. год.  
**Извор:** Интерна документација ПКБ, сектор за план и развој, производни блок ратарство



**Графикон 18:** Укупно произведено сена у ПКБ Корпорацији „Београд од 1976.-2015. године  
**Извор:** Интерна документација ПКБ, сектор за план и развој, производни блок ратарство



## Прилог 3. Списак табела у тексту:

<i>Број</i>	<i>Наслов</i>	<i>Стр.</i>
1	<b>Табела 1:</b> Поређење различитих метода пољопривредне производње	23
2	<b>Табела 2:</b> Вредност пољопривредне производње по секторима	28
3	<b>Табела 3:</b> Учешће аграрног буџета у укупном буџету Републике Србије	29
4	<b>Табела 4:</b> Спољнотрговинска размена пољопривредно-прехранбених производа (мил.УСД)	31
5	<b>Табела 5:</b> Учешће аграра у спољнотрговинској размени (мил.УСД)	32
6	<b>Табела 6:</b> Промет пољопривредних производа у Републици Србији	36
7	<b>Табела 7:</b> Највећих 10 малопродаваца у свету 2011. године	39
8	<b>Табела 8:</b> Највећих 10 малопродаваца у свету 2014. године	40
9	<b>Табела 9:</b> Највећи светски извозници пољопривредних производа	41
10	<b>Табела 10:</b> Модели пословно-организационе структуре савременог аграра	42
11	<b>Табела 11:</b> Карактеристике модела породичне пољопривреде	43
12	<b>Табела 12:</b> Анализа буџета ИПАРД II програма по мерама 2014.-2020.године (еуро)	61
13	<b>Табела 13:</b> Пољопривредна газдинства према правном статусу и правној форми у Републици Србији и по регионима	68
14	<b>Табела 14:</b> Коришћена пољопривредна површина породичних газдинстава у Републици Србији и по регионима	69
15	<b>Табела 15:</b> Породична газдинства према величини коришћеног пољопривредног земљишта у Републици Србији и ЕУ-27	69
16	<b>Табела 16:</b> Број и структура породичних газдинстава према коришћеном пољопривредном земљишту у неким земљама ЕУ-27	70
17	<b>Табела 17:</b> Површина, број и структура породичних газдинстава у Србији према економској величини	71
18	<b>Табела 18:</b> Структура стандардног аутпута породичних газдинстава према величини поседа коришћеног пољопривредног земљишта у Србији и Региону Војводине(%)	72
19	<b>Табела 19:</b> Пољопривредна газдинства по организационом облику на дан 31.12.2015. године	73
20	<b>Табела 20:</b> Административно територијална подела и НСТЈ нивои 1, 2, 3	75
21	<b>Табела 21:</b> Основне карактеристике руралних и урбаних подручја Србије	76
22	<b>Табела 22:</b> Удео градског у укупном становништву Србије, 1953.-2011. године	76
23	<b>Табела 23:</b> Укупно и пољопривредно становништво по типу насеља, 1991. 2002. и 2011.године	78
24	<b>Табела 24:</b> Радна снага на породичним газдинствима Србије и региона Војводине	79
25	<b>Табела 25:</b> Старосна структура носиоца породичних газдинстава	79
26	<b>Табела 26:</b> Пољопривредна газдинства Србије, површина земљишта и број стоке-2012.	80
27	<b>Табела 27:</b> Регионална заступљеност газдинстава по величини,	81

	према броју чланова и броју запослених на газдинству(%)	
28	<b>Табела 28:</b> Регионална дистрибуција газдинстава према укупном обиму годишњих јединица рада и стаусу ангажоване радне снаге(%)	82
29	<b>Табела 29:</b> Број и структура радне снаге на породичним газдинствима према величини поседа	83
30	<b>Табела 30:</b> Интензитет производње према броју условних грла стоке на пољопривредном газдинству-2012.	84
31	<b>Табела 31:</b> Економски активно становништво према занимању које обавља, попис 2002. и 2012.године	85
32	<b>Табела 32:</b> Економски активно становништво према радном статусу, Попис-2011.	86
33	<b>Табела 33:</b> Економски активно становништво које обавља занимање, попис 2012.године	87
34	<b>Табела 34:</b> Упоредни преглед броја становника 1948.-2011. године по регионима и насељима	88
35	<b>Табела 35:</b> Упоредни преглед броја домаћинстава од 1948.-2011 године по регионима и насељима	90
36	<b>Табела 36:</b> Домаћинства према броју чланова и просечној величини 1948-1981*	91
37	<b>Табела 37:</b> Домаћинства према броју чланова и просечној величини 1991-2011*	92
38	<b>Табела 38:</b> Учешће активног пољопривредног становништва у укупно активном	95
39	<b>Табела 39:</b> Пољопривредно у укупном ставновнштву	95
40	<b>Табела 40:</b> Коришћено пољопривредно земљиште по категоријама, са индексима	104
41	<b>Табела 41:</b> Засејане површине и производња пшенице у Србији 1950.-2015. године	105
42	<b>Табела 42:</b> Засејане површине и производња кукуруза у Србији 1950.-2015. године	106
43	<b>Табела 43:</b> Засејане површине и производња сунцокрета у Србији 1950.-2015. године	107
44	<b>Табела 44:</b> Засејане површине и производња шећерне репе у Србији 1950.-2015. године	108
45	<b>Табела 45:</b> Укупан број говеда у Србији у периоду 1950.-2005. године	113
46	<b>Табела 46:</b> Укупан број говеда у Србији у периоду 2006.-2015. године	114
47	<b>Табела 47:</b> Укупан број условних грла у Србији у периоду 2006. – 2015. године	115
48	<b>Табела 48:</b> Преглед чланица Европске Уније	118
49	<b>Табела 49:</b> Пољопривредна производња и производња млечних производа у Европској унији 1983. и 2013. (хиљ.тона)	124
50	<b>Табела 50:</b> Највећи произвођачи крављег млека у Свету	125
51	<b>Табела 51:</b> Укупна производња млека у одабраним регионима	126
52	<b>Табела 52:</b> Производња меса у Европи према врсти животиње 2013.год. (000 тона)	127
53	<b>Табела 53:</b> Производња меса у Свету (хиљада тона)	128

54	<b>Табела 54:</b>	Производња млека у Србији 1950.-2005. године	130
55	<b>Табела 55:</b>	Производња млека у Србији 2006.-2015. године	130
56	<b>Табела 56:</b>	Производња овчјег млека у Србији 2006.-2015. године	132
57	<b>Табела 57:</b>	Производња говеђег меса у Србији за период 1950.-2005. године	132
58	<b>Табела 58:</b>	Производња меса у Србији по категоријама животиња	133
59	<b>Табела 59:</b>	Укупно заклана говеда у Србији од 2006.-2015. године	134
60	<b>Табела 60:</b>	Просечна маса закланих говеда у кланицама	135
61	<b>Табела 61:</b>	Преглед курса динара у односу на долар и евро у периоду од 2004.-2016.године	136
62	<b>Табела 62:</b>	Преглед цене товних јунади, кланице Београд у периоду од 2004.-2016. год. (у динарима)	136
63	<b>Табела 63:</b>	Подстицајна средства МПЗСП Републике Србије за 2016. годину	141
64	<b>Табела 64:</b>	Подела стандарда према доносиоцима	143
65	<b>Табела 65:</b>	Најчешћи стандарди у употреби и њихова област примене	144
66	<b>Табела 66:</b>	Поређење стандарда GLOBAL G.A.P / ISO 22000 / BRC / IFS	147
67	<b>Табела 67:</b>	Упоредни преглед броја становника са пописним индексима-(%)	154
68	<b>Табела 68:</b>	Упоредни преглед броја домаћинства са пописним индексима-(%)	155
69	<b>Табела 69:</b>	Упоредни преглед броја чланова домаћинства	155
70	<b>Табела 70:</b>	Упоредни преглед броја домаћинства и становника 1948-2011 године у Општини Палилула-по насељима	163
71	<b>Табела 71:</b>	Број становника и домаћинства по насељима – упоредни преглед 2002. и 2011. године	163
72	<b>Табела 72:</b>	Старост становништва општине Палилула 2002. и 2011. године (%)	164
73	<b>Табела 73:</b>	Општина Палилула,-домаћинства према броју чланова, типу насеља	164
74	<b>Табела 74:</b>	Површине пољопривредног земљишта-по класама	165
75	<b>Табела 75:</b>	Упоредни преглед броја становника и домаћинства 1948.-2011. године, Општина Сурчин по насељима	167
76	<b>Табела 76:</b>	Општина Сурчин-домаћинства према броју чланова, типу насеља	168
77	<b>Табела 77:</b>	Упоредни преглед броја становника и домаћинства 1948.-2011. године, Општина Обреновац-по насељима	172
78	<b>Табела 78:</b>	Општина Обреновац-домаћинства према броју чланова-по типу насеља	173
79	<b>Табела 79:</b>	Учешће акционара у власништву „Имлек АД“	192
80	<b>Табела 80:</b>	Учешће правних субјеката и малих акционара у капиталу „ПКБ Корпорације“	193
81	<b>Табела 81:</b>	Увоз говеда, крава и јуница у ПКБ Корпорацију „Београд“ -по годинама	196

82	<b>Табела 82:</b> Просечан број крава са просечном и укупном производњом млека 1960.-2015. године	198
83	<b>Табела 83:</b> Економски показатељи производње млека у ПКБ Корпорацији по газдинствима 1965.-2005. године	202
84	<b>Табела 84:</b> Економски показатељи производње млека у ПКБ Корпорацији по газдинствима 2006.-2015. године	203
85	<b>Табела 85:</b> Пољопривредна газдинства према броју гајених говеда	210

## Прилог 4. Списак графикана у тексту:

Број	Наслов	Стр.
1	<b>Графикон 1:</b> Укупна вредност пољопривредне производње 2009.-2015. године	28
2	<b>Графикон 2:</b> Структура узорка продаваца	37
3	<b>Графикон 3:</b> Структура узорка купаца	38
4	<b>Графикон 4:</b> Просечна регионална економска величина газдинства у Србији 2012.г.	71
5	<b>Графикон 5:</b> Просечна економска величина пољопривредног и породичног пољопривредног газдинства према типу производње 2012.године	72
6	<b>Графикон 6:</b> Регионална дистрибуција газдинстава према годишњим радним јединицама(%)	83
7	<b>Графикон 7:</b> Упоредни преглед броја становника по регионима	89
8	<b>Графикон 8:</b> Упоредни преглед броја домаћинстава по регионима	89
9	<b>Графикон 9:</b> Просечна величина домаћинстава Србије 1948.-2011. године	91
10	<b>Графикон 10:</b> Домаћинства према броју чланова 1948.-2011. година(%)	92
11	<b>Графикон 11:</b> Просечан број чланова домаћинства 1948.-2011.године	93
12	<b>Графикон 12:</b> Коришћено пољопривредно земљиште у 2015. години	103
13	<b>Графикон 13:</b> Бројно стање стоке у Србији 2015. године (.000)	109
14	<b>Графикон 14:</b> Заступљеност говеда у Републици Србији 2015. године	113
15	<b>Графикон 15:</b> Кретање бројног стања сточног фонда 2006-2015. године	115
16	<b>Графикон 16:</b> Кретање броја условних грла у Србији	116
17	<b>Графикон 17:</b> Производња крављег млека у Европској унији од 1973-2013 (милион тона)	120
18	<b>Графикон 18:</b> Број млечних крава у Европској унији 1983.-2014. (милион грла)	120
19	<b>Графикон 19:</b> Прерада млека у млекарама, према врсти производа, ЕУ 1983.-2013. (мил.т)	121
20	<b>Графикон 20:</b> Број млекарских фарми у Европској унији, 1983.-1993-2003. и 2013. године	122
21	<b>Графикон 21:</b> Број музних крава у Европској унији 1983.-1993.-2003. и 2013. године	123
22	<b>Графикон 22:</b> Највећи произвођачи крављег млека у Европи	125
23	<b>Графикон 23:</b> Производња појединих врста меса 2013. године у ЕУ-28	126
24	<b>Графикон 24:</b> Светска производња меса по регионима (хиљада тона)	128
25	<b>Графикон 25:</b> Светска производња меса по врстама животиња (хиљада тона)	129
26	<b>Графикон 26:</b> Производња млека по помуженој крави 2000.-2015. године	131
27	<b>Графикон 27:</b> Укупна производња меса у Србији 2006.-2015. године (000 тона)	134
28	<b>Графикон 28:</b> Упоредно кретање цене товних јунади у односу на курс динара за ЕУР и УСД током периода мај 2005.-мај 2016. године	137
29	<b>Графикон 29:</b> Просечан број крава у ПКБ „Корпорацији“ 1960.-2015. године	199
30	<b>Графикон 30:</b> Укупна производња млека у ПКБ „Корпорацији“ 1960. -	199

	2015. године	
31	<b>Графикон 31:</b> Просечна производња млека у ПКБ „Корпорацији“ 1960.- 2015. године	200
32	<b>Графикон 32:</b> Број крава на газдинствима ПКБ Корпорације 2011.- 2015. године	204
33	<b>Графикон 33:</b> Производња млека по крави на газдинствима ПКБ Корпорације 2011.- 2015. године	204
34	<b>Графикон 34:</b> Укупна производња млека на газдинствима ПКБ Корпорације 2011.- 2015. године	204

**Прилог 5. Списак слика у тексту:**

<i>Број</i>	<i>Наслов</i>	<i>Стр.</i>
1	<b>Слика 1:</b> Правци развоја пољопривредних система	17
2	<b>Слика 2:</b> Агробизнис комплекс у Србији	18
3	<b>Слика 3:</b> Циљеви органске производње	19
4	<b>Слика 4:</b> Функционална организација агробизниса у САД	46
5	<b>Слика 5:</b> Ланац вредности по McKinsey and Co	47
6	<b>Слика 6:</b> Портеров ланац вредности	47
7	<b>Слика 7:</b> Процес од потписивања уговора до исплате средстава за корисника ИПАРД II програма	60
8	<b>Слика 8:</b> Елементи агробизниса	62
9	<b>Слика 9:</b> Модел понашања потрошача	66
10	<b>Слика 10:</b> Мапа Европске Уније	119
11	<b>Слика 11:</b> Знак „Пољопривредне Корпорације Београд“	192
12	<b>Слика 12:</b> Место и локација ПКБ „Београд“	195

## 9. ЛИТЕРАТУРА

1. Altieri, A.M., Nicholls, I.C., Agroecology Rescuing organic Agriculture from a specialised industrial model of production and distribution, Department of Environmental Science, Policy and Management. University of California, Berkly
2. Baggiozzi R.P., (1991.): „Principles of Marketing Management”, MacMillan Publish.Company, New York.
3. Ballou, R., Business Logistics Supply Chain Management, Pearson Prentice Hall, New Jersey, USA, 2004.
4. Barry J.P., Ellinger N.P., Baker C.B., Hopkin A.J. (2000.): „Financial Management in Agriculture”, Interstate Publishers, Inc, Danville, Illinois.
5. Brouen B. and Van der Staaten J. (2002.): „Natura and Agriculture in the Euroean Union – New Perspectives on Policies that shape the Eruoepan Community-side”, Edvard Elgar, UK.
6. Cox T., Zhu Y. (2005.): Dairy: „Assessing World Markets and Policy Reforms: Implications for Developing Countries”, print in Global agricultural trade and developing countries, Washington, D.C.: World Bank.
7. Devir S. (1991.): „The dairy control and management sistem in the milking rogot farm. Ph. D. Thesis”, IMAG-DLO Report 85-21.
8. Diaz-Bonilla E., Reca L. (2000.): „Trade and Agroindustrialization in Developing Countries: Trends and Policy Impacts”, Agricultural Economics, September 2000, v. 23, iss. 3.
9. Drummond H.E., Goodwin W.J. (2001.): „Agricultural Economics”, Prentice Hall, New Jersey.
10. Duchateau K. (2003.): „Organic farming in Europe, Statistics in focus”, Environent and Energy, Theme 8-2.
11. European Commission, Agriculture and Rural Development, Rural Development Policy 2007-2013, [http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/index\\_en.htm](http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/index_en.htm)
12. Fenel R. (1997.): „The Common Agricultural Policy – Continuity and Change”, Claredon Press – Oxford.
13. Galeski B., Wilkening E. (1987.), „Familiy Farming in Europe and America”, Rural Studies Series.
14. Global Retail Trends 2010 (Jul 2010), Research on international markets, Hambug, y.Stats.com GmbH&Co.KG
15. Gorton M.Davidova S. (2004.), „Farm Productivity and Efficiency in the CEE Applicant Countries: A Synthesis of Results”, Agricultural Economics, January 2004, v. 30, iss. 1.
16. Gregory A. Baker, Orleon Grunewald, William D. Gorman, Introduction to Food and Agribusiness Managment, Prentice Hall, New Yersey, 2002.
17. Grunig, R., Kuhn, R., Process based strategic planning,
18. Halley R.J., Soff R.J. (1998.), „Liverstock manures. The Agricultural Note book”, Butterworths, London.
19. Humphrey J., (2006.), „Policy Implications of Trends in Agribusiness Value Chains”, European Journal of Development Research, December 2006, v. 18, iss. 4.
20. IFOAM Training manual on Organic Agriculture in the Tropics, Fibl, 2002.



21. Kimberly J.M. (2002): What Are the Most Necessary Farm Records, and How Do I Interpret and Use Them?, ANR Extension Educator, Johnson County.
22. Kirsten J., Sartorius K. (2002.): „Linking Agribusiness and Small-Scale Farmers in Developing Countries: Is There a New Role for Contract Farming?“, Development Southern Africa, October 2002, v. 19.
23. Lysons, K., Gillingham, M., Purchasing and Supply Chain Management, 7th Pearson Education Limited, Edinburgh, UK, 2006.
24. Mentzer, J.T., Flint, D.J., and Hult, G.T.M., Logistics Service Quality as a Segment-customised Process, Journal of Marketing, 65.4, 2001.
25. Motiram S. Vakulabharanam V. (2007.): „Corporate and Cooperative Solutions for the Agrarian Crisis in Developing Countries“, Review of Radical Political Economics, summer 2007, v. 39, iss. 3
26. Mottura G., Mingione E. (1991.): „Agriculture and Agribusiness: Transformation and Trends in Italy, print in Towards a new political economy of agriculture“, Westview Special Studies in Agriculture Science and Policy Boulder and Oxford.
27. Pache, Gilles, Private Label Development: The Large Food Retailer Faced with the Supplier s Opportunism, Service Industries Journal, Vol. 27 Issue 2, 2007.
28. Palpacuer, F., Tozanli, S., Changing governance patterns in European food chains: the rise of a new divide between global players and regional producers, Transnational Corporations, Vol. 17, No. 1, 2008.
29. Pelupessy W., Van K.L. (2005.): „The Impact of Increased Consumer-Orientation in Global Agri-food Chains on Smallholders in Developing Countries“, Competition and Change, November 2005, v. 9, iss. 4.
30. Peterson C., Swinton S. (1992.): „Agribusiness opportunities in the 21st century“, Choices: The Magazine of Food, Farm & Resource Issues, Vol. 7 Issue 3.
31. Reardon T., Barrett C. B., Swinnen J. F. M. (2009.): „Agrifood Industry Transformation and Small Farmers in Developing Countries“, World Development, November 2009, v. 37.
32. Sartorius K., Kirsten J. (2007.): „A Framework to Facilitate Institutional Arrangements for Smallholder Supply in Developing Countries: An Agribusiness Perspective“, Food Policy, v. 32.
33. Terluin J.I. (2001.): Rural regions in the EU – Exploring differences in economic development, Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen Rijksuniversiteit Groningen.
34. Terry, L., Esper & Alexander E. Ellinger & Theodore P. Stank & Daniel J. Flint & Mark Moon, Demand and supply integration: a conceptual framework of value creation through knowledge management, Academy of Marketing Science, 2009.
35. Todorović, S., Munćan, M., Miljković Marina (2009): The growing importance of activities diversification for enhancing family farms competitiveness, Thematic Proceedings - 113th Seminar of the EAAE "The role of knowledge, innovation and human capital in multifunctional agriculture and territorial rural development", Institute of Agricultural Economics, Belgrade.
36. Visagie S.E., Ghebretsadik A.H. (2005): Modelling risk in farm planning. Agrekon, Vol.44, Page 561-585, Minnesota, USA.
37. Walker, B., Bovet, D., and Martha, J., Unlocking the Supply Chain to Build Competitive Advantage, International Journal of Logistics Management, 11.2, 2000.
38. Wilkinson, J. (2004.): „The Food Processing Industry, Globalization and Developing Countries“, eJADE: Electronic Journal of Agricultural and Development Economics, 2004, v. 1, iss. 2

39. Андрић, Н., Томић, Д., Влаховић, Б., Неки аспекти финансирања руралног развоја Европске уније, објављено у тематском зборнику, уред: Д. Томић, М. Шеварлић, С. Зекић: Аграрна и рурална политика у Србији, ДАЕС, 2011.
40. Бабовић Ј., Богдановић Ј. (1999.): „Стручна пољопривредна служба у остваривању стратегије развоја сточарске и ратарске производње на земљорадничким газдинствима”, Београд.
41. Бадивук Б., Ивановић М., Ковачевић Д., Пудло А. (2011.): „Анализа производње ратарских усева у ПКБ корпорацији у 2010. години”, Зборник научних радова Института ПКБ Агроекономик, вол. 17, бр. 1-2.
42. Бадивук Б., Ивановић М., Шикић М., Ковачевић Д., Пудло Александра. (2010.): „Анализа производње ратарских усева у ПКБ корпорацији у 2009. години”, Зборник научних радова Института ПКБ Агроекономик, вол. 16, бр. 1-2.
43. Бадивук Б., Пудло А., Ивановић М., Курчубић М. (2012.): „Анализа производње ратарских усева у ПКБ Корпорацији у 2011. години”, Зборник научних радова Института ПКБ Агроекономик, вол. 18, бр. 1-2.
44. Бадивук Б., Пудло А., Ивановић М., Курчубић М. (2013.): „Анализа ратарске производње у ПКБ Корпорацији у 2012. години”, Зборник научних радова Института ПКБ Агроекономик, вол. 19, бр. 1-2.
45. Бировљев, Ј., Томић, Р., (2009) „Менаџмент у агробизнису”, Суботица, Економски факултет.
46. Бјелић, П., Међународна трговина, Београд, Центар за издавачку делатност Економског факултета, Београд, 2008.
47. Богданов Н. (2005.): „Пољопривреда Србије у међународним интеграцијама и положај Србије“, Друштво аграрних економиста, Београд.
48. Богданов Н., (2007.): „Мала рурална домаћинства у Србији и рурална непољопривредна економија”, УНДП, Београд.
49. Богданов Н., Стојановић Ж. (2007.): „Методологија утврђивања руралности и идентификације руралне Србије“, поглавље у монографији „Пољопривреда и рурални развој Србије у транзиционом периоду“, Институт за агроекономију, Београд.
50. Богданов Наталија, Бабовић Марија (2014): Радна снага и диверзификација прихода на пољопривредним газдинствима у Србији – Стање и изазови на политику руралног развоја. Зборник радова „Примена података Пописа пољопривреде 2012. у анализи стања пољопривреде и у планирању аграрне политике у Републици Србији“, Републички завод за статистику, Београд.
51. Богданов Наталија, Божић Драгица, Мунћан, П. (2004): Оцена ефеката интеграције у СТО и ЕУ на пољопривреду Србије. Економика пољопривреде бр. 3-4, Београд.
52. Богданов, Н., Изазови пољопривредно-прехранбеног сектора Србије у процесу приближавања ЕУ, 2007., доступно на <http://www.daes.si/Konf07/Bogdanov%20DAES%20Srbija.pdf>
53. Богданов, Н., Рурални развој у Србији - институције, њихови капацитети и активности, Рурални развој-вертикално и хоризонтално повезивање учесника процеса, Народна скупштина Републике Србије, 2009. <http://www.eukonvent.org/downloads2/090227-natalijabogdanov.ppt>
54. Божић Д., Богданов Н., (2006.): „Аграрна политика Србије у периоду транзиције, Пољопривреда и рурални развој Србије у транзиционом периоду”, Монографија, Друштво аграрних економиста Србије, Београд.

55. Бошњак Даница, Родић Весна (2010): Оранице у Србији, капацитети, размештај, начин коришћења. Пољопривредни факултет, Нови Сад.
56. Бусарац Р., Кастратовић М., Мрдак Г. (2008.): „Практикум Корпоративно управљање”, Институт за пословна истраживања, Београд.
57. Васиљевић В. (1996.): „Научни и технолошки прогрес”, Београд.
58. Васиљевић З., Шеварлић М. (2002): Инвестиције у агропривреди Србије и структурно прилагођавање, Институционалне реформе и транзиција агропривреде у Републици Србије – Контуре новог медела функционисања агропривреде у Србији, Економски факултет, Београд.
59. Водич кроз Европску унију политике – пољопривреда
60. Вујатовић-Закић З., Стојановић Ж. (2007.): „Пољопривреда у моделу руралног развоја Европске уније“, у зборнику: Пољопривреда и рурални развој у европским интеграцијама, Пољопривредни факултет, Београд
61. Гајић И., (1990.): „Биолошке основе сточарства”, Београд-Земун.
62. Гламочлија, Ђ. (2006): Специјално ратарство, Пољопривредни факултет, Београд.
63. Деветаковић С., Рикаловић Г., Јовановић Б. (2006.): „Национална економија”, Економски факултет Београд.
64. Длеск М. (2003.): Подстицајне мере аграрне политике: ефекти политике субвенција, Институционалне реформе и транзиција агропривреде у Републици Србији, Прилог унапређењу структурног прилагођавања агропривреде у Србији, Економски факултет, Београд.
65. Електронски часопис „Пчеларски весник”, (2002.): Интерни подаци одбора за пољопривреду по појединим општинама.
66. Закић З. (2001.): „Аграрна економија”, Економски факултет Београд.
67. Закић З., Стојановић Ж. (2004.): „Ренесанса руралног света – пројекције за двадесет први век”, Институционалне реформе и транзиција агропривреде у Републици Србији Вол. 3, Економски факултет, Београд.
68. Закић З., Стојановић Ж. (2005.): „Основе за израду моделаруралног развоја у Србији”, Институционалне реформе и транзиција агропривреде у Републици Србији; Вол. 4, Економски факултет, Београд.
69. Закић З., Стојановић Ж. (2008.): „Економика аграра”, Центар за издавачку делатност Економског факултета, Београд.
70. Закић, З., Рикаловић, Г., Стојановић, Ж., (2004.) Институционалне реформе и транзиција агропривреде, свеска 3: У тренду је рурална економија, ЦИД, Економски факултет.
71. Јаблановић В., (2006.): „Република Србија: Макроекономске перформансе, Пољопривреда и рурални развој Србије у транзиционом процесу”, Монографија, Друштво аграрних економиста Србије, Београд.
72. Јанковић Снежана и сар. (2007): Пословање пољопривредних газдинстава у Србији у 2006. Министарство пољопривреде шумарства и водопривреде и Институт за примену науке у пољопривреди, Београд.
73. Катић Б., (2007.): „Приказ јединственог мултилатералног споразума о слободној трговини у Југоисточној Европи – ЦЕФТА 2006, Значај ЦЕФТА Споразума за привреднике и његова примена у пракси” Привредна комора Београда, Институт за економику пољопривреде, Београд, електронско издање.
74. Коцић, М., Сенић, В., Како повећати конкурентност привреде и извоза Србије, Економски факултет, Београд, 2010.
75. Лазаревић Р. (1990.): „Савремене методе одгајивања говеда” Нолит, Београд.

76. Лазаревић Р. (2000.): „Фармско сточарство”, Визартис – Београд.
77. Латиниовић Д., Грубић Г., Трифуновић Г., Лазаревић Љ., Кољајић В. (1997.): „Селекција, исхрана и музност говеда” Монографија.
78. Ловре К., Зекић С. (2011.): Економска анализа аграрних програма, Економски факултет, Суботица.
79. Ловрета, С., Кончар, Ј., Петковић, Г., (2005.): „Канали маркетинга“, прво издање, Економски факултет, Београд.
80. Ловрета, С., Кончар, Ј., Петковић, Г., (2011.): „Канали маркетинга“, прво издање, Економски факултет, Београд.
81. Ловрета, С., Петковић, Г., (2002.): „Трговински маркетинг“, Економски факултет, Београд.
82. Ловрета, С., Пројекат: ”Стратегија и политика трговине Републике Србије” Влада Републике Србије и Економски Факултет, Београд, 2009.
83. Ловрета, С., Радуновић, Д., Кончар, Ј., Петковић, Г., Трговина – теорија и пракса, Савремена администрација, Београд, 2000.
84. Ловрета, С., Трговински менаџмент, Економски факултет Београд, 2005.
85. Ловрета, С., Трговински менаџмент, Економски факултет, Београд, 2010.
86. Лукић Р., (2010.): „Управљање трошковима у пољопривреди”, Центар за издавачку делатност Економског факултета, Београд.
87. Миладин Ш. (2006.): „Све више закона о задругама све мање задружне својине”.
88. Миладин Ш., Данило Т. (2008.): „Европска унија и Западни Балкан - изазови за агропривреду Србије: шта нам је чинит”: тематски зборник - Београд; Нови Сад: Друштво аграрних економиста Србије; Регионална привредна комора.
89. Милановић М. (1996.): „Политика цена пољопривредних производа“, Друштво аграрних економиста Југославије, Београд
90. Милановић М. (2002.): „Прехрамбена индустрија СР Југославије“, Друштво аграрних економиста Југославије, Београд
91. Милановић М. (2006.): „Приближавање Србије (СЦГ) Европској Унији“, новије компарације пољопривреде и аграрне политике, „Перспективе агробизниса Србије и европске интеграције“, Мегатренд универзитет и Економика пољопривреде, Београд, књига 1
92. Милановић М. (2009.): „Transformation of Agrarian Market Managing System“, „Yugoslav agriculture – Experiences and Dilemmas“ Институт за економику пољопривреде, Београд
93. Милановић М. (2013.): „LONG-TERM STRUCTURAL CHANGES IN THE AGRARIAN MARKET IN SERBIA (1990-2010): Cyclicity of production, Oligopolistic of demand, Extensive growth of export“; Monograph: AGRIFOOD SECTOR IN SERBIA: STATE AND CHALLENGES; Serbian Academy of Sciences and Arts, Board for Village; Serbian Association of Agricultural Economists
94. Милановић М., Јенкић М. (2000.): „Приватизација као програмирана развојна трансформација агара“, Зборник радова НДЕЈ са саветовања југословенских економиста, Економски факултет, Београд
95. Милановић М., Стевановић С. (2014): “Labour force as a (non)renewable resource in agriculture of Serbia”, Thematic Proceedings, International Scientific Conference, IAE, Belgrade, Serbia, June, 5-6th, 2014, pp. 360-376,

96. Милановић М., Ћоровић М. (2011.): „Тржиште пољопривредних производа у Србији пре и после транзиције“, (монографија), Институт за економику пољопривреде, Београд
97. Милановић, М. (2009.): Економија природних ресурса, Мегатренд универзитет, Београд.
98. Митић Н., Петровић В. (1987.): „Сточарство“, Завод за уџбенике и наставна средства – Београд.
99. Митић Н., Ферчеј Ј., Зеремски Д., Лазаревић Љ. (1987.): „Говедарство“, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
100. Параушић Весна, Цвијановић, Д. (2014): Економска величина пољопривредних газдинстава у Србији и препорука мера за њено оснаживање. Зборник радова „Примена података Пописа пољопривреде 2012. у анализи стања пољопривреде и у планирању аграрне политике у Републици Србији“, Републички завод за статистику, Београд.
101. ПКБ ИНИ Агроекономик (1998.): „Истраживања и трансфер технологије у пољопривреди“, Београд-Падинска Скела.
102. Пројекат "Профил велетржнице Београд", руководилац проф. др Стипе Ловрета, НИЦЕФ, Економски факултет, Београд, 2009.
103. Радивојевић М., Радомир Б., Самоловац Љ., Бескоровајни Р., Стојић П., Јовановић М. (2012.): „Резултати говедарске производње у ПКБ Корпорацији у 2011. години“ Зборник научних радова Института ПКБ Агроекономик, вол. 18, бр. 3-4.
104. Радивојевић М., Стојић П., Јелушић Д., Крајновић Д. (2010.): „Резултати производње млека у ПКБ Корпорацији у 2009. години“, Зборник научних радова Института ПКБ Агроекономик, вол. 16, бр. 3-4.
105. Рикаловић Г. (2002.): „Актуелни концепт приватизације као основно упориште транзиције“, Економски анали, број 44, Економски факултет, Београд
106. Рикаловић Г., Стојановић Ж., Закић З. (2011.): „Рурална будућност Србије и ЕУ – Рурална Србија: стање и перспективе“, Економска политика и развој, Тематски зборник, Центар за издавачку делатност Економског факултета у Београду.
107. Ромчевић Љ., Трифуновић Г., Лазаревић Љ. (2007.): „Говедарство Србије“, Пољопривредни факултет, Земун, „Младост-биоро“, Београд.
108. Савић М. (2005.): „Значај и подручје примене НАССАР система“, Зборник резимеа симпозијума Сточарство, ветеринарство и агроекономија у транзиционим процесима, Херцег Нови.
109. Савић М., Бекић Б. (2006.): „Животна средина у законодавству у ЕУ и РС“, Економика пољопривреде, Vol. LIII, br./No TV, Београд.
110. Споразум о стабилизацији и придруживању између Европске заједнице и њихових држава чланица, са једне стране, и Републике Србије, са друге стране; Прелазни споразум о трговини и трговинским питањима између Европске заједнице, са једне стране, и Републике Србије, са друге стране (2008.).
111. Средојевић, З., (2002.): Економски проблеми еколошке пољопривреде, Београд,
112. Статистички годишњаци Републике Србије 2000.до 2105. године
113. Стипе Л., Драгутин Р., Горан П. (1998.): „Трговина: теорија и пракса“, Савремена администрација д.д. Београд.

114. Стојић Карановић, Е., Јанковић, С., Елементи стратегије спољне политике Србије, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2008.
115. Стојић П., (2014.), „Млеко као последица”, Институт ПКБ Агроекономик, Београд.
116. Стојић П., Јелушић Д., Самоловац Љ., Радивојевић М., Бескоровајни Р. (2011.): „Резултати говедарске производње у ПКБ Корпорацији у 2010. години”, Зборник научних радова Института ПКБ Агроекономик, вол. 17, бр. 3-4.
117. Стојковић М., Самоловац Љ., Јовановић М., Јеремић И. (2013.): „Резултати говедарске производње у ПКБ Корпорацији у 2012. години”, Зборник научних радова Института ПКБ Агроекономик, вол. 19, бр. 3-4.
118. Стратегија и политика развоја трговине Републике Србије, Научно-истраживачки центар Економског факултета, Београд, 2008.
119. Стратегија руралног развоја од 2009-2013. године, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде, фебруар 2009. <http://www.mpt.gov.rs/download/ruralnirazvoj-strategija.pdf>10.01.2012.
120. Годоровић М., Бјељац Ж. (2007.): „Основе развоја руралног туризма у Србији”, Гласник Српског географског друштва, вол. 87, бр. 1.
121. Томић Д. (2008.): „Пољопривреда и село: идеје и иницијативе”, Друштво агрних економиста Србије; Институт за економику пољопривреде.
122. Уредба о утврђивању програма кредитне подршке за развој сточарства- „Службени гласник РС”, број 17/12
123. Церанић, С., Малетић, Р., (2005.): Стратегија развоја МСП у агробизнису Србије, "Породична газдинства Србије у променама", Институт за агроекономију, Пољопривредни факултет Београд.
124. Церанић, С., Малетић, Р., Стратегија развоја МСП у агробизнису Србије, „Породична газдинства Србије у променама“, Институт за агроекономију, Пољопривредни факултет Београд, 2005.
125. Чобић Т., Антоу Г. (1996.): „Говедарство – производња млека“, „С принт“, Нови Сад.
126. Чобић Т., Антоу Г. (2002.): „Тов говеда“, (монографија) Универзитет у Новом Саду, Пољопривредни факултет.

**Домаћи прописи:**

1. Закон о органској производњи, Службени гласник РС бр.30/2010
2. Закон о пољопривреди и руралном развоју, Службени гласник РС бр. 41/2009
3. Закон о подстицајима у пољопривреди и руралном развоју, Службени гласник РС бр. 2010/13
4. Закон о просторном плану Републике Србије од 2010. до 2020. године, Службени гласник РС бр. 88/2010
5. Закон о регионалном развоју, Службени гласник РС бр. 51/2009 и 30/2010
6. Закон о безбедности хране, Службени гласник РС бр. 41/2009
7. Закон о ветеринарству(консолидована верзија), "Сл. гласник РС", бр. 91/05 и 30/10
8. Национални акциони план развоја органске производње у Србији, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде РС, Београд 2009.
9. Правилник о одређивању подручја са отежаним условима рада у пољопривреди, Службени гласник РС бр. 17/2013
10. Правилник о контроли и сертификацији у органској производњи и методама органске производње, Службени гласник РС бр. 48/2011
11. Извештај о стању животне средине у Србији 2011. године, Агенција за заштиту животне средине
12. Закон о добробити животиња, Службени гласник РС, бр. 41/09
13. Правилник о утврђивању Програма мера здравствене заштите животиња за 2016. годину, Службени гласник РС бр. 25/2016
14. Правилник о условима хигијене хране, Сл. гласник РС, бр. 73/10
15. Правилник о подстицајима у пољопривреди за унапређење конкурентности и достизање стандарда квалитета кроз подршку у примарну сточарску производњу Сл. гласник. 38/16

**Интернет састови:**

<http://ec.europa.eu/eurostat/statistics>  
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>  
[http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics\\_explained/index.php/Agricultural\\_census\\_2010\\_-\\_provisional\\_results](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Agricultural_census_2010_-_provisional_results)  
<http://ipard.co.rs/ipard-korisnici.html>  
<http://kapital.rs/belex/1644/PKBK/akcionari/>  
<http://kapital.rs/belex/969/IMLK/>  
[http://rasci.in/downloads/2013/Global\\_Powers\\_Retailing\\_Retail.pdf](http://rasci.in/downloads/2013/Global_Powers_Retailing_Retail.pdf)  
<http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=138>  
<http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=321>  
<http://www.ekonomist.co.rs>  
<http://www.europa.eu.int>  
<http://www.fao.org>  
<http://www.fao.org/economic/ess/ess-publications/ess-yearbook/en/#.WB41VMm69Zg>  
<http://www.fao.org/statistics/en/>  
<http://www.mapsofworld.com/world-top-ten/world-top-ten-agricultural-exporters-map.html>  
<http://www.minpolj.gov.rs>  
<http://www.mpt.gov.rs/postavljen/173/Zakon%20o%20poljoprivrednom%20zemljistu.pdf>  
<http://www.nbs.rs/export/sites/default/internet/latinica/80/osnovnimakroekonomskiindikatori.xlt>  
<http://www.oecd.org>  
<http://www.pkb-sr.com/organizacija.htm>  
<http://www.pks.rs/>  
<http://www.poljostandardi.com>  
<http://www.popispoljoprivrede.stat.rs/>  
<http://www.raiffeisenbank.rslcode/navigate.aspx?id=290>  
<http://www.siepa.gov.rs/novistandardzavecuzaradu>  
<http://www.state.gov>  
<http://www.stips.minpolj.gov.rs>  
<http://www.tehnologijahrane.com>  
<http://www.trezor.gov.rs/rpg-statistika-lat.html>  
<http://www.unece.org/fileadmin/DAM/hlm/wpla/publications/restrictionsanalysis.pdf>  
<http://www.vet.minpolj.gov.rs/sr/dokumenti/pravilnici>  
<http://www.worldpoin.com>  
<https://dairy.ahdb.org.uk/market-information/supply-production/milk-production/world-milk-production/#.WAFXxskutZi>  
<https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Consumer-Business/gx-cb-global-powers-of-retailing-2016.pdf>  
<https://www.info@veletrznica.co.rs>  
<https://www.arhiva.srbija.gov.rs/cms/view.php?id=1024>  
<https://www.ekof.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2014/05/Glava-13-Interno-okruzenje.ppt>  
[www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/predlozi\\_zakona/2924-15%20LAT.pdf](http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/predlozi_zakona/2924-15%20LAT.pdf)